

A „pétervári Oroszország” története

Pécsi Egyetemi Könyvtár

67572

Válogatott
szövegek
az újkori
orosz
történelem
tanulmányozásához

Szerkesztette:
BEBESI GYÖRGY

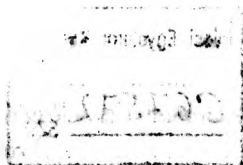
Jegyzet

Pécs-Szekszárd, 1997

A „pétervári Oroszország” története

Válogatott szövegek az újkori orosz történelem
tanulmányozásához

Szerkesztette: Bebesi György

Jegyzet

Pécs - Szekszárd, 1997

JPTE Egyetemi Könyvtár

P000172298

© *Bebesi György*

Lektorálta: Majoros István

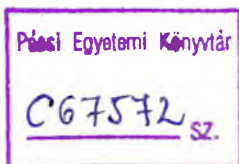
A „pétervári Oroszország” története

Szerkesztette, a szövegeket válogatta, gondozta,
a bevezetőt írta: *Bebesi György*

A közölt szemelvények fordítói az egyes dokumentumok
végén, a lelőhely megadása után található

Kézirat

947
963

A jegyzet a Soros Alapítvány támogatásával (JPTE Kelet-Európa és Balkán Története Program), a JPTE Történettudományi Intézet Újkor-történeti Tanszékének közreműködésével, az Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola (IPF) kiadásában jelent meg.

Műszaki szerkesztő: Bernáth Miklós

Készült
Pécsett a KÓDEX Nyomdában (72-213-999)
Felelős vezető:
Simon Béla

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	7
<i>I. Téma - Az orosz történelem sajátosságai</i>	<i>9</i>
Kljucsevszkij: Előadások az orosz történelemről.....	9
Akszakov: Az orosz történelem alapelveiről	19
Miljukov: Az orosz kultúra történetének alapvonásai	27
<i>II. Téma - Az orosz értelmiség örök dilemmája: érvek, vélemények, Nagy Péterről.....</i>	<i>59</i>
Kljucsevszkij - a személyiségről	59
Pogonyin - reformjairól	62
Belinszkij - reformjairól	63
Bergyajev - reformjairól	64
Kljucsevszkij - reformjairól.....	66
Kljucsevszkij - ugyanarról.....	67
Kljucsevszkij - ugyanarról.....	69
Miljukov - a reformról	71
Miljukov - ugyanarról.....	72
Miljukov - ugyanarról.....	73
Herzen - a társadalomról	75
Kljucsevszkij - a társadalomról	76
Kljucsevszkij - a hadseregről.....	77
Miljukov - a hadseregről.....	79
Bogoszlovszkij - a hadseregről és a társadalomról.....	80
Bogoszlovszkij - ugyanarról.....	81
Miljukov - a külpolitikáról	81
Kljucsevszkij - Péter és Európa.....	82
<i>III. Téma - Nagy kontrasztok I. - Oroszország és Európa.....</i>	<i>85</i>
Fjodor Tyutcsev: Oroszország (1866)	85
Klavelin: Európa és Oroszország	85
Akszakov: Az orosz szemléletről	87
Bakunyin: A szlávok számára az állam maga a halál	89
Homjakov: Hogyan vélekednek a külföldiek Oroszországról?	92
Bakunyin: Gyónás (1851).....	112

<i>Nagy kontrasztok II. - Az orosz kultúra és civilizáció két ellentétes karakterű központja: Pétervár és Moszkva</i>	113
Herzen: Az orosz társadalom összetétele	113
Belinszkij: Pétervár és Moszkva	118
Herzen: Moszkva és Pétervár	121
Csernisevszkij: A moszkvai és pétervári emberekről	129
Szolovjov: Pétervárról és Moszkváról	131
Herzen: Pétervárról és Moszkváról	132
<i>IV. Téma - Az orosz kapitalizmus néhány jellegzetessége I.</i>	135
A dekabristák alkotmánytervezetéből	135
Trockij (1905): Oroszország társadalmi fejlődése és a cárizmus	138
Bakunyin: Államiság és anarchia	158
Oroszország gazdasági fejlődése a századforduló éveiben	161
Zubatov javaslattervezete a rendőrileg ellenőrzött szocializmus létrehozására	164
A január 9-i kiáltvány	167
<i>IV. Téma - Az orosz kapitalizmus néhány jellegzetessége II. (fennállásának utolsó évtizedében, a két forradalom között 1907-1917)</i>	171
A sztolipini éra	171
A sztolipini agrárreform	173
A feketeszázak figyelmeztetik a cárt	179
Egy feketeszázás politikai gyilkosság anatómiája: Raszputyin meggyilkolása	180
<i>V. Téma - Háború a látszólag békés társadalmi felszín alatt</i>	184
Kropotkin: Szentpétervár a jobbágyreform kihirdetése napján	184
A „Föld és szabadság” című lap programja	186
Kropotkin: Hogyan folytassunk forradalmi propagandát?	187
Merényletek II. Sándor cár ellen	190
A „Népakarát” végrehajtó bizottságának levele III. Sándorhoz	190
Plehanov nyílt levele a „Csornij peregyel” szerkesztőségének	192
Az „Észak-oroszországi munkásszövetség” programja	195
A „Szent Csapat” megalakulása	197
Ohrana dokumentumok	198

<i>VI. Téma - Az 1905-1907-es első orosz forradalom</i>	200
A január 9-i munkástüntetés vérbefojtása	200
Trepov pétervári főkormányzó parancsa a forradalmi mozgalom könyörtelen elnyomására (1905. október 14.)	205
Jeladás a feketeszázaski szervezetek létrehozására	206
A feketeszázaski harci szervezetek előképei a hatalomban	206
II. Miklós október 17-i kiáltványa	207
Pogromok - Az 1905-ös tomszki eseményekről	209
Sulgin: Pogrom	210
A korlátlan hatalmú uralkodó véleménye a pogromokról - II. Miklós levele anyjának, Mária cárnénak	212
Trepov rendőrminiszter jelentése II. Miklósnak a Visztula menti zavargásokról 1905. november 17-én	212
Usztav: Az orosz nép szövetségének alapszabályzata	214
A feketeszázaski lefegyverzése - Részletek a „Sztoletyije” című lapból	222

BEVEZETÉS

„A válogatott szövegek az orosz történelem tanulmányozásához” című jegyzet a szekszárdi Illyés Gyula Pedagógiai Főiskolán 1993-óta szakkollégiumi, majd szabadsáv keretében folyó speciális képzést, valamint a Janus Pannonius Tudományegyetem balkanisztikai kurzusán folyó oktatást hivatott elősegíteni. A Szekszárdon illetve Pécsen működő kurzusok 15-20 hallgató részvételével műveltségterület-kiegészítő, illetve szabadon választható formában vehetők fel, és az orosz történelem sajátosságainak vizsgálatával, történeti ruszisztikával foglalkoznak, jelen jegyzet szerkesztőjének vezetésével.

A stúdium tudományos diákköri és szakdolgozati témalehetőségek tucatjait kínálja fel a részt vevő diákok számára, és módot nyújt a megfelelő kutatómódszertani alapok elsajátítására és a megfelelő forrásbázis feltárására is. A szabadsáv hallgatói számára alapfeltétel az orosz nyelv valamilyen szintű ismerete, hiszen a szeminarizálás, értelmezés során nemcsak magyarul publikált, hanem eredeti orosz szövegek feldolgozása is folyik.

A válogatás természetesen - már csak terjedelmi okokból sem - törekedhetett teljességre, hanem elsősorban a modern kori ún. „pétervári Oroszország” történetére koncentrál. Ez az időszak ugyanis, amelyben kialakulnak azok a történelmi tendenciák és folyamatok, amelyek feldolgozása révén az orosz történelem specifikumai talán legjobban megérthetők, valamint saját korszakunkban a Szovjetunió megszületéséhez vezettek, ami pedig egészen nyilvánvaló módon határozta meg a XX. sz. egész történelmét.

A gyűjtemény tartalmaz ugyan néhány Nagy Péter előtti korra visszanyúló anyagot is, azonban csak olyanokat, amelyek az orosz történelem fejlődési sajátosságainak megértését jelentős mértékben segítik. A jegyzet anyaga hat főbb témakör köré szerveződik, ezek - pl. Nagy Péter és értékelése, Szentpétervár és Moszkva szembeállítása, az orosz kapitalizmus stb. oly módon lettek összeállítva, hogy alkalmasak legyenek azon problémakörök bemutatására, amelyek az orosz történelmi fejlődés leglényegesebb kérdéseit alkotják.

A szövegek egyaránt tartalmaznak eredeti dokumentumokat, (leveleket, újságcikkeket) másodlagos forrásokat, (naplórészleteket, memoárokat) és tanulmányokat is, ez utóbbiakat azonban csak a már „klasszikusnak” számítók pl. Kijucevszkij írásai közül. A kötetben tudatos szerkesztési koncepció szerint kizárólag orosz gondolkodók, történészek, filozófusok, irodalmárok, illetve munkáik kaptak helyet.

A válogatás további szempontja a feldolgozhatóság, a „szeminarizálhatóság” illetve az a tény volt, hogy az adott szöveg mennyire alkalmas a választott történelmi probléma minél hatékonyabb és hitelesebb bemutatására. A

szövegek még a fentiek figyelembevételével sem „önmagukban állnak meg”, hanem megfelelő tájékoztató bevezetés és segítő jegyzetek alkalmazásával további elmélyültebb tájékozódás, kutatás, *indukciós anyagát* jelentik.

Ott, ahol a dokumentum önmagában is jól értelmezhető, illetve maga a tanulmány világít meg egy problémát, ott a dokumentumot nem, vagy kevesebb jegyzettel láttuk el, ahol pedig a szöveg történeti elhelyezése ezt szükségessé tette több segítő magyarázat kapott helyet, semmiképpen sem helyettesítve azonban a tényleges elemzést.

A szerzőkről szóló információszerzést segíti elő az egyes szemelvények elejére írt néhány soros tájékoztató, amely nem lexikon-szócikk igénnyel készült, hanem az alapvető tájékozódást szolgálja. Mivel egy szerzőtől több munkát is felhasználtunk, illetve ugyanazon munkájából különböző helyeken, különböző tematikai szempontok alapján válogattunk, a bevezető anyagot ott közöltük, ahol az illető neve a kötetben először előfordul.

A szövegek leelőhelyeit illetőleg minden olyan esetben amikor rendelkezésünkre állt - megjelöltük az eredeti orosz forráshelyet, amennyiben már valaki valahol magyarul közzétette, akkor mind a magyar, mind az orosz leelőhely fel- említtése megtörténik. Megjegyzendő ugyanakkor az is, hogy több szöveget nem a már magyarul publikált alakjában, hanem kritikai újrarendelésben használtunk fel. Ott ahol a magyar közzététel során az anyagot már eredetileg is színvonalas jegyzetapparátussal látták el, ott ezen nem változtatva, részben vagy egészben a szöveggel együtt átvettük. Ott, ahol a szöveget rövidebb megjegyzések kísérik lábjegyzetek, ahol hosszabb kommentárok követik, ott végjegyzet alkalmazását láttuk célszerűnek.

Külön érdekessége a válogatásnak, hogy jónéhány dokumentum kerül benne először magyar nyelven közzétételre, a kötet szerkesztőjének, illetve B. Turi Katalinnak a fordításában. A többi dokumentum fordítóját az egyes szövegek végén feltüntettük.

A szövegeket tartalmazó forráskiadványok és dokumentumok megszerzésében, a szerkesztési koncepció kialakításában nyújtott segítségért köszönetet mondunk a Magyar Ruszisztikai Intézet munkatársainak, különösen Krausz Tamásnak, Szilágyi Ákosnak és Sz. Bíró Zoltánnak, hasznos lektori megjegyzéseiért pedig a JPTE Újkortörténeti tanszéke vezetőjének, Majoros Istvánnak.

Összességében reméljük, hogy hasznos és praktikus segédanyaggal sikerül hozzájárulnunk a főiskola és az egyetem egyes műveltségterületeket illetve szakokat kiegészítő speciális képzéseinek színvonal emelkedéséhez, illetve további eredményes munkájához.

Bebesi György
szerkesztő

Pécs, 1997. május 17.

I. TÉMA

AZ OROSZ TÖRTÉNELEM SAJÁTOSSÁGAI

KLJUCSEVSZKIJ: ELŐADÁSOK AZ OROSZ TÖRTÉNELEMRŐL

Kljucsevszkij. V. O. (1841-1911) papi családból származott, maga is papnak tanult, majd otthagya a klérust a moszkvai egyetemet végezte el, ahol rögtön diploma után benn is tartották a tanszéken. Fő műve az előadássorozat az orosz történelemről, amely egészen különleges eseményszámba ment a moszkvai egyetemen. Több tucat munkát írt, amelyek alapján az orosz történetírás klasszikusává, egyik legjobb szerzőjévé nőtte ki magát. A szovjet érában „nem volt divat” a műveit olvasni, de a 90-es évektől valóságos Kljucsevszkij-reneszánsz kezdődött a történeti irodalomban, ma a legtöbb kérdésben az ő műveit tekintik elsősorban mérvadónak.

Második előadás

Az előadások terve

Előző előadásomban a helyi történelem tanulmányozásának tudományos feladatairól beszéltünk. Úgy találtuk, hogy az ilyen kutatás alapvető feladata: a természet és történelmi erők működésének megismerése a társadalmi tényezők helyi összekapcsolódásában. Ez a kitűzött cél határozza meg előadásaim tervét.

Egész történelmünkben a közösségi életnek néhány olyan formáját és szerkezetét figyelhetjük meg, amelyek folyamatosan váltották egymást. Ezek a közösségi életformák a társadalmi elemek különféle kapcsolódásából jöttek létre. A formaváltozás alapvető feltétele a népességnek az országhoz fűződő sajátos viszonyulásában található meg, amely történelmünk során évszázadokon át - még ma is - érezteti hatását.

A kolonizáció mint meghatározó tényező

Azt a kiterjedt, széles kelet-európai síkságot, amelyen az orosz állam létrejött, történelmünk kezdeti szakaszában teljes egészében még nem az a nép lakta, amely mindmáig történelmét alakítja. Történelmünk kezdete: a szláv népek keleti ága, amely később az orosz néppé terebélyesedett, délnyugatról, a Kárpátok lejtőiről áramlik be a kelet-európai síkságra. Ez a szláv lakosság az évszázadok folyamán messzemenően kevés volt ahhoz, hogy bizonyos egyenletességgel teljesen benépesítse a síkság területét. Történelmi fejlődése és földrajzi

helyzete miatt nem a szaporodás, illetve széttelepülés útján növekedett, hanem vidékről vidékre vándorolva, mint a költöző madarak, amelyek a korábbi területeiket elhagyták, és új helyekre költöztek. Minden átköltözés folyamár új feltelek közé kerültek, amelyek egyrészt az újonnan elfoglalt területek fizikai adottságaiból, másrészt az új helyen létrejött külső viszonyokból fakadtak. Ezek a helyi sajátosságok és viszonyok minden átköltözéskor sajátos irányt, felépítést és jelleget szabtak a nép életének. Oroszország történelme olyan ország történelme, amelynek benépesítése szünet nélkül tart. A kolonizált területek az állami terület kiszélesedésével együtt nőttek. Ez az évszázados mozgás a mai napig is tart, hol enyhül, hol felerősödik. A jobbágyrendszer eltörlésével megerősödött, hiszen ekkor kezdődött el a központi fekvésű és jó feketeföldű kormányzóságokban addig erőszakkal ott tartott népesség szétáramlása e mesterségesen zsúfolt területekről. Több irányban, sugárszerűen települtek szét Új-Oroszországba, a Kaukázusba, és távolabb a Volgán és a Kaszpi-tengeren túl. Különösen az Urál-hegységen túlra, Szibériába, egészen a Csendes-óceán partjáig. A XIX. század második felében, amikor elkezdődött Turkesztán kolonizálása, ezen a területen több mint 200 ezer orosz települt le, közülük körülbelül 100 ezer azoknak a száma, akik mint elvándorolt parasztok, mintegy 150 mezőgazdasági települést alkottak, amelyekből helyenként a már csaknem teljességgel földműves lakosság jelentős szigetei fejlődtek ki. Még fokozottabb az áttelepülési áradat Szibériába. Hivatalos adatok bizonyítják, hogy az egy év alatt Szibériába áttelepültek száma az 1880-as évekig nem haladta meg a 2 ezret, a múlt század utolsó évtizedének elején ez a szám elérte az 50 ezret, 1896-tól pedig, a szibériai vasút megindulásával az áttelepültek száma 200 ezerre nőtt, és két és fél év alatt (1907-1909 júliusáig) körülbelül 2 millió ember települt át Szibériába. Ez a mozgás, mely elsősorban Oroszország európai részének a már említett központi, feketeföldű guberniumaiból indult ki, a lakosság évenként másfélmillió szaporodásával nem tűnik egyelőre jelentős mértékűnek, nem ugrásszerűen nő; idővel azonban nagyjelentőségű következményei elkerülhetetlenek lesznek majd a dolgok általános állására.

Az orosz történelem szakaszai mint a kolonizáció fő mozzanatai

Történelmünk alapvető tényezője tehát a vándorlás, az ország kolonizációja, amely közlebbi-távolabbi kapcsolatban állt az összes tényezővel. Egyelőre maradjunk csak e meghatározó tényezőnél, eredetének boncolása nélkül. Ez a tény volt az, amely sajátos viszonyt teremtett az orosz lakosság és az ország között, s ez az évszázadok folyamán változva változásával a közösségi élet új és új formáihoz vezetett. Előadásom gerincét is ez a tény határozza meg. Történelmünket a népi vándorlásoknak megfelelően osztom fejezetekre vagy külön-

böző szakaszokra. Történelmünk korszakai tehát a rendelkezésre álló területek lépésről lépésre történő elfoglalásának és művelés alá fogásának szakaszai mindaddig, míg végül a természetes szaporodás, valamint a környező népek bekebelezése által népünk az egész síkság területét benépesítette, sőt túljutott a határain is. E szakaszok sora - azon pihenő- és állomáshelyek sora, amelyek megszakitották az orosz nép síkságon történő mozgását, és amelyekeken közösségi életformánk mindig másként alakult, mint az előző állomáson. Most felsorolom ezeket a szakaszokat, rámutatva mindegyikben a meghatározó tényezőkre, melyek közül egyik politikai, másik gazdasági jellegű, valamint megjelölöm a síkságnak azt a részét, ahol egy-egy adott szakaszban az orosz nép, ha nem is az egész, de nagy, meghatározó többsége összpontosult a történelmi változások hordozójaként. Körülbelül az i. sz. VIII. századtól kezdve tudjuk hozzávetőleges bizonyossággal nyomon követni népünk fokozatos gyarapodását, és figyelemmel kísérni életének külső és belső felépítését a határain belül. Az orosz nép tömege a VIII. századtól a XIII. századig a Dnyeper középső és felső folyói, mellékfolyói, illetve az előbbi történelmi-vízi folytatása, a Lovaty-Volhov mentén összpontosult. Ebben az időben Oroszország mindvégig olyan különálló, többé-kevésbé elszigetelt területekből áll, amelyek mindegyikének politikai, gazdasági központját egy-egy nagy kereskedelmi város képezi politikai életének első megszervezőjeként és vezetőjeként. Később vetélytársat talált az idegen fejedelmekben, jelentőségét azonban ekkor sem veszíti el. E korszak meghatározó politikai tényezője a terület politikai szétdaraboltsága, a városok vezető szerepe alatt. A gazdasági életben uralkodó a külkereskedelem, és az általa létrehozott erdei iparágak; a vadászat és az erdei méhészet. Ez a szakasz tehát a *dnyeperi, városi-kereskedő Oroszország szakasza*. A XIII. századtól körülbelül a XV. század közepéig a népiség tömeges szétáramlása és szétszakadása időszakában az orosz nép többsége a Volga felső folyása, valamint mellékfolyói mentén helyezkedik el. Ez a tömeg politikailag ugyanúgy szétdarabolt marad, de már nem városokra tagolódik, hanem részfejedelemségekre, amelyek a politikai élet egészen más formái. A korszak uralkodó politikai tényezője a felső-volgai Oroszország részfejedelmi széttagoltsága a fejedelme vezetésével. A gazdasági élet uralkodó tényezője a mezőgazdaság, a földművelés; a homokos agyagtalaj szabad paraszti munkával történő megművelése. Ez a *felső-volga részfejedelmi szabadföldművelő Oroszország kora*. A XV. század felétől a XVI. század második évtizedéig e orosz nép többsége a Felső-Volga vidékéről szétáramlik Dél és Kelet felé a Don és a Volga középső folyása menti csernozjom földek területére, és így létrejön a nép egy külön ága - Nagyoroszország, amely lakosaival együtt túlterjed a Felső-Volga vidékének határain. Földrajzilag szétáramolva, a nagy orosz törzs első ízben kovácsolódik politikai egésszé a moszkvai uralkodó hatalma alatt, aki a volt részfejedelmekből és részfejedelmi bojárokból létrejött bojári arisztokráciára

támaszkodva uralkodik. Ennek a szakasznak meghatározó politikai ténye tehát Nagyoroszország állammá való egyesülése. A gazdasági életet a régi felső-volgai, homokos agyagú, valamint az új középső-volgai és a doni csernozjom területek szabad paraszti munkával történő megművelése határozza meg, a parasztek szabadsága azonban fokozatosan szűkülni kezd olyan arányban, ahogyan a földbirtoklás egy szolgáló réteg, a külső védelemre verbuvált, katonai szolgálatot teljesítő osztály kezébe kerül. Ez a *nagy, moszkvai, cári-bojári, katonai-földesúri Oroszország*.

A XVII. század elejétől a XIX. század közepéig az orosz nép az egész kelet-európai síkságon szétáramlik a Balti- és a Fehér-tengertől egészen a Fekete-tengerig, Kaukázusig, a Kaszpi-tengerig és az Ural-hegységig, sőt Dél és Kelet felé még jóval utóbbi területeken is túl. Szinte az orosz népiség valamennyi része egy hatalom alatt összpontosul: politikailag. Egymás után Nagyoroszországhoz kerül Kisoroszország, Belorussia, Új-Oroszország; így jön létre az Összoroszországi birodalom. Ez az összoroszországi hatalom azonban már nem a bojári arisztokráciára támaszkodik hanem az állam által már az előző korszakban megszervezett katonái-szolgáló osztályra - a dvorjansztvóra. Az Orosz Föld különböző részeinek politikai összeszedése és egyesülése határozza meg e szakasz politikai jellegét. A gazdasági élet alapvető tényezőjeként megmarad a földművelő munka, amely véglegesen röghözköttté válik de megjelenik a gyári és üzemi feldolgozóipar is. Ez a korszak: *összoroszországi császári-nemesi, a jobbágyi, földművelő és gyári-üzemi gazdaság szakasza*.

Megélt történelmünk különböző szakaszaiban a történelmileg kialakult közösségi életformák változása tükröződik. Soroljuk fel még egyszer ezeket a szakaszokat azon területek földrajzi elhelyezkedése szerint jelölve, ahol népünk többsége összpontosult: 1. dnyeperi; 2. Felső-Volga vidéki; 3. nagyorosz; 4. összoroszországi.

Tények és eszmék

Attól tartok, előadásaim felvázolt vonala egy fontos ponton félreértésre adhat okot. Én a politikai és gazdasági tényezőket, valamint azok különfél következményeit és megjelenési formáit vizsgálom és semmi többet. És hol vannak - kérdezhetik Önök -, a mindennapi élet, az erkölcs, a tudomány és művészet eredményei, az irodalom, a szellemi értékek, a szellemi és erkölcsi élet tényei; egyszóval mindaz, amit a mindennapi nyelvhasználatban eszméknek hívunk? Elképzelhető, hogy ezek nem játszanak szerepet történelmünkben, vagy nem részei a történelmi folyamatnak? Természetesen sem ezt, sem azt nem állítom. Nem ismerek oly társadalmat, bármilyen alacsony fejlettségű legyen is, amely az eszméket nélkülözné. A társadalom - ez már maga egy eszme, mert attól a pillá-

nattól fogva létezik, ahogy az őt alkotó emberek kezdik felismerni, hogy ők - a társadalom. Még nehezebb elképzelnem, hogy az eszmék nem játszanak szerepet a történelmi folyamatban. Úgy vélem, éppen ebben a kérdésben, tehát az eszmék történelmi cselekvőképességének kérdésében támadhat közöttünk félreértés, ezért előre is szeretném kifejezni ezzel kapcsolatos nézetemet. Mindenekelőtt felhívom figyelmüket, hogy a politikai és gazdasági tények abban különböznek az ún. eszméktől, hogy más az eredetük, megnyilvánulási módjuk vagy formájuk. Ezek a tények társadalmi érdekek és viszonyok, forrásuk a társadalmi cselekvésben, a társadalmat alkotó személyek közös erőfeszítéseiben rejlik. Ezért nem egyéni, hanem kollektív jellegű dokumentumokban jelennek meg, tehát a törvényhozásban, a különféle intézmények működésében, a jogban, ipari vállalkozásokban; azaz a kormányzati, polgári és gazdasági tevékenységben. Az eszmék egyéni alkotások termékei, individuális gondolatok és lelkiismeretek egyedi származékai, és eredeti, tiszta formájukban tudományos és irodalmi művekben jelennek meg. A művész magányos műhelyében készülnek, vagy a mások javára küzdő, önfeláldozó ember hőstetteiben nyilvánulnak meg. Így tehát a tények, illetve az eszmék rendszerében különböző történelmi erők működését figyelhetjük meg, az egyénét, illetve a társadalomét.

A két rendszer kölcsönhatása

E két erő - az egyén és társadalom, az individuális ész és kollektív tudat - között állandó kölcsönhatás áll fenn. A társadalom az az erő, amely táplálja az egyéni gondolkodást, kialakítja a jellemeket, a személyes meggyőződés tárgyául, erkölcsi érzetek és értékek és az esztétikai élmények forrásául szolgál. Mind a két rendszernek megvan a saját kultusza; credója, költészete. Ugyanakkor a személyes meggyőzések, miután a társadalomban uralkodóvá válnak, beépülnek a köztudatba, az erkölcsbe, a jogba, tehát mindenkire érvényes szabályokká válnak, még azokra nézve is, akik nem tartják magukra vonatkozóknak; tehát társadalmi tényekké válnak.

Az eszmék tehát a társadalmi viszonyokból válnak ki: majd ismét azokká alakulnak át. De a történelmi kutatásban nem szabad összetéveszteni e fogalmakat, mert ezek különböző szerveződésű jelenségek. A történelem tárgya nem az ember, hanem az emberek; azaz a történelem emberi viszonyokat vizsgál, és az egyes emberek tevékenységének vizsgálatát más tudományoknak engedi át. A személyes eszme akkor válik társadalmivá, történelmi ténnyé, amikor kilép a személyes létezés határai köréből és kötelező érvényűvé válik; vagyis általánosan elfogadott szabály, illetve meggyőző erő lesz. Ahhoz, hogy az egyéni eszme ilyen általános érvényességre tegyen szert, különböző eszközök kelléktára szükséges: közvélemény, törvények, illetve illemszabályok, rendőri hatalom. Az eszmék,

úgy válnak történelmi tényekké, ahogyan a természeti erők. A villám évszázadokig csak haszontalanul, sőt pusztítóan villogott a ködös éjszakában, rémisztgetve az emberek képzeletét, de nem vált hasznosítható fénné, még a bölcső feletti méccsést sem pótolhatta. És akkor hirtelen rájöttek az elektromos szikra titkára, és engedelmességre szoktatták, megfegyelmezték, majd befogták az előre megszerkesztett gépezetbe, és utcákat, termeket világítottak meg általa, levelek továbbítására, terhek szállítására használták fel; egyszóval a kultúra hordozójává varázsolták. Az eszmék hasonló megmunkálásra szorulnak ahhoz, hogy történelmi-kulturális tényezőkké válhassanak. Mennyi kiváltó egyéni gondolat született és halt el, és hal el nyomtalanul, s tűnik el ma is, mert nem kerül időben kidolgozásra, nem kap időben megfelelő színteret. Az egyéni létezés keretein belül maradva, a családi és baráti kört árasztják el fénnel, melegséggel, de nem növelik a társadalom jólétét, mert nem találnak olyan eszközt vagy intézményt sem a jogrendben, sem a gazdasági vérkeringésben, amely kiszabadítaná őket a jószándékú bizakodás, vagy a csapdák, ábrándok világából, és lehetőséget biztosítana a társadalmi rendbe való beavatkozásra. Az ilyen kidolgozatlan, „nyers” eszmék nem történelmi tények, megfelelő helyükön az életrajz, a filozófia, de nem a történelem. De most térjünk vissza az előadás témájához. A politikai és gazdasági tények kutatásakor megfigyelhetjük, hogy mind alapját egy-egy eszme képezi, amely, mielőtt általános érvényűvé, a politikai törvényhozás, vagy a gazdasági élet irányító eszméjévé vált volna, már hosszú ideje az egyéneken rejtezőtt. Csak az ilyen eszméket ismerhetjük el történelmi jelenségekként. Így maga az élet segíti a történelmi kutatást: az végzi el az eszmék gyakorlását, osztályozását, elválasztva a feldolgozásra alkalmas vagy szerencsés eszméket a megfelelőiktől. Az irodalom olyan jelenségek lecsapódása, amelyeket egy meghatározott időszakban az egyes gondolkodó emberek átgondoltak, átéreztek. De az emberi gondolatok és érzések távolról sem teljes tára válik a mindennapi élet részévé, a társadalom tulajdonává. Ami ebből a kelléktárból a társadalmi életbe átkerül, az testesül meg intézményes, jogügyi vagy gazdasági kapcsolatokban, társadalmi követelményekben. Ez a megtestesülés, tehát az eszme gyakorlati megmunkálása teszi az eszmét a történelmi folyamat tényezőjévé. Azok az eszmék, amelyek az egyén gondolataiban, vagyis a személyes létezésben csillannak fel és pusztulnak el, ugyanolyan kevésbé növelik a társadalom készletét, mint azok a kis, bonyolult malmok, amelyeket gyerekek építenek esővíz idején. Nem kívánom tehát semmisnek tekinteni az eszmék jelenlétét és jelentőségét a történelmi folyamatban, vagy akár azok történelmi működőképességét cáfolni; csupán azt állítom, hogy nem bármely eszme kerül ebbe a folyamatba, és ha beépül, nem mindig őrzi meg eredeti, tiszta formáját. Ebben az alakban, tehát mint csupán egy eszme, egyéni fellángolás, költészeti ideál, tudományos felfedezés marad; s kizárólag abban az esetben válhat történelmi tényezővé, ha vala-

milyen gyakorlati erőre, hatalomra, néptömegre vagy tőkére tesz szert, tehát olyan erőre, amely törvénnyé, intézménnyé, ipari vagy más vállalkozássá, szakká, általános szenvedéllyé vagy mindenki számára elérhető művészi alkotássá alakítja át; ahogyan például az égi nagyság képzete testesül meg a Szófa székes-egyház kupoláján.

A politikai és gazdasági tényezők metodológiai jelentősége

Az előadásaim tervét magyarázó megfontolásokból vonjunk le néhány metodológiai tanulságot. Az a tény, hogy a történelemkutatás alapját a politikai és gazdasági folyamatokban látom, nem jelenti azt, hogy a történelem csak ezekből a folyamatokból áll, és a történelmi kutatás csak intézményekre és piacokra korlátozódik. A történelmi folyamatot nemcsak hivatalok és piacok mozgatják, mégis kényelmesebb ezekkel kezdeni a kutatást. Ha egy adott társalom kutatását a politikai és gazdasági viszonyok tanulmányozásával kezdjük, olyan szellemi és erkölcsi fogalmak és érdekek körébe lépünk, amelyek megszűntek egyéni elgondolások, tudatok tárgyai lenni, amelyek az egész társadalom tulajdonává, a társadalmi élet tényezőjévé váltak. Ebből az következik, hogy egy időszak politikai és gazdasági rendjét olyan mértékben tekinthetjük az adott korszak szellemi és erkölcsi élete mutatójának, amennyire ezek a fogalmak és érdekek a társadalomjogi és anyagi viszonyainak irányítóivá váltak. De az egyedei gondolkodásában mindig megtalálható azon törekvések, gondolatok egész sorozata, amelyek nem értek el ilyen irányító szerepet, s a gyakorlati felhasználáson kívül rekedtek. Az az uralkodó eszméken alapuló politikai, gazdasági rend, amely kényszerítő eszközökkel erősíti meg hatalmát, olyan gondolatokat, érzelmeket, törekvéseket válthat ki az egyéneknél, vagy a társadalom bizonyos részében, amelyek nemcsak hogy nem értenek egyet a rendszer alapjaival, hanem egyenesen tiltakoznak ellene; ezek vagy elpusztulnak, vagy kivárik a maguk idejét. Nálunk pl. a XVIII. században az örökös jobbágyság rendszere igazságtalanságát felhozó panaszokat még előbb lehetett észlelni magában a jobbágy környezetben, mint a művelt társadalomban. De sokáig ezekre a panaszokra még kevésbé figyelt fel a hatalom, mint a művelt emberek szabadság-eszméire. Később azonban a jobbágyság hangulata kiváltotta félelem erőteljesebben hatott a felszabadítás ügyére, mint a magasabbrendű elképzelések.

Próbáljuk megvilágítani a politikai és gazdasági tényezők lényegét, hogy láthassuk, mit adhatnak azok a történelmi kutatás számára. A politikai és gazdasági élet nem alkot egészet, nem egynemű, nem képezi az élet olyan különleges rétegét, ahol nincs helye az emberi lélek magasztos törekvéseinek, amelyet csak a természet alattomos ösztönei, uralnak. Először is a politikai és gazdasági élet - az élet két különböző szférája, amelyek lényegüket tekintve kevés rokon vonást mutatnak. Mindkettőben egyre szöges ellentétben lévő elvek uralkodnak; a politikai életben a közjó, a gazdasági, személyes anyagi érdek. Az előbbi folytonos áldozatokat követel, az utóbbi kiélhetetlen önzést táplál. Másodsor, mindkét szféra bevonja a maga tevékenységébe a társadalom meglévő szellemi eszközeit. Az egyéni érdek, természeténél fogva, hajlamos arra, hogy gátolja a közjó kibontakozását. Az emberi együttélés mindazonáltal örökösen egymással harcoló szféra kölcsönhatására épül. Ez a kölcsönhatás lehetséges, mert a magánérdek összetevői között vannak olyan tényezők, amelyek megfékezik annak egoisztikus szenvedélyét. Eltérően a hatalmon és engedelmességen alapuló államrendtől, a gazdasági élet a személyi szabadságnak, s benne a személyes kezdeményezésnek mint a szabad akarat kifejeződésének szférája. De a gazdasági életet megelevenítő és irányító erők is a lélek és a szellemi tevékenység alkotói. A személyes, anyagi érdek hajtóerejét sem maga az önző érdek táplálja, hanem a törekvés, hogy az egyén szabadságjogai, személyének külső, belső, szellemi és erkölcsi szabadsága biztosított legyen. Az erkölcsi szabadság, fejlődésének legmagasabb foka a társadalmi érdekek felismerésében, a közjó szolgáltatának erkölcsi érzékében fejeződik ki. Ilyen erkölcsi talajon jön létre e két, egymással örökösen harcoló érdekeinek összeegyeztetése olyan arányban, ahogy a fejlődő társadalmi tudat megfékezi a személyes érdeket a közös haszon nevében, tisztázza a közérdek igényeit, de köz nem korlátozza a személyes érdek által követelt törvényes kereteket. Ebből tehát az következik, hogy e két szféra, a gazdasági és politikai élet kölcsönhatása, ezek feletti uralmuk vagy igazságos egyensúlyuk által mérhető le a közösségi élet szintjén, s mindkét viszonyt a társadalmi tudatszint és az erkölcsi érzék fejlettségi szintje határozza meg. De milyen módszerek, milyen jelek alapján lehet meghatározni ezt a szintet mint az együttélés szellemi elemei erejének fokmérőjét? Először is, ez kiderül a politikai élet eseményeinek menetéből, és a gazdasági élet jelenségei közötti kapcsolatból is következik, másodsorban ezen jelenségek és események megfigyelését ellenőrizni lehet a törvényhozásban, igazságszolgáltatásban és közigazgatásban. Vegyünk egy kevésbé kifejező példát. Oroszországban a rabszolgatartás erőteljes fejlődését akadályozták az egyház által sugalmazott erkölcsi hatások, amelyeket időnként az államhatalom is támogatott, hogy az államérdek nevében

visszatartsa és szabályozza ezt a folyamatot. E tekintetben az állam és egyház harca a magánérdekkel a kor körülményitől függően változó sikerrel folyt. A jogi és gazdasági emlékekben tükröződő ezen ingadozások lehetővé teszik azt, hogy felmérjük a humánus eszmék hatásának erején keresztül pedig az adott kor társadalmának erkölcsi szintjét. Így sem a mi, sem a kortársak ugyanannyira szubjektív benyomásai, feltevései, hanem a társadalmi tényezők gyakorlati összefüggése, a társadalomra ható különböző tényezők összeegyeztetése mértékének alapján határozhatjuk meg a társadalom erkölcsi állapotát.

E tényezők jelentősége a történelmi kutatásban

Azt akarom mondani, hogy a politikai és gazdasági tényezőket nem a történelmi folyamatban, hanem a történelmi kutatásban meglévő jelentőségük alapján állítottam előadásaim középpontjába. Ez a jelentőség tisztán metodológiai. A szellemi munka, az erkölcsi tett örökké a társadalom építőköve, az emberi fejlődés leghatalmasabb mozgatóereje marad; ezek alkotják az ember igaz szükségleteinek, és az emberiség magasabb rendeltetésének megfelelő emberi társadalom szilárd alapjait. De a történelem feltételei miatt ezek az erők nem mindig egyformán megfeszítettek, és nem mindig hatnak a társadalom életére feszítettségük mértéke szerint. Olyan mértékben válnak az általános történelmi folyamat részévé, amilyen mértékben hatást gyakorolnak a társadalom életére és e hatás alapján tartoznak a történelmi kutatás szférájába. A kutatás rendje nem esik egybe az élet rendjével; a következményektől az okokhoz, s a jelenségektől az erökhöz vezet.

Mégis, milyen tényezők képezik a politikai és gazdasági tényekből kiinduló történelmi kutatás tárgyát, s a történelmi vizsgálódás mennyire fogja át a mindennapi életet? Ezek az elemek a következők: az állam és a társadalom, ezek felépítése és kölcsönös viszonya, a mindkettő építését irányító emberek, a külső, nemzetközi viszonyok, valamint a belső, fizikai és erkölcsi viszonyok, amelyek meghatározzák az előbbieket; továbbá a nép belső harcai, a nemzeti gazdaságot létrehozó termelési erők, és azok a formák, amelyekben testet öltött a nép állami és gazdasági élete. Mindezeket a tényezőket csak részben érintjük, némelyeket csak futólag. Az is lehet, hogy társadalmunk egyes mély, társadalmi vagy erkölcsi fordulópontján bővebben kell időznünk. Legfőbb óhajom azonban az, hogy világos elképzelésük legyen arról a két folyamatról, amelyek a politikai és hétköznapi élet alapjait képezik, és amelyekben számomra úgy tűnik, a legtisztábban feltárulnak azok az összefüggések és kapcsolódások, amelyek népünk történelmének sajátosságait adják. Az egyik folyamat vizsgálatakor azt követjük végig, hogyan alakult és rajzolódott ki az élet gyakorlatában és a nép tudatában az államiság fogalma, és ez a fogalom hogyan

fejeződött ki a felső hatatom tevékenységében és eszméjében; a másik folyamat arra derít fényt, hogyan bontakoztak ki és szövődtek a társadalom növekedésével azok az alapvető szálak, amelyek a maguk bonyolult szövetével a népiségünket kialakították.

Azt gondolhatják, ez túlságosan szűk program. Ezt nem akarom vitatni, és megmaradok tervemnél. Előadásaim tárgya messze nem az egész történelem; hiszen az egyetemi év, az órák és percek szoros korlátai közé szorított előadások nyilvánvalóan képtelenek teljes szélességében és mélységében átfogni a nép történelmi életét. E határokon belül az előadó hallgatóival együtt csak azokat a jelenségeket követheti figyelemmel, amelyek számára meghatározóknak, irányadóknak mutatkoznak; s csak olyan mértékben fordíthat figyelmet más jelenségekre, amennyire azok érintkeznek vagy kapcsolódnak a fő jelenségekhez. S ha hézagos előadásomból csak általános vonásokban is, de kikerekedik az orosz nép mint történelmi személyiség rajza, kitűzött célokat elértem.

In: Kursz russzkoj isztorii, Lekcija 2. Szocsinyenyija I., Moszkva, 1956, 30-44.o. Magyarul: Az orosz történelem egyetemessége és különössége. ELTE fejlődéstanulmányok, Bp., 1982. 73-80. o. Fordította: Németh Zsuzsa

AKSZAKOV: AZ OROSZ TÖRTÉNELEM ALAPELVEIRŐL¹

K. Sz. Akszakov (1817-1860) Klasszikus szlavofil gondolkodó, nemesi családban született, a moszkvai egyetem filológia fakultását végezte. Bekapcsolódott a *Sztankevics* kör munkájába, disszertációját Lomonoszovról és az orosz nyelvről írta 1847-ben. Több értékes dolgozata maradt fenn, amelyek a szlavofilizmus meghatározó dokumentumainak számítanak, annak ellenére, hogy életművének egy része máig kiadatlan. Alábbi munkájában az orosz történelem menetét meghatározó alapelvek felvázolására tesz kísérletet.

Oroszország teljességgel öntörvényű föld, egyáltalán nem hasonlít az európai államokra és országokra. Nagyot tévednek azok, akik európai nézeteket akarnak alkalmazni rá, s e nézetek alapján próbálnak ítéletet alkotni róla. A mi művelt társadalmunk azonban oly kevéssé ismeri Oroszországot, hogy igen gyakran hallani efféle véleményt. Már megbocsássanak - mondják számosan -, Önök valóban azt gondolják, hogy Oroszország külön úton halad? Egyszerű választ adhatunk nekik: nem tudjuk nem gondolni, amiről tudjuk, hogy *mi*.

Oroszország öntörvényű útja módfelett érdekes és fontos mindaddig amíg (még ha csak részben is) le nem tért róla s át nem lépett a nyugati útra; s mindaddig, amíg utánozni nem kezdte a Nyugatot. Módfelett figyelemre méltóak e letérés körülményei és következményei, s végül módfelett érdekes és fontos a jelenkori Oroszország korábbi fordulat következtében kialakult állapota, illetve az ország Nyugathoz fűződő jelenkori viszonya is.

Szülőföldünk történelme olyannyira öntörvényű, hogy legelső percétől kezdve különbözik másokétól. Már itt, a kezdet kezdetén elválik egymástól az orosz és a nyugat-európai út, s külön-külön haladnak egészen addig a pillanatyig, amíg meglepő körülmények közt és erőszak következtében nem találkoznak újra, amikor is Oroszország, rettentő nagy kerülőt téve, elhagyja az eredeti utat s a nyugatihoz csatlakozik. Legelőször erre a kezdeti állapotra vetjük tekintetünket.

Minden európai állam hódítással jött létre: alapelvük az ellenségeskedés. A hatalom ott ellenségként, fegyverrel jelent meg, és *erőszakkal* vetette meg lábát a leigázott népek között. Egyetlen nép, pontosabban egyetlen sereg

¹ Konsztantyin Akszakov hagyatékában több töredék maradt fenn az orosz történelem alapelveiről: *O ruszskoj isztorii*, in: Akszakov, K. Sz.: *Polnoje szobranije szocsinyenyij*. I. köt., Moszkva, 1889. 25-32. o.; *Ob osznovnih nacsalah ruszskoj isztoi*, uo.: 11-15. o.; *O tom zse*, uo.: 16-23. o. A jelen fordítás alapjául az utóbbi szöveg és kiadás szolgált. Feltételezhető keletkezési ideje: 1850. A befejezetlenül maradt kézirat eredeti címe: *Perevorot Petra Velikovo* („A Nagy Péter-i fordulat”) arra utal, hogy Akszakov az írást egy nagyobb elemzés bevezetőjének szánta.

(druzsina) hódított meg egy népet, és olyan állam alakult ki, melynek alapja mindvégig, egész történelme folyamán az ellenségeskedés lett. (Bár látszólag Nyugalom uralta, akkor is ellenségeskedés alapozta meg.)

Az orosz állam viszont nem hódításon alapult: a hatalmat itt *önként hívták be*. Alapelve ezért nem az ellenségeskedés, hanem a béke és az egyetértés. A hatalmat itt nálunk *akarták*, nem ellenségnek, hanem a nép egyetértésével meghonosodott oltalmazónak tekintették Nyugaton a hatalom nyers erőként jelent meg, a leigázott nép akarata és meggyőződése ellenére jutott uralomra s gyökerezett meg. Oroszországban a nép belátta és megértette a földi államhatalom szükségyszerűségét, a hatalom ezért nem hívatlan vendégként, hanem a nép akaratából és meggyőződéséből következően érkezett.

A nyugati állam a leigázottak szolgálai viszonyán alapul, míg az orosz állam a hatalmat ésszerű okokból, önként behívók szabadságára épül. A rab fellázad az akarata ellenére rákényszerített, általa meg nem értett s őt meg nem értő hatalom ellen. A szabad ember viszont nem támad rá az általa megértett és önként hívott hatalomra.

A nyugati állam alapja tehát: *erőszak, szolgaság és ellenségeskedés*. Az orosz állam alapja viszont: *önkéntesség, szabadság és béke*. Ezek az elvek képezik Oroszország és Európa lényegi és döntő különbségét, s ezek határozzák meg Oroszország és Európa történelmét is.

Ezek az utak teljességgel eltérnek egymástól, olyannyira különbözőek, hogy soha nem is találkozhatnak, a rajtuk haladó népek nézetei soha nem egyezhetnek meg. A szolgaság állapotából a lázadás állapotába érkező Nyugat a lázadást véli szabadságnak, ezzel kérkedik, miközben a szolgaságot épp Oroszországban látja. Oroszország viszont kitartóan őrzi, önként, *szabadon* védelmezi az önként hívott hatalmat, s a lázadóban csupán a szolga másik arcát látja, amely ezúttal új bálványa előtt alázkodik meg ugyanúgy, miként a hatalom régi bálványa előtt tette; mert lázadni csak a rab tud, szabad ember sosem.

Az emberiség legfontosabb ügye - a hit kérdése - megjelenésével még inkább megosztotta ezeket az utakat. Oroszországra kegyelem szállott. Fölvette a pravoszláv hitet, míg a Nyugat a katolicizmus útján indult el. Nehéz ilyesmi-ben véleményt nyilvánítani; de talán nem tévedünk, ha azt állítjuk: a hit útja érdekem szerint adományoztatott - az igaz út Oroszországnak, a hamis pedig a Nyugatnak.

Az orosz nép világosan belátta, hogy igazi szabadság csak ott van, ahol az Úr Lelke lakozik.

De térjünk most át Oroszország történelmére, s tekintsünk el a Nyugatétól. Bár sajnos úgyszólván találkozunk még vele a mienkben.

Az egyetértés azon elvei, amelyeken az orosz állam alapul, szükségképpen teljesen sajátos, a nyugatitól eltérő viszonyt alakítottak ki a nép és a hata-

lom között. Hogyan kezelje ilyen alapelv birtokában a nép a hatalmat? Önként hívott, s nem leigázó hatalomként; őriznie s tisztelnie kell, mivel ő maga óhajtott: ez esetben a nép lesz a hatalom első számú őre. S hogyan kezelje a hatalom a népet? A hatalmat önként hívó, s nem leigázott emberekként, akik megéreztek a hatalom szükségyszerűségét, s akik így nem megalázott, lázadás tervét melengető rabjai lesznek, hanem munkájáért hálás, szabad alattvalói és hűséges barátai. Mindkét félnek tökéletes bizalmat kell táplálnia a másik iránt, mivel nincs közöttük kényszer, csupán szabad egyetértés.

De hol a biztosíték? - kérdik majd egyesek, akár a nép, akár a hatalom elárulhatja a másikat. Garanciára van szükség! - Teljesen felesleges: a garancia a rossz maga. Ahol garancia kell, ott nincs jó, s inkább omoljon össze az az élet, melyből hiányzik a jó, melyet a rossz támasza tart fönn. Az egész erő az eszményben rejlik Egyébként is, mit érnek a feltételek és szerződések, ha nincs belső erő? Semmiféle szerződés nem tartja vissza az embereket, ha nincs belső óhaj, amely erre indítana. Az egész erő az erkölcsi meggyőződésben rejlik Oroszország rendelkezik ezzel az értékkel, *mert mindig hitt benne és sohasem folya-modott szerződésekhez*. A keresztény hit felvételekor megértette, hogy szabadság csak a szellemben lakozik, ezért mindig is lelkét, hitét választotta. Másfelől azonban, mivel tudta, hogy nem lehet tökéletesség e földön, nem is kereste a földi tökélyt; a kormányzati formák közül is a legjobbat (a legkisebb rosszat) választotta, s kitarított mellette, bár tudta, hogy egyáltalán nem tökéletes. S mert nem kényszerből, hanem szabadon ismerte el a hatalmat, nem lázadt föl ellene, de nem is alázkodott meg előtte.

De nézzük most magát az orosz történelmet; kövessük végig, hogyan viszonyul a hatalom a néphez és hogyan a nép a hatalomhoz, s megláthatjuk: követett-e el valaha valamelyik fél árulást?

A nép tehát saját akaratából hívja be a hatalmat legkiválóbb megtestesítője, a fejedelem-monarcha személyében, és jóakarattal teli viszonyt alakít ki vele: szövetséget köt a hatalommal. Két olyan szót fogunk most mondani, amelyek lépten-nyomon előbukkannak történeti forrásainkból, jól meghatározott formában jelölve a népet és a hatalmat - ez a két szó pedig: az Ország (Zemlja) és az Állam (Goszudarsztvo).

Az Ország a nép meghatározatlan, nyugalmi állapotára utal. Az Országának azért volt szüksége az Államra, hogy védelmet s oltalmat nyerjen mindenekelőtt a külső, aztán a belső ellenséggel szemben. Így lett az orosz történelem alapja az Ország és az Állam egymáshoz való viszonya. Oroszországot kezdetben egy egész nemzetség, az egyes fejedelemségekben tevékenykedő fejedelmek összessége kormányozta, s minden fejedelemségben ugyancsak a viszonyok ismétlődtek meg. A fejedelmek azonban egyre sokasodtak, ők maguk is vitába

keveredtek egymással választani is lehetett közülük: ezért váltogatták oly gyakran egymást.

Sokan köztársaságnak tartják Novgorodot, mivel ott cserélődtek leginkább a fejedelmek; holott ez egyáltalán nem igaz! *Novgorod fejedelem nélkül nem maradhatott volna fenn*. Vegyék csak elő a Novgorodi Évkönyvet, olvassák el, mily szörnyülködve szól a krónikás arról, hogy három hétre fejedelem nélkül maradtak Eltekintve tehát a fejedelmek gyors cserélődésétől, sőt elűzésétől, észrevehetik, hogy egész Oroszország, az összes orosz város - Novgorodot is beleértve - hű maradt a monarchikus elvhez, sohasem mondták: alakítsunk fejedelem nélküli kormányt.

De elmúlt a fejedelmek közti villongások kora is. Jött a nagyfejedelem, aztán Moszkva és minden Oroszország cárja: egymás közötti viszonyaik azonban továbbra is az Ország és az Állam, a nép és a kormány közötti örökletes és egyeduralmi jellegű kapcsolaton, a korábbi kölcsönös bizalmon alapultak Miként a fejedelem összehívta a népgyűlést (vecse), úgy szólította egybe a cár is az Országos Dumát vagy az Országos Gyűlést. A nép nem igényelte, hogy az uralkodó kikérje a véleményét. Az uralkodó nem félt kikérni a nép véleményét. Aki olvasta, mi hangzott el e Dumákon, az tudja, mily egyszerűen intéződtek itt az ügyek Megkérdezték az összes réteg választottját, akik elmondták: mi úgy gondoljuk, hogy..., de az uralkodó cselekedjen saját legjobb belátása szerint. Nyoma sem volt sem az egyéni hiúságnak, sem a nyugati szabadság göggyének: mindkét fél őszintén kívánta a másik hasznát. Itt nem szónokolt senki, hanem egyszerűen csak beszéltek, s nem esett több szó, mint cselekedet.

IV. Iván, akinek ugyan hosszas uralkodása alatt egyetlenegyszer sem volt oka gyanakvásra, egyszer csak gondolt egyet és elszakította egymástól az Állam és az Ország ügyét, és ugyanilyen hirtelen megalapította az opricsnyina-rendszert (az *oprics* „kívül” szóból), Oroszországot pedig fölosztotta opricsnyinára és a zemscsinára.

Üldözni kezdték a népet, ám az még ekkor sem lett hűtlen az általa hívott hatalomhoz. Az opricsnyina-rendszer hét esztendeig állt fenn, maga Iván számolta föl, valószínűleg akkor, amikor már szükségtelennek ítélte, mivel próbára tette népe hűségét. Fjodor cár idején újból egyesült az Állam és az Ország ügye¹, ám ekkor jött a zavaros időszak. Megjelent Al-Dmitrij, a nép átállt mellé,

¹ 1584-ben IV. (Rettegett) Iván halála után fia, a gyengeelméjű Fjodor került a trónra. Uralkodása alatt Iván sógora, Borisz Godunov szerzett szinte korlátlan befolyást. 1591-ben Iván másik fia, Dmitrij cárevis tisztázatlan körülmények között meghal, ezzel végeszakad a Rurik-dinasztiának. Az 1598-ban összehívott Országos Gyűlés Borisz Godunovot választja meg cárnak. 1605-ig tartó uralkodásának utolsó időszakában Litvániában színre lép egy Grigorij (Griska) Otrepjev nevű kiugrott szerzetes, aki Dmitrij

igaz és törvényes utódként fogadta el; e család azonban rendkívül súlyosan megrendítette az Ország hitét. Sujszkij önhatalmúlag foglalta el a trónt anélkül, hogy megválasztották volna. Újabb Ál-Dmitrij jelent meg; Sujszkijt elűzték a trónról. Kezdetét vette a rettenetes zavaros időszak Végül az Ország fegyvert fogott, s mint korábban a varégoakat, kiűzte Moszkvából az ellenséget, és fölszabadult. Az orosz nép ugyanolyan helyzetbe került, mint amilyenben történelme kezdetén volt; ugyanaz a jelenség ismétlődött meg most is. Az ellenségét legyőző Ország egyedül maradt; ugyanaz a hang hallatszott mindenfelől: uralkodó nélkül vagyunk. És újra behívták a kormányhatalmat, ugyanazt a monarchikus hatalmat, amely mindig is irányította Oroszországot. A nagy népi gyűlés Mihail Fjodorovics Romanovot választotta a cári trónra, s a nép magától értetődően mindenféle biztosíték nélkül, a korábbi bizalommal adta sorsát uralkodója kezébe.

Az orosz történelem folyamán az orosz nép sohasem lett hűtlen a kormányhoz, a monarchiához. Ha voltak is zavaros időszakok, csupán azért, mert kételyek támadtak Borisz, az Ál-Dmitrijek és Sujszkij személyének törvényessége felől. Soha nem hallatszott viszont olyan hang a nép körében, hogy nincs szükségünk a monarchiára, nincs szükségünk az egyeduralomra, nincs szükségünk a cárra. Épp ellenkezőleg: 1612-ben, az ellenség kiűzése után az uralkodó nélkül maradt nép újra határozott és egységes hangon szólította trónra a cárt.

Érdemes akár csak néhány futó pillantást vetni erre az életformára, erre a megingathatatlan és változhatatlan viszonyra, amely a hatalom és a nép között állott fönn, e szabad, ésszerű és szolgáltságtól mentes viszonyra, amely épp ezért lehet biztosíték minden forradalom ellen.

Az Állam és az Ország ügye - ezeket a szavakat halljuk a nép szájából, ezeket a szavakat halljuk az uralkodótól; s ezeket látjuk viszont lépten-nyomon régi írásokban, akár az uralkodótól, akár a néptől származzak is!

cárevicsnek adja ki magát. 1605-ben a lengyelek támogatásával bevonul Moszkvába, ahol 1605-06-ban cárként uralkodik (I. Ál-Dmitrij). 1607. május 17-én Moszkvában lázadás robban ki, I. Ál-Dmitrijt megölik, s egy gazdag bojárt, Vaszilij Sujszkijt választják cárrá. Időközben Bolotnyikov vezetésével parasztfelkelés tör ki, és 1607-ben egy újabb Ál-Dmitrij jelenik meg, aki a „csoda folytán életben maradt” cárnak, I. Ál-Dmitrijnek nevezi magát. 1610-ben Sujszkijt megfosztják a tróntól, kolostorba zárják, II. Ál-Dmitrijt megölik. Erre az időre Oroszország már szinte teljes egészében lengyel megszállás és irányítás alá kerül. 1612-ben az ún. „második népfelkelés” felszabadítja Moszkvát Minyin és Pozsarszkij vezetésével, majd az 1613 elején ülésző Országos Gyűlés Mihail Romanovot választja cárnak. Ezzel lezárul a Borisz Godunov uralkodása óta tartó zavaros időszak (szmuta).

Ezek a szavak közvetlenül kifejezik és teljességgel átfogják az egész Ország belső tartalmát.

Mi volt az Állam ügye s mi az Országé? Mit jelentett maga az Állam s mit a Nép, akik e szövetségben ily barátian fonódtak össze?

Az Ország, azaz a nép szántott, ipart űzött, kereskedett, ellátta pénzzel az államot, és szükség esetén a hadseregben szolgált. A nép maga olyan hatalmas egészet alkotott, amelynek szüksége volt az államra, hogy tovább élhesse a maga életét, s hogy zavartalanul őrizhesse hitét és akadálytalanul tovább vihesse régi életformáját. Az uralkodó, az Ország első számú védelmezője és oltalmazója támogatta a közös élet ezen elvét így a nép az uralkodó legfőbb hatalma alatt kormányozta magát. A falusi obscsinák megválasztották a maguk előljáróit, tisztségviselőit, hivatalnokait. Az uralkodó olykor tanácskozáásra hívta az Országot és lehetővé tette, hogy részt vegyen a politikai ügyek intézésében.

Az állam vagy az uralkodó semmilyen feltételtől nem korlátozott hatalmával óvta az Ország nyugalmas életét. Az egész kormányzás és irányítás a kezében volt. Az ő gondjaira volt bízva az állandó hadsereg. Egyedül ő rendelkezett a politikai kapcsolatok ügyeiben. Mindenki, aki közvetlen akarata eszközeként szolgált, az *uralkodó emberének* (goszudarjevi ljugyi) számított: ők voltak a hadvezérek, kormányzók, ők ültek a városi bíróságokon, ők alkották az ítéleteket s szolgáltattak igazságot. Az uralkodó kíséretéhez (druzsina) sorolták és *szolgáló személyeknek* (szluzsilije ljugyi) nevezték mindazokat, akik nem szántottak, nem űztek ipart és nem kereskedtek, nem voltak az Ország választottjai: bojárok, szolgáló nemesek (dvorjanye) és még sokan mások. Idetartoztak mindazok, akik közvetlenül kiszolgálták a bojárokat, szolgáló nemeseket és általában az uralkodó embereit: tehát a szó szoros értelmében vett szolgálók (holop). A szolgáló személyek, bojárok, szállásmesterek (okolnyicsije), asztalnokok (sztolnyiki), szolgáló nemesek és a bojárfik (akik majdnem ugyanazok, mint az egyportás szolgáló nemesek (odnodvorci)) szolgálatuk fejében valamennyien adománybirtokhoz (pomesztye) és örökbirtokhoz (votcsina) jutottak Persze nem mindegyik bojár állt tényleges szolgálatbán, különösen nem a szolgáló nemesek és a bojárfiak - ők ugyanis rendkívül sokan voltak Kívétel nélkül valamennyi szolgáló személyt berendelhették szolgálatra, nem volt *joguk* megtagadni: ők voltak az úgynevezett tartalékos szolgálók, akik mintegy meghatározatlan ideig tartó szabadságukat töltötték, ily módon nem ingyen használták adománybirtokukat.

Nem volt tehát Oroszországban egyetlen olyan ember sem, aki érdemtelenül (mégis jogszerűen) élvezett volna előnyöket. Amikor tanácskozni hívták az uralkodóhoz az egész Oroszországot - a szolgáló személyeket és az Ország népét (zemszkije ljugyi) egyaránt -, ezt a tanácskozást már Országos Gyűlésnek hívták, s ezen az uralkodó mint az Ország feje jelent meg. Arisztokrácia nem volt

és nem is lehetett, a bojárság ugyanis nem volt örökletes. Gyakran találunk fejedelmeket a legszegényebb szolgáló nemesek (zsilci) között, ugyanis minden viszony a szolgálat függvényében alakult. Igaz, megjelent a származás szerinti hierarchia (mesztnyicsesztvo) intézménye is, de még az ebből fakadó jogok is a szolgálati múlton alapultak. Állandó rendek nem különültek el. Eleven elv hatotta át az egész szervezetet, sehol, semelyik rétegben nem rekedt meg az állami erő körforgása; szolgálatait alapján bárki bojár lehetett, s az Ország népe közül is bárki szolgáló személylé válhatott. Nyugati típusú arisztokrácia egyáltalán nem létezett. De nem volt nyugati típusú demokrácia sem. Az egész Oroszország két hatalomnak volt alárendelve: az *Ország* és az *Állam* hatalmának; s két részre oszlott: az *Ország népére* és a *szolgáló személyekre*.

De mi kötötte össze ezt a két részt, mi teremtett eltéphetetlen kapcsolatot köztük? Szóltunk már fentebb arról, hogy az Ország önként hívta a hatalmat, azaz a szó szoros értelmében vett kormányt, uralkodót; beszéljünk most ezen elvek megjelenési módjáról, a két osztályról: az Ország néperől és a szolgáló személyekről. Mi egyesítette tehát e két részt?

A hit és az élet. Ez az alapja annak, hogy a nép a bojártól kezdve minden hivatalnokot saját köreiből valónak tekintett, ez az alapja annak, hogy közben valaki az Ország népéből a szolgáló személyek osztályába került, nem idegenedett el az Országtól sem. Az egész Oroszországot egyetlen osztatlan egységbe rendező hit egysége és az élet egysége fölötte állt mindezen megosztottságoknak. A hit és az élet magát az Államot is Országgá tette.

Az okmányokban a bojároktól kezdve az összes szolgáló személy *holop*nak nevezte magát, ami csupán *szolgát* jelent s nem többet, így szólították a bojárokat s más személyeket is. Az Ország népéhez tartozók az uralkodóhoz intézett okmányokban árváknak (szirota) nevezték magukat, ami egyszerűen gyámoltalan, védtelen embert, azaz olyan embert jelent, akinek oltalomra van szüksége - ebből a szóból tehát hiányzik az *orphelin*, *Waise* jelentés. Ez a megnevezés rendkívül mély értelműen fejezi ki és teszi nyomatékosá az Ország és az Állam viszonyát, az Országét, mely maga hívta segítségül az Államot. Ismételjük: Országos Gyűlésnek nevezték azt a tanácskozást, amikor a választottak útján tanácskozni hívták az uralkodóhoz az egész Oroszországot, a szolgáló személyeket és az Ország népét egyaránt. Ezen a tanácskozáson jelen volt a papság is, mely összekapcsolta és egymáshoz hasonította az Országot és az Államot. Amikor az uralkodó az Ország élére állt, az Állam mintha eltűnt volna egy pillanatra. Ezek azonban csak *kivételes* pillanatok voltak, a nép nem tarthatta fenn sokáig az összegyűlt Ország e feszített formáját, a gyűlés elhúzódnása az Ország életét magát zavarta volna meg. A tanács véget ért, a nép szétszéledt, ki-ki visszatért a földjére, hogy tegye a dolgát, s akkor az Állam ismét egyedül örködött az Ország felett.

Ez lenne hát a teljes boldogság? - kérdezhetik. Természetesen, nem. Tökéletes helyzetet nem találhatunk a Földön, de tökéletes elvet igen. Egyetlen társadalomban sincs igazi kereszténység, de maga a kereszténység igaz, s a kereszténységé az egyetlen igaz út. Ezen az egyetlen igaz úton kell tehát mennünk. Az egész erő abban rejlik, *amit* az ember törvényként, alapelvként elfogadott. Az orosz élet alapját - ezzel talán mindenki egyetért - igaz elvek alkotják. Ezek az elvek jelentik az élet ama állandó iránytűjét, amely már most sejteti, mutatja a letérést és az igaz utat egyaránt. Ezen elvek alapján történhet meg a hazugság elítélése és a hazugságtól való megtérés egyaránt. Az igaz úton haladva el lehet bukni, de föl is lehet állni; de az igaz út ereje épp abban rejlik, hogy megóvja elárulásától. Az igaz keresztény akkor sem hagyja el hitét, ha elbukna; mindvégig az igaz úton marad, mivel a hitben magában gyógyulást talál. Oroszország rátalált az igaz elvekre, soha nem árulta el őket; és sokáig maradt fenn benne változatlanul az is, ami Oroszország alapja volt: a hatalom és a nép szent, kölcsönös bizalma.

In: Eredetileg: Polnoje szobranijje szocsinyenyij, Moszkva, 1889. 11-24. o. Magyar nyelven a szöveget első ízben ld: Az orosz történelem egyetemessége és különösége, Fejlődés-tanulmányok, ELTE, Budapest, 1982. 30-38. o. A szöveget a jelen kiadásban újrafordított formában adjuk közre, amelynek alapja: A megváltó Oroszország. Válogatás szlavofil gondolkodók írásaiból. 177-186. o. szerk. és a jelen szemelvényt fordította: Sz. Kiss Ilona

MILJUKOV: AZ OROSZ KULTÚRA TÖRTÉNETÉNEK ALAPVONÁSAI

Miljukov P. Ny. (1859-1943) a századforduló legjelesebb történésze, Kljucsevszkij méltó tanítványa. Résztvett a török háborúban, majd a moszkvai egyetemen történelmet hallgatott. Érdeklődése a gazdaságtörténet felé vonzotta, s diploma után sikerült bentmaradnia az egyetemen. Nemcsak Moszkvában, hanem a nyizsnyj-novgorodi szabadegyetemen sőt a Harvardon is tanított, az 1917-es események ideiglenes kormányaiban közismert történelmi szerepet játszott, majd Amerikába emigrált, történetírói munkásságát ott is folytatta.

Az államszervezet (Hadsereg, pénzügyek, hivatalok)

I.

Az előző fejezetek megismertettek bennünket azzal az anyaggal, amelyből felépült az orosz társadalmi szervezet. Az építőanyagról most át kell térnünk magára az építkezésre. A társadalmi formák stílusa, ahogyan az építészetieké is, a legszorosabban függ az építkezéshez felhasznált anyag minőségétől. Ismerve az orosz gazdasági élet alapjainak primitívségét, már nem fogunk az orosz társadalmi szervezettől valamiféle bonyolultságot és befejezettséget várni.

Ősi gazdasági életünk kezdetlegességének egyenes következménye az a sorrend, amely szerint folytatnunk kell a további kifejtést. Bármely nyugat-európai állam kultúráját tanulmányozva, a gazdasági életről elsőként a társadalmi rendre kellene rátérnünk, azután pedig már az államszervezetre. Oroszországgal kapcsolatban alkalmasabb lesz fordított sorrendet használni, vagyis előbb megismerkedni az államiség fejlődésével, mint a társadalmi rendével.

A dolog lényege az, hogy Oroszországban az állam nagy hatást gyakorolt a társadalmi szervezetre, miközben Nyugaton a társadalmi szervezet alapozta meg az államszervezetet. Ez a tézis első pillantásra ellentmondásosnak tűnhet; mintha élesen ellentmondana annak az igen elterjedt nézetnek, hogy bármely állam politikai építményének „felépítménynek” kell lennie a gazdasági „alap” fölött. Mi, mindazonáltal, egyáltalán nem tagadjuk a politikai felépítménynek a gazdasági alaptól való függőségét; ellenkezőleg, szándékunkban áll még egyszer bemutatni ezt a függőséget Oroszország példáján. Pontosan a gazdasági alap kezdetleges állapota vezetett nálunk, Oroszországban, az államfelépítmény kóros megnagyobbodásához, és e fenti tény elősegítette a felépítmény erős visszahatását magára az alapra. Hogy mindezt jobban megvilágítsuk, ismét el kell mélyednünk a távoli múltban, és meg kell ismerkednünk azokkal a körülményekkel, amelyek között az orosz állam megszületett és kialakult az orosz államrend.

A szociológusok a társadalmi formák fejlődésében rendszerint három formát különítenek el, amelyekben minden civilizált nemzet áthalad. Az első lépcsőfok a törzsi életforma, a második a feudális rend, a harmadik a nemzeti-katonai állam, amelyből kifejlődött a modern alkotmányos rend. Végighaladt-e Oroszország is a társadalmi szervezet e három fokozatán?

Mielőtt közvetlenül erre a kérdésre válaszolnánk, figyelembe kell vennünk, hogy magának Nyugat-Európának (amellyel kapcsolatban ezt a szociológiai általánosítást tettük) különböző területein sem volt a politikai fejlődés teljesen egyforma. Annak arányában, ahogyan az Atlanti-óceán partjaitól Keletre, az Ural felé haladunk, a politikai fejlődés egész folyamata egyre inkább megkésettnek mutatkozik, fejlődése pedig egyre kevésbé intenzív. A Loire és a Szajna partján már az i.sz. V-VI. században megfigyelhetjük az államrend kialakulását a törzsi szervezetről; ugyanakkor a Rajnától Keletre ugyanez a folyamat később megy végbe, a VII-VIII. században, Germánia keleti határain pedig a IX-XI. század közti időszakban. Még később, a X-XII. században találkozunk az állam fejlődésének folyamatával Csehországban és a Dnyeper partjain, a XII-XIII. században pedig a litván törzsek között. A megkésetttség ténye nyilvánvaló: miben rejlik vajon az ok?

A viszonylag késői politikai fejlődés oka kétségtelenül azoknak a belső mozgatóerőknek hiányában vagy gyengeségében keresendő, amelyek képesek lettek volna mozgásba hozni a politikai fejlődés folyamatát. A politikai haladásnak ezeket a mozgatórugóit a gazdasági és társadalmi rend fejlődésében kell keresnünk - közelebbről pedig a társadalmi elemek különböző rétegekre oszlásában, amely általában a társadalom törzsi rendjének belsejében végbement, és a társadalmi összetétel azon változásaiban, amelyek e rétegekre oszlás folyamatának következményei. Általában a törzsi életforma akkor bomlik fel, amikor a törzs legbefolyásosabb családjainak sikerül megragadni a helyi hatalmat, más szóval, amikor megjelenik a helyi arisztokrácia. Eredetileg a törzs hasonló befolyásos családjainak egyetlen privilégiuma az volt, hogy elsősorban ezek tagjait választották meg a törzsek és klánok vezetőivé. Később azonban ezek a családok folyamatosan saját felső hatalmuk alá vonták a törzs által bírt egész területet, kisajátították nemcsak a terület határain lévő lakatlan területeket, hanem a saját fiktív rokonaik közösségi földjei feletti rendelkezés jogát is. Így végül nagy kiterjedésű földek törvényes birtokosaivá váltak, miközben más telektulajdonosok elvesztették tulajdonjogukat és függő haszonbérletűvé, sőt féljobbágygá váltak. Ily módon, a különböző társadalmi rétegek átrendeződése útján, a törzsi társadalom demokratikus rendje felbomlott arisztokrata és függő elemekre. Ez egyben magával vonta a törzsi lét feudálissá alakulását is. A társadalmi csoportosulást, amelynek alapja a (vélt vagy valódi) vérrokonság, új társadalmi viszonyok váltották fel, amelyeknek alapja a területi hatalom és függőség volt. A

közösségi földtulajdont felváltotta az egyéni tulajdon és a nagybirtok. A falusi földközösség szolgált a földesúri birtok és a vár alapjául.

Ily módon, a nagybirtok kialakulását tarthatjuk annak a belső erőnek, amely megindította a törzsi életmód feudálissá válását. Ott, ahol ilyen belső mozgatóerő nem volt, nem valósulhatott meg ez az átalakulás sem - egészen addig, amíg a hiányzó „belső mozgatóerő” szerepét nem kezdték külső körülmények átvenni mint belső erők. Ezeket a körülményeket két dologra lehet visszavezetni: a háborúra és a kereskedelemre; e két tényező azonos hatást gyakorolt: megnövelte a különbségeket vagyon és erő tekintetében a törzs egyes tagjai közt.

De amikor a gazdagság és a hatalom kívülről érkezik, ahelyett, hogy hosszú belső fejlődés eredményeképpen halmozódna fel, hatása az eredeti törzsi szervezetre szükségképpen más lesz. Ilyen esetben a törzs demokratikus összetétele érintetlenül megőrződik; a politikai hatalom megkésztet, kívülről behozott elemei közvetlenül nehezednek felső rétegeként a törzsi demokrácia zárt tömege fölé, az első és második réteg közötti saját arisztokrácia minden közbülső láncszeme nélkül. Ennek következtében nemcsak lelassul a feudalizmus kialakulása, hanem maga a feudalizmus is egészen más formában valósul meg, mint az a középkori feudalizmus klasszikus formáiban látható. A kívülről érkezett politikai hatalom képviselői elfoglalják a helyi gazdag földbirtokosok hiánya következtében betöltetlenül maradt helyet. Ők sajátítják ki a közösségi földeket és a műveletlen területeket, ők tartják kezükben a társadalmi tisztségekkel való rendelkezés jogát; egyszóval közvetlenül hozzájuk kerül a földre és a legfőbb állami hatalomra való jog. Ilyen körülmények között a földbirtokos arisztokrácia fejlődésének társadalmi folyamata mintegy „elhalasztódik”. Amikor mégis elkezdődik, már másodlagos következménye az előzetes politikai fejlődésnek: az arisztokrácia kialakulása és későbbi sorsa nagymértékben függ az uralkodók politikájától ahelyett, hogy ő hatna erre a politikára, ő módosítana rajta, ahogyan ezt a klasszikus feudalizmus országaiban láthatjuk.

Felidézzük most azt a megfigyelésünket, hogy minél Keletebbre haladunk Európában, annál lassabban megy végbe az a folyamat, amelynek eredményeképpen a társadalom arisztokratikussá és feudálissá válik. Ha ez így van, akkor már előre tudjuk, mit várhatunk az orosz társadalmi fejlődés és a politikai intézmények tanulmányozásától. A törzsi fejlődés nagyon hosszantartó időszaka, a fejletlen terület arisztokrácia, a kívülről származó politikai hatalom, amely könnyen kisajátítja a fők legfelsőbb jogát, a csinovnyikok osztálya, akik e hatalom körül csoportosulnak és további igényeiket a „szolgáló” emberek helyzetéből eredően támasztják - ilyenek kell hogy legyenek az orosz feudalizmus jellemző vonásai. Mindezekkel a sajátosságokkal, az ily módon létrejött állam már magában hordozza a későbbi autokrácia csíráját. De ezek a csírák csak később

kezdenek fejlődni, nevezetesen akkor, amikor politikai egységesülés folyamán a központi hatalom széles katonai feladatokat vállal magára és felruházza magát a megfelelő rendelkezési joggal: más szóval, amikor létrejön a nemzeti-katonai állam.

Mindazonáltal a társadalmi-politikai fejlődés imént körvonalazott folyamata nem csak Európa különböző részeiben valósult meg különbözőképpen, de a mai Oroszország különböző területein is. Az orosz terület túlságosan nagy, az orosz politika fejlődésre hatást gyakorló szomszédos országok kulturális állapotának fejlettség szintje pedig túlságosan különböző ahhoz, hogy mindenhol egyfajta fejlődési vonallal találkozhatnánk. Néhány évszázadra volt szükség, hogy e hatalmas terület különböző részei valamennyire is szorosabb érintkezésbe kerüljenek egymással, de eddig az időig a későbbi birodalom minden földrajzilag és néprajzilag elkülönülő része saját belső fejlődésének folyamatát élte át. Amikor a IX. század második felében egy norvég utazó, Oter, meglátogatta „Gandvikot”, azaz a Fehér-tengert, csak vad „beormokat” talált ott, miközben a modern Oroszország déli vidékén, a Fekete-tengeren ugyanebben az időben még a görög kolóniák kifinomult kultúrája virágzott. Kelet-Európa két szemközti partja: két különböző világ volt, két világ, amely annyira különböző mint Grönland és Athén. Amikor hét évszázad múlva egy másik utazó, az angol tengerész, Chancellor megérkezett a Fehér-tenger partjára, ez az államcsíra már dús, ágas-bogas fává növekedett. Igaz, a törzs erősen áthelyeződött időközben: a politikai központ Északra került és egybeesett a keleti síkság földrajzi központjával. A nemzeti-politikai egységnek ebből a központjából kiterjeszkedő ágai már olyan közel értek a határterületekhez, hogy a peremvidékeket is bevonták az általános történelmi folyamatba. A Fehér-tenger partjainak lakója már nem vehette semmibe a déli határokon lakó polgártársa létezését. A központ éppen hogy megerősödött politikai szervezete pontosan akkor készítette a Fehér-tenger partjának lakóját - nem a „beormot”, hanem az orosz telepest -, hogy kivegye részét a védelemben és a Dél elfoglalásában; most már minden évben adót kellett fizetnie a foglyok váltságdíjára, akiket a Fekete-tenger menti ellenséges nomádok hurcoltak el. Ily módon először a XVI. században került a Fehér- és a Fekete-tenger jól érzékelhető kapcsolatba - Moszkvával.

Érthető, hogy eddig a pillanatig, azaz hét évszázad folyamán, a IX-XVI. századig, mielőtt Moszkva létrehozott volna valamiféle kapcsolatot Oroszország határvidékei között, mindegyik különálló terület élte a saját elkülönült történelmi életét, és a helyi fejlődés sajátos útját járta be, amely nem hasonlított más területekére. Hogy rögtön megvilágíthassuk, e helyi folyamatok különbségeit, itt és alkalmazhatjuk általános megfigyelésünket, amelyet fentebb tettünk a kelet- és nyugat-európai társadalmi-politikai fejlődés közti különbségről. Ugyanis

hasonló különbségeket - mint Európában Kelet és Nyugat között - találhatunk magának Kelet-Európának belsejében is: Délnyugat és Északkelet között.

Az orosz Délnyugat az orosz Északkelettől abban tér el, hogy a törzsi szervezet, a helyi arisztokrácia és a feudalizmus elemei Délnyugaton mégis erősebbnek mutatkoznak - habár Nyugat-Európával hasonlítva itt is gyengék -, mint Északkeleten. Igaz, hogy már a legrégebb forrásaink a törzsi szervezetet a jövevény politikai hatalom hatása alatt olyan szétesés állapotában találják, hogy korábban voltak törekvések (a legújabb Szergejevics professzor nevéhez fűződik) Oroszországban maguknak a törzsi viszonyoknak meglétét is tagadni. Ezek a törekvések számunkra sikerteleneknek tűnnek; akármennyire is gyérek a törzsi társadalmi szervezet maradványai, mégis elégségesek a történelmi rekonstrukcióhoz: Nehezebb megállapítani annak a folyamatnak meglétét, amelynek során a törzsszövetségek vezetői nagy földbirtokosokká és feudális uralkodókká váltak; de nekem úgy tűnik, hogy itt sem vagyunk egészen segítség nélkül. Felhívom a figyelmet csak egyetlen, erre a célra még fel nem használt helyre Kliment metropolita levelében (XII. század közepe). A metropolita itt leleplezi a nagyravágyókat, a „dicsőséget hajszolókat”, akik „házat a házhoz, falvakat a falvakhoz csatolnak”; pontosabban, felhalmozott vagyonuk különböző formáit határozza meg, így: „magukhoz ragadják” az „izgojokat” és a „szjabrókat”, „ljadokat” és „sztarinákat”. Amint látjuk, az itt, leleplezett gazdagok két különböző típusú földbirtokot szereznek meg és mindegyik típushoz az ottlakók megfelelő kategóriája tartozik. A „ljadokat”, azaz az új irtványokat a szabadon jött újonnan érkezettek: állandó foglalkozás nélküli felszabadított szolgák és csavargó elemek - „izgojok” - segítségével törik fel. Ez ugyanaz a kategória, amely a középkori csehben és lengyelben „gosztyi” („hospites”) név alatt ismert. De a pusztaföldek birtokbavétele mellett elfoglalják a „sztarinákat”, azaz a már megművelt földeket is, és hogy ki műveli őket, erre mutat rá „szjabro” terminus: kollektív birtokosok vagy tulajdonosok: a „gyegyicsi” és „sztarzilci” (a lengyel és cseh jogban: heredes és originarii). Több mint valószínű, hogy itt pontosan az a folyamat táruul élénk, amelyet már a nyugati szláv jogkutatói konstatáltak: az ősi törzsi földeknek a befolyásos családok fejei, a közpor „tűzhely”, tehát a tradicionális nemzeti tűzhely gazdái általi kisajátítása. Tehát itt megtaláltuk a törzsi szervezet felbomlásának, és - a törzsi vezérekből - a helyi arisztokrácia kialakulásának nyomát. De már ennek a nyomnak homályossága és egyedisége is megmutatja, hogy itt nem uralkodó jelenségről van szó. Emlékezzünk csak vissza arra, hogy az általános szabály szerint, az utód nélkül meghalt jobbágy földje nem a „szjabróé” és nem a családfőé - hanem a fejedelemé: azaz a politikai hatalom hordozója már olyan állást tölt be, amely megszűnt a törzsszövetségé lenni nem lett a törzsfő tulajdona.

Mégis, e régi kornak ugyanez a délnyugati fejedelme még kénytelen volt a szabad ember megöléséért járó büntetés-pénzt megosztani a régi nemzeti szövetség - igaz terjedelmében erősen összezugorodott - maradványival. Ő még felhasználta saját céljaira - a kormányzás és a rend megteremtésére - a törzsek régi kis egységeinek maradványait; az ősi törzsi földterület nagyobb vagy kisebb mértékben meghatározta a fejedelemségének terjedelmét és körvonalait; a törzsi arisztokrácia maradványai valószínűleg helyet kaptak és befolyásra tettek szert tanácsában, és befolyásos helyeket kaptak szolgálatában; ugyanígy léteznek még a törzsi felkelés nyomai, amelyek függetlenek a fejedelmi druzsinától, a városi „vecse” pedig, amely erősen korlátozza a fejedelmet, a törzsi vecse utóda. A törzsi társadalom még Oroszországnak ebben a nagyon jól megszervezett sarkában sem volt abban a helyzetben hogy önállóan léphessen az államfejlődés útjára; külső okok - a háború és az átmenő kereskedelem - itt is szükségesek voltak a falu és város végleges elkülönüléséhez és a centralizált központi hatalom megjelenéséhez. Mindazonáltal, a törzsi szervezet továbbra is létezett az új társadalmi és politikai élet elemei mellett: jelenlétével nem zavarta ezeket az elemeket, nem hagyta őket kibontakozni.

Egészen mást látunk az orosz Északkeleten. Ez, mint tudjuk, az orosz kolonizáció területe. A telepes-fejedelem kezén ez a terület ugyanazt a szerepet játszotta Oroszország számára, mint a „Markok”, a határszéli lakatlan területek játszottak Poroszországban, Ausztriában, Csehországban és Lengyelországban. Mindenhol, ahol az telepítés hasonló területei léteztek, azok általában a felső hatalom képviselőin kezébe kerültek, akik egyesítették itt az ország uralkodójának hatalmát a gazda-tulajdonos hatalmával, és a „Markok” anyagi erejét használták fel, hogy megszilárdítsák hatalmukat országuk felett. Törzsszövetségekről a kolonizációs területeken nem tudunk semmit: fel kell tennünk azt, hogy ezek utolsó maradványai a kolonizáció folyamán semmisültek meg. A már idézett európai párhuzamokon kívül, erre esetre fényes példát találunk India később betelepített településeinek berendezkedésében. A „Markok” legfőképpen kóbor elemekkel, egyéni telepésekkel, „izgojokkal” népesültek be. Sőt, még „sztarozsileccé” válva, a fejedelem által adott adókedvezményes földön sem hozott létre ez az elem autonóm szövetségeket és nem zavarta meg a fejedelmet, hogy önmagát nemcsak uralkodónak, hanem a betelepített föld tulajdonosának is tartsa. Legalábbis, már az általunk ismert legrégebbi forrásokban az uralkodó joga a betelepített földekre teljesen megingathatatlan - jóval korábban, mint hogy a bizánci és a muzulmán jog az uralkodónak a földhöz való legfelső jogához elméleti jogi megokolást adhatott volna. A XIV-XV. században az északkeleti fejedelmek ajándékozzák, eladják, elcserélik ezeket a „sztarozsilecek” által lakott földeket, a lakosság érdekeire és akaratára való tekintet nélkül, mindenféle különbségtétel nélkül az elődeik által kolonizált, és szabad foglalás vagy valamilyen

üzletkötés útján az ország őslakosaitól megszerzett földek között. A helyi földbirtokos arisztokrácia elemei itt sem feltétlenül hiányoznak; de teljes erőtlenségük látható további sorsukból.

Fentebb már megjegyeztük, hogy az orosz Északkelet és Délnyugat közötti, éppen hogy kifejtett társadalmi és politikai különbségek akkor nyerhettek igazi jelentőséget, amikor megkezdődött a politikai fejlődés harmadik periódusa, azaz amikor a feudális rend nemzeti-katonai állammá fejlődése megindult. Oroszországban ez a folyamat egyszerre kezdődött mindkét végről; Délnyugatról és Északkeletről; és ugyanitt mutatkozott meg a központi hatalom helyzetének azon két centrum közötti, általunk már jellemzett különbsége, amely magára vállalta Oroszország nemzeti-politikai egyesítésének feladatát.

Erre az időre Délnyugaton a súlypont - a tatár pusztítás után - Északabbra, a litván területekre helyeződött át; ezzel egyidejűleg érezhetővé vált a szomszédos Lengyelország hatása: ez az ország feudálissá tudott átalakulni a szó nyugat-európai értelmében. Ettől kezdve a feudális elemek gyors erősödésnek indultak a nyugati orosz társadalomban is. Kialakult a helyi arisztokrácia kompakt osztálya, amely az 1447-ben kapott speciális „privilegiummal” véglegesen megszabadult a fejedelmi bíraskodástól és adóktól. Ily módon, a litván-orosz Nyugaton a politikai fejlődés a nyugat-európai kerékvágásban haladt. A kormány kénytelen volt minden esetben a nagybirtokosokhoz fordulni különleges engedélyért, amint az államnak pénz vagy katonák kellettek birtokaikról. A beleegyezés megszerzéséhez kénytelen volt a mágnásokat meghívni egy általános gyűlésre vagy „szejmre” Ez a „szejm” gyorsan valódi parlamentté fejlődött: minden egyes mágnást külön hívtak meg, de rajtuk kívül megválasztották a vidéki középnemesség képviselőit is. E nagy „szejm” jogköre fokozatosan kiszélesedett, úgyhogy az adó- megállapításával való egyetértésen kívül részt kapott a törvények kiadásában, sőt a külpolitika irányításában is. A királyok jogai ennek megfelelően megrovidültek.

Mindezek következménye az lett, hogy a központi hatalom túlságosan gyengének bizonyult ahhoz, hogy megszervezze az ország erős védelmét, akkor, amikor ez a védelem különösen nélkülözhetetlenné vált. Ebben az időben a határokon, a lengyelt kivéve, szünet nélkül harcok folytak. A törökök és tatárok Délről támadtak; a német lovagrendet Északról kellett kivenni, Keletről pedig a moszkvai fejedelmek fenyegették a volt délorosz fejedelemségek területét, saját „atyai birtokukat”. A litván fejedelmek újabb és újabb engedményekre kényszerültek a főnemeseknek és nemeseknek, hogy tőlük pénzt, újoncokat és zsoldosokat kapjanak. Mindez nehezen ment, mert a nemesek nem szívesen, későn és nem megfelelő mennyiségben adtak. Az állam feudális típusa alkalmatlannak bizonyult nemcsak a nemzeti egyesítés, hanem még az önvédelem feladataira is. Nyugaton az egyesítés feladatát mindenütt a feudális rend romjain oldották

meg; a litván-orosz állam kénytelen volt fordítva fejleszteni a feudális rendet a kialakult állam szükségleteinek kielégítésére. Természetes, hogy a egyesítésért folytatott harc győztese egy olyan állam kellett legyen, amelyben feudális elemek nem gördülhettek akadályt az új katonai szervezet fejlődése elé.

A kor feladatait és követelményeit ugyanúgy tűzték ki és tudatosították Moszkvában, ahogyan Varsóban és Vlnóban is. A XIV. század közepétől Moszkva kénytelen volt erőteljesen védekezni a szétesett Arany Horda nyughatatlan utódai, a krími a nogaj és a kazányi kánok ellen. Másrészt az orosz fejedelmek között a hatalomér folyó elemi erejű harc a győztest, a moszkvai fejedelmet arra készítette, hogy szélesebb és tudatosabb feladatot tűzzön maga elé: egész Oroszország egyesítését. E kettő - védekező és egyesítő - feladat teljesítéséhez Moszkvának katonai állammá kellet alakulnia; a katonai-nemzeti állammá alakulásához pedig, ahogyan Litván-Oroszországnak is, katonák és pénz kellett. De Oroszország egyiket és másikat is egészen más eszközökkel szerezte meg, mint a litván-orosz fejedelemség.

A moszkvai fejedelemnek nem kellett harcbaszállnia valamennyire is erős feudális elemekkel. Ezért a politika művészetéből nem Lengyelországtól és Nyugat-Európától hanem inkább Bizánctól és a nyugati szlávoktól, sőt lehetséges, hogy a törököktől is vett leckét. Európa és Ázsia határain, a Boszporusznál, az állandó hadsereg évszázados problémáját már régen megoldották - majdnem ugyanúgy, mint a középkori Európában: a pénz hiánya miatt az állam a katonáskodó rétegnek lakott földeket adott E művelet eredményei is azonosak voltak: az ideiglenes és feltételes földbirtokosok lassacskán földjeik teljes és független tulajdonosaivá váltak. De Keleten a földbirtokos arisztokrácia ilyen kialakulásának nem voltak gyökerei a megelőző társadalmi fejlődésben; ezért nem sikerült megelőznie az államhatalom fejlődését, és időt adott neki azon célok elérésére, amelyek érdekében létrejött ez a területi hadsereg. Így Törökország régre tudta hajtani a Balkán elfoglalását, és visszaverhette az európaiakat a XV-XVII. század folyamán; ugyanezen idő alatt Oroszországnak sikerült a katonai-nemzeti államot létrehozni. Néha a katonai birtokok feltételes birtokosai még tovább is léteztek, és csak külföldi hódítók - részben tévedésből - tették őket földbirtokos arisztokráciává - ahogyan az angolok is Indiában és a franciák Algériában. Mindezekben az esetekben az állami földek magánbirtokosok által történő kisajátítása nem vezetett a társadalom feudális szerveződéséhez, mert az államhatalom már annyira erős volt, hogy már nem lehetett arra kényszeríteni, hogy a legfelsőbb jogokon megosztozzon a legnagyobb földbirtokosokkal. A legtöbb, amit elértek, feudális elemek bevezetése volt a lakosság *alsóbb* rétegeivel való kapcsolatukban: azaz a parasztság és az udvari szolgálok röghözkötése.

Nem fogjuk végigkövetni, hogyan fejlődött a katonai szolgálatért járó földbirtokadományozási rendszer a bizánci-török-szláv Keleten. Csak annyit

mondunk, hogy ez a rendszer már régen kialakult, amikor a moszkvai állam először találta magát az állandó hadsereg létrehozásának szükségessége előtt; és hogy e rendszer végleges meghonosítása a törököknél időben teljesen egybeesik ugyanezen rendszer bevezetésével a moszkvai államban (a XV. század vége és a XVI. század közepe). A rendszer alapjai mindenütt ugyanazok voltak: akár próniumnak (a bizánciaknál és a déli szlávoknál), akár tímárnak (a törököknél) nevezték, a földet tulajdonosaik nem teljes tulajdonjoggal kapták, hanem arra az időtartamra, ameddig katonai kötelezettségük ellátására képesek voltak. A földjeiken élő parasztoktól csak törvény által szigorúan meghatározott adót és munkajáradékot követelhetek büntetés, sőt a földbirtok visszavételének terhe mellett, ha elnyomják a parasztokat vagy tönkreteszik a birtokot. A birtokosok örökösei csak akkor kaphatták meg a birtokot, amikor már alkalmasak voltak a katonai szolgálatra, és azt is minden esetben a kormányhoz intézett külön kérelemre. Ezt a rendszert - vagyis a külön katonai - „szolgáló” osztály létrehozását; amely teljesen a kormánytól függ - a moszkvai kormány Keletről vette át, éppen abban az időben, amikor a litván uralkodók hiába igyekeztek pénzt és katonákat kicsikarni a nagy szejmtől. Így ugyanaz az állami szükséglet, amely kiváltotta a feudális elemek teljes kifejlődését Litván-Oroszországban, a moszkvai kormány kezébe egy keleti típusú központosított állam létrehozásához elengedhetetlenül szükséges eszközt, a hadierőt adta.

Most már világosabban el tudjuk képzelni a Nyugat- és Kelet-Európa közötti eltérés gondolatát, amelyre hivatkozva ezt a fejezetet kezdtük. Ennek az eltérésnek a lényege az, hogy Európa keleti részén az államszervezet korábban alakult ki, mint azt a belső gazdasági fejlődés folyamata létrehozta volna, miközben Nyugat-Európában az államszervezet belső fejlődési folyamat eredménye. Az európai társadalom és állam, mondhatni, lentől fölfelé épült: a központi államhatalom ott valóban olyan volt, mint legfelső felépítmény a feudális földbirtokosok előzetesen kialakult rétege felett, amely a maga részéről a sűrűn megtelepedett paraszti lakosság alsó rétegén nőtt ki. Nálunk pedig, főképp Északkelet-Oroszországban, a társadalom főntről lefelé épült: a központi politikai hatalom maga alá kényszerítette a katonai-szolgáló réteget, amely a hiányzó - vagy nagyon gyenge - helyi földbirtokos arisztokrácia helyét foglalta el; ez a szolgáló osztály pedig azt a parasztságot kötötte magához, amely már régen elvesztette törzsi kapcsolatait a telepítés folyamán, még kóborolt az orosz földön és nagyrészt ideiglenes telepesként, magánbérlelőként telepedett le. Később visszatérünk az állami-nemesi és paraszti megkötés folyamatához. Most csak azt jegyezzük meg, hogy a társadalmi építmény alsóbb emeleteinek pontosan ez a felkészületlensége és ingatagsága vezetett az állami „felépítmény” fokozott tevékenységéhez abból a célból, hogy, ha csak külsődlegesen is, de megerősítse azo-

kat a társadalmi kapcsolatokat, amelyek nélkül ő maga nem tudott volna fennmaradni.

Az állami felépítménynek - a katonai-nemzeti államnak - a belső fejlődés folyamatával nem indokolható megjelenését külső okok magyarázzák. Ezeknek az okoknak lényege részben az önvédelem és az önfenntartás ösztönös követelménye, másrészt a területfoglalás tudatos politikája, amelyet a nemzeti egyesítés eszméje vezetett. Az ösztönös és tudatos mozzanatok szoros kapcsolatban állnak, és olyannyira összefonódnak a Moszkvai-Oroszországot „összegyűjtők” munkásságában, hogy aligha lehetséges pontos határvonalat húzni a két elem között. A moszkvai politika tervszerű és tudatos elemeihez még lesz módunk visszatérni: most fő célunk megvilágítani az orosz történelmi lét azon szükségszerű és elháríthatatlan körülményeit, amelyek elvezettek - meghatározott értelemben mesterségesen és erőszakos úton - a katonai-nemzeti állam kezdetleges gazdasági alapon történő létrehozásához, azután tovább hatottak az újonnan keletkezett államra -, és ismét az orosz lakosság gazdasági és társadalmi életének belső növekedésével való bármiféle összhang nélkül. A továbbiakban meglátjuk, hogy a külső fejlődésnek a belső feletti ezen erőfölénnyel magyarázható Oroszország társadalomtörténetének valamennyi lényeges vonása. Ezzel magyarázható az is, miért vagyunk kénytelenek az első tárggyal, az orosz politikai élettel korábban foglalkozni a másodikkal, a társadalmi fejlődésnél.

A katonai-nemzeti állam fejlődésének alapvető rugójára már rámutattunk: ezen önvédelem szükségességére, amely azután észrevétlenül és akaratlanul átmegy az egyesítés és a területi terjeszkedés politikájába. Ezek hatására Moszkva a XV. század végétől valóságos katonai táborrá válik, a hadsereg fő vezérkarává, amely Oroszország északi, akkor egyedül kolonizált részére támaszkodik, azért, hogy egyik lépést a másik után téve irányíthassa a déli részek meghódítását és kolonizációját. A harcnak, a déli kolonizációnak e hosszú folyamatában a moszkvai uralkodók „dédapjainak” gazdasági gondjai természetesen a háttérbe kerülnek az új, bonyolultabb és nehezebb, súlyosabb gondok mögött: hogyan lehet katonákat és pénzt szerezni. Háború és pénzügyek: a két dolog a XV. század végétől igénybeveszi a központi hatalom minden figyelmét minden, más lényeges reformot, főként az államirányítás reformját, végső soron mindet e két fő szükség hívja életre. Ezért ennek megfelelően ismerkedjünk meg Oroszország államszervezetének fejlődésével. Első dolgunk lesz megtudni, pontosan hogyan fejlődött ki ez az alapvető pénz- és katonaszükséglet. Nyomon fogjuk követni, hogyan változtak állandóan a haditechnika követelményei, és ennek megfelelően hogyan növekedtek azok a pénzáldozatok, amelyeket a lakosság kénytelen volt hozni az állam katonai szükségleteinek fedezésére. A következő részben aztán majd megtudjuk, hogyan elégtették ki ezeket a szükségleteket:

azaz hogyan gyűjtötték be a lakosságtól azokat a pénzeszközöket, amelyeket az állam szükségleteinek fedezésére használtak. Végül megismerkedünk azzal is, hogy a kormány milyen változásokat volt kénytelen végrehajtani az államirányításban, hogy az a kettős - katonai és pénzügyi - követelménynek a legalkalmasabb és legkönnyebb módon feleljen meg.

Megelőzve ezen eszmefuttatás eredményeit, már most kimondhatjuk, hogy a XV. század végétől Nagy Péter haláláig Oroszország ötször élte át az államszervezet alapvető építményében végbemenő gyökeres átalakítást: az átalakítás háttérében minden esetben a pénzügyek átszervezésének szükségessége áll; ezt pedig minden esetben a hadikiadások emelkedése vonta maga után, a haditechnika elengedhetetlen korszerűsítésének következtében. Az állami - egyszerre katonai, pénzügyi és közigazgatási reformoknak ezt az öt mozzanatát a következő évekhez köthetjük: 1490, 1550, 1620, 1680 és 1700-20.

Már ismerjük az 1490 körül végrehajtott reformok lényegét. Ez a feudalizmus középkori oroszországi válfajának átszervezése katonai-nemzeti állammá. Az átszervezés legfontosabb és legalapvetőbb pontja az állandó hadsereg megjelenése, a kormánytól függő szolgáló osztály formájában. Ennek az alapvető változásnak néhány részletére még visszatérünk, amikor a nemesi réteg történetéről fogunk beszélni. Most elegendő megjegyezni, hogy eleinte ez a hadügyi reform nem követelte meg valamely hadiadó bevezetését az új csapatok eltartása céljából, mivel III. Iván a nemesi lovasság számára majdnem kizárólag földben fizetett. Az egyetlen egyenes adó, amelyet akkor a lakosságtól szedtek, még a régi múltból maradt meg; ez volt a „dany”; néha pedig az állami hír- és postaszolgálat eltartása érdekében - amelynek szervezetét III. Iván idején újra felállították a kiterjesztett és egyesített területek jó kormányzati kapcsolata folyamatos fenntartására - minden lakos „jamszkije gyengi” formájában adózott.

Hamarosan azonban ez az egyetlen nemesi lovasság elégtelennek bizonyult kiterjedt katonai akciókra, a nála kultúráltabb szomszédok ellen. A nyugati határokon folyó összeütközésekben a moszkvaiak már régen találkoztak gyalogos csapatokkal, amelyek a legújabb európai újítással, a tűzfegyverrel voltak felszerelve. És íme, a moszkvai cár szolgálatában megjelenik egy kisebb egység, a „piscsalnyikok”, akiket a XVI. század közepén kezdtek el „sztreleceknek” nevezni. Ez az egység jóval többbe kerül a nemesi lovasságnál. A nemesek és a bojárfiak saját földjük jövedelméből szolgáltak; az alacsony pénzbeni fizetséget csak a tényleges szolgálat esetén, azaz néhány évente egyszer kaptak. Ezzel szemben, a zsoldos gyalogságnak, a tűzfegyverből való lövés specialistáinak állandó évenkénti zsoldot kell fizetni. Ily módon, a második hadügyi reform után a korábbi természetben fizetett katonai szolgálat már elégtelennek bizonyult; a kormány számára szükségessé válik pénzt szerezni.

Íme, ez az oka annak, hogy IV. Iván kormánya 1550 körül egész sor speciális hadiadót alkot. A „piscsalnyikok” eltartására a „piscsalnije gyengit” kezdik beszedni; a lőpor készítésére a „jemcsuzsnijét”. Ezzel együtt különleges adókat vetnek ki („gorodovoje”, „zaszecsnoje gyelo”), erődtítmények és gyeprü építésére a déli határon. Végül, az évenkénti tatár betörések áldozataivá váló oroszok fogságból való kiváltásának költségeit kezdik a lakosságra hárítani, majd ez is állandó adóvá válik „polonyjanyicsnije gyengi” néven. Ilyenek IV. Iván adói, egyenesen vagy közvetve kapcsolatosak a háborúval. Az egyik legújabb kutató számításai szerint ezek az adók jelentősen súlyosbították a lakosság adóterheit. A XVI. század elején a parasztok kb. 80 kopeket fizettek mai pénzben minden „csetverty” szántó után (pénzben, nem számolva a természetes kötelezettségeket); IV. Iván adóreformjai után 1.3 rubelt. A XVI. század végére ez a mennyiség még jobban megnő, 3.5-szeresére: a 90-es években a jobbágy 4 rubel 70 kopek körül fizetett egy csetverty szántó után. Hamarosan meglátjuk, milyen adminisztratív-pénzügyi változások kísérték az állam hadiszükségleteinek és a lakosság adóterheinek növekedését.

A XVII. században a katonaság eltartása még drágábbá válik, mint a XVI-ban. Már a XVI. század végétől, a kormány külföldről testőr csapatokat kezd hívni. Mihail Fjodorovics alatt megy végbe a hadseregrendszer harmadik jelentős reformja. Külföldi tiszteket és katonákat fogadnak fel, már egész ezredek; megkezdődik mind az orosz gyalogság, mind a lovasság külföldi minta szerinti oktatása. Ez újabb pénzügyi reformhoz vezet. A régi hadiadók ettől függetlenül is elégtelenek már, a pénz elértéktelenedése miatt pedig - a „zavaros időszak” alatt - jövedelmezőségük felére csökkent. Ezért rögtön a „zavaros időszak” után, a kormány nemhogy eltörölte a régi adókat, hanem melléjük még újakat, összehasonlíthatatlanul súlyosabbakat alkotott. A régi „jamszkaja podaty” 10 rubel volt adóegységként. Most e „kis” „jamszkaja podaty” mellett egy újat is bevezetnek, az ún. „nagy” „jamszkaja podatyot”, amely elérhette a 800 rubelt ugyanattól az egységtől, azaz az előzőnél 80-szor többet. A régi „piscsalnije gyengi” mellett újak jelennek meg, a „sztreleckije”, amely különböző években 90-240 rubelre rúgott adóegységként, a XVII. század második felében pedig 7-800 rubelig emelkedett. Végül, minden különleges hadikiadás esetén a kincstár kezd a rendkívüli hadiadókhoz folyamodni, egészen Nagy Péterig.

Mindezen eszközök segítségével - amelyekhez még hozzá kell tenni az alávetettekől kicsikart kényszerkölcsonöket és a különösen kritikus körülmények közötti pénzrontást - a kormánynak sikerült nagy nehezen kijönnie a jövedelemből. De a XVII. század második felében a háború körülményei ismét megváltoznak. A katonai Sikerek arányában Oroszország határai messze kitolódtak a régi katonai-adminisztratív központtól, Moszkvától Nyugatra, Délre, és Ke-

letre. A régi főváros már nem maradhat fő katonai állomáshely, amely addig volt, amíg a háború a szomszédos kormányzóságokban folyt. A központi Oroszország pomescsikjait és votcsinnikjait most már évente messze kell küldeni a központi folyamköz Moszkván túli városaitól - valahová Kijevbe vagy a Kurszki kormányzóságba. Ez mind az ő számukra, mind a kormány számára nagyon kényelmetlen volt. Ugyanakkor az európai haditechnika sikerei is messze maguk mögött hagyják ezt a nemesekből és bojárfiakból álló anarchikus lovasságot. A kormány ezért fog hozzá a negyedik gyökeres reformhoz: elhatározza a katonai stábok átköltöztetését Moszkvából a határvidékekre: Novgorodba, Szevszkbé, Belgorodba, és ezeken a határvidékeken, helyben, alakulnak meg az új seregek, a városok és járások lakóiból, amelyek mindegyike egy-egy helyi törzskarhoz tartozott. Ezeket az ezredeket, amelyek a régi nemesi lovasságot voltak hivatva felváltani, már az új dragonyos és lovas szolgálat szabályai szerint képezik ki. A kiképzés után az újoncok hazamehettek, de a legelső esetben amikor katonákra volt szükség, zászló alá gyűltek egy mindenki számára előre kijelölt, lakóhelyéhez közeli városban. A gyülekezés helyéül szolgáló városokba erre az alkalomra állandóan ott lakó külföldi tiszteteket telepítenek. Ugyanilyen elvek alapján szervezik át a gyalogságot is: a „sztreleceket” fokozatosan kiszorítják a század végére a külföldi minta szerint kiképzett csapatok.

A bojárfiák ősrégi lovasságának és a sztreleceknek lovas dragonyosokra és gyalogságra való felcserélésével a csapatuk eltartásának költségei háromszorosára nőttek. A XVII. század elején a kormány aligha költött el átlagosan többet mint 250 ezret a hadseregre (3,4 millió mai pénzben). A század végére (1680) ezt a kiadást bátran számolhatjuk 750 ezer rubelnek (12,75 millió mai pénzben). Abban az időben ez a költségvetésnek a felét tette ki. A későbbiekben látni fogjuk, milyen változásokhoz vezetett a kiadások ilyen mérvű megnövekedése a pénzügyi igazgatásban.

Az ötödik reform - amely ez alkalommal különösen szigorú és hosszantartó volt - Nagy Péter idejében ment végbe. Véglegesen szakítva a sztrelecekkel, Péter a XVIII. század legelejétől fegyverbehívta a helyi ezredeket, a reguláris európai hadsereg külső formáját és felépítését adva nekik, és állandó hadjáratokban tartotta őket uralkodásának végéig. A folyamatosan áthelyezett és újoncokkal feltöltött péteri ezredek gyorsan elvesztették a helyi hadvezetés által toborzott, betanított és vezetett - XVII. századi - helyi felkelő jellegüket. Az orosz hadsereg véglegesen sajátos, a földbirtokkal semmilyen kapcsolatban nem álló társadalmi csoporttá különült el, melynek eltartása a békés lakosságtól újabb súlyos áldozatokat követelt. Amíg a háború tartott, a hadsereg eltartásához szükséges pótlólagos kiadások fedezésére Péter újabb rendkívüli adókat vetett ki, amelyek jelentős része olyan gyakran ismétlődött, hogy hamarosan évi rendes adóvá vált. A háború befejezése után úgy határoztak, hogy a hadsereg

nem oszlik fel, hanem beszállásolják egész Oroszország területén, eltartásának költségeit pedig, új adó formájában, szétszjtják a lakosság között. A beszállásolás, igaz, nem sikerült sem Péternek, sem legközelebbi utódainak; de az új adót („podusnij” = fejadó) bevezették, és az felváltotta az összes régi egyenes adókat, amelyek nagyságát 2,5-szer meghaladta.

A költségvetés egy másik, teljesen új tétele lett Péter alatt a flotta fenntartásának költsége, amely uralkodása végén kb. 12 milliót tett ki, mai pénzben. Ha ehhez hozzáadjuk a hadseregre kiadott több mint 40 milliót, akkor Péter katonai költségvetése 53 milliót tesz ki mai rubelben. A költségvetés 1680. évi 13 milliójával összehasonlítva ez négyszer több. 1680-ban a hadikiadások az összkiadás felét tették ki; Péter alatt a hadseregre és a flottára már az egész költségvetés 2/3 - 4/5-ére volt szükség. Hogy Péter hadikiadásai milyen nagy hatással voltak az összes orosz intézmény reformjára, a megfelelő fejezetben megtudjuk.

Nagy Péter után Oroszország állami és pénzügyi szervezete immár olyan fejlett volt, hogy a rendkívüli hadiszükségletek nem érték olyanannyira készületlenül, mint ahogyan az eddig állandóan történt. Ezért a hadiszükségletek hatása a kormányzati tevékenység egész folyamatára nem nyilvánul meg olyan élesen, ahogyan az történelmünk moszkvai periódusában történt. Az új, jelentős kiadások már nem vezettek - mint régebben - az egész államszervezet átalakításához. De, bár hatásaiban sokkal burkoltabban, a katonai szükségletek súlya továbbra is ránehezedik az orosz költségvetésre; ez az elsőrendű állami szükséglet. Egyrészt, a XVIII. századi orosz kormányzat nem hagy fel azon feladatok követésével, amelyek közvetlenül a XV-XVI. század politikájából következnek. Másrészt, nem egyik napról a másikra szokik hozzá Oroszország saját európai nagyhatalmi helyzetéhez: pártérdék és néha egy ötlet iránti lelkesedés arra ösztönzi, különösen eleinte, hogy sokkal gyakrabban emelje fel hangját Európában, mint ezt a közvetlen orosz érdekek megkövetelnék. Végül, az utolsó időben, Oroszország is világpolitikai feladatokat követ és rendkívül megnehezíti saját nemzetközi helyzetét közép-ázsiai és távol-keleti hódításaival. Mindezek a körülmények a XVIII. és XIX. századi Oroszországot bevonják egy egész sor háborúba, amelyek folytonosan fenntartják és tovább növelik a katonai ereje és kiadásai közötti feszültséget. II. Katalin alatt Lengyelország felosztásaival és a Fekete-tenger vidékének Oroszországhoz kapcsolásával az orosz politika régi céljai végre megvalósultak. De az orosz politika hódító jellege ezután sem változott, függetlenül a többé-kevésbé erős ideológiától. Oroszország részvétele a napóleoni idők háborúiban messze nem volt önzetlen: Finnországot, Lengyelországot és Besszarábiát egyáltalán nem ránk erőszakolták. A török birtokokkal kapcsolatos orosz egyesítő törekvéseket ugyanakkor nem elégítették ki I. Sándor szerzeményei; I. Miklós idejétől kezdve jelentkezett a nevezetes „keleti kérdés”, amely máig is megmaradt az európai világ örök fenyegetésének. Még veszélye-

sebbnek mutatkozott Oroszország gyors támadó mozgása Ázsiában. Így Nagy Péter után sem gyengült, egyetlen pillanatra sem, a katonai erő növelésének szükségessége. A katonaság létszáma, amely halálának idejében elérte a 200 ezer főt, a második török háború (1787-1791) idejére elérte a 400 ezret; I. Sándor Napóleon elleni háborúja idejére ismét megkétszereződött (800 ezer), a krími háború idején (1854-55) ismét megkétszereződött (1,6 millió). Azóta ismét több mint kétszeresére nőtt, és ma, háborús időben, 3,5 millió fő a létszáma, 17-szer több, mint Nagy Péter idején.

Magától értetődik, hogy ilyen körülmények között a hadsereg és a flotta eltartása továbbra is a fő tétel, amely a lakosságtól a legnagyobb pénzáldozatot követelte. Igaz, eltekintve a hadikiadások abszolút értékének növekedésétől, viszonylagos jelentősége az állami költségvetésben folytonosan csökken, ahogyan ezt szemléletesen mutatja diagramunk. A múlt század második felében a hadsereg és a flotta eltartásának költsége az összkiadás 45-50%-át tette ki, századunk első felében 43-42%-ot, az utolsó ötven évben pedig az összes állami kiadások 1/3-1/4-ére csökkent (33-25,9%). De még az ilyen arányos csökkenés is inkább látszólagos, mint valóságos. A dolog lényege az, hogy Pétertől kezdve és a mi időnkig bezárólag, szinte egyetlen háború sem volt, amelynek kiadásait egyedül a folyó évi állami bevételekből fedezni lehetett volna; és mindig kénytelenek voltak a rendkívüli kiadások fedezésére valamilyen rendkívüli eszközt találni. Az európai kormányok régtől fogva kölcsönökhöz folyamodtak ilyen esetekben. Angliának már Péter korában olyan adósságai voltak, hogy ezeknek csupán a kamatai egyenlők voltak a hadseregre és a flottára kiadott összeggel; Franciaország tartozása már akkor 18-szor nagyobb volt évi jövedelménél, Ausztria tartozása pedig a XVIII. század közepén 3,5-szer volt nagyobb az évi bevételeinél. Oroszország minden igyekezete ellenére sem tudott kölcsönhöz jutni, mivel senki sem hitelezett neki; sőt Péter után, Erzsébet idején a próbálkozás, hogy hitelt szerezzenek, teljes kudarccal végződött. Egy megoldás maradt: kikényszerített belső hitelekhez folyamodni, a számunkra már ismert pénzrontás vagy hiteljegyek formájában. Péter a svéd háború költségeinek fedezésére újraverterte a pénzérmeket, miközben súlyukat a felére csökkentette; Katalin a török háború költségeire asszignatákat bocsátott ki; Sándor a Napóleon elleni háború idején folytatta az asszignaták mennyiségének növelését; ugyanezt tették a krími háború idején a hitelpapírokkal, amelyek használatát Kankrin vezette be. De ez az eszköz nem volt veszélytelen: tudjuk, hogy minden esetben a pénz elértéktelenedéséhez vezet. Ezért aztán, amint az orosz kormány kezdett külföldi hiteleket igénybevenni II. Katalin idejében, azonnal áttért a kölcsönök rendezésére. Kölcsönökkel fedezte háborús költségvetéseit I. Miklós és II. Sándor; kölcsönök segítségével a kormány nemegyszer igyekezett kiváltani a hitelpapírokat is, amelyekkel a megelőző háború kiadásait fedezték; ily módon a

kormány belföldi, kamatmentes, az országgal szembeni tartozása helyébe külföldi, kamattal terhelt, fokozatos törlesztésű tartozás lépett. Igaz, hogy az e célra lefoglalt pénz megszerzésének pillanatában mindig feltűnt a következő, még égetőbb állami szükséglet. Ily módon a pénzt, amelyet a papírok kiváltására és a régi adósságok törlesztésére kaptak, új szükségletekre fordították; vagy a már kiváltott értékpapírokat nem semmisítették meg, ahogyan szándékozták, hanem újra a forgalomba bocsátották. Egyszóval, az államkölcsonök legnagyobb-részt nem érték el közvetlen céljukat. Akárhogyan is volt, közvetlenül vagy közvetve, az orosz államadósság, amelynek nagysága ma (1902-ben) 4,25 milliárd régi ércrubel (6,392 milliárd mostani aranyrubel) és amely néhányszor több, mint az állam évi jövedelme, szinte kizárólag a hadikiadásokból vagy az e kiadások fedezésére lekötött pénz kifizetéséből származik. Kivételt csak a jobbágyfelszabadításkor a jobbágyterhek megváltására adott kölcsönök és a vasút-építési kölcsönök képeznek. De ez utóbbiak még 1886-ban is az állam összáadósságának (ami akkor majdnem elérte a 3 milliárd régi ércrubelt) csak 28%-át képviselte. Csak a legutolsó tíz évben kezdtek úgy megnövekedni a vasút szükségleteire felvett kölcsönök, hogy 1902-re érték a mostani államadósságnak majdnem a felét (47%). Ily módon, az államadósság kamatainak fizetéséből adódó kiadásokat háromnegyed részben szintén az állam katonai kiadásaihoz kell számítanunk. Ezek a kiadások 1794 óta gyorsan nőnek arányosan és abszolút értékben is (ld. a táblázatot). Ha a hadsereg és a flotta kiadásaihoz számoljuk őket, azt találjuk, hogy az állam katonai kiadása Pétertől a legutóbbi időkgig nem kevesebb mint felét teszi ki, de gyakran eléri az állam összáadásának 3/5-ét is; (ld. a megfelelő részeket a diagramon).

Tehát, a katonai erő szükséglete - a legalapvetőbb, de a legegységibb állami szükséglet is - volt kezdettől fogva és maradt mind a mai napig az állam legfőbb szükséglete. Az állam védelme után a belső rend fenntartása az állam-
'atalom leglényegesebb feladata. A továbbiakban még megtudjuk, hogyan fejlődött ki az orosz kormányzati intézmények rendszere, amely a zökkenőmentes kormányzás szükségletét hivatott kielégíteni; de most is, Oroszország állami kiadásainak fő tételeit áttekintve, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy ez az állami feladat az orosz kormány számára hosszú ideig háttérbe szorult. Az igazgatás költségeinek sorából ki kell emelnünk magának az udvarnak eltartási költségeit (ld. a táblázatot). Az udvari igazgatás, amint még látjuk, kezdetben összeforrt az államéval; e régi szokás maradványait, amikor az uralkodók „udvara” egybeesett az állam kormányával, láthatjuk abból is, hogy az összáadás jelentős százaléka (15%), az udvarra jutott a Péter előtti költségvetésben. Kétségtelen, hogy ha ismernénk az 1680 előtti költségvetés tételeit, ezek alapján az udvar eltartási költségének aránya jelentősebbnek mutatkozna. Péter idején, aki szerfelett takarékos volt személyes kiadásaiiban, az udvar szükségletei erősen

csökkentek: az összkiadásnak összesen 4%-át tették ki. A császárnők fényűző udvarában ez a szám újra 9%-ra emelkedik. Végül, évszázadunkban, az abszolút érték szerény növekedése mellett, a költségvetés udvari kiadásainak viszonylagos jelentősége gyorsan csökken 5%-ról 0,8%-ra esik vissza.

Az udvar költségein kívül a kormányhatalom az igazgatás összes többi ágai közül az iránt érdeklődött leginkább, amely a pénz előteremtésével és az adó behajtásával állt kapcsolatban - tehát a pénzügyigazgatás iránt (ld. a táblázatot). A hadikiadások után az adók behajtásának és a kincstár saját ügyvitelének és gazdálkodásának költségei képezték a költségvetés legjelentősebb részét. Ezek a kiadások már Péter intézkedései után - amelyekről később lesz szó - elérték a költségvetés egytizedét, II. Katalin korától kezdve korunkig 1/4 és 1/8 között ingadozták. Ha ezeket hozzáadjuk a katonai szükségletekhez és az államadósság kamatainak törlesztéséhez, akkor e kiadások teljes összege a két utolsó évszázad költségvetéseinek 70-90%-át teszi ki. Természetesen ezek a kiadások kiegészülnek a megfelelő bevételekkel és jelentős mértékben csak forgó összeget képeznek. Ennek ellenére jellemzik azt az érdeklődést, amelyet az államhatalom tanúsított a pénz megszerzésének folyamata iránt. Ha kizárnánk a pénzügyi hivatal kiadásainak forgalmi részét, akkor a hadseregre és az államadósságra kiadott valós kiadások arányai még jelentősebbek lennének az általunk kapottaknál.¹

Áttekintve a kiadások fentebb felsorolt tételeit, lényegében megismerkedtünk azokkal a legfontosabb feladatokkal, amelyeket a régi orosz kormányzat maga elé állított. A hadsereg és a pénzügyek - ez képezte a kormány figyelmének fő tárgyát. Ezekre fogyott el az állam számára rendelkezésre álló eszközök nagy része; az összes többire, következésképpen, maradt a költségvetésnek kb. 10-30%-a. és ebből kellett még fedezni a középítkezésekre, nyugdíjakra, külügyekre, a papság eltartására szolgáló kiadásokat. A szó szoros értelmében vett igazgatásra, bíróságra, népművelésre (ld. diagramunkat) mindezek után viszonylag nagyon jelentéktelen hányad maradt. Egyébként most nem foglalkozunk az államélet ezen oldalaival, mivel később erre még lesz alkalmunk visszatérni. Itt csak azért említettük őket, hogy felvázoljuk az orosz államhatalom

¹ A szerző megjegyzése: ezek az észrevételek az 1901. év költségvetésében a pénzügyi és államigazgatási adósságok kivételesen nagy kamataira (34,2) vonatkoznak. Ide tartoztak a vasúti gazdaság, és a bormonopólium kincstári kiadásai. Ha ezeket kizárjuk, akkor a táblázat értékei a következőképpen változnak meg: végösszeg: 760,229; pénzügyek és államgazdaság: 78.094; s a kiadás különböző tételeinek arányai a következők: hadsereg és flotta - 35,4 %; államadósság - 24,2 %; udvar - 1,1 %; pénzügyek és államgazdaság 10,2 %; közigazgatás és bíróság (belefoglalva a közutakat és a közegészségügyet) - 11,9 %; népművelés - 5,7 %.

tevékenységének általános határait, és jellemezzük azt az arányos jelentőséget, amellyel az államhatalom szemében e tevékenység különböző oldalai bírtak amennyire, természetesen, ez a jelentőség tükröződhetett a költségvetés tételeiben. Megismerkedve az állami szükségletek fő ágainak jelentőségével és nagyságrendjével, teljesítettük e fejezet feladatainak felét. Miben szenvedett hiányt az állam, már tudjuk; most már meg kell tudnunk, milyen módokon elégítette ki szükségleteit?

A társadalom felépítése

Mielőtt az utolsó fejezetben az orosz társadalmi szervezet tanulmányozására rátérnénk, már elkülönítettünk benne két összetevő elemet. Láttuk, hogy az orosz társadalom fent erős államhatalommal zárult le, lent pedig társadalmi csoportok kényszerszervezetére támaszkodott. Az önkényuralmi hatalom és a saját kezességi rendszerében élő lakosság - ilyen az orosz társadalmi szervezet két történelmi alapja, amelyet többé-kevésbé tökéletlenül kapcsolt össze a közbülső kormányzati szervek rendszere. Így, társadalmi szervezetünk, megjelenésének kezdetétől, közvetlen kapcsolatban és egyenes függésben állt az államhatalommal. Ez a megfigyelés már önmagában is megmutatja, hogy nálunk az állam és a lakosság között nem alakult ki semmiféle tömör, áthatolhatatlan réteg, amely egyiket a másiktól elválasztotta volna, úgy, ahogyan ezt a területi és társadalmi csoportok tettek Nyugat-Európában. Most tovább kell fejlesztenünk ezt a megfigyelést arra az anyagra vonatkozóan, amelyből társadalmi csoportjaink kialakultak.

Nyugat-Európában az állam és az alávetettek között állt a feudális úr. Ez a nagybirtokos olyan sikeresen választotta el az európai társadalom felső rétegét az alsótól, hogy semmiféle közvetlen viszony nem volt lehetséges közöttük. Az uralkodónak az alávetettjei feletti minden jogát - az ítélkezését és büntetését, az adószedését stb. - a feudális úr kisajátította magának, s az államnak nagy munkába és sokéves erőfeszítésbe került visszaszerezni ezeket az állami jogokat, amelyeket a feudális urak megszereztek maguknak. A hatalomért folyó harcban a feudális arisztokrácia helyzetét a kormánnyal szemben nem magányosan védelmezte, hanem tömör csoportként, amely az államot engedményekre kényszerítette, hogy az az ellene harcoló rendeknek fontos politikai jogokat adjon.

Általunk már részben ismert okok miatt Oroszország társadalmi rétegeinek élete egészen másként alakult. Már beszéltünk azokról a történelmi körülményekről, amelyek lelassították a törzs belső fejlődését, meggyengítették a feudális elemeket, és végülis az államszervezet felerősödött növekedését okozták. Az egész magyarázat során központi ténynek ismertük el az erős helyi arisztok-

rácia hiányát. Az orosz nemesség egész története ezt a megfigyelésünket támasztja alá.

Amint tudjuk, az európai nagybirtok, amely a törzsi társadalmi rend romjain jött létre (mielőtt királyi adományokkal megerősödött és megújult volna) volt az az erő, amely a feudális arisztokrácia erejének alapját adta. Földbirtokaira támaszkodva, ez a réteg erősnek és függetlennek érezhette magát. Nálunk Oroszországban is, azokon a területeken, ahol a földbirtok gazdagságot adott, ugyanúgy erőt és függetlenséget is biztosított a legfelső rétegnek; így volt ez az orosz és lengyel Délnyugaton. De Északkeleten a körülmények másként alakultak. A gazdasági fejlődés végletes primitívsége, a dolgozó népesség ritkasága és kóborló állapota, a természeti gazdálkodás teljes uralma, a földműves termékek eladhatatlansága következtében természetesen a földbirtokos nem jutott jelentős bevételhez. Ezért a felső réteg nem különösebben értékelte a földet a középkori Oroszországban. Saját földbirtokának (bojárscsina - örökölt birtok) kizsákmányolása mellett az orosz földbirtokos máshol keresett jövedelmezőbb foglalkozást - és megtalálta a fejedelem melletti szolgálatban. Így létrejött a vándor foglalkozás, amellyel egy egész réteg foglalkozott, a „szabad szolgák” (volnije szlugi) rétege, akik Oroszország semmilyen politikai felosztását nem ismerték és szabadon vándoroltak egyik részfejedelemségből a másikba, egyik fejedelemtől a másikig.

Valóban, elhagyva családi örökbirtokát (votcsina), az orosz földbirtokos semmit sem veszített, de nagyon sokat nyert. Ő saját nagybirtokán sohasem volt olyan teljes jogú uralkodó, bíró és kormányzó, mint a nyugati báró a saját „báróságában”; a helyi fejedelem tisztviselői, bírói, adószedői mindig akadálytalanul átléphettek az orosz birtokos örökbirtokának határait. Azokat a korlátozott előnyöket, amelyek birtokából származtak, megőrizte akkor is, ha - akár egy idegen - fejedelem szolgálatába állt egy másik fejedelemségben. A középkori Oroszországban nem érvényesült az a feudális elv, amelynek értelmében a földbirtokos egyben vazallusa annak a hűbérúrnak, akinek területén birtoka fekszik. Igaz, hogy a földbirtokos adót fizetett a fejedelemnek, viszont egyáltalán nem tartozott katonáskodni neki. Litván-Oroszországban, ahol a körülmények jobban hasonlítottak a nyugati feudalizmusra, elvették a földet attól a tulajdonostól, aki idegen hűbérúr szolgálatába szegődött. De még ott is elmehetett néha a tulajdonos idegen szolgálatba, feltéve, ha formálisan kikötötte ezt a jogát a hűbérúrral kötött szerződésében. Oroszország északkeleti részén a szabad szolgálat joga magától értetődött, mindenféle szerződés nélkül is. A bojár földbirtok nem feudális birtok volt, hanem teljes tulajdonjogú föld, a helyi uralkodónak való feudális alávetettség nélkül. Így pl. még a XVI. század közepén is, a Tveri fejedelemség (már Moszkvához csatolt) négy kerületében 547 magánbirtokos volt. De közülük csak 230 állt a moszkvai fejedelem szolgálatában; 60 a tveri főpap-

nak, 46 a tveri fejedelmek oldalági leszármazottainak szolgált, 150 pedig senki-
nek sem szolgált. Így az alávetés és a szolgálat önként jött létre; az egymás kö-
zötti szerződésekben a fejedelmek általában megegyeztek abban, hogy nem
veszik el a földet azoktól a szabad „szolgálóktól”, akik egyiküktől másikukhoz
mentek át.

Így a középkori Oroszországban a föld birtoklása nem adott a birtokos-
nak politikai jogokat, viszont nem is korlátozta foglalatosságának kiválasztásá-
ban. Ha mégis a katonai szolgálatot választotta, akkor nem azért, mert köteles
volt, hanem azért, mert ez kifizetődőbb volt az otthonmaradásnál. A fejedelem
szolgálatába lépve - a saját fejedelméhez vagy máshoz -, a földbirtokos számít-
hatott arra, hogy megkapja azon állami jogoknak ha csak egy részét is, ame-
lyektől a birtok egyszerű gazdjaként meg volt fosztva. Fejedelme ráruházhatta
saját legfőbb jogainak egy részét a földbirtokos birtokán, azaz megállapíthatott
számára többé vagy kevésbé kiterjedt immunitást; az idegen fejedelem a szol-
gálat közvetlen előnyeinek kívül különösen fontos és erős „szolgáinak” valamely
erődítmény kormányzásával, a bíraskodással, vagy egy járás időleges „táplálá-
sával” kapcsolatos bevételeinek egy részét adományozta. Így azokat a jogokat,
amelyeket a nyugati földbirtokos mint önálló gazda és mint hűbérurának elkö-
telezett vazallusa élvezett, a mi földbirtokosunk csak tisztségviselőként kaphatta
meg az általa önként kiválasztott fejedelemtől. Magától értetődik, hogy ilyen
körülmények között a földbirtokos réteg nem mint független, hanem mint szol-
gáló réteg bírt jelentőséggel. Ezért aztán, amikor kezdett kialakulni és gyorsan
nőni a moszkvai állam, nem volt földbirtokos osztály, amely önálló erőként
szembeszállhatott volna az állammal, s amellyel számolni kell. Ez az osztály
csak szervesen tömegként, nyersanyagként szolgált, amelyet az állam saját
építményének emeléséhez használt fel.

Valóban, a központi „állam” megerősödésének arányában, a régi
„bojárscsinák” birtokosainak helyzete rosszabbodott. A korábbi szabad gazda,
aki szabadon elhagyhatta örökbirtokát, most már nem választhatott, mint ré-
gebben, a fejedelmek között; egész Oroszország fejedelme és uralkodója most
egy és ugyanazon személy, és a volt szabad „szolgálói” viszony gyorsan függéssé
változik. A katonai szolgálat kötelezővé válik, és ez a kötelezettség összekapcsol-
ódik a földbirtok bírásával. Láttuk, hogy ezt a rendszert a régi szabad
bojárscsináktól teljesen függetlenül vezetik be. A katonai szolgálat feltétele mel-
lett újra földbirtokot osztanak. Tudjuk azt is, hogy ezt a rendszert - amely azon
az ideológián alapszik, hogy az uralkodó a földek birtoklásának legfelsőbb joga
- alkalmazták mindenütt a bizánci, török és szláv Keleten, ahonnan, valószínű-
leg, a moszkvaiak is átvették a XV. század végén. Természetesen korábban is
léteztek a középkori Oroszországban birtokok, amelyeket a fejedelmek időleges
birtokul, szolgálatokért adtak; de ez *udvari* szolgálat volt és nem *katonai*. Most,

amikor az egyesített Oroszország uralkodója számára először vált szükségessé a jelentős létszámú állandó hadsereg, nagymértékben felhasználták a *katonai földbirtokok* („pomesztye”) kiosztásának rendszerét is. Felhasználása szükségképpen rosszabbra fordította a „szabad szolgálók” helyzetét, amiről korábban már szó esett.

A „pomescsikok” állandó hadseregének gyors létrehozásához két feltételre volt szükség; először, elegendő szétesztani való szabad föld, másodsor, elegendő számú „szolga” kellett, aki kész „pomescsikká” válni. Oroszország központi részein a földek már magántulajdonban voltak, vagy a fejedelmi udvari gazdaság szükségleteit elégítették ki, kenyeret, halat, mézet stb. szállítva neki; úgyszintén biztosítva az udvari hivatalnokok és intézők ellátását. De Oroszország egyesítésének folyamata, amely megteremtette az állandó hadsereg létrehozásának szükségességét, egyben új eszközöket is adott, hogy szert lehessen tenni erre a hadseregére. III. Iván az éppen akkor megszerzett novgorodi földeket használta fel új katonáskodó osztály létrehozására. 1484-ben erőszakos úton megfosztott birtokától több mint 8000 régebbi nagy- és kisbirtokost, és birtokaikra új, ideiglenes birtokosokat költöztetett, akik rendszeres katonai szolgálattal tartoztak. Hogy gyorsan nagyszámú új katonáskodó „szolgát” szedjen össze, egyszerűen elvette őket a tőle függő fejedelmektől és nagybirtokosoktól, megfosztva az utóbbiakat katonai kíséretüktől. Így aztán a „dvorjanyinoknak” ez az alsó szolgáló rétege lett a „pomescsikok” új, függő-szolgáló osztálya létrehozásának alapja. A régi „szabad szolgálók”, a „bojárscsinák”, az örökölhető földbirtokok tulajdonosai ezzel háttérbe szorultak. A XVI. század közepéig a régi szolgáló osztály a képviselői, a „bojáfik”, még megőrizték társadalmi elsőbbségüket az új osztály, a „dvorjansztvo” előtt. De a fél évszázad alatt a két réteg lassanként ténylegesen összekeveredett; a kormány eközben kiegyenlítette szolgálati kötelezettségeiket is, s így 1550 körül lehetségesnek mutatkozott mindkét rétegből a legjobb „szolgákat” újra kiválasztani, és letelepíteni a kiválasztott „ezret” Moszkva körül, szolgálati birtokot adományozva nekik a fővárostól nem messzebb, mint száz versztányira, és különleges moszkvai szolgálatra kötelezve őket. Vagy 15 év múlva láthatólag hozzáfogtak a harmadik intézkedéshez, amely ugyanolyan határozott volt, mint az előzőleg. A nemrég csatolt területek régi örökbirtokosainak birtokait, különösen a nagyobbakat, ismét kisajátították, IV. Iván kormányzata ezeket újra kiosztotta katonai birtokként az új, megbízhatóbb moszkvaiaknak, akik az uralkodói udvarral a legszorosabb kapcsolatban álltak. Ez utóbbi azokban az években az összes megmaradó „zemscsinától” élesen elkülönült. E reformok után az új „dvorjanyinok” és a régi „bojáfik” társadalmi helyzete véglegesen megváltozik: a „dvorjanyinok” képezik a legfelső réteget - és a továbbiakban nevüket adják az egész szolgáló osztálynak; ugyanakkor a „bojáfik” lesüllyednek, és szolgálatukat kizárólag vidéken teljesítik: az

uralkodói udvarig, sőt a fővárosi egységekben való szolgálattól kezdve nem is engedik őket.

Így alakult ki, a III. Ivántól IV. Ivánig (1484-1584) terjedő időszakban, a moszkvai „szolgálók” osztálya. Szolgálati kötelezettségeik IV. Iván idejétől kezdve pontosan arányosak a földbirtok nagyságával, és a kormány szigorúan ügyelt arra, hogy a föld „ne lépjen ki a szolgálattól”. Amint meghal vagy szolgálatra már nem alkalmas az öreg „pomescsik”, a kormány azonnal elveszi tőle a birtokot, és átadja a birtokos felnőtt fiának, vagy ha ilyen nincs, valaki másnak, aki a szolgálatra alkalmas; az özvegy és leányai csak egy kis darabot kapnak belőle „a megélhetésre”, azaz nyugdíjként, az özvegy haláláig, a lányok tizenöt éves korukig. Csak később, a XVII. században válik a kormány engedékenyebbé, és egyezik bele a birtok megtartásába az özvegy második férje és a leány férje után is; csak attól kezdve vár addig, amíg felnőnek az öreg birtokos kiskorú gyermekei: az erre való várakozás alatt nem száll földjük az uralkodóra. Mindennél jellemzőbb, hogy miután a legpontosabb és legszigorúbb módon meghatározta a birtokot kapott „pomescsik” kötelezettségeit, a kormány nagyon gyorsan kiterjeszti ezeket a kötelezettségeket a régi szabad birtokra, a „votcsinára” is; a kormány arra készíti a „szolgálót”, hogy ugyanúgy szolgáljon a „votcsina” után, ahogyan a „pomesztye” után; és magát a „pomesztyét” is csak akkor adják a „szolgálónak”, ha nincs „votcsinája”, vagy amikor az nagyon kicsi. Így a „votcsina” és a „pomesztye” - a szabad és a feltételes tulajdon - legalapvetőbb különbsége a XVII. századra teljesen megszűnik; a régi „szabad szolga” végleg függővé, a kormányhoz való viszonya teljesen kényszerűvé válik. A „pomescsikokat” és a „votcsina”-tulajdonosokat hozzákötik az állami szolgálathoz, ugyanúgy, ahogy a parasztot az állami adóhoz, A parasztok állami adóhoz kötése az állam pénzszükségletét elégíti ki; a „szolgáló” szolgálathoz kötése pedig az állam katonaszükségletét. A XVII. század közepén a kormány a parasztnak és a „pomescsiknak” véglegesen megtiltja a rendjéből való szabad kiválást és egy másikba való átlépést. Hogy a parasztok ne lépjenek ki az adózó közösségből, a kormány kölcsönös kezességgel kapcsolja őket egymáshoz; ugyanilyen kezességet követel azon „pomescsikoktól” is, akik egy és ugyanazon kerületben vannak szolgálatra bejegyezve; a különbség csak az, hogy itt a kerületnek nem minden „pomescsikja” kezeskedik egymásért, hanem pl. Ivanovért kezeskedik Petrov és Vasziljev - Vasziljevért Ivanov és Alekszejev - Alekszejevért Petrov és Ivanov, és így tovább. Ahogyan a paraszti közösség, úgy a „dvorjanyinok” közössége is rendelkezik választott képviselőkkel, de nem abból a célból, hogy ezek valamilyen jogoknak érvényt szerezzenek, hanem hogy segítsék a kormányt a rájuk kirótt kötelezettségek elosztásában. A parasztok választott elöljárója szétosztja az adót a jobbágyközösség tagjai között; a „dvorjanyinok” választott „okladcsikja” meghatározza azon katonai szolgálat

minőségét és mennyiségét, amelyet a kerület minden „dvorjanyinjának” teljesíteni kell.

Tehát - ismételjük meg még egyszer - a részfejedelemségek korának Oroszországában nem voltak meg a nemesség (dvorjansztvo) mint privilegizált osztály kialakulásának csírái, ezért Moszkvai-Oroszország a legkisebb nehézség nélkül alakította át a szabad földbirtokost lekötött, függő szolgálóvá. De a részfejedelemségek korában volt egy másik elem, amely alkalmasabb volt az arisztokrácia fejlődésére: ezek maguk a részfejedelmek, akik a moszkvai nagyfejedelem fennhatósága alatt találták magukat. Mi történt ezekkel az elemekkel Oroszország egyesítése után?

Moszkva szolgálatára áttérve, néhányan a részfejedelmek közül sokáig megőrizték régi részfejedelemségük feletti állami jogait; a részfejedelemségek korának friss emlékeit hozták magukkal Moszkvába, és egy időre a moszkvai udvar olyan arisztokrata jellegűt kapott, amellyel sem korábban, sem később nem rendelkezett. De a Gedimovicsoknak és a Rurikovicsoknak nem sokáig sikerült a moszkvai uralkodók régi, nem titulás „szolgálót” kiszorítani. A monarchikus hatalom, Ivan Groznij személyében, szisztematikus harcot kezdett a számára veszélyes társadalmi elem ellen; ez a harc kérelhetetlen következetességgel folyt és gyorsan befejeződött - a titulás bojártság teljes vereségével, sőt megsemmisítésével. E harc első lépése volt a fejedelmek végleges hozzákötése a moszkvai szolgálathoz, és a szabad költözés utolsó maradványainak megsemmisítése. „Te bezártad az orosz cárságot, ahogyan a szabad emberi természetet is, egy pokolbeli erődbe - panaszkodik Kurbszkij Groznijnak -, aki földéről idegenbe szökik, árulónak nevezed, ha pedig elfogják a határon, különféle halálokkal ölj meg őt.” Hogy megelőzzék a fejedelmek szökését, a hatalom itt is a kezességek rendszeréhez folyamodott. A legnagyobb bojárokat ama hatalmas pénzeszeket fűzték össze, amelyeket a felső bojár-arisztokrácia tagjainak kellett megfizetni egy társuk szökése esetén. Pl. Szerebrjanij herceg szökéséért kb. 1,5 millió rubelt kellett volna kifizetniük mai pénzben; Msztjiszlavszkij hercegért 1,2 millió körül; a Vorotinszkij hercegek egyike a jótállónak nem sokkal kevesebb mint 1 millióba került volna, és több mint félmilliót kellett volna kifizetniük Belszkij hercegért, Seremetyev és Jakovlev bojárokért. Bezárva ily módon a bojárt a moszkvai kelepcebe, már nem kellett vele teketóriáznia. Erejük forrása az volt, hogy megőrizték uralkodói hatalmukat saját részfejedelemségükön és örök birtokukon. Következésképpen második lépésként a régi birtokok elvétele következett. Vagy húsz ilyen birtokot, amelyet az egykori fejedelmektől vett el, említ meg Groznij végrendeletében. Az örökölt birtokok helyett a „fejedelmeknek” földet utaltak ki valahol Oroszország ellenkező végén, olyan helyen, amellyel már nem kapcsolta össze őket semmiféle történelmi emlék. De Groznij politikája nem korlátozódott a vagyonek kobzásokra, illetve -

elcserélésekre. E politika harmadik és utolsó lépése az volt, hogy a cár egyszerűen elkezdte pusztítani a legelőkelőbb családokat, nem személyes hóborból és gyűlölködésből, hanem ugyanezen politika részeként, és nem ennek vagy annak a családnak egyes tagjait, hanem lehetőség szerint, minden nemzetség összes tagját - Kurbszkij kifejezésével élve „nemzetségestől”. Így haltak meg a Prozorovszkijok és Usatijok, „minthogy nagy birtokaik voltak”, és Vorotinszkij meg Odojevskij, mert „ezek a hercegek még saját fejedelemségükön éltek és nagy birtokaik voltak”. Az ősrégi családok kevés életben maradt tagját Groznij utódai hajlandók voltak eltűnni de csak úgy, ha a családok utolsó képviselői nem nőülnek meg és nem lesznek utódaik. Ilyen körülmények között kb. fél évszázad alatt maradéktalanul kihaltak a fejedelmi bojárnemzetségek, akik ragyogást kölcsönöztek a moszkvai udvarnak a XVI. század első felében. A Senjatyevék, Patrikjevék, Sujszkijok, Msztyiszlavszkijok helyére a Bojár Dumában új, nem a régi, előkelő nemzetségekhez tartozó emberek kerültek, akiket teljes egészében a cári szolgálat teremtett. Csodálatraméltó gyorsasággal tűnik el ennek az arisztokráciának régi részfejedelmi vagyona is. Fennmaradt a szolgálati birtokok jegyzéke, amelyet az új dinasztia hatalomra jutásának évében, 1613-ban készítettek. Itt még sok régi híres név van, de nagyon kevés a régebbi nagy birtok. Csak Msztyiszlavszkij hercegnek van 49 ezer gyeszjatyinája - de különböző kerületekben szétszórva; Trubeckoj hercegnek 23,5 ezer gyeszjatyinája van, amelyből egyébként háromezernél nem több jut ősi birtokaira „Trubcseszkben és Rjazanyban”. A továbbiakban öt nagybirtok következik 14-től 7,5 ezer gyeszjatyina nagyságban; de Vorotinszkij és Cserkasszkij herceggel azonos helyen találjuk ebben a csoportban az új embereket, Seremetyevet, Romanovot, Morozovot. Az ősi Cediminovicsokat, Rurikovicsokat; a Golicinokat és Kurakinokat, Odojevskijeket és Maszalszkijokat, Prozorovszkijokat és Szickijeket csak a földbirtokok következő csoportjában találjuk 7-5 ezer gyeszjatyinával. Itt néha megtaláljuk a régi dédapai birtokok nyomait (pl. Maszalszkban). De a fejedelmi birtokok ilyen utolsó maradványai nem léteznek tovább a XVII. század közepénél. 1647-től fennmaradt a földbirtokos szolgálok legfelső csoportjának egy másik listája, igaz, nem teljes. Itt N. I. Romanov áll az élen, aki hétezer udvart birtokolt és B: I. Morozov, aki hatezret. Azután következik Ja. K. Cserkasszkij herceg ötezerrel és F. I. Seremetyev 2800 udvarral. A további felsoroltak közül nyolc ember (köztük csak három herceg van) birtokol hétezeröttszázottól ezerig, és tíz ember ezertől ötszáz udvarig. Eltelik még egy fél század, és a földvagyonok ugyanolyan rövid életűnek bizonyulnak, mint a régiek. Fennmaradt egy jegyzék, amelyen a legalább 100 udvarral rendelkező, és közös költségen I. Péter első hajóit építő földbirtokosok szerepelnek (1698). A jegyzék alapján ítélve, csak Cserkasszkij herceg egy utóda, M. Ja. Cserkasszkij növelte apai örökségét 10 ezer udvarra. A Romanovok és a Morozovok eltűnnek

a jegyzékből, helyüket új; véletlenszerűen kiemelkedett emberek foglalják el, a Nariskinok (akik hárman 12 ezer udvart gyűjtöttek össze) és a Lopuhinok. Kétezertől ezer udvarig a XVII. század végére csak tizenöt ember birtokol, ezertől ötszázig ötvenhat ember, ötszáztól százig - négyszázhatvan ember. Még tanulságosabb látvány tárul elénk, ha ezekről a nagyobb birtokosokról áttérünk az orosz vidéki helyi kisbirtokosokra: itt ugyanazon néven szereplők egész „fészkeit” találjuk, akik valaha dicsőséges neveket viseltek, de Péter idejére birtokaikat megsokasodott számú utódaik között apró darabokra tördelték szét. Amikor sorbavesszük egymás után ezeket az apró, néhány udvarból álló falvakat, és majd mindegyikben néhány egy családból származó társbirtokost találunk, kezdjük megérteni, hogy Péter törvénye az egyedöröklésről (1714) nagyon reális és messzeható következményű orosz szokás ellen irányult - az ingatlan felosztása ellen az örökösök között. A törvény erőtlenség bizonyult az évszázados szokással szemben; Péter után, ahogyan az ő idejében és előtte is, a föld aprózódása feltartóztathatatlanul bizonyult, szétrombolta az ideig-óráig magas polcon levő emberek nagybirtokait, ahogyan szétrombolta valamikor a Cediminovicsok és Rurikovicsok birtokait is. Valóban, a legújabb kutatás e kérdésben megmutatta, hogy a fejedelmi birtokok megsemmisülése legalább annyira - ha nem még inkább - a szabad végrendelkezés, elidegenítés és elajándékozás, következménye volt, mint amennyire Groznij egyesítő politikájáé. Ebben az összefüggésben az orosz arisztokrácia teljesen ellentétes az angollal, amely önként és tudatosan mondott le a szabad végrendelkezéstről, és a majorátus szokására alapozta társadalmi erejét.

Ilymódon a felső arisztokrácia összes kiváltsága közül csak egyet őrzött meg: szolgálati pozícióját a moszkvai udvarnál. Néha azt mondják mégis, legalább az arisztokrácia szolgálati jogait tisztelte a moszkvai kormány, azzal, hogy belemélyedt az arisztokrácia tagjai közötti kölcsönös rangsorrend-származásokba és figyelembe vette ezeket szolgálati kinevezésükkor. Arról nem is beszélve, hogy gyakorlatilag ez messze nem mindig történt így, meg fogjuk látni, mit jelentenek ezek a kölcsönös rangsorrendszámítások. Itt az orosz szolgáló arisztokrácia és a nyugat-európai független arisztokrácia közötti újabb különbséggel találkozunk. Az európai arisztokráciának a nemesi rendről alkotott felfogása alapjának a nemesi egyenlőség eszméjét tekintette. Moszkvában a szolgálati „tisztességet” az uralkodói adomány alapján mérték, amely mindenki számára különböző volt, és az előbbi felfogás helyett, amely a testületi szellemet támasztotta alá és megteremtette a nyugati arisztokrácia kiegyensúlyozottságát, kifejlődött a mesztnyicesztvo sajátos rendszere. Mindenki számára ismeretes, hogy a mesztnyicesztvo a rokoni-származási számításon alapult, amely a szolgálati beosztás során alakult ki; egy nemzetség tagjai nem akartak egy másik nemzetség tagjainak vezetése alatt szolgálni, ha előző kinevezéseik során nem

voltak alacsonyabb beosztásban az utóbbiaknál. Ilyen általános benyomás esetén a mesztnyicsesztvót könnyen úgy értelmezhetjük, hogy egész nemzetségek vitáztak egész nemzetségekkel, náluk magasabbra tartva magukat, ami azt jelentené, hogy a moszkvai bojártság az udvarnál jelentősége szerint lépcsőzetesen helyezkedett el, s ezen lépcső egy-egy foka egy-egy egész nemzetség volt, a legmagasabbtól a legalacsonyabbig. Ilyen értelmezésben a mesztnyicsesztvo mint különálló egységek rendszere, amely közül egyik sem volt a másikkal egyenlő, természetesen nem olyan rendszer volt, amelyben minden egység egyenlő. De a mesztnyicsesztvo rendszerének minden egyes egysége, külön nemzetsége még így is éppen olyan arisztokratikus elemet képezne, amely ismerős a Nyugat számára is. Valójában a Nyugattól való eltérés messzebb terjed. A Rurikovicsok és a Gediminovicsok olyan gyorsan összesereglettek Moszkvában, s olyan nagy számban, hogy nem volt semmiféle lehetőség mérlegelni, melyik nemnek kell magasabban és melyiknek alacsonyabban állni, annál is inkább, mert jogaik, hogy kiérdemeljék a moszkvai fejedelmek figyelmét, a valóságban nem voltak annyira eltérők, fajsúlybeli különbségük nem olyan nagy, hogy minden nem megkaphatta volna saját, őt jogszerint megillető helyét. Az egész nem viszonylagos méltósága belső ismertetőjegyeinek hiánya miatt, a nem minden tagjának éberem kellett ügyelnie *személyes* helyzetének *külső* ismertetőjegyeire a társai között, és szívósan ragaszkodnia helyzetéhez, amely egyszer közte és más nemekből származó szolgáló társai közt kialakult. Ha A-t és B-t kinevezték méltóságának megfelelő azonos helyekre, az a helyzet, hogy ők maguk is egyenlők, örökre állandósult; de ez egyáltalán nem jelentette azt, hogy nemeik is egyenlők. A fia már alacsonyabbnak, A apja pedig magasabbra tartotta magát B-nél; az egész dolog, következésképp, arra korlátozódott, hogy rögzítse minden nemzetség minden tagjának viszonyát a másik nemzetség minden tagjához, és ezzel meghatározza mindenki *személyes* jogát erre vagy arra a helyre. Amint látjuk, a nemzetségi számítás ennek során nem a célt jelentette, csak eszközül szolgált; hogy pl. két vitázó fél kölcsönös viszonyát meghatározzák, ki kellett deríteniük viszonyukat olyan személyekhez, akiket valaha együtt neveztek ki valamilyen helyre; ahogyan akkor kifejezték, meg kellett tudni, „ki kicsoda a saját nemzetségében”. Tehát az orosz mesztnyicsesztvo eredeti rendszerét nem úgy kell elképzelni, mint a nemzetségek lépcsőjét ereszkedő sorrendben nemzetségi illetőségük alapján, hanem inkább úgy, mint családfák párhuzamos sorát, amelyek segítségével kiszámolható volt minden családfa minden tagjának szolgálati helyzete mindenki máshoz képest (e családfák mindegyikében levő néhány embert egyenlőnek feltételezve). Ilyen értelmezésben a mesztnyicsesztvo rendszerének utolsó eleme is, amelyet arisztokratikusnak tarthattunk volna - a nemzetség egysége - lerombolódik: a nemzetség atomjaira esik szét. Tehát itt is, a legfelső rétegekben, a szolgálat, és csakis a szolgálat

határozta meg régi arisztokratáink helyzetét. Ily módon a moszkvai uralkodók nemcsak nyugodtan elismerhették szolgálóik és bojárjaik származás alapján történő kinevezésekkel (mesztnyicsesztvo) kapcsolatos jogait, de e jogok hovatovább az önkényuralmi hatalom új eszközei lettek. Ahogy éppen most láttuk, ezek a viszonyok nemhogy nem egyesítették, ellenkezőleg, megosztották a moszkvai szolgálatba lépő arisztokráciát: az egymás elleni harc az „uralkodó adományáért” különálló atomjaira tördelte a legfelső osztályt és megfosztotta az egyesülés utolsó lehetőségétől. Nem hiába mondják külföldi megfigyelők (Fletcher és Horsey), hogy a cár szisztematikusan elvetette az ellenségeskedés magját az arisztokrácia soraiban, és hogy a legfelső osztály egyes tagjai között kölcsönös volt a bizalmatlanság. Ez alkalommal nem ismerjük a cár saját vallomását, de az elmondottak után nem nehéz feltételezni, hogy Groznij szándékosan alkalmazta a machiavellizmus politikájának híres szabályát: „Oszd meg és uralkodj!”.

Áttekintettük az orosz nemesség fejlődésének két periódusát, és azt találtuk, hogy mindkét periódusban a nemesség jelentősége - először a szabad, azután pedig a nem szabad - szolgálton alapult. A nemesség nem volt privilegizált réteg sem abban, sem ebben a periódusban. A második periódusban ehhez közeli helyzetben volt a tituláris bojárság. De ez a bojárság nem volt rendi szellemmel átitatott, nem alkotott egészet, csak a szolgálat személyes előnyeivel törődött. Emellett pedig gyorsan elveszítette örökölt földjeit, azután megfosztották saját régi nemzeti magjától, amely maradék nélkül megsemmisült vagy elszegényedett, és csak a fiatalabb ágakon maradt meg. A bojárság szét hullásával egyidőben, ugyanabban a második periódusban azonban sokkal szélesebb alapon létrejött a vidéki nemesség egységes tömege. A harmadik periódusban ennek a legelső rétegnek az a sors jutott, hogy valódi privilegizált réteggé válják. Akármennyire is furcsa, ezt a privilegizált helyzetet a XVIII. századi vidéki nemesség számára maga a XVII. századi szolgálathoz kötés körülményei készítették elő. Éppen most láttuk, hogy a kormány hogyan terjesztette ki a nemesség szolgálati kötelezettségeit a pomesztyéről a votcsinára. Ez az intézkedés végül is kétélű volt, mivel a nemesek, egyszerre és ugyanazon kormány segítségével kiterjesztették *birtokosi jogaik*at ellenkező irányba is - a votcsináról a pomesztyére. Valóban, attól kezdve, hogy a kormány biztosította a maga számára a nemesség szolgálatát a pomesztye és a votcsina után is, már nyugodtan elnézhette, ahogyan a pomesztye lassanként kiszabadult a korlátozó harapófogóból, ahogyan kezdett megmaradni a nemességen belül a fiatalabb és nőágon is stb. Ily módon a XVII. század előkészítette a nemesi földbirtoklás különböző fajtáinak majdani összeolvadását a XVIII. században, az ingatlan vagyon teljes tulajdonjog alapján bírt egyetlen kategóriájává.

A dolog másik oldala, amely ugyanúgy előkészíti a nemesség privilegiált helyzetét a XVIII. században, még fontosabb volt. A nemesi földbirtoklás nemcsak jogi tekintetben győzött, hanem a nemesi tulajdon gazdasági helyzetét tekintve is. Már beszéltünk arról, hogy a földet magát kevésbé értékelték a régi Oroszországban; fő értékét a hozzá tartozó munkaerő jelentette. A kormány a szolgáló rendre kötelező szolgálatot ruházott, s ezért kénytelen volt ennek fejében valamelyes anyagi jólétet biztosítani. E cél érdekében, ahogyan láttuk, rendkívüli mértékben megkönnyítette a nemesek földjeinek adóterheit; ugyanezért, amikor a nemesség különösen erősen kezdte érezni a munkaerő szükségességét, a kormány lekötötte nála e munkaerőt.

Tehát a két legfontosabb tényező, amely XVIII. századi nemességnek mint rétegnek erejét adta, a XVII. században alakult ki: a jogi alap a nemesek földre vonatkozó jogának teljessége, a gazdasági alap pedig a lekötött jobbágy-ság ingyenes munkája. A nemesi előjogok alapkövét ily módon lerakták; de hiányzott a rendi szervezet, amely a dvorjansztvo számára megadta volna a rendi érdekek egységének tudatát.

A XVIII. század meghozta a számára ezeket a hiányzó elemeket is. A kötelező szolgálat, amelyet a leggazdagabb nemesek a pétervári gárdában töltek el, e gárda szerepe a kor politikai eseményeiben, a palotaforradalmak sorában, erősítette a nemességben a rendi szellemet és erejének tudatát. A nemesség megőrizte szerzett jogait, de megszabadult kötelezettségeitől. A szolgálat megszűnt kötelező lenni: az „előkelő orosz nemesség” megszűnt szolgáló rend lenni. A kötelező katonai szolgálattól való megszabadulás mellett, a nemesség II. Katalin idejében régi jogaihoz megszerezte a rendi szervezetet és vezető szerephez jutott a területi közigazgatásban. Oroszország társadalmi életében először tűnt fel a Nyugatra emlékeztető jelenség: egy kiváltságos rend.

Az egész réteg megerősödésével együtt különösen sokat nyert annak, legfelsőbb része: egész tömeg jelentős vagyon jött újra létre lakott birtokok adományozása útján. II. Katalin alatt 800-ezer mindkét nembeli lelket adományoztak el, azaz évente dvojjanyinok birtokába ment át átlagosan 23 400 lélek; Pál idejében ez az évenkénti szám 120 ezer mindkét nembeli lélekre emelkedett és összesen kb. 530 000 lelket tett ki.

Ily módon a múlt század második fele az orosz dvorjansztvo aranykora. De ez a csillogás legkevésbé sem bizonyult tartósnak; a XVIII. századi udvari nemesség ugyanúgy nem bizonyult hosszú életűnek, mint a hivatali nemesség a XVII. században és a tituláris nemesség a XVI. században. Oroszországban a nagy vagyonok rendkívül gyorsan jöttek létre, de ugyanilyen gyorsan el is tűntek a birtokosok pazarlása következtében. A nagy tőkék csak ott maradnak fenn és ott növekszenek, ahol gyors pénzforgalom és jelentős gazdasági fejlődés van, azaz pontosan olyan körülmények között, amilyenek nálunk nem léteztek. A

pétevári gazdagok esztelen fényűzése, az arannyal és ékszerekkel teli ládák kincseskamráikban csodálkozásra készítették ugyan a külföldieket, de jobban mint bármi más, rámutattak Oroszország szegénységére; a tőkét akkori állapotában nem volt mibe fektetni. A földműves gazdaságot, a nemesség erejének fő alapját, minden tőkebefektetés nélkül vezették, az ingyenmunka igénybevételével. A nemesi vagyonok értékelésénél a földet általában egyáltalán nem vették figyelembe mint külön értéket; a birtok értékét a lélekszáma határozta meg. A század folyamán a jobbágy-lélek ára jelentősen megnőtt: a XVIII. század elején egy lélekért 90 rubelt kellett fizetni mai pénzben; az ár a század közepén 270 rubelig, a végén pedig 500-ig emelkedett. A munkaerő ilyen megdrágulásának egyébként az ipari élet jelentős felemelkedéséről kellett volna tanúskodnia; de ebben a felemelkedésben a nemes személyes tevékenysége semmilyen szerepet nem játszott; csak felhasználta ezt az eredményt személyes kényelmének növelésére.²

A gazdaság semmibevétele a szolgáló osztály tradicionális magatartása volt, amelyet megőrzött azután is, hogy megszabadították a katonai kötelezettségtől. Igaz, a nemesség arra használta fel a szabadságot, hogy vidékre költözzön, amely ettől kezdve új életre kelt. De ez nem jelenti azt, hogy a nemes lelkesedett volna a falusi élet varázsaért. A kép, amelyet Scserbatov rajzol nekünk (1778), egyáltalán nem hasonlít a falusi idillre. A nemesek gyermekkoruktól fogva el vannak választva falvaiktól, rosszul értik a földművelés mesterségének finomságait, falvakat obrokra adják, nagyjövedelmeket kapnak, szolgálnak vidéken kinevezettként, vagy választás alapján a városokban; sem idejük, sem kényelmük nem engedi, hogy a gazdaságvezetés követelményeivel foglalkozzanak; mások pedig csak saját megelégedettségükre és anélkül, hogy köteleznék

² E fejezet főként a szerző következő munkái alapján készült: *Goszudarsztvennoje hozjajsztvo v Rosszii i reforma Petra Velikogo*, Szpb. 1892; *Szpornije voproszi finanszovoj isztorii Moszkovszkogo goszudarsztva*, Szpb. 1982. A XVI. századi adók súlyosságáról az adatokat ld. Rozskov: *Szelszkoje hozjajsztvo Moszkovszkoj Ruszi v XVI. veke*, M. 1899. A legutóbbi idők költségvetéséről idézett adatok az Orosz Történelmi Társulat gyűjteményes köteteiből származnak: ld. 5., 6., 28., 45. kötet. II. Katalin idejének pénzügyi dokumentumai, Kulomi kiadásában, az ő előszavával; *Isztorija carsztvoranyija imp. Alekszandra*, szerzője Bogdanovics; Reden művei: *Russlands Kraft-Elemente und Einflussmittel*, Frankfurt M., 1854; Blioh: *Finanszi Rosszii XIX sztoletyija*, Szpb. 1882; M. Koskarov: *Finanszovije itogi poszlednyego gyeszjatilyija*, I-II, Szpb. 1903. Az orosz költségvetés történetének általános alapvonalait az olvasó megtalálja Lebegyev könyvében: *Finanszovoje pravo*, Szpb. 1893, I. kötet. Az orosz államadósság történetéhez ld. N. Brzsesszkij könyvét: *Goszudarsztvennije dolgi Rosszii*, Szpb. 1884.

őket rá, ugyanazt csinálják. Végül, a szegény nemesek, akik eddig a földművelésben leginkább örömeiket lelték, hivatalokkal tőle elszakítottak lévén és nagyobb fizetést élvezve, mint amilyen jövedelmet a falvaik után kaphattak volna, kis birtokaikat otthagyják, és nem egyedül, hanem azokkal az embereikkel együtt, akik szántották a faluban, amikor ők ott tartózkodtak; és a lovakat is viszik, amelyek földjeik használatára és megművelésére szolgáltak, és velük együtt városokban laknak.” Amint látjuk, a pomescsik nem szűnt meg szolgáló lenni a katonai szolgálat alóli hivatalos felmentés után sem. Ő csak alkalmazkodott a szolgálat új követelményeihez: átpártolt a hadügyminisztériumtól a belügyminisztériumhoz - az újra megnyíló kormányzósági hivatalokba szolgálatra. Mindenesetre, a nemes változatlanul meg volt győződve arról, hogy a kormány *köteles* neki szolgálatot adni és köteles: gondoskodni anyagi biztonságáról.

Az ingyenjövedelem olyan mértékben elpuhultta tette az orosz nemeséget, hogy amikor a XVIII. század második felében megjelentek a hitelintézetek, amelyek jelzáloghitelt adtak a földbirtokra, a nemes sietett azt igénybe venni. A gazdasági élet szabályos menete esetén, a földbirtok biztosítéka ellenében adott kölcsön rendszerint a szükséges korszerűsítést, vagy új vásárlások révén a gazdaság kiterjesztését szolgálja; nemességünk azonban saját kedvtelésére vette igénybe a kölcsönöket, a személyes komfort szükségleteire. Már tudjuk, hogy Oroszországban a hosszúlejáratú földhitel - kezdettől fogva a Nemesi Bank működésének legutolsó idejéig - folyamatosan az örökössé válkozás tendenciáját mutatta, és az igénybevett pénz, ha egyszer elhagyta a bankot, többet oda vissza nem tért.

Ezekkel a kölcsönökkel eldöntött tény lett végül is a nemesi földbirtoklás elpusztulása. A jobbágyfelszabadítás idején 11 millió lélekből 7 millió volt zálogban, az összesnek 65,5 %-a. A jobbágyfelszabadításkor a kormánytól megváltási pénzt kapva a jobbágyoknak átengedett földek után, a nemesnek lehetősége volt régi adósságainak kiegyenlítésére, és bérmunkásokkal új feltételek melletti gazdálkodás megkezdésére; a nemesség először találta magát a hétköznapi vállalkozó szerepében, a konkurenciának a többi réteggel azonos körülményei között. Az állam fokozott pártfogása, az olcsóbbá vált hitel, az összes lehetséges kedvezmény és a hitelek törlesztésének haladécai ellenére - a nemesség ezt a konkurenciát nem bírta ki. A nemesi földbirtok eladósodása a jobbágyfelszabadítás után rémisztő gyorsasággal növekedett. 1870-ben, amikor még csak két földhitelbank volt, az elzálogosított birtokok száma alig haladta meg az ezret; 1875-ben, 11 új bank megnyitása után, már 11 ezer birtok volt elzálogosítva, 1892-ben pedig, a Nemesi Bank megnyitása (1886) után, már kb. 87 ezer birtok: ez összességében a magánkézben (nemcsak nemesekében!) levő földek 2/5-ét (41 %) tette ki. A nemesi földek kölcsönért és magánügyletek útján történő eladása szintén rendkívül gyorsan folyt. A jobbágyfelszabadítás előtt a nemesek

birtokában 105 millió gyeszjatyina föld volt. A szabaddá vált parasztok földhözjutásával a nemeseknél kb. 78 millió gyeszjatyina maradt; 1900-ra ebből a mennyiségből a nemesek kezében már csak 54 millió gyeszjatyina maradt (a Nemesi Bank információi szerint). Másszóval, 30 év alatt a nemesség elvesztett 24 millió gyeszjatyina földet, vagyis földjeinek majdnem 1/3-át (31 %). Ugyanakkor a hivatalos adatok megmutatják, hogy napjainkban a nemesi földtulajdonnak ez a mobilizálódása egyre erősebben folyik. Az 1875-77. években a nemesi földek csökkenésének évi mértéke 1 %-ot tett ki, az 1878-1887 közötti évtizedben ez 1,27 %-ra emelkedett, 1898-1900 között pedig már évenként a nemesi birtokok összterületének 2,25 %-át tette ki. Ugyanakkor (1875 és 1900 között) a paraszti magánbirtokok területének nagysága több mint 3,5-szeresére nőtt: egy negyedszázad alatt 5,3 millió gyeszjatyináról 19,9 millió gyeszjatyinára. És mindez a kormány következetes nemes-politikájának ellenére, amelyről korábban már volt szó.

Tehát az orosz nemesség egész története négy periódusra osztható. Az első periódusban, amely a XV. század végéig tartott, a dvorjanyinok szabad szolgák voltak; a másodikban, a XVI-XVII. század folyamán, nem-szabad szolgákká tették és foglalkozásukhoz kötötték őket; a XVIII. században felszabadították őket, de megőrizték maguk számára az ingyenes munkát és kiváltságot réteggé váltak. Végül, az utolsó szakaszban, az ingyenes paraszti munka elvétele után, az orosz nemesség arra az emberre hasonlított, aki nem szokott munkához és a helyes gazdasági tevékenységhez; pártfogásra és gyámkodásra volt szüksége, amelyet meg is kapott olcsó hitel formájában; de a gazdálkodási szokások hiánya miatt, az olcsó hitel csak a nemesi földbirtoklás gyorsabb felszámolásához vezetett és vezet. Elveszítve legfőbb támaszát - a földbirtoklásban - a nemesség ugyanakkor elveszítette más régebbi előjogait is - nem valamilyen törvényhozói intézkedés, hanem a dolgok természetes menete következtében. A kormányzóságban és kerületben a nemesi gyűlések tevékenysége háttérbe szorult a zemsztvók tevékenysége következtében; a katonai szolgálat alóli mentesség értelmét veszítette az általános hadkötelezettség bevezetése következtében; az adózás alóli mentesség értelmét veszti a rendi adózásról a jövedelemadózássá való áttéréssel, és már most sem terjed ki a személyről a nemesi földre; az „egyenlők” rétegeként elkülöníthető bíróságán történő elítélésének joga szintén jelentőségét veszítette az ítélezési reform óta. Igaz, az utóbbi időben léteznek olyan törekvések, hogy megtartsák, ami lehetséges, a nemesi kiváltságokból: tilos a nemzetségbe való belépés a csinovnyikoknak; amely pedig olyan széles mértékben volt lehetséges Péter idejétől; törvény tiltja a nemesi birtokok szét-darabolását, amely miatt folytonosan semmisültek meg nemességünk nagy vagyonai. Törekednek megmenteni a nemesi birtokot az eladástól és a tönkremeneteltől, rendkívüli kedvezmények segítségével, elsődleges szerephez juttat-

tással a zemsztvóban, földesúri bírává és a paraszti közösség közvetlen fölöttesévé tétellel stb.

De alighanem későn hozták mindezeket az intézkedéseket a nemesség réteghelyzetének fenntartására. Ugyanaz az ok, amely a nemesi kiváltságok szétrombolásához hozzájárult, szükségképpen megzavarja az e rend érdekében hozott intézkedések sikerét is. Történelmi életünkben nem voltak meg a feltételek erősen összeforrott rendek kialakulásához. Nem csoda, hogy nemességünkben nem alakult ki a rendi egység érzete. E testületi szellem hiánya miatt soha és sehol nem tűntek fel olyan gyorsan, nem léteztek olyan rövid ideig és nem semmisültek meg olyan hirtelen a nemesi rend privilégiumai, mint nálunk. A kormány azon erőfeszítései ellenére, hogy „előkelő nemesi szellemet” ébresszen e rétegben, a nemesség Koseljov éleselméjű kifejezése szerint, „olyan tészta volt - és maradt - amelyből az állam csinovnyikokat sütött ki magának”; az évszázad szelleme és az orosz felvilágosodás folyamata pedig az értelmiséget hozta létre, amely a nem társadalmi rétegek szerint kialakuló orosz közvélemény alapjait megvetette.

In: Ocserki po isztorii russzkoj kulturi, csaszty 1, Sankt-Peterburg, 1904, 133-156, 206-223. Magyarul: Az orosz történelem egyetemessége és különösége. ELTE Fejlődéstanulmányok. Bp., 1982. 31-111. o. Fordította: Kosztricz Anna.

II. TÉMA

AZ OROSZ ÉRTELMISSÉG ÖRÖK DILEMMÁJA: ÉRVEK, VÉLEMÉNYEK, NAGY PÉTERRŐL

KLJUCSEVSZKIJ

a személyiségről

Péter állandó és megfeszített fizikai munkában élte le életét, örökkön új és új külső benyomások érték, amiáltal kifejlesztette magában a külsődleges dolgok iránti fogékonyságot, a csodálatra méltó megfigyelőképességet és a gyakorlati érzéket. De nem kedvelte a nagyívű elgondolásokat: könnyebben mentek neki a részletkérdések, mint az általános elképzelések; jobban felmérte az eszközöket és célokat, mint a következményeket; inkább tevékeny mester volt, mint gondolkodó. Gondolkodásának e szerkezeti jellegzetességei megmutatkoztak mind politikai, mind erkölcsi jellemében. Péter egy politikai fejlődésre kedvezőtlen közegben nőtt fel. Alekszej cár családjában egy olyan udvari társaságban, amely gyűlölködéssel, kicsinyes érdekekkel és jelentéktelen emberekkel volt teli. Az udvari intrikák és fordulatok lettek Péter első politikai iskolái. Nővére dühödten kivetette őt ebből a környezetből és elszakította ezektől a politikai cselekvésektől. A szakítás önmagában véve nem jelentett nagy veszteséget Péter számára: A 17. században a Kreml-beli koponyák politikai tudata ugyanis valamilyen kacsatra emlékeztetett, amely részben az előző dinasztiától örökölt ceremóniális ócskaságokból és örökbirtokosi szokásokból, részben olyan politikai kitalációkból és kétértelműségekben állt, amelyek megzavarták az új dinasztia első cárjait abban, hogy megértsék helyzetüket az országban. Péter szerencsétlensége abban állt, hogy mindenfajta politikai tudatosság nélkül, csupán egy zavaros és semmitmondó megérzésre alapozta, hogy hatalmának nincsenek határai, csak veszélyei. Az öntudat ezen ürje sokáig semmivel sem telt meg. A gyermekkorától elsajátított iparos foglalatosságok, a kétkezi „piszkos” munka zavarták az elmélkedésben, elvonták gondolatát a politikai nevelés anyagát alkotó tárgyaktól és Péterben kifejlődött az az uralkodó, aki nélkülözi a hatalmat átszellemítő és igazoló szabályokat, aki mentes az alapvető politikai fogalmaktól és társadalmi mértéktartástól. Fogyatékos ítélete és erkölcsi ingatagsága, zseniális képességei és széleskörű technikai ismeretei mellett is szembeötlöttek a 25 éves Péter külföldi megfigyelőinek. Ők úgy vélték, a természet előbb faragna belőle ügyes ácsot, mint hatalmas uralkodót. Már gyermekkorától fogva rosszul irányították erkölcsileg, de korán tönkrement fizikailag is. Valószínűleg durva

neveltetése és életmódja, valamint gyermekkorának kegyetlen körülményei embertelenné tették, ám mégis telve volt energiával és megmaradt született érzékenysége és éleslátása. E tulajdonságai némileg visszatartották azoktól a hibáktól és bűnöktől, amelyekre életközege kényszerítette rá. Egy angol püspök, Bernet már 1698-ban észrevette, hogy Péter milyen óriási erőfeszítéssel igyekszik legyőzni önmagában a bor iránti szenvedélyt. Akármilyen kevés figyelemben részesítette is a cár a Nyugat politikai és társadalmi erkölceit, érzékeny megfigyelő lévén nem tudta nem észrevenni, hogy az ottani népek nem korbács és kínzókamra által serkentve kapják neveltetésüket és edzettségüket; a kegyetlen leckék pedig, amelyekben Azovnál, a Narvánál és a Prutnál részesült, fokozatosan ráébresztették politikai felkészületlenségére. Ilyenformán kezdődött és erősödött politikai önképzése: kezdte már megérteni nevelésének óriási hiányosságait és eltöprengett azokon a fogalmakon, amelyeket nem gondolt át idejében: az államon, a népen, a jogon és a kötelességen, az uralkodón és annak kötelességén. Uralkodói kötelességérzetét aztán egészen az önfeláldozó szolgálat felismeréséig tudta fejleszteni, de már arra képtelennek bizonyult, hogy megszabaduljon rossz beidegzéseitől is. Fiatal korának szerencsétlenségei segítettek ugyan abban, hogy elszakadjon a Kreml politikai intrikáitól, ám a moszkvai politika egyedüli erős irányító elvétől, az erőszak ösztönétől nem tudta megtisztítani véréit. Élete végéig nem volt képes megérteni sem a történelem logikáját, sem a népi élet fiziológiáját. Nem mintha emiatt túlságosan hibáztatni lehetne őt; nehezen értette ezt tanácsadója, a bölcs politikus, Leibniz is, aki azt gondolta - és talán Pétert is igyekezett erről meggyőzni -, hogy Oroszországban annál inkább elterjeszthető a tudomány, minél kevésbé van arra felkészülve. Teljes reformtevékenységét a hatalmi önkény mindenhatóságának és szükségyszerűségének gondolata irányította: csak az erőtől remélte, hogy a népre kényszerítheti a hiányzó jólétet, következésképpen hitt abban, hogy a népi életet ki lehet téríteni történelmi medréből és új partok felé lehet hajtani. Ezért amidőn gondoskodni igyekezett a népről, egyúttal a végsőkig feszítette annak erejét, tékozlóan, minden takarékoság nélkül pazarolta az emberi eszközöket és életeket. Péter becsületes, őszinte ember volt, szigorú és igényes önmagához, igazságos és jóindulatú másokhoz; de tevékenysége során jobban hozzászókött a tárgyakkal, a munkaeszközökkel, mint az emberekkel való bánásmódhoz, ezért velük is úgy bánt, mint munkaeszközökkel. Tudta használni őket, gyorsan felismerte, ki mire alkalmas, de képtelen volt és nem is igen szerette volna helyükben érezni magát, óvni erőiket; az erkölcsi megértés terén nem különbözött apjától. Péter ismerte ugyan az embereket, de nem tudta, vagy legalábbis nem mindig akarta megérteni őket. E jellemvonásai szomorú következményekkel jártak családi kapcsolataiban. Államának kiváló ismerője és építője, Péter rosszul ismerte annak egy piciny sarkát: tulajdon házáat, családját, ahol mindig csak vendégségben járt.

Nem fért össze első feleségével, oka volt panaszkodni a másodikra, és egyáltalán nem egyezett fiával, nem védte meg őt az ellenséges hatásoktól, ami a cárevics halálához vezetett és veszélybe sodorta az egész dinasztiát.

Tehát Péter nem hasonlított elődeire, a közöttük lévő genetikai kapcsolat, a szerepek és a típusok történelmi folytonossága ellenére sem. Péter nagy gazda volt, aki legjobban a gazdasági érdekeket értette meg, legfogékonyabbnak az állami gazdagság forrásai iránt bizonyult. Hasonlók voltak elődei is, a régi és az új dinasztia cárjai; de azok egy helyben ülő, tiszta kezű gazdák voltak, akik megszokták, hogy idegen kezekkel gazdálkodjanak, míg Péter mozgékony, kétkezi munkát végző gazda, őstehetség, cár-mesterember volt.

In: Nagy Péter külseje, szokásai, élet és gondolkodásmódja, jelleme, Világtörténet 1981. 4.szám 143-145. o. Fordította: Brosszman Judit

POGONYIN

Szlavista történész, 1901-ben a „Szláv vándorlások történetéből” című munkája hozta meg számára a szakma elismerését. Alapkonceptiója szerint a szlávok authton lakosok mindenfelé, amerre élnek. Jelentős még a lengyel nép történetéről írott, 1915-ben megjelentetett munkája.

reformjairól

Igen, Nagy Péter sokat tett Oroszországért. Körülpillantunk, és alig hisszük el. Megszámlálnánk, de nem érünk a végére. Ki sem nyithatjuk a szemünket, el sem mozdulhatunk a helyünkről, egyetlen irányba sem fordulhatunk anélkül, hogy ne találkoznánk vele lépten-nyomon az otthonunkban, az utcán, a templomban, az iskolában, a bíróságon, a hadseregben, séta közben. Mindeütt csak őt, csakis őt látjuk minden nap, minden percben, minden egyes lépésnél!

Fölbredünk. Milyen napot is írunk ma? 1841. január elsejét. Nagy Péter parancsolta, hogy Krisztus születésétől számítsuk az esztendőket, az ő rendeletére kezdődik az év a januárral.

Ideje felöltöznünk. Viseletünk szabását Nagy Péter honosította meg. Az egyenruhát is az utasítása szerint varrták. Ő alapította a gyárat, ahol a vásznat szőtték, a parancsára tenyésztettek juhot, miről a gyapjút nyírták.

Könyvet veszünk a kezünkbe. E betűtípust Nagy Péter vezette be, formáit maga metszette. Belefogunk az olvasásba. Az írott, irodalmi nyelvezet az ő korában csiszolódott ki, fölváltva a korábbi egyházi stílust.

Újságokat hoznak. Nagy Péter alatt jelentek meg először.

Vásárolnunk kell néhány holmit. A selyemkendőtől a csizmatalpig minden Nagy Péterre emlékeztet. Van amit megrendelt, van aminek a használatát vezette be, tökéletesítette vagy szállíttatta a hajóin, a csatornáin, a közútjain.

Ebédelés közben a burgonyaköretes sós heringtől a borig, minden étel Nagy Péterről mesél. A parancsára ültettek krumplit, kezdtek szőlőt termesztetni.

Vendégségbe megyünk, azaz a Nagy Péter meghonosította estélyekre. Itt dámákkal találkozhatunk, akiket Nagy Péter kívánságára engedtek a férfitársaság színe elé.

Menjünk az egyetemre! Az első világi tanintézet alapítása Nagy Péter nevéhez fűződik.

Valamilyen rangot kapunk: Nagy Péter erről szóló táblázata alapján.

A ranggal nemesi cím is jár, mert így határozott Nagy Péter.

Kérvényt kell benyújtatunk. Nagy Péter szabta meg a formáját.

Utazni szeretnénk? Nagy Péter példáját követjük. Szívélyesen fogadnak majd bennünket, mivel Nagy Péter Oroszországot az európai államok közé emelte...

Az európai országok között elfoglalt helyünk, az állami berendezkedés és közigazgatás, a hajóépítés, a rendek jogai, a rangtáblázat, a hadsereg, a flotta, az adók, a revíziók, az újoncozás, a gyárak és az üzemek, a kikötők, a csatornák, az utak, a postaszolgálat, a földművelés, az erdőgazdálkodás, az állattenyésztés, a bányászat, a kertészet, a borászat, a bel- és a külkereskedelem, az öltözködés, a külső megjelenés, a patikák, a kórházak, a gyógyszerek, az időszámítás, a nyelv, a sajtó, a nyomdászat, a katonai főiskolák, az akadémia mind kimeríthetetlen munkabírásának és zsenijének az emlékművei.

Mindent látott, mindenre gondolt, mindent mozgásba hozott, mindennek irányt szabott vagy életet adott, minden magán viseli a keze nyomát. Bármit tegyünk is, ma minden, ismétlem minden, így vagy úgy, többé vagy kevésbé kapcsolatba hozható Nagy Péterrel. Minden vele kezdődik, és vele végződik.

In: Pjotr Velikij i jevo isztoriceszskije otrivki. Moszkva 1846. 340-343.o. Magyarul: Szvák Gyula: Furkósbottal Európába. Új Génius, Bp., 1989. A továbbiakban: Szvák: i.m.

BELINSZKIJ

Belinszkij, Visszarion Grigorjevics (1811-1848) forradalmi demokrata, utópista szocialista, irodalomkritikus. A moszkvai egyetemről az orosz jobbágyrendszert leleplező *Dmitrij Kalinyin* című drámája miatt zárták ki 1832-ben. Kezdetben Moszkvában dolgozott különböző lapok munkatársaként, majd 1839-ben Pétervárra költözött. Itt elsősorban a *Nyekraszov* szerkesztésében megjelenő *Szovremenyik* című folyóiratban tette közzé írásait, eközben az ún. „nyugatosok” szellemi vezéralakjává vált. Hegel filozófiáját bírálva jutott el a materialista világnézethez. Tanulmányaiiban elsőnek jelölte ki *Gogol*, *Puskin* és *Lermontov* helyét a világirodalomban.

reformjairól

Nem, Nagy Péter nélkül Oroszországnak nem lett volna semmilyen esélye sem, hogy önmagától utoléjre Európát... Igaz, talán Péter reformja nélkül is közeledhetett volna Európához, és átvehette volna a civilizációját, de csak úgy, ahogy India Angliáét. Ismétlem : Péter nem várhatott, nem habozhatott. Mint egy jövőbe látó kormányos, már a csönd idején megérezte a szörnyű vihar közelségét, és parancsba adta a legénységnek, hogy se munkát, se egészséget, se

életet nem kímélve készüljön föl a szelek rohamára, a hullámok ostromára. A matrózok kénytelen-kelletlen tették a dolguk. S kitört a vihar, de a jól előkészített hajó könnyedén ellenállt az elemek tombolásának, és mégis akadtak olyan rövidlátóak, akik zúgolódtak, hogy a kormányos feleslegesen nyugtalanította őket. Péter nem vethetett, hogy aztán nyugodtan kivárja, amíg a földbe szórt mag előbújik, szárba szökik és beérik. Egyik kezével vetni, a másikkal azonnal aratni is akart, betakarítani a munkája gyümölcsét, fittyet hányva a természet törvényének. De a természet meghajlott őelőtte, aki a lehetetlenből valóságot varázsolt. Mint egy új Józsué, megállította útjában a napot, megfosztotta a tengert végtelen birodalmától, és csodálatos várost emelt a mocsár helyén. Megértette, hogy a félmegoldások semmire sem jók, és csak akadályozzák a kibontakozást. Megértette, hogy az évszázadok formálta gyökeres átalakulást lehetetlen csak félig-meddig megvalósítani, hogy vagy többet kell tennie, mint amennyit lehet, vagy semmit se csinál, és megértette, hogy az előbbihez lesz elegendő ereje. A Lesznajánál (1708-ban) vívott csata előtt kozákokat és kalmüköket állított a seregei mögé azzal a szigorú paranccsal, hogy minden könyörület nélkül kaszabolják le a megfutamodókat, még őt magát is, ha ezt tenné. Pontosan így cselekedett az elmaradottság ellen indított háborújában is: támadásba küldte az egész népet, elvágva a visszavonulás és szökés minden útját. Légy hasznára a hazádnak, tanulj, vagy pusztulj el! - ez volt vérrel írva a barbárság elleni harc zászlajára. Ezért kellett hogy minden, ami régi feltétel nélkül átadja a helyét az újnak; az öltözködés, a hajviselet, a szakáll, a szokások, az erkölcsök, a házak, az utcák, a szolgálat terén is. Úgy tartják, a tett a lényeges, nem a szakáll, de hát mit tegyünk uraim, ha a szakáll akadályozta a tettek kibontakozását, így hát tépjük ki gyökerestül, ha magától nem akar kihullani.

I.n: Polnoje Szobranije Szocsinyenyij. V. kötet, Moszkva, 1954. 139-152.o.
Magyarul Szvák Gyula i. m. 19-21.l. fordította: Szili Sándor

BERGYAJEV

reformjairól

Bergyajev, Ny.A. (1874-1948) orosz vallásfilozófus, „istenkereső”, a keresztény perszonalizmus egyik legkiemelkedőbb képviselője. Ennek ellenére élesen szembenállt mind a cári önkényuralmi rendszerrel, mind a pravoszláv klérussal. Szintén erőteljes bírálatban részesítette a marxizmust, és a kommunizmust is, de az 1917 után kialakult rendszer orosz gyökereire nyomatékosan felhívta a figyelmet. Életműve a 90-es években került Oroszországban az őt megillető helyre.

Nagy Péter reformja amennyire elkerülhetetlen volt, mert előkészítették az azt megelőző folyamatok, annyira erőszakolt is volt ; forradalom felülről. Oroszországnak ki kellett jutnia az elzárttság állapotából, amibe a tatár iga és a moszkvai cárság ázsiai jellege sodorta. Kénytelen volt kitörni a „nagyvilágba”. Péter erőszakos reformja nélkül, amely sok tekintetben olyannyira gyötrelmes volt az orosz nép számára, Oroszország nem tudta volna teljesíteni küldetését a világtörténelemben, nem tudta volna hallatni szavát. A történészek, akiket nem érdekel a kérdés lelki oldala, rávilágítottak arra, hogy Péter reformja nélkül az orosz állam nem tudta volna magát megvédeni és megrekedt volna a fejlődésben. A Péter reformját értékelő szlavofil nézet nem állja ki a kritika próbáját, teljesen clavult, éppúgy, mint a tisztán nyugatos vélemény, amely tagadja az orosz történelem sajátos voltát. A Moszkvai Cárság elszigeteltsége ellenére is, már a XV. században megkezdődött a Nyugat felé közeledés. És a Nyugat mindig tartott Moszkva megerősödésétől. Moszkvában létezett egy német városrész, és a német behatolás Oroszországba már Péter előtt kezdetét vette. Az orosz kereskedelmet és ipart a XVII. században idegenek tartották kézben, eleinte elsősorban az angolok és a hollandok. Már Péter előtt is voltak Oroszországban a totalitárius Moszkvai Cárság kereteiből kitörő emberek. Ilyen volt a hitehagyott Hvosrosztyinyin herceg és a nemzeti jelleggel szembeszegülő Kotosihin. Péter előfutára Ordin Nascokin, a szlavofileké pedig a horvát Krizsanics volt. Nagy Péter, aki gyűlölte a Moszkvai Cárság stílusát, aki gúnyt űzött a moszkvai szokásokból, tipikusan orosz ember volt. Csak Oroszországban tűnhetett fel egy ilyen különös személyiség. Orosz vonásai a következők: egyszerűség, durvaság, a ceremóniák, a formaságok, az etikett megvetése, sajátos demokratizmus, Oroszország és az igazság szeretete. És ezzel együtt a vadállati ösztön is megfért benne. Péternek voltak bolsevikokra emlékeztető vonásai. Maga is bolsevik volt a trónon.

In: Russzkaja Igyeja. (Osznovnije problemi ruszkoj miszli XIX-vo i nacsala XX.-vo veka.) Párizs, 1946. 17-18.o. Magyarul Szvák Gyula i. m. 24-25.l. Fordította: Veszprémi Lilla

KLJUCSEVSZKIJ

reformjairól

Az egész (ti. a 17.) század a nagy péteri reformok előkészítésének kora volt. Tanulmányoztuk ügyeit és szemügyre vettünk egy sor embert, aki a XVII. század új áramlatain nevelkedett. De ők csak a legkiválóbbak voltak a reformirányzat hívei közül; mögöttük ott álltak a többiek, a kevésbé nagyok; Morozov, Romanov, Matvejev bojárok, a kijevi tudósok egész hadoszlopa, s a háttérben Jurij Krizsanyics, a jövevény és száműzött. Ezek az emberek - ki az első, ki a második sorban - valamennyien egy-egy új törekvést képviseltek, kidolgoztak egy-egy új gondolatot - olykor új gondolatok egész sorát. Az ő példájukból ítélve csak ámulhatunk, hogy e viharos század felkavart elméiben mennyi reformeszme halmozódott fel. Ezek az eszmék sebtében fejlődtek, kölcsönös kapcsolatok, közös terv nélkül, de ha összehasonlítjuk őket, láthatjuk, hogy meglehetősen harmonikus reformprogrammá állnak össze, a külpolitika kérdései szorosan kapcsolódnak a katonai, pénzügyi, gazdasági, társadalmi és művelődési kérdésekhez. Íme e program legfőbb pontjai : 1. béke, sőt, szövetség Lengyelországgal; 2. háború Svédországgal a Balti-tenger keleti partvidékéért, Törökországgal és a Krímmel Dél-Oroszországgért; 3. a csapatok reguláris hadsereggé történő átszervezésének befejezése; 4. az egyenes adók régi, bonyolult rendszerének felváltása két adóval: fejadóval és földadóval; 5. a külkereskedelem és a hazai feldolgozóipar fejlesztése; 6. a városi önkormányzat bevezetése azzal a céllal, hogy fokozzák a kereskedő-iparos osztály tevékenységét és jólétét; 7. a jobbágyok felszabadítása, földjükkel egyetemben; 8. iskolák létesítése, méghozzá nem csupán egyházi jellegű általános iskoláké, hanem az állam szükségleteihez szabott műszakiaké is - s mindez külföldi mintára, sőt, külföldi irányítók segítségével. Könnyű észrevennünk, hogy e feladatok együttese nem egyéb, mint Nagy Péter reformprogramja: ez a program teljes egészében készen állt már azelőtt, hogy a reformátor színre lépett volna. S éppen ez adja a XVII. századi moszkvai államférfiak jelentőségét: ezek az emberek nem csupán azt a levegőt teremtették meg, amelyben a reformátor felnőtt s amelyet magába szívott, de tevékenységének programját is körvonalazták, sőt, némely tekintetben tovább is léptek azon, amit ő megvalósított.

In: Előadások az orosz történelemről (kézirat) 1983. Bp., 345-346. o. Fordította: Kiss János. A továbbiakban: Kljucsevszkij: i.m.

KLJUCSEVSZKIJ

ugyanarról

A reform körülményeit a külháború és a belharcok határozták meg. Legfőbb mozgatórugója a háború volt, amely a lehető legkedvezőtlenebb hatást gyakorolta menetére és eredményeire. A reform abban a fejvesztett zűrzavarban haladt előre, mely a háborúkat szokta kísérni. A háború lépten-nyomon nehézségeket támasztott, s ez sietős cselekvésre készítette Pétert. Ideges, lázasan kapkodó, betegesen felgyorsult tevékenység jellemezte a reformot. Hadi gondjai közepette Péter nem tudott időt szakítani, hogy megálljon, hideg fejjel felmérje a helyzetet, mérlegre tegye intézkedéseit, képet alkosson megvalósításuk feltételeiről, türelmesen kivárja, míg kezdeményezései lassú növekedésnek indulnak. Gyors hatást, azonnali eredményeket követelt: valahányszor nehézségekbe vagy késedelembe ütközött, szörnyű fenyegetésekkel vetette be végrehajtóit. Mindeért vagyonekobzással, teljes jogfosztással, megkorbácsoltatással, kényszer-munkával, akasztófával, politikai és fizikai halállal fenyegetőzött : ha valaki a hivatalos utat megkerülve nyújtott be folyamodványt a cárhoz, ha szabvány méretű tölgyfát vagy árbocfenyőt vágatott ki, ha a nemes nem jelent meg a szemlén, ha orosz ruhával kereskedett valaki. A törvény mértéktelen büntetései némelyeket a bűnözésre bátorítottak, másokat összezavartak, merevgörcsbe rántottak és általános kimerültségérzést ültettek el bennük. A cár egyik buzgó segítőtársa, Aprakszin főadmirális élénk színekkel ecseteli ezt a hangulatot a Makarov cári kabinet-titkárhoz intézett, 1716-os levelében: „Valóban, minden ügyben vakon bolyongunk és nem tudjuk, mit tegyünk; mindenütt nagy zavarok támadtak, és nem tudjuk, hová fussunk és mit tegyünk ezután; sehonnan nem hozzák a pénzeket; úgy rémlik, mindén dolgok megállnak.” Másfelől a reform makacs, néma belső harcban tört utat magának, s az ellenállás olykor nagy zajjal tört a felszínre: négy szörnyűséges lázadás és három-négy összeesküvés szegült szembe az újításokkal, mindig a múltnak, a régi Oroszország fogalmainak és előítéleteinek a nevében. Innen Péter ellenséges viszonya a honi hagyományokhoz, a népelethez, innen a régi fogalmakat és előítéleteket kifejező külső jegyek némelyikének célzatos üldözése. Péter politikai neveltetésének közvetlen hatása alatt alakította ki ezt a viszonyt a múlthoz. Politikai fogalmai és érzelmei ama zavargások közepette érlelődtek meg, melyeket a XVII. századi orosz társadalmat kettészakító irányzatok ellenségeskedése szított fel: az újítások hívei, akik a Nyugattól kívántak tanulni és segítséget kapni, összeütköztek a politikai és egyházi óhitűekkel. Ez utóbbiak a harcban némely külső jegyet állították az előtérbe, olyan sajátosságokat, melyek az óorosz embert megkülön-

böztették a nyugat-európai emberektől - a szakállt, a ruha szabását és így tovább. Ezek a külsőségek önmagukban persze nem akadályozták a reformot, de nagyon is akadályozták azok az érzelmek és meggyőződések, melyek mögöttük lapultak: az ellenállás ismérvei, a tiltakozás szimbólumai voltak ezek. Az újítások pártjára állván Péter hevesen kikelt az ilyen apróságok ellen, melyek az orosz ember számára sokat jelentő, régi hagyományokat takarták. Gyermekkori benyomásai arra készítették őt, hogy túlzott jelentőséget tulajdonítson e tárgyaknak. E cár megszokta, hogy az efféle jegyeket az állam ellen lázadókon, a sztreleceken és az óhitűeken lássa; számára az orosz szakáll nem a férfiarcvonások fizikai kelléke volt, hanem a politikai hangulat kifejezése, az állam elleni lázadás jele, akárcsak a hosszú szárnyú kabát. De Péter azért is igyekezett külföldi módra borotválni és öltöztetni alattvalóit, hogy könnyebben érintkezhesse a külföldiekkel. 1698-ban, midőn az újabb sztreleclázadás hírére visszatért Moszkvába, nyomban nekilátott, hogy a környezetében lévő férfiaknak lenyírja a szakállát s levágja kabátjuk és kaftánjuk hosszú szárnyait, és bevezette a parókát. Nehéz elképzelni, micsoda törvényhozói és rendőri zenebonával ment végbe az orosz emberek arcának és ruházatának ez az idegen módra való átszabása. A papokat és a parasztokat nem bántották: meghagyták nekik azt a rendi kiváltságot, hogy pravoszlávok és ómódiak maradjanak. A többi osztályok számára 1700 januárjában harsány dobpergés közepette ukázt függesztettek ki az utcákon és a tereken, mely elrendelte, hogy legkésőbb húshagyó keddig mindenki magyar mentét öltön. 1701-ben új ukáz jelent meg: a férfiak szász és francia felsőruhát kötelesek viselni és német alsóruhát (mellényt meg nadrágot); a nők ugyancsak német sapkát, köntöst, szoknyát és cipőt. A városkapuknál felesküdtött szakáll- és ruhaőröket helyeztek el, akik megbüntették a szakállat és törvénytelen ruhát viselőket, magát a ruhát pedig ott helyben elvagdosták és összetépték. Ha egy nemesember lenyíratlan szakállal és bajusszal jelent meg az uralkodói szemlén, könyörtelenül megbotozták. A szakállas egyházi szakadárokat külön ruha viselésére kötelezték, s még asszonyaiknak is megparancsolták, jöllehet őket a természet megkímélte a szakálladótól, hogy büntetésül férjük szakállá miatt régimódi, hosszú, bő ujjú köpenyt és szarvas sapkát viseljenek. Az orosz ruhával kereskedő kucepeknek korbács, vagyonelkobzás és kényszermunka járt. Mindezt nevetségesnek találnánk, ha nem lett volna felháborító. Először fordult elő, hogy az orosz törvényhozás, megtagadván komoly hangnemét, ilyen alantas szintre ereszkedett le, s beavatkozott a fodrász és a szabó illetékességi körébe. Mennyi ingerült dühöt tékoztaltak e hóbortokra, s mennyi ellenségeskedést - tehát a reform útjába tornyosuló akadályt - szültek a társadalomban ezek a felesleges törvényhozói aktusok! Ilyen apró akadályok sokasága ad magyarázatot arra a szembeszökő aránytalanságra, amely a belső államszervezet terén elért sikerek és ezek ára, az értük hozott áldozatok nagysága között feszült. A

reform menetét szemügyre véve csodálkozva látjuk, milyen roppant munkára volt szükség a legszerényebb eredmények eléréséhez is. Péter olyan lelkes hódolója, mint Poszoskov is kénytelen volt elismerni s ékesszólóan ki is fejtette, hogy milyen rosszul haladt az ügy a cár kezében: mert úgymond, egyedül ő húzta hegynek felfelé, de milliók húzták hegynek lefelé. Egy másik Péterhez közelálló ember, Nartov, az udvari esztergályos feljegyzéseiben azon kesereg, „hogy mi mindent tettek ez uralkodó ellen, mi mindent kellett elviselnie, mi mindent tűrt, és mennyi keserűség jutott ki neki”.

In: Kljucsevszkij: i.m. 537-540.o.

KLJUCSEVSZKIJ

ugyanarról

A reform önmagától bontakozott ki az állam és a nép szükségleteiből, melyeket ösztönösen megérezett ama nagyhatalmú férfiú, akinek kivételesen szerencsés természetében jól megfért az éles ész és az erős jellem, s akihez hasonló rendkívüli emberek kifürkészhetetlen okokból időről időre feltűnnek. E rendkívüli tulajdonságaival s az őket áthevítő kötelességérzettel, valamint azzal az elszánt akarattal, hogy „életét nem kíméli a hazáért”, állt Péter a nép élére, melynek történelmi háttere a legkevésbé volt szerencsés az európai népek között. Ennek a népnek volt ereje ahhoz, hogy a XVI. század végére nagy államot hozzon létre, az európai államok egyik legnagyobbikát, de a XVII. században ráébredt, hogy nincs elegendő anyagi és szellemi ereje a nyolc évszázados állampépítés eredményeinek megóvásához. Nagy Péter reformjának közvetlen célja nem az volt, hogy átalakítsa országa politikai, vagy társadalmi, vagy erkölcsi rendjét; a reform nem azt a célt tűzte maga elé, hogy az orosz életet számára idegen, nyugat-európai alapokra helyezze, hogy új, idegenből kölcsönzött elvekre építse; hanem arra a törekvésre korlátozódott, hogy felfegyverezze az orosz államot és népet a Nyugat-Európában készen talált anyagi és szellemi eszközökkel, s ezáltal arra a szintre emelje, amely megfelel az Európában kivívott helyzetének, a nép munkáját pedig kinyilvánított erőinek megfelelő rangra. De mindezt egy makacs és veszedelmes külháború közepette kellett - kapkodva és kényszerű alkalmazva - keresztülvinni, megküzdve az apátiával és restséggel, amit a garázda államhivatalnokok és a durva földbirtokos nemesek, valamint az előítéletekkel és félelmekkel, melyeket a tudatlan papok plántáltak a népbe. Ezért aztán a reform, jóllehet eredeti terve szerint szerény és korlátozott vállalkozás lett volna, s csupán a haderő átszervezését és az állam pénzügyi eszközei-

nek gyarapítását célozta, fokozatosan makacs belháborúvá alakult, felkavarta az orosz életre rátapadt port és penészt, és minden társadalmi osztályt megmozgatott. Bár a főhatalom, a nép elfogadott vezetője indította el és irányította, mégis úgy zajlott és olyan eljárásokat alkalmazott, mint valami erőszakos fordulat, mint egy sajátos forradalom. Céljai és eredményei nem voltak forradalmiak, de forradalmi volt az a mód, ahogyan végbement, s ahogy a kortársak elméjét és szívét megrázta. Inkább megrázkódtatásként élték át, mint nagy változásként. De a megrázkódtatás nemvárt következménye, nem pedig átgondolt célja volt a reformnak.

Befejezésül próbáljuk meghatározni viszonyunkat Péter reformjához! Péter ellentmondások közepette vitte előre ügyét, hibái és ingadozásai hirtelen, átgondolatlan elhatározásokkal váltakoztak, gyenge volt benne a polgári jóézés, vadállati kegyetlenségekre ragadtatta magát, ám ugyanakkor odaadóan szerette hazáját, rendíthetetlen önfeláldozással szolgálta ügyét, feladatait átfogóan és világosan látta, merész terveit alkotó érzékenységgel gondolta el és példátlan energiával váltotta valóra, s végezetül, a nép kimondhatatlan áldozatai és a maga roppant erőfeszítései árán hatalmas sikereket ért el. Ezek az igencsak különmű vonások nehezen rendezhetők egységes képbe. Attól függően, hogy tanulmányozóinak benyomásait inkább a fény, vagy inkább az árnyék uralta el, Péternek egyoldalú dicséret vagy egyoldalú gáncs lett a része. Az elmarasztalást csak fokozta, hogy az uralkodó még jótéteményeit is visszataszító erőszakkal kényszerítette rá a társadalomra. Péter reformja a zsarnokság harca volt a néppel, a nép restségével. A cár azt remélte, hogy a hatalom fenyegetésével öntevékenységre bírhatja a rabsorban tartott társadalmat és a rabszolgatartó nemesség által meghonosíthatja Oroszországban az európai tudományt, a felvilágosodást mint a társadalmi öntevékenység szükséges feltételét, azt akarta, hogy a rab maradjon rab, de mégis tudatosan és szabadon cselekedjék. Az önkényuralom és a szabadság, a felvilágosodás és a rabszolgaság együttműködése nem egyéb a politikai kör négyszögesítésénél; ezt a feladványt Péter óta két évszázadon át próbálták, de mind a mai napig nem tudták hazánkban megoldani. Igaz, már a XVIII. század emberei keresték a módját, hogy összeegyeztessék az emberieség érzését a reformmal. Scserbatov herceg, a zsarnokság ellensége, egész értekezést, „beszélgetést” szentelt Péter önkényuralma és vétkei megmagyarázásának, mi több: igazolásának. A felvilágosodást, amit Péter hozott Oroszországba, Scserbatov a reformátor személyes jótéteményének tekinti, és kikel a cár becsmérlői ellen, akik az önkényuralomtól kapták ama felvilágosultságot, mely megértette velük az önkényuralom ártalmas voltát. Péter egész valójával hitt a műveltség csodatevő hatásában és áhítatosan tisztelte a tudományt; s ez a hit és tisztelet kigyújtotta a rab szellemekben a felvilágosodás szikráját, amely később fényes lánggá változott: az igazság, tehát a szabadság utáni ésszerű törekvését.

Az önkényuralom - mint politikai elv - ellenszenves; az állampolgári lelkiismeret soha nem ismerheti el. De megbékülhetünk az olyan személlyel, akiben ez a természetellenes erő önfeláldozással párosul, az olyan egyeduralkodóval, aki nem kímélve magát feltartóztathatatlanul halad előre a közjó nevében, kockáztatván, hogy tönkrezúzza magát az áttörhetetlen akadályokon, vagy akár saját vállalkozásán. Így békül meg az ember a viharos tavasz zivatarral, amely évszázados fákat csavar ki, de felfrissíti a levegőt és megöntöztvén a talajt, növekedésre serkenti az új vetés hajtásait.

In: Kljucsevszkij: i.m. 541-544.o

MILJUKOV

a reformról

Ez a reform olyanra sikerült, amilyenre sikerülhetett abban az időben. Erőszakosan keresztülvitt reform volt - nemcsak azért, mert a moszkvaiságtól az európaisághoz vezető átmeneti időszak társadalmi és kulturális űrje tág teret nyitott az önkénynek, de azért is, mert sok mindent ebben a reformban - lényegében legfőbb összetevőit is - csak fentről lehetett bevezetni az orosz életbe. E reformban nem mindent igazolt az adott pillanat, de mindent igazolt a történelem későbbi menete. A reform nemzeti volt, mert megfelelt az orosz történelem általános menetének, kívülről csupán a további fejlődés technikai formáit vezette be, és még a tekintetben is csak arra korlátozódott, ami gyakorlatilag hozzáadandó volt. Külföldi példák vak utánzását, igaz, nem kerülte el a reform: ilyen periódus óhatatlanul bekövetkezik minden elmaradott országban, ahol idegen eredetű eszméket és intézkedéseket kívánnak meghonosítani. Legalább ennyire elkerülhetetlen, hogy a vak idegen-imádat kiváltja a vak idegen-gyűlöletet is. Így történt Oroszországban - és csak az átültetést követő láz elmúltával kezdődik a valódi nemzeti alkotás kora. A külföldi eredetű, átültetett kezdemények meghaladását és beolvasztását kétségtelenül meggyorsította Péter reformja, amely ily módon még olyan elemeivel is hasznot hajtott, amelyek túlságosan koraiak voltak. Ilyen értelemben a reform tulajdonképpen a megfelelő időben zajlott le.

In: Pjotr Velikij i jevo reforma Prága, 1925. 26.o. Magyarul Szvák Gyula i. m. 73. l. fordította: Kosztricz Annamária

MILJUKOV

ugyanarról

Egyesek felszínes ismereteik alapján naiv módon Pétert reformjával azonosították, azt hirdették, hogy Péter volt a modern Oroszország megalkotója. Sajnos nem áll rendelkezésünkre egyetlen, a cár legközelebbi segítőitől származó hiteles és egykorú adat sem Péter utolsó éveiről. De a külföldi követek nagyszámú jelentését és feljegyzését olvasva állandóan ugyanaz a kutatásaink eredményével egybehangzó benyomásunk támad, ami - számunkra úgy tűnik - megegyezik a dolog lényegével is : mégpedig az uralkodó személyes hatókörének hozzávetőleges korlátozottsága. Röviden, világosan és a tőle megszokott éleselméjséggel fejezi ki ezt a benyomást Vockerodt, az egyik ilyen megfigyelő. Ő a következőképpen képzei el Péter személyes érdekeinek, saját kezű beavatkozásainak a határait is kijelölő hierarchiáját: „Különösen és teljes buzgalommal igyekezett hadierejét megjavítani. Ugyanígy, miként az egész életét lefoglaló háborúk, és az ezek ürügyén a külföldi hatalmakkal megkötött szerződések, a nemzetközi kérdések figyelemmel kísérésére kényszerítették, de e téren is nagyobbreszt miniszterekre és kegyenceire hagyatkozott. Legszívesebben a hajóépítéssel és más, a tengerhajózáshoz kapcsolódó dolgokkal foglalkozott. Ezekkel mindennap elszórakozott és ezek mellett még a legfontosabb államügyek is háttérbe szorultak... Az államigazgatási reformok, a bírászkodás, a gazdaság, a bevételek, a kereskedelem dolgaival keveset, vagy egyáltalán nem törődött uralkodásának első harminc évében és csak akkor volt elégedett, ha admiralitása és hadserege elegendő pénzhez, újonchoz, matrózhoz, élelemhez és munícióhoz jutott.” Köztudott, hogy mindez nem adatott meg olyan könnyen, mint azt Vockerodt gondolja és hogy a cárnak gondoskodnia kellett bevételeinek növeléséről, de azt is tudjuk, hogy ezen az önkéntelen figyelmen túl nem törekedett az államrendszer megreformálására. 1714 után a törvényhozó látóköre észrevehetően kitágult; belpolitikája megszűnt kizárólag csak fiskális érdekeket szolgálni, de még így is számtalan ellentmondás mutatkozott továbbra is az előkészítetlenség, a koncepció és a rendszer hiánya miatt, s nemcsak az átvett formák és a helyi szokások között, de maguk között az átvételek - vagy azok egyes elemei - között is. A hibák és félreértések szakadatlan láncolatának levéltári adatait vizsgálva önkéntelenül is egy olyan személyiség szájából elhangzott ítélet jut eszünkbe, akinek illetékességéhez az adott kérdésben nem férhet kétség; Katalin cárnő szavairól van szó, aki először vette gyakorlati céloktól vezérelve tüzetes vizsgálat alá Nagy Péter kabinetjének iratait: „maga sem volt tisztában azzal, hogy az állam javára milyen törvényeket kellene hoznia.”

In: Goszudarstsztennoje hozjajsztvo Rosszii v pervoj csetvertyi XVIII sztoletyija i reforma Petra Velikovo. Szentpétervár, 1905, 542-543.o. Magyarul Szvák Gyula i. m. 79-80.l. fordította: Kosztricz Annamária

MILJUKOV

ugyanarról

A reformból mindenekelőtt hiányzik bármifajta átfogó terv. Ha mégis indokolni kell, Péternek tartalékban egyetlenegy frázisa van - és azt is a genfi Lefort sugallja neki -, „az orosz föld dicsőségének növelése”. Csak uralkodásának második felében, az utolsó tíz évben (1715-1725) kezd Péter komolyan elgondolkodni kormányzásának második feladatán, „a jobb viszonyok bevezetésén”. A közbeeső időben építi flottáját, folytonosan változtatva a tengerészeti feladatokat, gyakoroltatja hadseregét, szintén állandóan változtatva a háború színpadait, zavaros nemzetközi kapcsolatokba keveredik, amelyekben Ausztria és Franciaország érdekei közt csak nehezen tud eligazodni. Viharos és görcsös pályafutásának e szakaszában Péter nemhogy nem gondol „a jobb viszonyok” bevezetésére, hanem ellenkezőleg, minden ingadozás nélkül lerombolja a „jó viszonyok” XVII. századból meglévő maradványait, abban a pillanatban, amikor ez szükségesnek látszik ahhoz, hogy saját kezében egyesíthesse a kimerült és kicéhezett ország minden anyagi eszközét és erejét. Egyetlen célja - bármibe kerüljön is - győzedelmesen befejezni az elhúzódó háborút. Ha igazságosak akarunk lenni, azt kell mondanunk, hogy Péter ellenfele, a svéd király, XII. Károly ugyanezt cselekszi a saját, összehasonlíthatatlanul fejlettebb országával. Svédországban ugyanaz a pusztulás tapasztalható, mint Oroszországban.

Kizárólag legfontosabb céljára figyelve, Péter nem habozik Oroszország felnőtt lakosságából egész tömegeket mozgósítani, és nemcsak azért, hogy ezredeit feltöltse. Több százezer munkást vezényelnek Oroszország minden sarkából kényszermunkára a balti-tengeri és fekete-tengeri hajóépítő műhelyek és kikötők építkezéseire - olyan építkezésekre, amelyeknek nagy része el sem készül Péter terveinek gyors változásai miatt. Ismét más, munkára vezényelt százazrek, a orosz időjárás, betegségek, és Pétervár - a péteri „paradicsom” - építkezéseinek folyó kimerítő munka következtében pusztulnak el. Ez az a módszer, amellyel a fáraók építették piramisait.

Mindezek eredményeképpen a lakosság nagyméretű megfogyatkozását figyelhetjük meg Oroszország-szerte. A régi moszkvai központi területen már 1710-re elpusztult a jobbágy-udvarok teljes egynegyede. Az orosz északon, amelyet már a XVII. században - a katonai szolgálat helyett - különösen súlyos

adókkal és szolgáltatásokkal terheltek meg, a parasztporták elnéptelenedése elérte a rettenetes 40 %-os arányt. A nyugati határon (Szmolenszki kormányzóság) a lakosság egyötöde (21%), a déli, akkor még betelepítetlen területen közel egynyolcada (13,7%) halt ki.

Ugyanúgy, ahogyan a lakossággal, minden teketória nélkül bánt el Péter az orosz hivatalokkal is. Négyszeresére növelte (1680-hoz képest) Oroszország katonai kiadásait, amelyek az ő idejében a költségvetés négyötödét tették ki. Sem a régi adók, sem pedig a régi intézmények nem tudták kielégíteni a megnövekedett igényeket. Péternek pénzre volt szüksége bármi áron, azonnal, s ott szerezte meg, ahol hozzájutott - a közelebb fekvő központi területeken, tábornokainak vezérkarától, és ezek beszállásolt ezredeitől. Így jön létre, a hadműveletek közben nyolc rögtönzött katonai-pénzügyi körzet: ezek az első „kormányzóságok”. Ezzel egy időben a régi központi hivatalok működése megszakad. Az irányításban bekövetkeznek a teljes káosz évei. Ugyanakkor, Oroszországban először, lehetőség nyílik korszerűsített és összehangolt központi hivatalok (a svéd „kollégiumok”) létrehozására, élükön a szenátussal.

A rombolás ösztönös volt és kaotikus. Az újjáteremtésnek rendszeresnek és tudatosnak kellett volna lennie. De Péternek nem volt erre ideje. A „jobb viszonyok” megalkotása megszakításokkal indulhat csak meg, Péter hadjáratai és utazásai közti rövid időszakokban. Kitérjedt államának egyik végéből a másikba utazgat szakadatlanul, és csak a karácsonyi ünnepeket tölti otthon. Akkor aztán végigolvassa hivatalos és nem hivatalos tanácsadóinak nagyszámú levelét a szükséges reformokról, teleírja őket keresztekkel és lapszéli jegyzetekkel, lakonikus rendelkezéseket ad ki, és ismét hosszú időre eltűnik. A kísérlet találmányra, tapogatózva folyik, amíg Péter új érkezése nem idéz elő sietős ellenőrzést, és nem ad újabb erőteljes lökést, gyakran egészen más irányban. Így, egyik kísérlettől a másikig, a reform leméri önmagát, tanul a lakosság kárán és ... mielőtt végre befejezetté válhatna, Péter leromlott egészsége nem bírja tovább. Halála után lankadnak ezek a túlságosan is egyéni impulzusok, és a reformot saját belső értékei lendítik tovább. Egy időre leáll, hanyatlik, majd újabb történelmi lökések mozzgatják előre, töltik meg új szellemmel, igazolva Péter jövőbe látó elképzeléseit.

In: Pjotr Velikij i jeho reforma (k dvoušzotletnyej godovsine) In: na csuzsoj sztaranye X. Prága, 12-13.o. Magyarul Szvák Gyula i. m. 82-85.l. fordította: Kosztricz Annamária

HERZEN

Alexandr Ivanovics Herzen (1812-1870) orosz forradalmi demokrata író, materialista filozófus. A moszkvai egyetem matematika-fizika szakát végezte el, a forradalmi diákmozgalomban történő részvételéért letartóztatták, majd száműzték. Többszöri visszatérési kísérletek és újabb száműzetések után politikai emigráns lett, Franciaországban telepedett le és az 1850-es évektől az orosz progresszió, az ún. „nyugatosok” központi alakjává vált. Alábbiakban a két legjelentősebb orosz város összevetésében a társadalomról rajzol szemléletes és plasztikus képet.

a társadalomról

Az I. Péter által végrehajtott forradalom két részre osztotta Oroszországot: az egyik oldalon maradtak a szabad és földesúri parasztok, a mezővárosi parasztok és a kispolgárok - ez volt a régi, a konzervatív közösségek és szokások Oroszországa, szigorúan pravoszláv vagy óhitű és engesztelhetetlenül vallásos, nemzeti viseletbe öltözött és az európai civilizációtól elzárkózó Oroszország. A népnek e részét a kormány - ahogyan a győztes forradalmak után szokás - úgy tekintette, mint az elégedetlenek gyülekezetét, már-már lázadókat. Mivel nem részesültek az uralkodó kegyeiben, helyzetük bizonytalanná, törvénytelen kívülé vált, s sorsuk a nép másik részének kezébe került.

Az új Oroszországot az I. Péter által létrehozott nemesség alkotta, a bojárok leszármazottai; az állami hivatalnokok és a hadsereg. Ezek az osztályok elképesztő gyorsasággal szabadultak meg megrögzött szokásaiktól. Minden ellenvetés nélkül szakítottak a múlttal; egyedül a sztrelecek próbáltak szembe-szegülni. Ez az orosz karakter rugalmasságát bizonyítja, és azt, hogy Nagy Péter forradalma nagyon is időszerű volt. Az emberek örültek, hogy megszabadulhatnak a moszkvai rendszer merev, nyomasztó formáitól. Mivel magyarázható az orosz parasztság csökönysége? A parasztság minden nép legkevésbé progresszív része, ráadásul az orosz parasztközösségeket nem érintették a kormány intézkedései. A politikai centralizáció nem járt együtt az adminisztráció centralizációjával. A parasztok költözködését akadályozó intézkedések csak azokat sújtották, akik a földesúri földeken éltek, pontosabban az elégedetlen kisebbséget, amely egyik helyről a másikra vándorolt. I. Péter reformját nem pusztán a szokásaik és életmódjuk elleni merényletnek tartották, hanem úgy fogták fel, hogy az állam bürokratikus viszályokkal, rabságuk eddig ismeretlen és meghatározatlan eredetű súlyosbításával beleavatkozik életükbe. Ettől fogva néma, passzív ellenállást tanúsítottak, amely a mai napig tart, s amelyet igazoltak a Péter és utódai által hozott népellenes intézkedések. A falu kívül esett a reformokon; az orosz paraszt nem vetheti el a régi szokásokat; kikerülhet az obszcina gyámsága

alól, lehet belőle szolga vagy állami hivatalnok, még nemes is, de mindegyik esetben először ki kell kerülnie a közösségből. A falusi obscsina tagja csak paraszt lehet, azok pedig mindenhogyan szakállt hordanak és nemzeti viseletben járnak. Semmiféle törvény nem írja elő, ez a szokás, ettől ilyen életképes. Ilyenformán a parasztoknak semmi közük az állam intézkedéseihez; irányítják őket, de ők semmit nem hagynak jóvá. Ferde szemmel néznek a mi életmódunkra, makacsul kitartanak szokásaik mellett, vallásosabbak, mint mi; ezzel szállnak szembe a mi közönyünkkel, szektások, ezzel ellenkeznek a hivatalos egyházzal, amely egységre lép a német civilizációval.

Csak e szempontból értékelhető I. Péter rendeleteinek fontossága, amelyek előírták a borotválkozást és a németes viseletet. A szakáll és az öltözet világosan megkülönbözteti a háromszoros iga alatt nyögő Oroszországot - amely megőrizte nemzeti jellegét - attól az Oroszországtól, amely átvette az európai civilizációt, az imperátori despotizmussal együtt. Az államtól idegen, parasztin-ges ember és az obscsinától elszakadt, borotvált, német módra öltözött ember között csak egy élő kapocs létezett - a katona.

In: Herzen: A forradalmi eszmék fejlődése Oroszországban. in: Az orosz történelem egyetemessége és különössége. Bp., 1982. 41-42. o. Fordította: Röhrig Eszter

KLJUCSEVSZKIJ

a társadalomról

Péter nem nyúlt a társadalmi rendnek a törvénykönyvben rögzített alapjaihoz, sem a kötelezettségek nemeinek rendi tagolódásához, sem a job-bágyrendszerhez. Ő a régi rendi kötelezettségeket újabbakkal terhelte meg. Bevezette a kötelező oktatást a nemesség számára és a kötelező nemesi szolgál-
latot két külön kerékvágásba - katonai és polgári pályára - terelte; külön rendi kormányzatot, városházát majd magisztratúrát hozott létre a városi teherviselők számára, s ezzel a korábbinál szorosabban egymáshoz láncolta őket; a céhes polgárságra régi kincstári szolgálatain túl újabb kötelezettséget rótt, mégpedig a kitermelő és feldolgozó iparral kapcsolatban: kényszerű adományként kupec-
cekből alakult társaságoknak adta át a kincstári gyárakat és üzemeket. A gyár és az üzem Péter alatt, mint láttuk, nem volt igazi magánvállalkozás, melyet kizá-
rólág a vállalkozók személyes érdeke vezérel, hanem úgy jelent meg, mint állami műveletek együttese, melyeket a kormányzat az üzletvezetésre kötelezett ügy-
nökén, a céhes polgáron keresztül foganatosít; a gyár- vagy üzemvezető kupec cserében megkapta azt a nemesi előjogot, hogy gyárához vagy üzeméhez földet

szerezzen, a rajta élő jobbágyi munkaerővel együtt. Másfelől, ugyan a jobbágy-ság intézményét nem változtatta meg, lényegileg megváltoztatta a jobbágyrend társadalmi összetételét: a rabszolgaság különböző jogi és gazdasági kategóriái most végérvényesen összeolvadtak a jobbágyparasztsággal, s létrejött a teherviselő jobbágyemberek egységes osztálya, a szabad henyélőket pedig részben besorolták az alsó városi polgárságba, hogy „a henyék valami mesterséghez fogjanak és senki ne ténferegjen dolog nélkül”, részben katonának vitték vagy jobbágyosorba süllyesztették. Így hát, folytatván a művet, melyet a Törvénykönyv kezdett meg, a társadalomszervezet egyszerűsítését, az átmeneti, közbeeső rétegek felszámolását, Péter törvényhozása belekényszerítette e rétegek tagjait az alapvető rendek kereteibe. Az orosz társadalom most végérvényesen elnyerte azt a szerkezetét, melynek megteremtésére már a XVII. századi moszkvai törvényhozás is kísérletet tett. A korábbinál élesebbek és lekerekítettebbek lettek a rendek körvonalai a reform után, és valamennyi rend vállára súlyosabb terhek neheztedek. Péter tehát nem érintette a régi alapokat és nem teremtett újakat, hanem beteljesítette a már megkezdődött folyamatot.

In: Előadások az orosz történelemről. Bp., 1983. kézirat. 530-532. o. Fordította: Kis János

KLJUCSEVSZKIJ

a hadseregről

A háború igazi reguláris hadsereggé változtatta az önkéntes és kiállított katonák népfelkelő csőcselékét. Az állandó háborúzás viszonyai közt az újonczredeknek hosszú évek hadjárataiban kellett szolgálniuk, és így maguktól alakultak át állandó ezredekké. Narva után hihetetlen emberveszteségek sorozata kezdődött. A sebtében összeszedett ezredek gyorsan lepassztották az ütközetek, az éhezések, betegségek, az állandó szökések, a nagy távolságok közötti erőltetett menetelések (a Névától Poltaváig, Azovtól és Asztrahantól Rigáig, Kaliszig és Viszmarig), miközben a hadszíntér kiszélesedése a hadsereg számszerű növekedését kívánta. A veszteség pótlása, a hadsereg feltöltése céljából egymást követték a részleges újoncozások; valamennyi társadalmi osztályból szedtek önkéntes és kiállított újoncokat : a bojárok, a váraljiak és cselédek, a sztrelecek gyermekei közül, sőt a papok gyermekei közül is, akik semmilyen örökletes rendhez nem tartoztak. Csupán 1703-ban mintegy 30 ezer embert soroztak be. A hadsereg állománya fokozatosan kiterjedt valamennyi rendre; de olyan nyersanyagot szívott magába, amelyet menet közben kellett - ha ugyan

egyáltalán lehetett - alkalmassá tenni a katonai szolgálatra. Ezért szükségessé vált, hogy más módon töltsék fel a létszámot, eleve felkészült és jól felkészült anyagot biztosítván a hadseregnek. Az önkéntes és kiállított újoncok véletlenszerű, rendezetlen toborzását periodikus újoncozások váltották fel, bár olykor itt is a régi verbuválási eljárásokat alkalmazták. 15-20 év közötti nőtlen férfiakat, később 20 és 30 közötti nős férfiakat is toboroztak; az újoncokat „állomásokon”, a közeli városokban lévő toborzó pontokon helyezték el, 500-1000 fős csoportokban. Fogadóknak szállásolták el őket, káplárokat és őrzetőköt neveztek ki a felügyelet ellátására, és sebesülés vagy betegség miatt nyugalmazott tisztek és katonák gondjaira bízta a csoportokat, „hogy a törvény szerint szakadatlanul tanítsák a katonai hadrendet”. Ezekről a toborzó kiképzési pontokról küldték szét az újoncokat, ahová kellett, „az első helyekre”, a régi ezredek feltöltése és újak létrehozása céljából. Maga Péter fogalmazta meg, mire valók ezek a katona-növendékek: „ha kiegészítés kell a hadseregnek, hogy mindig készen legyenek az első helyekre”. Az idő tájt „halhatatlan” katonáknak hívták ezeket az újoncokat: az ukáz ugyanis úgy szól, hogy ha valamelyikük a kiképzési ponton vagy már szolgálatban meghal, elesik vagy elsökkik, helyébe új rekrutát kell állítani, mégpedig ugyanazon emberek köréből, akik közül ő maga jött, „hogy e katonák mindig teljes létszámban és az uralkodó szolgálataira mindig készen legyenek”. Az első ilyen általános újoncozásra 1705-ben került sor; a toborzást 1709 végéig évente megismételték, mindig ugyanazt a szabályt alkalmazva: minden huszadik teherviselő porta után szedtek egy-egy újoncot, ami azt jelentette, hogy egy-egy újoncozásnak 30 ezer vagy még több katonát kellett adnia. Az volt a parancs, hogy az első öt újoncozás alkalmával összesen 168 ezer katonát toborozzanak; nem ismerjük azonban a toborzottak valóságos létszámát, mivel az újoncozás igen hézagosan folyt. A svéd háború kezdetétől az első általános újoncozásig 150 ezerre becsülték az összes kiállított és önkéntes újonc létszámát. Tehát a háború első tíz évében a körülbelül 14 milliós lakosságnak több mint 300 ezer embert kellett nélkülöznie. Így jött létre a második, a poltavai reguláris hadsereg, amelynek létszámát az 1701-es 40 ezer főről 1708 végére, a három első újoncozás eredményeképpen sikerült 113 ezerre növelni. Ugyanilyen módon töltötték fel és erősítették meg a hadsereget a következő években is. Péter uralkodásának végére az egész reguláris hadsereg - a gyalogság és a lovasság - létszáma már 196-212 ezer főre rúgott; ehhez jött a 110 ezer kozák és más nem reguláris katona, nem számítva a külföldieket.

In: Előadások az orosz történelemről. Bp., 1983. kézirat 418-420. o. Fordította: Kis János

MILJUKOV

a hadseregről

A haditechnika tekintetében már a XV. század végétől érezhető volt annak szorító kényszere, hogy a moszkvai állam legalább szomszédait megközelítő színvonalat elérjen. A XVII. század folyamán két nagy katonai reformot hajtottak végre (1620 és 1660-80). A második már Péter hadügyi reformjainak közvetlen előzménye volt. A hadügy megreformálásának szükségessége pedig maga után vonta az adórendszer reformját, és az állami hivatalok átszervezését. Péter itt egyetlen ponton próbált túlságosan előre szaladni. Az akkori Európában legjobb svéd példát követve bevezetett egy sok pénzbe kerülő igazgatási szervezetet, sok irodával és tisztviselővel, amit rögtön halála után egyszerűsítettek, olyannyira, hogy majdhogynem a régi moszkvai szisztémához tértek vissza. Így aztán a „jobb viszonyok” bevezetése e területen papíron maradt.

Péter külpolitikájában sok elhamarkodott intézkedés volt. Szarnojlovsics, a kisorosz (ukrán) hetman tanácsolta még Péter elődjének, Vaszilij Golicinnak, hogy ne siessen a fekete-tengeri hadjáratokkal, a törökök elleni harcokkal, még kevésbé a balkáni népek felszabadításával. Colicin hadjáratainak, majd Péter után Anna Ioannovna háborúinak sikertelensége, teljességgel bebizonyították e tanács megalapozottságát. Hogy a feladat napirendre kerüljön, előzetesen kolonizálni kellett a dél orosz sztyeppet, és előrenyomulni gyakorlatilag a Fekete-tengerig. Ezt többé-kevésbé elérték II. Katalin idejében, amikor komolyan felvetődhetek az imént említett kérdések. Világos, miért végződtek teljes kudarccal Péter kísérletei a Fekete-tenger irányába történő előrenyomulásra. Ezzel szemben Péter ösztönös megérzése, hogy a Balti-tenger felé kell nyomulnia, helyesnek, időszerűnek bizonyult és a történelem is igazolta. Ezen mit sem változtat a svédektől a Balti-tengeren megszerzett területek mostani (1925-ben írta a szerző e sorokat! - Szvák Gyula megjegyzése) elvesztése. A Balti-tengerre való kijutás Oroszország európaivá válásának jelentős állomása volt. És bármily nagyok is az áldozatok, amelyeket az ország az északi háborúban hozott, és amelyek Péter uralkodásának nagy részét (1700-1721) végigkísérték, az áldozat nem volt hiábavaló. Nem lehetett elszalasztani azt a kedvező pillanatot, amely e sikerhez vezetett. Péter „üstökön ragadta az alkalmat” - ahogyan Nagy Frigyes mondta -, sikere nélkül lehetséges, hogy történelmünknek nem lenne „pétervári periódusa”. Oroszország nem válhatott volna viszonylag ilyen korán európai hatalommá.

In: Pjotr Velikij i jevo reformma 1925. Prága, 16.o. Magyarul Szvák Gyula i.m. 133-135. o. Fordította: Kosztricz Annamária

BOGOSZLOVSZKIJ

Bogoszlovszkij, M. M. (1867-1912) hatalmas levéltári anyagot feltáró, élvezetes stílusban író orosz történész volt, öt kötetes monstre Nagy Péter monográfiája csak jóval halála után, 1941-1948 között jelent csak meg. Életében napvilágot látott legfontosabb munkája „A helyi önkormányzat az orosz Északon a XVII.sz-ban”.

a hadseregről és a társadalomról

A hadsereg ellátását eredetien oldották meg, mégpedig Oroszország kormányzóságokra történő adminisztratív felosztásával. Minden kormányzóság kénytelen volt eltartani néhány ezredet, és minden évben meghatározott mennyiségű pénzt és gabonát küldeni velük.

A regurális és állandó hadsereg, amelynek kialakítása oly fontos volt a majdnem állandó háborúzásra kényszerülő állam számára, és amelynek megteremtése annyi kormányzati munkát igényelt, annyi áldozatot követelt a néptől, nyomott hagyott az udvaron, a felsőbb körökön, az adminisztráció összetételén és módszerein egyaránt. Mindenütt érezhetővé vált a katonás stílus és kaszárnyajelleg. Az uralkodó, aki korábban papi személyek öltözkééhez hasonló ruhát hordott, most katonai mundért öltött, folyamatos katonai szolgálatot teljesített. A korábbi moszkvai udvari ceremóniákra, a méltóságteljes ünnepélyes istentiszteletekre emlékeztető udvari rend fokozatosan átadta a helyét a hadgyakorlatoknak és a díszes parádéknak. Az uralkodó osztály, a nemesek tetőtől talpig egyenruhába öltöztek, és néhány évet feltétlenül a kaszárnyában kellett tölteniük, és hamarosan „belopták” a katonai szokásokat és módszereket az állami hivatalokba is. A hivatalnokok bürokratikus serege megjelenésében igazi hadseregre emlékeztetett. A hivatalnoki kar ugyanolyan szigorú rendnek volt alárendelve, az állami hivatalok, kancelláriák működése ugyanolyan szigorúan elő volt írva, meg volt határozva, mint az ezredeké és a hadosztályoké.

Bogoszlovszkij, M. M.: Pjotr Velikij i ego reforma. Moszkva, 1920, ford. Veszprémi Lilla. In: Szvák Gyula: i.m. 135-136.l.

BOGOSZLOVSZKIJ

ugyanarról

A kiadások között a felszerelésre, a hadseregére, a flottára fordított kiadások foglalják el a fő helyet. 1680-ban a kiadások teljes összege 1 500 000 rubelt tett ki, ebből az összegből 750 000 rubel ment el a hadsereg szükségleteire, pontosan az összeg fele; 1701-ben a kiadások összege 2 500 000-re rúgott, a hadseregére és a flottára ebből 1 964 000 rubelt költöttek el, vagyis többet, mint a kiadások 75%-át. 1710-ben 3 834 000 rubel volt a kiadások összege, ebből a hadseregére és a flottára 3 010 000 rubelt, vagyis több mint a kiadások 80%-át fordították...

Ugyanakkor Péter költségvetésében megjelenik egy olyan tétel, amely addig nem tűnt fel egyetlen korábbi költségvetésben sem, mégpedig a közoktatásra fordított kiadás. Az 1701-es költségvetésben ez mindössze a kiadások 1/700 részét teszi ki, 1724-ben azonban már 1/300 részre nőtt.

In: Pjotr Pervij i jego reforma. Moszkva, 1920. 73-74.o. Magyarul Szvák Gyula i.m. 132-133. o. Fordította: Veszprémi Lilla

MILJUKOV

a külpolitikáról

Oroszország külpolitikai céljainak időszerűségét a sikeres megvalósítás egyértelműen igazolja. Belső helyzetével kapcsolatban azonban az időszerűség kérdésére tagadó választ kell adni. A külpolitika új feladatai olyan pillanatban zúdultak az orosz lakosságra, amikor annak még nem volt elegendő eszköze teljesítésükhöz. Az adóterhek megháromszorozódása (a mi pénzünkben kifejezve 25-ről 75 millióra), ezzel egy időben a lakoságnak legalább 20%-os csökkenése - olyan tények, amelyek ékesszólóan bizonyítják a fenti állítást. Oroszország tönkretétele volt az ára európai hatalommá emelkedésének.

In: Goszudarsztvennoje hozjajsztvo Rosszii v pervoj csetvertyi XVIII sztoletyija i reforma Petra Velikovo. Szentpétervár, 1905. 546.o. Magyarul Szvák Gyula i.m. 190-191. o. Fordította: Kosztricz Annamária

KLJUCSEVSZKIJ

Péter és Európa

Hogyan viszonyult Péter Nyugat-Európához? Elődei mindenestre ilyen feladatot is állítottak elé: „mindent az idegen országok mintájára csinálni” - s itt természetesen a nyugat-európai országokra gondoltak. Ebben a feladatban sok szomorúság és lemondás volt, sok kétségbeesés a nemzet erőtlensége miatt.

Hogyan értette a feladatot Péter? Hogyan tekintett Oroszország és Nyugat-Európa viszonyára, örökös példaképnek tartotta-e Nyugat-Európát, melyet Oroszországnak mindig követnie kell, vagy csak tanítónak, akitől a tanítvány megválí, mihelyt taníttatása véget ér? Ama veszteségek közül, melyek a moszkvai államot a XVII. században érték, Péter a balti partvidék elvesztését tartotta a legsúlyosabbnak, mert ezzel megszakadt az érintkezés Oroszország és a Nyugat felvilágosult népei között. De mire kellett ez az érintkezés? Pétert gyakran ábrázolták vak, ádáz nyugatosnak, aki nem azért szeretett mindent, ami nyugati, mert az jobb volt az orosznál, hanem azért, mert nem hasonlított az oroszra. Nehéz elhinnünk, hogy a mindig számító Pétert ilyen platói indítékok mozgatták volna. Péter életének áttekintésekor láttuk, hogy midőn 1697-ben ünnepélyes követséget indítottak Nyugat-Európába, melybe - álneven - maga a cár is felvétette magát, e követség leple alatt valójában titkos rabló expedíció kelt útra, azzal a céllal, hogy eltulajdonítsa a nyugat-európai tengerészeti technikát és technikusokat. Erre kellett Péternek Nyugat-Európa. Nem táplált iránta vak avagy gyengéd vonzalmakat; ellenkezőleg, józan hitetlenkedéssel viszonyult hozzá, s nem áltatta magát olyan ábrándokkal, hogy Nyugat-Európa szívélyes jóindulattal közelít Oroszországhoz: tudta, hogy Oroszország ott mindig csak megvetéssel és rosszindulattal találkozhat.

Amikor 1724-ben elkészítette a nystadi béke évfordulójára készülõ óda (vagy valami ahhoz hasonló) tervezetét, egyebek között azt írta, hogy valamennyi nép rendkívül buzgón igyekezett megakadályozni bennünket abban, hogy kijussunk az ész napvilágára; mindenütt utunkat igyekeztek állni, de különösen a hadügyek terén; de valahogy nem vették észre, mire jutottunk; mint ha elhomályosult volna a tekintetük, „mintha ez kívül esett volna látókörükön”.

Péter isteni csodának tekintette ezt a figyelmetlenséget és megparancsolta, hogy az ünnepi költeményben a dolog nagy hangsúlyt kapjon, „ezt részletesen ki kell fejteni és érzékeltesen”: a tárgy bőven kínálja a gondolatokat. Ezért szeretnénk hinni a szájról szájra járó hagyományban; amely szerint Péter

- mint Ostermann feljegyezte - ezt mondta volna: „Csak néhány évtizedig lesz szükségünk Európára, azután hátat fordíthatunk neki.”

Egyszóval, a közeledés Európához Péter szemében csupán a cél elérésének eszköze volt, nem maga a cél. De mit akart elérni ezzel az eszközzel?

Válaszul erre a kérdésre fel kell idéznünk, miért küldte Péter az orosz ifjak tucatjait külföldre és milyen idegeneket hívott be külföldről. A kiküldött fiatal emberek matematikát, természettant, hajóépítést, tengerhajózást tanultak; a behívott idegenek katonatisztek, hajóépítő mesterek, tengerészek, bányamérnökök, később pedig jogtudorok és az igazgatásban, kivált a pénzügyek kezelésében járatos emberek voltak. Segítségükkel Péter meghonosította Oroszországban azt, amit nyugati tapasztalataiból hasznosnak tartott, s ami nálunk nem létezett. Oroszországnak nem volt reguláris hadserege - Péter létrehozta; nem volt flottája - Péter megépítette; nem volt a külkereskedelem bonyolítására alkalmas tengeri útja - Péter hadseregével és flottájával meghódította a Balti-tenger keleti partját; kitermelő ipara gyenge volt, feldolgozó ipara úgyszólván nem létezett - Péter több mint 200 gyárat és üzemet hagyott maga után; mindehhez szakértelem kellett - a két fővárosban tengerészeti akadémiát, navigációs és orvostudományi iskolát, tüzéségi és mérnöki tanintézetet, latin és matematikai iskolákat létesítettek, a kormányzósági és vidéki városokban pedig vagy félszáz elemi iskolát, a katonagyerekek számára ugyanennyi helyőrségi iskolát; a kincstár nem volt képes fedezni az állam kiadásait - Péter több mint háromszorosára növelte a bevételeket; hiányzott az ésszerű közigazgatás, mely képes mindeme bonyolult ügyek vitelére - külföldi szakértők segítettek létrehozni az új központi igazgatási szerveket.

Péter ennél többet is tett, de ez volt az, amit Nyugat-Európa segítségével akart megvalósítani. Haditechnika, népgazdasági, pénzügyi- és közigazgatási technika, valamint szakértelem - ezen a tágas területen dolgoztak és tanították dolgozni az oroszokat azok a nyugat-európaiak, akiket Péter Oroszországba hívott. Péter nem a nyugati technika kész termékeit akarta átvenni, hanem magát a technikát elsajátítani, magukat az üzemeket átültetni Oroszországba legfőbb mozgatórugójukkal, a műszaki szakértelemmel együtt.

A XVII. század legjobb elméiben még csak homályosan derengett a gondolat, hogy ha növelni akarják a nép munkájára nehezedő állami terheket, előbb fokozni kell e munka termelékenységét, a műszaki szakértelem segítségével az ország még érintetlen természeti kincseinek kiaknázására és feldolgozására kell fordítani ezt a munkát. Péter magáévá tette a gondolatot, s olyan következetesen valósította meg, mint senki előtte vagy utána: ebben nincs párja egész történelmünkben.

A külpolitikában is annak a kérdésnek a megoldására mozgósította a nép összes erőit, amelyet népgazdasági szempontból a legfontosabbnak ítélt. Ez a balti kérdés volt.

Nehéz felmérni és megbecsülni azt a roppant mennyiségű új termelő munkát, amit Péter a népgazdasági körforgásba bevont. Ám e gazdagodás kézzelfogható jelei nem a nép jólétének általános emelkedésében jelentkeztek, hanem a kincstári bevételek összesítéseiben. A háború és következményei maradéktalanul elnyelték a nép által megtermelt többletjövedelmet. A népgazdasági reformból végül is pénzügyi reform lett, pénzügyi, nem pedig népgazdasági sikerekkel.

In: Kljucsevszkij: i.m. 532-535. o. Ford. Kiss János

III. TÉMA

NAGY KONTRASZTOK I. OROSZORSZÁG ÉS EURÓPA

FJODOR TYUTCSEV: OROSZORSZÁG (1866)

Tyutcsev, F.I. (1803-1873) orosz nacionalista költő, diplomata, lírája kiemelkedik a Puskin utáni nemzedékből, politikai írásaiban a pánszlávizmus híve.

Oroszországot, ész, nem értheted;
méter, sing sose méri fel:
külön úton jár ott az élet -
Oroszországban hinni kell!

In: Tyutcsev, Fet, Bunyin versei, Európa, 1986. 116. o. Fordította: Szabó Lőrinc

KAVELIN: EURÓPA ÉS OROSZORSZÁG

Kavelin K. D. (1818-1885) orosz történész. az ún. „állami iskola” képviselője, a történelem mindenkori mozgatórugójának az államot tekintette, s Oroszország és Nyugat-Európa szembenállásából indult ki. Ugyanakkor a közéletben liberális felfogású ember, a jobbágyfelszabadítás elméletének egyik kidolgozója. A mérsékelt polgári reformokat az önkényuralmi rendszer és a földesúri földbirtoklás keretei között képzelte el.

Különös dolog! Ugyanazon kontinensen, néhány nép által elválasztva, Európa és Oroszország sok századot élt egymás mellett, egymástól idegenkedve, mintegy szándékosan kerülve mindenféle közeli érintkezést. Európa rólunk semmit nem tudott és tudni sem akart; mi sem akartunk tudni semmit Európáról. Voltak találkozások, de ritkák, hivatalosak, bizalmatlanok és túlságosan kényszeredettek ahhoz, hogy valóságos közeledést eredményezzenek. Még most is, amikor sok minden megváltozott, Európa többet tud valamiféle Karibi-szigetekről, mint Oroszországról. Van valami furcsa, rejtélyes ebben a tényben!

A történelemben egyetlen egyező vonás sincs, míg sok az eltérő. Európában a kíséreti elv feudális állapotokat hoz létre; nálunk a kíséreti elv részfejedelmi államhoz vezet. Úgy viszonyul a feudális és részfejedelmi rendszer egymáshoz, mint a társulások a családhoz. Európában vannak rendek, nálunk nincsenek; Európában létezik arisztokrácia, nálunk nem; ott sajátos városi

szerkezet van és városi polgárság - nálunk a városoknak és falvaknak egyforma a szerkezete és nincs polgári, mint ahogyan nincs másféle rend sem; Európában létezik a lovagi intézmény, nálunk nincs lovagság; ott az állammal való harcban világi hatalommal felvértezett, itt semmilyen laikus hatalommal nem bíró és világi viszonylatban az államtól függő az egyház; ott a szerzetesrendek sokasága - nálunk egyetlen, még csak nem is Oroszországban alapított szerzetesrend; Európában a katolicizmus tagadása, a protestantizmus, Oroszországban a protestantizmus hiánya; nálunk a mesztnyicsesztvo, amelyről Európa semmit sem tud; ott kezdetben nincs faluközösségi élet, majd létrejön, itt kezdetben létezik az obscsina, majd lehanyaglik; ott a nők lassacskán kikerülnek a férfiak szigorú hatalma alól, itt a férfiakkal kezdetben majdnem egyenrangú nők később a keleti asszonyok életét folytatják; Oroszországban a 16. század végén a falusi lakosságot földhöz kötik, Európában az államok megalapítása után ilyen jelenléte nem volt.

Mennyire érthető annak a csodálkozása, aki elsőként vette észre ezt a mély és teljes különbséget! Emiatt elfeledkezhetett minden törzs és nép egységéről. Péter hőstétében a népnek saját szerűségéhez való elidegeníthetetlen jogai megsértését látta. Most már számunkra ez furcsa is, nevetséges is; de nem illetjük szemrehányással az elsőt a hamis felfogásért: a kísértés túl nagy volt.

A 18. századtól Európától való elidegenedésünk és elhidegülésünk teljességgel eltűnik és helyét szoros kapcsolat, mély rokonszenv váltja fel. Ugyanolyan buzgalommal láttunk hozzá a sajátunk elutasításához és az idegen, az európai befogadásához, mint ahogy korábban elutasítottuk az idegent és ragaszkodtunk a sajátunkhoz. Szégyellni kezdtük ősi szokásainkat, természetes nyelvünket, magát a nevünket is. A rövidlátók ebben a hitszegésben valamiféle vétkes könnyelműséget láttak, a saját nemzeti hovatartozást idegenre cserélni akarók teljesíthetetlen kívánságot. Távolabb ők semmit sem láttak. A maradiak bűnnek bélyegezték meg azt. Valóban különös időszak volt az! Valamiféle értelmetlen, fantasztikus álarcosbál. Mindenki mohón szerepet választott, jelmezt húzott és együgyűen azt hitte, hogy újjászületett, az ámulást valóságként fogadva el. Aki nem öltözött át, arra megvetéssel néztek. Sohasem vezetett ilyen vak-sághoz az önáltatás.

In: Kavelin, K. D.: Pillantás a régi Oroszország jogi életére, In: Az orosz történelem egyetemessége és különössége, ELTE, Bp., 1982. 1-2. o. Fordította: Makkay Lilla

AKSZAKOV: AZ OROSZ SZEMLÉLETRŐL

Igen sok támadásra és találgatásra adott okot nemrégiben egy kifejezés, mely a *Russzkaja Beszeda* című lapot népszerűsítő hirdetésben fordult elő¹. Ez a kifejezés az orosz szemlélet volt. Fölöslegesnek látszott, hogy tartalmát pontosan meghatározzák, feltételezni lehetett, hogy értelmezése senkinek sem okoz gondot. Mégis efféle ellenvetéseket lehetett hallani: „A szemlélet egyetemes emberi kell, hogy legyen! Mi értelme lehetne valamiféle orosz szemléletnek?” De hát gondolhatta-e valaki hogy a *Russzkaja Beszeda* olyan orosz szemléletet akar, amely nem egyetemes emberi egyszersmind? Ilyesmit persze elképzelni sem lehet, különösen olyan emberek részéről, akiket *szlavofil* néven emlegetnek, s azzal vádolnak, hogy állítólag elfogultak Oroszországgal szemben, s akik persze nem akarhatják megfosztani Oroszországot legmagasabb rendű, azaz emberi méltóságától.

Szóljunk most magáról a kifejezésről, amely annyira furcsa némelyek számára. Vajon kizárja-e a népi szemlélet az egyetemes emberit? Épp ellenkezőleg! Hiszen azt mondjuk: angol irodalom, francia irodalom, német filozófia, görög filozófia. Ugyan miért nem zavar ez senkit? Pedig az irodalomban, a filozófiában, ha egyszer angol, német stb., megnyilvánul a népi szemlélet is. Ezt mindenki elismeri. S ha elismeri más népek vonatkozásában, miért nem ismeri el az oroszéban? Ha más népeket nem akadályoz népi jellegük abban, hogy egyetemesek legyenek, miért kellene, hogy az orosz népet akadályozza? Az emberiség ügyét az egyes népek teljesítik be, s ettől nemcsak hogy nem tűnnek el és nem válnak semmivé, hanem - közös tartalommal telítődve - magasra emelkednek és felragyognak, így igazolják népi létüket. Elvitatni az orosz nép jogát arra, hogy saját, orosz szemlélete legyen, nem más, mint megfosztani őt attól, hogy részt vegyen az emberiség közös ügyének megvalósításában.

Mi több: valamely irodalmi vagy más alkotás éppenséggel akkor lehet csak igazán egyetemes, ha egyszersmind a legmesszebbmenőkig népi. Homérosz

¹ *Russzkaja Beszeda* („Orosz Beszéd”) - szlavofil folyóirat, 1856-60 között először évente négyszer, majd hatszor jelent meg. Kiadója a szlavofil kör tagja, A. I. Koselev, szerkesztője 1858-tól Ivan Akszakov volt. A folyóirat tulajdonképpen az 1846-os; 47-es és 52-es szlavofil gyűjteményes kötetek folytatását jelentette. Mellékleteként 1858-59-ben havonta jelent meg a *Szelszkoje Blagousztrojsztvo* („Vidéki Jólét”) című kiadvány, amely elsősorban a jobbágykérdéssel foglalkozott. A folyóirat azt a cikkben is említett feladatot tűzte célul maga elé, hogy „az orosz életet a történelemben és a népi életformában tanulmányozza, feltárja ezt a még szinte érintetlen kincsesbányát, és erejéhez mérten hozzájáruljon a tudományokra és a művészetekre vonatkozó orosz szemlélet kifejlesztéséhez, az orosz erkölcsök és szokások felélesztéséhez”.

Iliásza egyetemes kincs, ám egyszersmind tisztán görög jelenség. Shakespeare olyan költő, akit az egész emberiség magáénak vall, ám egyszersmind tökéletesen népi, angol alkotó. És éppen ez a népi jelleg, ez az eredeti szemlélet az, aminek híján van egész szellemi tevékenységünk, s mivel hiányzik belőle a népi jelleg, nincs benne egyetemesség sem. Mi immáron másfél évszázada a kizárólagos európai nemzetfelfogás talaján állunk, ennek áldozatává válik népiségünk; ezért nem gazdagítottuk még semmivel a tudományt. Mi, oroszok, épp azért nem tettünk semmit az *emberiségért*, mert nincs, vagy legalábbis nem mutatkozott meg *orosz szemléletünk*. Furcsa lenne, ha a népiségünk iránti szeretetből az egyetemes emberi ellen intéznénk támadást, hiszen ez annyit jelentene, hogy elvitatjuk népünktől az ember nevet. Ilyen támadás a *Russzkaja Beszedától* természetesen nem is várható, hiszen az egyetemes emberit egyben a népi orosz szemlélet részének tekinti. Akkor hát miről folyik a vita? Ezt próbáljuk reális megvilágításba helyezni.

Az orosz népnek mint népnek közvetlenül joga van mindahhoz, ami egyetemes emberi, nem kell, hogy Nyugat-Európa közvetítse vagy engedélyezze. Az orosz nép kritikusan kezeli Európát és független tőle csak azt fogadja el, amit közös tulajdonná tehet, az európai nemzeti tartalmat viszont elveti. Ugyanúgy viszonyul Európához, mint az összes többi, régi vagy mai néphez és országhoz - vélik azok, akiket szlavofileknek neveznek. Az európaiságnak, emberi tartalmán kívül megvan a maga igen erős nemzeti tartalma is, s ez az, amit nem vesznek észre eszmei ellenfeink, akik nem tesznek különbséget Európa emberi, illetve nemzeti vonatkozása között. Ebben a megvilágításban tehát a vita egészen más értelmet nyer. Adva vannak egyfelől az úgynevezett szlavofilek, akik kiállnak az egyetemes emberi mellett és azt vallják, hogy az orosz népnek közvetlenül van jussa hozzá. Adottak másfelől Nyugat-Európa harcos hívei, akik a kizárólagos európai nemzetfelfogás mellett állnak ki, ennek tulajdonítanak egyetemes jelentőséget, és ennek kedvéért készek elvitatni, hogy az orosz népnek közvetlen jussa van az egyetemes emberihez. Éppen fordítva áll tehát a helyzet: a szlavofilek vannak az egyetemes emberi elv mellett, ellenfeleik pedig a kizárólagos nemzet felfogás mellett. Egyfelől a szabadság és a szeretet, másfelől a függőség és a tekintélytiszteltet érzését tapasztalni.

Így fest hát valójában a kérdés. Ellenfeleink azonban ezt még önmaguknak is aligha hajlandók bevallani.

In: *Russzkaja Beszeda*, 1856, I. kötet, 84-86.o. Eredeti címe: *O russzkom vozzrenyii*. A fordítás alapjául szolgáló kiadás: *Lityerturnaja krytyika*, Moszkva, 197-205.o. Magyarul: *A megváltó Oroszország*. Válogatás szlavofil gondolkodók írásai-ból. Szerk. és vál.: Kiss Ilona, Századvég, Bp. 1992. 47-49.o. Fordította: Kiss Ilona

BAKUNYIN: A SZLÁVOK SZÁMÁRA AZ ÁLLAM MAGA A HALÁL (1873)

Bakunyin, Sz. M. (1814-1876) orosz forradalmár, a nemzetközi anarchista mozgalom elindítója és teoretikusa. A 30-as években a Sztankevics körhöz tartozott, a 40-es évektől külföldön élt, részt vett a 48-as eseményekben. (Párizsban, Drezdában, Prágában). Miután az osztrákok kiadják a cári rendőrségnek börtönbe, majd száműzésbe kerül. Onnan megszökve 1861-től ismét külföldön él. 1865-ben belépett az Első Internacionáléba, ahonét 1872-ben az Alliance megalapításáért kizárták. Legfontosabb műve az Államiság és anarchia, ebből való a következő néhány oldalnyi idézet. Orosz követői Nyecsajev és Tkacsov.

Végül a 19. századot a szláv néptörzs szempontjából az általános ébredés századának nevezhetjük. Lengyelországról nem is kell szólni: soha nem aludt el, mert igaz, nem népi, hanem slahta- és állami - szabadsága elorozásának, a három rablóhatalom közti felosztásának idejétől egy percre sem szűnt meg küzdeni. És bármit tesznek is a muravjovok és a bismarckok, mindig lázongani fog, amíg csak ki nem harcolja a szabadságát. Lengyelország szerencsétlensége, hogy mindmáig főképpen nemesi származású vezető pártjai képtelenek háttat fordítani állami programjuknak, és ahelyett, hogy a társadalmi forradalomban keresnék hazájuk felszabadulását és megújulását, az ősi hagyományokat követvén, hol egy Napóleon védőszárnyai alatt, hol pedig a jezsuitákkal és az osztrák hűbérurakkal szövetségbe lépnek, velük megvárják az új korszakot.

De századunkban felocsúdtak a nyugati és a déli szlávok is. Minden német politikai, rendőri, civilizátori erőfeszítés ellenére, három évszázados álom után Bohémia megint mint tisztán szláv ország talált magára, s az egész nyugati szláv mozgalom természetes központjává vált. Ugyanazzá vált a délszláv mozgalom számára a török Szerbia.

A szláv törzsek újjászületésével együtt azonban felmerül egy rendkívül fontos, bátran mondhatjuk, döntő kérdés is.

Milyen módon kell ennek a szláv újjászületésnek végbemennie? Az államhatalom ősi útján-e, vagy minden nép, legalábbis az európai népek tényleges felszabadulásával? Az egész európai proletariátusnak mindennemű, főleg pedig az állami járom alól történő felszabadulásával?

Le akarják-e, le tudják-e rázni magukról a szlávok a külföldi, elsősorban a számukra leggyűlöletesebb német jármot, ha ahhoz a német módszerhez folyamodnak, hogy meghódítják és kirabolják a leigázott néptömegeket, és rájuk kényszerítik a korábban német, most pedig szláv alattvalói hűséget, vagy nincs erre más eszközük, mint ha az egész európai proletariátus felkelésével szolidárisan Szociális Forradalmat hajtanak végre?

A szlávok egész jövője attól függ, hogy a két út közül melyiket választják. Melyik mellett kell dönteniük? (...) A legújabb állam csak tökéletesen megvalósítja az uralom ősi eszméjét, pontosan úgy, ahogyan a kereszténység valósítja meg a vallásos hit vagy a vallásos rabság legutolsó formáját; a bürokratikus, katonai-rendőri, centralizált állam a maga belső lényegének szükségszerűségéből minden körülötte létezőnek, élőnek, mozgóknak, lélegzőnek a meghódítására, leigázására és megfojtására törekszik; ez az állam, amely legújabban a pángermán birodalomban jut kifejezésre, már-már túlélte önmagát. Napjai meg vannak számlálva; összeomlásától pedig minden nép a tulajdon menekvését reméli.

Vajon a szlávok arra vannak-e rendelve, hogy ezt a minden ember, minden nép előtt gyűlöletes és most már a történelem által is megbélyegzett választ megismételjék? Ugyan miért? Dicsőséget nem hoz egy szemernyi sem, annál inkább bűnt, gyalázatot, a kortársak és az utódok átkait, vagy talán elirigyelték a szlávok a németektől, hogy rászolgáltak Európa minden más népének a gyűlöletére? Vagy a világegyetem istenének szerepében tetszelegnek? Az ördög vigye a szlávokat, minden háborús jövődjükkel, ha a sokesztendő rabság, szenvedés és hallgatás után új láncokat hoznak az emberiségre! (...)

A németek az államban találják fel életüket és szabadságukat. A szlávok számára viszont az állam maga a halál. A szlávoknak az államon kívül kell keresniük a szabadságot; nem csupán a német állam ellen vívott harcban, de a valamennyi állam elleni össznépi lázadásokban, a Szociális Forradalomban.

A szlávok nem úgy tudják elérni a maguk felszabadulását, a gyűlöletes német állam lerombolását, ha meddő kísérleteket tesznek, hogy ezúttal ők hajtsák a maguk uralma alá a németeket, szláv államuk rabszolgáivá téve őket. Hanem úgy, hogy valamennyi létező állam romjain az általános szabadság és emberi testvériség megteremtésére szólítják őket. De az államok nem hullanak szét maguktól, csak egy minden népet, minden néptörzset magával ragadó nemzetközi Szociális Forradalom tudja térdre kényszeríteni őket.

A népi erők megszervezése egy ilyen forradalom végrehajtására: ez az egyetlen feladatuk azoknak az embereknek, akik őszintén kívánják a szláv néptörzseknek a régóta tartó rabság alóli felszabadulását. Ezeknek a kiváló embereknek meg kell érteniük, hogy ami az elmúlt időkben a szláv népek gyengeségét jelentette, vagyis az államalkotásra való képtelenségük, ma az erejüket alkotja, jogukat a jövőhöz, és megadja minden jelenlegi, népi mozgalmuk értelmét. A legújabb államok óriási mértékű fejlődése és a kialakult fejlődési szint ellenére, amely egyébként teljesen logikus, visszavonhatatlan törvényszerűséggel ad absurdum vitte az államiság elvét - világossá vált, hogy az államok és az államiság napjai meg vannak számlálva, hogy közeledik a bérmunkás tömegek teljes felszabadulásának, alulról fölfelé történő, mindenféle kormányzati beavat-

kozástól mentes, szabad szervezkedésének kora, amikor minden régi államhá-
tár, minden nemzeti különbség mellőzésével emberhez méltó, és minden külön-
bözőségük mellett is egymással teljesen szolidáris és szabad gazdasági, népi
szövetségek alakulnak.

Az élenjáró szláv embereknek végre meg kell érteniük, hogy az ártatlan
szláv filologizálás kora lejárt, hogy semmi sem ostobább, és ugyanakkor semmi
sem ártalmasabb, népgyilkolóbb, mint ha a nemzeti hovatarozás látszólagos
alapelvét tesszük meg minden népi törekvés eszményévé. A nemzeti hovataro-
zás nem általános emberi elv, hanem történeti, helyi tény, amelynek, mint min-
den valóságos és ártalmatlan ténynek, kétségtelenül joga van az általános elis-
merésre. Minden népnek, még az egészen kicsinynek is megvan a maga jellege,
sajátos létezési formája, beszédmódja, érzése, gondolatvilága, cselekvési módja;
és éppen ez a jelleg, ez a forma az, ami a nemzeti hovatarozásnak, a nép egész
történeti életének, eredményeinek és életkörülményeinek lényegét alkotja. (...)

Minden, Oroszországot valamennyire ismerő és értő ember előtt vilá-
gosnak kell lennie, hogy bármilyen támadó háborút kezdeményezzen is kormá-
nyunk, egyik sem lesz nemzetivé. Először is azért, mert népünk nemcsak idege-
nül áll szemben mindenfajta állami érdekléssel, hanem ösztönösen szembe is sze-
gül vele. Az állam a börtönc; mi szüksége lenne arra, hogy erősebbé tegye saját
börtönét? Másodszor pedig a kormány és a nép között nincs semmiféle kapcsola-
t, egyetlen olyan élő kötelék sem, amely akár egy percre is egyesíthetné őket.
Bármiről legyen is szó, a kölcsönös megértésre nincs sem hajlandóság, sem le-
hetőség; ami a kormánynak fehér, az a népnek fekete, és megfordítva, amit a
nép nagyon fehérnek lát, ami számára az élet, a szabadság, az a kormánynak a
halál.

Puskinnal kérdezik talán:

„Az orosz cár neve már csak szellő felettünk?”

Igen, ha olyasmit követel a néptől, ami a nép ellenére van. De csak hunyorítson
egyet, és kiáltson így a népnek: kötözzétek meg és vágjátok le a földesurakat, a
hivatalnokokat és a kereskedőket, vegyétek el a vagyonukat, és osszátok el egy-
más között - és egy szempillantás alatt felkel az egész orosz nép, s másnapra a
kereskedőknek, hivatalnokoknak és földesuraknak írmagjuk sem marad az
orosz földön. De amíg a cár azt parancsolja a népnek, hogy adót fizessen az
államnak, katonát állítson, a földesurak és a kereskedők hasznára dolgozzon,
addig kelleetlenül, botszóra engedelmessé válik, mint most, és ha megteheti, egy-
általán nem engedelmessé válik. Hol van hát a cári szó mágikus vagy csodatévő
ereje?

In: Mihail Bakunyin: Államiság és anarchia, Gondolat, Bp., 1984. 55-63., 98-
99. o. Fordította: Gereben Ágnes

HOMJAKOV: HOGYAN VÉLEKEDNEK A KÜLFÖLDIEK OROSZORSZÁGRÓL?

Homjakov, A. Sz. (1804-1860) a klasszikus szlavofilizmus meghatározó alakja, maradandó, máig élénk vitát kiváltó, szellemi izgalmat kínáló művek szerzője. Moszkvában nemesi családban született, a húszas években katonáskodott, majd először az irodalomban jelentkezett *Jermak* című drámájával. Írt világtörténetet, filozófiát, levelezett külföldi értelmiségiekkel, és aktívan részt vett a szlavofil-zapadnyik szellemi párviadalban, közéleti szerepet vállalt több irodalmi és jótékonyági szervezetben.

Európában mostanság rengeteget beszélnek és írnak Oroszországról. Amiben persze nincs semmi meglepő: mi is annyit beszélünk és írunk Európáról, hogy az európaiaknak már csupán udvariasságból illik Oroszországgal foglalkozniuk. A külföldről hazatérő orosz utazó menten azt tudakolja otthon ülő ismerőseitől, olvasták-e, mit írt rólunk egy-egy lord, márkí, könyvkereskedő vagy doktor? Az otthon ülő természetesen azt válaszolja, hogy nem, nem olvasta. - „Milyen kár, módfelett figyelemre méltó könyv: mennyi újdonság van benne mennyi okos és hasznos dolog! Persze, akadnak benne badarságok is, sőt a szerző gyakran elveti a sulykot, mégis mennyi benne az igazság! Egyszóval, lebilincselő!” - Miután az otthon ülő e végtelenül lebilincselő könyv tartalmát kezdi firtatni, kiderül, hogy a lord úgy lehordott minket, ahogy legszívesebben az ír paraszttal tette; a márkí úgy kezel bennünket, miként ősei a viláineket¹; a könyvkereskedő rosszabbul bánik velünk, mint szerzőivel, akiktől kéziratot vásárol; a doktor pedig többet árt nekünk, mint betegeinek Mennyi ostobaság és sületlenség! Ezernyi tévedés a fogalmak, sőt még a szavak használatában is, szégyentelen hazugság, merő rosszindulat! Akarva-akaratlan bosszúság vesz rajtunk erőt, és azt kérdezzük: mi az alapja ennek a rosszindulatnak, mivel szolgáltunk rá? Eszünkbe jut, hogy az egyiket az elkerülhetetlen pusztulástól mentettük meg; a másikat, a leigázottat fölemeltük és visszaadtuk erejét, a harmadikat, miután legyőztük, mi óvtuk meg a bosszútól² és sorolhatnám tovább. Igenis, joggal bosszankodunk; bár bosszúságunkat rögtön követi egy nemesebb érzés - az őszinte, szívbeli szomorúság. Még nem halt ki belőlünk az emberi együttérzés vágya; szüntelen részvételt kívánunk külföldi testvéreink sorsa és szenvedései iránt, s nem színelünk közönyt sikereik, reményeik és dicsőségük láttán. Ám együttérzésünkre és baráti jóindulatunkra sose kapunk választ; sem a szeretet és a testvériség melegét, sem egyetlen igaz és elfogulatlan hangot. A válasz egyre csak a gúny és a szitkozódás; egyetlen érzést tapasztalhatunk csupán - a félelem és megvetés furcsa keverékét. Embertársától nem ezt várná az ember.

Nehéz megmagyarázni, miből fakad ez az ellenséges érzület a Nyugat népeiben, akik otthon a jó megannyi magvát nevelték fel, és akik oly messzire vitték az emberiséget a racionális kultúra útjain. Holott Európa nemegyszer példáját adta ama képességének, hogy együtt tud érezni még a tőle teljesen idegen, vad törzsekkel is, akikhez nem fűzi sem vérségi kapcsolat, sem lelki rokonság. Ugyanakkor ez az együttérzés, a vér vagy még inkább a bőrszín táplálta arisztokratikus büszkeség okán mindig valamiféle megvetéssel elegyedett; magától értetődő, hogy az örökkön az emberiségről érkező európai épp az ember eszméjéig nem jutott el soha; együttérzésre és szeretetre azonban - ha ritkán is - de mégis képes volt. Felettebb különös, mintha egyedül Oroszország privilégiuma lenne, hogy az európai szívből a legalantasabb érzéseket váltsa ki. Nem számít, hogy vér szerint, nyugati testvéreinkhez hasonlóan, mi is indoeurópaiak vagyunk, bőrszínünk is indoeurópai (a bőrszín, mint ismeretes, rendkívül fontos tényező, gyökeresen megváltoztatja az emberek egymás közötti erkölcsi viszonyait), a nyelvünk is indoeurópai, sőt! A színtiszta indoeurópai nyelv, majdhogynem indiai; és mégsem tekintenek a szomszédaink testvéreinknek.

A többi nép nyilvánvalóan két ok miatt kezel bennünket rosszindulattal: egyrészt mert felismerték, hogy Oroszország és Nyugat-Európa szellemi és társadalmi fejlődése egymástól merőben különböző elveken alapul, másrészt mert akaratlanul is bosszantja őket az általunk képviselt önálló hatalom jelenléte, amely egyenjogúságot követelt és szerzett az európai népek közösségében. Nem tudják megtagadni jogainkat, ehhez túlságosan erősek vagyunk; viszont azt sem akarják elismerni, hogy mi is rászolgáltunk ezekre a jogokra, mivel minden kultúra, minden szellemi elv, melyet nem hat át teljességgel az emberi szeretet, büszke és kizárólagosságra tör. Nem várható el tehát tőlük se maradéktalan szeretet, se testvéri érzés, ám tiszteletet mindenképp várhatnánk, sőt el is kell várnunk Sajnos azonban, ha igaz az, amit az európai irodalom új, rólunk szóló műveiről beszélnek, még erre sem érdemesítenek bennünket.

Cyakran ellátogatnak hozzánk utazók, akik visszatérésük után oroszországi hírekkel árasztják el Európát³. Van, aki egy hónapöt, van, aki hármát, van, aki majdnem egy évet tölt el nálunk (bár ez ritkán esik meg), és ahogy hazaér, rögtön nekilát, hogy irodalmi formába öntse és kiadassa rólunk szóló vélekedését. Akad olyan is, aki több mint egy évig, sőt, évekig élt nálunk, az ő ítélete természetesen eleve bizalmat és végtelen tiszteletet kelt. De vajon hol múltatta oroszországi napjait? Minden valószínűség szerint a hozzá hasonló külföldiek szűk körében. És vajon mit látott? Nyilván valamelyik tengerparti várost, ám ennek ellenére úgy ítélt, mintha keresztül-kasul bejárta volna a végtelen és sokszínű Oroszországot.

Hozzá kell tegyük azt is, hogy ezek az európai írók nemhogy a nép nyelvét nem ismerték, de még az orosz nyelv irodalmi változatát sem, követke-

zéseképpen nem volt lehetőségük arra, hogy az egyes jelenségeket úgy értelmezzék, ahogyan azok a nép számára megjelennek, így aztán el lehet képzelni, mily szegényes és hiányos adatok alapján alkották volna meg ítéleteiket, ha ténylegesen nem támaszkodtak volna más adatra - nevezetesen az oroszok önvallo-másaira -, ami részben menti hanyagságukat.

Még mielőtt egy külföldi idejönne, maga az orosz utazó avatja be Oroszország rejtelseibe; az orosz utazó, aki azért rója makacsul Európa útjait, hogy Oroszországnak általában, s különösen önmagának megszerezze a műveltség gyümölcseit. Európa elsődleges hírforrása Oroszországról az orosz utazó. Távol áll tőlem, hogy megkérdőjelezzem az utazások hasznosságát, sőt szükségességét. Az egyik nép szeretné megismerni a másik nép szokásait, szeretnék otthonaikban felkeresni egymást, hogy beszélgessenek és az élő beszéden keresztül megismerjék az élő gondolatot: e látszólag üres és terméketlen igény mélyén sok szépség, sok őszinte, emberi vágy rejlik; az utazás mégsem egyértelműen jó dolog. Egy más szempontból nézve ugyanis, az utazó lényegesen rosszabb, mint az otthon ülő. Létét egyoldalúság és bizonyos fokú egoista önelé-güeltség jellemzi. Bár az idegen életet szemléli, magában és csak magának él, végigjár egy társadalmat anélkül, hogy tagja lenne, különböző népek között térül-fordul, de nem tartozik egyikhez sem. Élményeket gyűjt, gyönyörködik mindenben, ami kényelmes, jó vagy nemes, de nem vált ki igazi rokonszenvet, mivel nem vesz részt abban a közös cselekvésben, amely szüntelenül folyik körülötte. Ez a meghatározás persze nem az emberiség azon kiemelkedő szemé-lyiségeire vonatkozik, akik országról országra járva terjesztették vagy terjesztik a nemes gondolatot, a gyümölcsöző ismeretet, és jótévedőivé váltak azoknak az országoknak, ahová ellátogattak voltak és vannak ilyen emberek, csak sajnos, kevesen. Az utazás haszna és értéke egyébként csak azután mutatkozik meg, miután hazatért a vándor, akit azonban útja során egoista egyoldalúság jellem-zett, s így rossz mércét kínál ahhoz, hogy népét órála ítéljék meg. Még egy megjegyzés kívánkozik ide: az ember erkölcsi értéke csak társadalomban nyilvánulhat meg, a társadalom azonban nem olyan emberek gyülekezete, akik véletlenszerűen vannak környezetünkben, hanem olyanoké, akikkel egy az éle-tünk. A társadalom termékeny együttérzése lelkünk legnemesebb szándékait hívja elő termékeny szigora pedig megerősíti képességeinket s visszafogja a alant-as törekvéseinket. Az utazó viszont örökké egyedül van egyéni önkényéből fakadó tehetetlenségében. Otthoni életét nem volna szabad aszerint minősítenünk, ahogyan utazás közben éli vidáman dőzsölve a maga egoista életét; ez azonban nem mindenkinek jut eszébe, és miközben az utazó idegen tájakon szórakozik (mint a paraszt, aki távoli vásárra megy, ahol nem ismeri senki, s számára is mindenki idegen), a vendégfogadó ország nem csak róla mond ítéletet, hanem rajta keresztül népéről is. Magától értetődő, hogy ilyen hibát csak a teljesen

ismeretlen népek megítélésakor követnek el; ezek szerint Oroszországot sem ismerik? Nevetséges volna, ha bárki közülünk azt kezdené bizonygatni, hogy Oroszország igenis azonos szinten áll nyugati testvéreivel a külső műveltség minden területén vagy legalább bizonyos ágazataiban - művészetekben, tudományban, netán a mindennapi élet komfortja és eleganciája terén. Nagyon is érthető az az áhítat, amellyel az oroszok Európát járják Lehajtott fővel és mély alázattal, saját erőtlenségük és az általános orosz tehetetlenség teljes tudatában zarándokolnak el a szépség nyugati szentélyeihez. Mi több: önkéntes alázatukat valamiféle örömteli érzés hatja át. Persze számos orosz utazó rászolgált arra, hogy dicséretet s jó véleményt kapjon idegen tájakon; ám ők ezt mindig is jóindulatú kétkedéssel fogadták, maguk sem hittek sikereiknek Ritka volt az olyan, természetesen a legrosszabbnak számító eset, amikor valaki mint kötelező hódolatot fogadta a dicséretet, s önmaga szemében rögvest toronymagasra nőtt, büszke alázattal hálálkodott elnéző bírónak, ám szavaiból ezt lehetett kiolvasni: „Igen, tudom, hogy rendes ember vagyok, hiszek szavuknak; de Istenem, ha tudnák, micsoda erőfeszítésbe került nekem, hogy az legyek, akinek most látnak! Ha tudnák, milyen mélyről jöttem! És micsoda nép bocsátott útra!” Igaz, nem gyakori az ilyen példa; nyugodtan állíthatom, hogy az orosz utazó általában az egész népre jellemző alázatot képviseli, s ebből önmagát sem zárja ki. Ebből a szempontból szöges ellentéte az angol utazónak, aki saját torz, egyéni büszkeségét népe méltóságának szentségével álcázza Az alázat felettébb nemes érzés; de az emberiség szégyenére be kell vallani, hogy csekély tiszteletet vált ki, és nem csoda, hogy az Oroszországba készülődő európai, miután otthon szót váltott az orosz utazókkal, nem érez semmiféle áhítatos tiszteletet az úticéljául választott ország iránt.

Megérkezett tehát a külföldi Oroszországba, beszédbe elegyedett a művelt orosz társasággal, s a kedves, szívélyes fogadtatás után azonnal fölfigyelt nyílt szavainkra: ugyanazt hallhatta, amit már külföldön is meséltek utazóink Ami azonban külföldön a más népek csodálatos alkotásai láttán spontán módon keletkező áhítat volt, az Oroszországban egyúttal már finom udvariasságot is jelez. Hiszen otthon ugyan miért dicselkednénk? Egyébként távol áll tőlem népünk szerénységének ostorozása. A szerénység fennkölt, szép és nemes érzés: az önmaga iránti szigor az egyént és a népet egyaránt felemeli. A nagyság iránti áhítat iránta való rokonszenvről árulkodik s nagyszerű jövőt ígér. Isten mentsen az önhitt emberektől és a nép önhittségétől, de valljuk meg, minden erénynek megvannak a végletei, ahol az erény már bűnre kezd hasonlítani. Lehet, hogy néha mi is beleesünk ebbe a végletbe, ami ugyan kétségkívül jobb a kérkedésnél, mégse érdemel dicséretet s lealacsonyít bennünket a nyugati népek szemében. Erőnk irigységet vált ki; ha viszont mi magunk ismerjük be lelki és szellemi

gyöngeségünket, nem vagyunk méltók a tiszteletre: ez magyarázza a Nyugat rólunk való vélekedéseit.

Az egyén és a nép alázatának egyaránt két, egymással ellentétes jelentése lehet. Egyrészt azt jelenti, hogy az egyén vagy a nép fölismeri az erkölcsi vagy szellemi törvény nagyságát és szentségét, s ennek rendeli alá létét; ugyanakkor azonban belátja, hogy nem kellő mértékben vagy nem megfelelő módon érvényesíti életében a szóban forgó törvényt; beismeri, hogy önnön szenvedélye és tulajdon gyengesége eltorzította a nemes és szent ügyet. Ez az alázat magasrendű; ez a belátás felemeli és erőssé teszi a szellemet; ez az önértékelés akaratlanul is tiszteletet ébreszt a többi emberben és a többi népben. Egészen más azonban az az alázat, amikor a nép vagy az egyén nemcsak tulajdon gyengeségét ismeri el, hanem egyben az élete alapját jelentő erkölcsi vagy szellemi törvény gyengeségét és tökéletlenségét is. Ez nem alázat, hanem önmegtágadás. Az ember elszakít minden szálát, ami korábbi életéhez köti, megszűnik önmaga lenni; ha ez az ember a nép nevében beszél, szavaival egyúttal saját népét tagdja meg.

Persze jogosan mondhatják erre, bármiképp is vélekedjék az egyén mégsem szakíthatja meg végleg kapcsolatait azzal a földdel, melynek létét köszönheti. Bármit is tesz az orosz ember, bármennyire is szeretne külföldinek látszani, mindig felismerik Vajon miről? Talán az. enyhén kiálló pofacsontjáról, orra határozatlan formájáról, szeme vágásáról, netán szemszínéről? Nem valószínű: ezek a faj, s nem a nép ismertetőjegyei. Gondolkodásának önkéntelen sajátosságairól? Tetteinek szándéktalan határozottságáról vagy határozatlanságáról? Beszédfordulatairól? Ezek sem a népiség részei. (Csupán annak a szétszakított történelmi láncnak az egyes láncszemei, töredékei, amelyek miatt bár zúgolódik a büszke önkény, levetni magáról mégse képes.) Ezek is a faj ismertetőjegyei, bár a faj fogalmát itt más - történelmi, s nem tisztán fizikai - értelem vesszük; az emberi szervek fejlődését ugyanis nemcsak az éghajlat vagy a táplálék durván anyagi hatásai befolyásolják, hanem valószínűleg legalább annyira a történelem is. A néphez tartozás azt jelenti, hogy teljes, értelmünk vezérelte akaratunkkal, tudatosan és szeretettel vállaljuk azt az erkölcsi és szellemi törvényt, amely a nép történelmi fejlődésében tárul föl (bár természetesen nem teljes egészében). Ha egy nép e törvényt nem tiszteli, óhatatlanul lealacsonyodik más népek szemében. Mi is gyakran esünk ebbe a végletbe, még ha ez bocsánatos bűn is, mert nem rosszakaratból, hanem tudatlanságunkból fakad. Nem ismerjük Oroszországot.

Az ember még önmagát is nehezen ismerheti meg. Tükör nélkül még fizikai értelemben vett arcunkat sem láthatjuk, oly szellemi tükröt pedig nem talált fel senki, melyben az ember lelki és erkölcsi arculata megjelenne; egy nép ugyanilyen nehezen ismerheti meg önmagát. Nyugat-európai testvéreink tör-

zsek és államok sokaságára estek szét: bár mindegyikük éberon figyelő és tanulmányozza szomszédját, s ez a tevékenység már évszázadok óta folyik, mégsem mondhatjuk, hogy akár egyetlen népet is meghatároztak vagy megértettek volna a maga teljességében. Mind ez ideig nem akadt például egyetlen olyan angol vagy külföldi író sem, aki hitelesen értelmezte volna a Nyugat hatalmas, és minden szempontból vitathatatlanul az első helyen álló hatalmát, Angliát. Mindeütt valamiféle fiktív és holt formalizmus, lélekölő érdekharc, hideg számítás termékeként, a létező ténynek alárendelt ésszerű elv szüleményeként kezelik, melyet a nép, de főképp az egyén büszkesége tetéz, s ezt a büszkeséget csupán valamiféle, züllöttség felé hajló erény tompítja némiképp. Anglia valóban ilyen - tényleges történelmében, megállapodáson nyugvó intézményeiben, külpolitikájában, büszkeségének s más népek irigységének többi tárgyában egyaránt. Anglia belső élete azonban más: szellemi élet és erő, értelem és szeretet tölti meg; ez nem a választási többség⁴, hanem az esküdtszéki konszenzus Angliájá; nem a bárók váraival teli, barbár Anglia, hanem a szellem országa, amely nem engedte meg püspökeinek, hogy lakóhelyüket erődítménnyel vegyék körül; ez nem a Kelet-indiai Társaság Angliájá, hanem a misszionáriusoké; nem a Pittek⁵, hanem a Wilberforce-ök⁶ Angliájá, olyan ország, ahol még él a hagyomány, a költészet, a házitűzhely szentsége, a szív melege, ahol otthon van Dickens, a mi Cogolunk testvéröccse; s végül - ez az ország Shakespeare vén, kedélyes Angliájá (merry old England). Ez az Anglia nagyon is különbözik a Nyugat más részeitől, nem is értik sem a Nyugat népei, sem maguk az angolok Nyomat nem találni sem Hume-nál, sem Hallam-nél, sem Guizot-nál, sem Dahlmann-nél, sem Lappen-berg⁷ dokumentumhűségű és végtelenül unalmas műveiben, sem az erkölcs- és útirajzírók alkotásaiban. Ez az Anglia nem intézményei révén szilárd, hanem épp ezek ellenére. Csak az a kérdés, mi kerekedik végül fölül, a mindent kiölő formalizmus-e vagy az épségben maradt életerő, mely még mindig bőven árad, s amely, ha arra nem képes is, hogy új elvet teremtsen a fejlődéshez, arra mindenképp, hogy valahonnan átvegye azt. Anglia példája azt mutatja, hogy a Nyugat népei még nem ismerik egymást teljesen. Még kevésbé képesek arra, hogy önmagukat mint egységet értelmezzék; noha a törzsek, nyelvek és társadalmi formák különbözősége ellenére egyazon talajból nőttek ki, közös alapelvek szerint bontakoztak ki. Mi más elvekből származunk, ezért mi könnyebben megismerhetjük és megítélhetjük a Nyugatot, mint saját maga; ugyanakkor, látva a Nyugat önmegismerési nehézségeit, mi is nyugodtan lehetünk elnézőek magunkkal szemben Oroszországról való ismereteink homályossága miatt. Amikor majd Európa megismer bennünket talán többet fog rólunk tudni, mint mi magunk Mindez azonban csak a tudományos megismerésre és a logikai meghatározásra vonatkozik Van azonban egy másik, magasabb rendű

ismeret is, amelynek forrása az élet, s amellyel minden nép rendelkezhet s rendelkeznie is kell.

Századok múltak el. Oroszország történelmi élete a nehéz próbatételek és évszázados szenvedések ellenére is igen dicsőségesen fejlődött. Az orosz államnak, mely már egyébként is az egész világ legkiterjedtebb országa volt, még messzebbre nyúltak határai. A kultúra, a lelki erő egyaránt élt benne: egyedül csak ezek állhatták győzedelmesen a súlyos csapásokat és a hosszú harcot; ám az örökös hadiállapot, a zaklatott élet és a többi nép közösségétől való akaratlan eltávolodás közepette elmaradt nyugati testvéreitől az anyagi ismeretek, a tudomány és a művészetek fejlődésében. Eközben a tudásszomj nálunk már régen feléledt, és az áll sorsát megváltoztató zseniális férfiú⁸ hívására a tudomány is megjelent Oroszországban. A világ minden tájáról tudós külföldiek sereglettek össze, s magukkal hozták a Nyugat új felfedezéseit. Sok orosz szegődött el az új mesterekhez, s persze - a fürge orosz észjárásnak hála - igen könnyen kitanultak mindent; de a tudomány még nem eresztett mély gyökeret. A legfelső és a szolgáló réteghez tartozó személyeket küldték külföldre tanulni; de másféle gondják, másféle örökölt és családi szokásaik eltérítették őket az állam új szükségletei által kijelölt pályától. A tudományban csupán saját kötelességüket s a társadalom sok-sok hasznát látták. Az új reformátor az Északi-tenger távoli partjairól, egyszerű halász-parasztok köréből érkezett⁹. Sokat túrt és szenvedett a tudományért, de lelkiereje végül felülkerekedett. A tudományt önmagáért kedvelte s hódította meg Oroszország számára. S a gyors siker nem maradt el; mohón kaptunk minden új felfedezés, ismeret és gondolat után, és bármennyire hiú is volt a Nyugat, igazán nem szégyenkezhetett tanítványai miatt. Az önálló gondolkodás jogát azonban nem szereztük meg, vagy ha mégis, mindmáig nem élünk vele kellőképp. Tanítványi hiszékenységünk folytán mindent átveszünk, mindent csak ismétlünk, szolgamódra másolunk, s nem kutatjuk, mi az, ami a pozitív ismerethez tartozik, és mi az, ami csak sejtés; mi tartozik az egyetemes emberi igazsághoz, és mi az, ami csak helyi igazság, mely némiképp mindig hamis irányt szab a gondolatnak, e hibáért azonban nem lenne szabad szigorúan megítélni bennünket. A nyugati kultúra a maga hatalmas és gazdag világának szinte ellenállhatatlan vonzerejével bárkit akaratlanul rabul ejt. Nem lehet elvárni egy néptől sem, hogy mindjárt a tudomány misztériumába való beavattatása után szigorú analízisbe fogjon. Óhatatlanul hibákat követtek el az első reformerek is. Hiába volt lángelme Lomonoszov, költészetét mégis jelentéktelen német költőtársai hatásának rendelte alá. Megértette, mit jelent a tudomány szigorú következetessége, úgyszólván rabsága (annak megismerésével foglalkozik csak, ami már létezik), de nem látta be, mit jelent annak a művészetnek szabadsága, amely nem befogad, hanem teremt, s emiatt művészetünk hosszú időre csupán a szolgálai utánzásra kárhoztatott. Az öntörvényűen fejlődő népeknél

a tartalom gazdagsága mindig megelőzi a forma kimunkálását. Nálunk pont az ellenkezője történt. Noha költészetünk tartalmilag szegényes, a külső forma változatosságát tekintve felveszi a versenyt a leggazdagabb irodalmakkal, e tekintetben nem marad el egyikőtől sem. Ezen egyedülálló jelenség kulcsa igen egyszerű. Miközben a gondolat szabadságát béklyóba verte az utánzás szenvedélye, a költészet külső formáját (a nyelvet) megteremtette az öntörvényű orosz élet a maga évszázados munkájával. Az irodalmi nyelv, vagyis az úgynevezett „társasági nyelv” (a városi nyelv) még Európa országaiban is igen kevésbé volt a nép tulajdona. A városi kultúra gyümölcse: ezért is enervált és nehézkes némi-képp az európai nyelvjárások mindegyike. Franciaországban például még egy jó fél évszázaddal ezelőtt is alig volt olyan körzet (Párizs környéke kivételével), ahol franciául beszéltek volna. Az ország a barbár és kusza tájszólások összességét alkotta, aminek az irodalom nyelvéhez semmi köze sem volt. A városokban megteremtett francia nyelv minden bizonnyal elég gazdag ugyan a gondolatok megfogalmazásához, és kétségtelen, hogy felettébb alkalmas az apró, köznapi dolgok kifejezésére és társadalmi szükségletek kielégítésére, mégis sajnálatra méltóan erőtlennek bizonyul, amikor a természet élő, eleven sokszínűségét kellene visszaadnia. Mivel ez a nyelv a város falain belül született, csak hírből ismerhette a mezők szabad életét, Isten világának végtelen gazdagságát és a falusi ember eleven és állhatatos egyszerűségét. A franciák új abban egész egyszerűen úgyszólván „kiviszik” a városból az irodalmi nyelvet, hogy megmutassák neki a falvakat, mezőket, ligeteket, a földi világ teljes szépségét. Ez az eleddig alig észlelt sajátosság jellemzi a kortárs francia írók nyelvét; egy holt nyelvbe azonban már nem lehet életet lehelni. A francia nyelv fogyatékoságai többé-kevésbé csaknem minden európai nyelvet jellemezték. Egyedül csak Oroszországban figyelhető meg az a ritka jelenség, amikor egy nagy nép irodalmának nyelvével azonos, sőt talán még csiszoltabb nyelven beszél. A szegényes tartalom a belénk oltott kultúrából származik, a fenséges formát viszont a népélet teremtette. A művészetkritikának ezt nem szabadna elfelejtenie.

Ez a csaknem másfél évszázad alatt meghonosított irány ma is elevenen hat. Válogatás nélkül átveszünk mindent, együgyűen kultúrának tekintjük a nyugati világ minden jelenségét, minden új rendszert és annak minden új változatát, minden új divatot és annak minden árnyalatát, a német filozófusok és a francia szabók ráérő idejének minden új termékét, a gondolkodás és a köznapi élet minden változását; arra azonban még nem mertünk vállalkozni, hogy akár udvariasan, akár félénken, akár némi kétellyel hangunkban feltegyük a Nyugatnak a kérdést: tényleg igaz-e minden, amit beszél, s helyes-e mindaz, amit tesz? Az örökös forrongásban élő Nyugat naponta hazugságnak nevezi tegnapi gondolatait, s miközben a régi hazugságot, a régi gyaláztatot újjal cseréli fel, mi minden ilyen váltáskor vele együtt csepüljük a múltat és dicsérjük a jelent, s

már várjuk tőle az új ítéletet, hogy újra megváltoztathassuk gondolatainkat. Mintha nem is létezne különbség számunkra a pozitív tudományok (mint például a matematika és az anyagi természet tanulmányozása) és a spekulatív tudományok között, mindkettőt egy forma hittal fogadjuk. Első szóra elhisszük például, hogy a filozófiai gondolkodás folyamata Németországban teljesen következetesen zajlott, annak ellenére, hogy Schellingnél¹⁰ a szubjektum logikai elsődlegessége az objektummal szemben a filozófiai terminológia történetének egy hibás feltevésén alapszik, s hogy nincs olyan emberi erő, amely Hegel fenomenológiáját és logikáját össze tudná kapcsolni egymással. Elhisszük, hogy a statisztika a történelemtől függetlenül, önmagában is jelentéssel bír, s hogy a politikai gazdaságtan tisztán erkölcsi indítékoktól függetlenül létező, öntörvényű tudomány, elhisszük, hogy Európa büszkesége, a jogtudomány - amely oly tökéletes és kidolgozott, amely oly szilárd és rendíthetetlen alapokon áll - valóban jogosult a tudomány elnevezésre, s hogy valóságos alappal és tartalommal bír.

Természetesen most nem a jogok, vagyis nem a tényleges fejlődésében értelmezett írott és íratlan törvény tudományáról beszélek, bár ezt is jogtudománynak hívják, ám ez történelmi jelentéssel bír, s tekintélye ebből következően kétségbevonhatatlan. Most a saját alapelveit és meghatározását önmagában hordó, önálló és önérvényű jog tudományáról beszélek, s ez a jogtudomány még a felszínes analízis próbáját sem állja ki. Az önálló tudománynak önmagából kell eredeztetnie alapelveit. Melyek tehát tulajdonképpen az abszolút jog alapelvei? Az ember szellemi és testi erőinek összessége. Ebben az értelemben lehet tárgya egy tisztán tapasztalati tudománynak, az embertannak (antropológiának), amely az emberi erőt még nem jogi kategóriaként kezeli. Az ember erőit külső tényezők, a természet vagy más emberek ereje korlátozhatja; de még e korlátozott állapot sem jogi érvényű: továbbra is erő marad, csak épp korlátozott. Ahhoz, hogy az erő jogi értelmet nyerjen, az szükséges, hogy határait a törvény jelölje ki, méghozzá ne külső törvény (például hódítás), amely szintén nem több a pusztá erőnél, hanem belső törvény, melyet maga az egyén ismer el kötelezőnek magára nézve. Az egyén által elismert belső törvény nem más, mint az általa elismert erkölcsi kötelesség. Az emberi erőből csak így lehet jog. Következésképpen a jogtudomány csak akkor tehet szert bizonyos fokú ésszerű jelentőségre, ha olyan tudományként értelmezzük, amelynek tárgya az emberi erő önként elismert korlátja, tehát az erkölcsi kötelesség. Ebben a geometriára hasonlít, hiszen a geometria sem a tér, hanem a térformák tudománya. Másfelől a kötelesség fogalmas összefügg azzal az általános fogalommal, melyet általános emberi vagy egyetemes erkölcsi igazságnak nevezünk, s már emiatt sem lehet egy öntörvényű tudomány elkülönült tárgya. Nyilvánvaló, hogy az a tudomány, amely az emberi erőt jogi jelentéssel felruházó erkölcsi kötelességként tárgyalja, nem csu-

pán közvetlenül függ az egyetemes igazság fogalmától (legyen ez a fogalom akár filozófiai, akár vallási), hanem egyszerűen csak egy részét képezi az egyetemes igazságfogalom általános filozófiai vagy vallási felfogásának. Ebből következően tehát csak egy bizonyos filozófia vagy egy bizonyos hit alapján álló jogtudomány létezhet; az önérvényű jogtudomány fogalma azonban merő értelmetlenség mivel a jog ésszerű értelmezése csak az egyetemes tudás vagy a hit azon deklarált elvein alapulhat, melyeket egy adott egyén elfogad.

Ha elismernénk ezeket az egyszerű igazságokat, önmagától eltűnne a tudós nyugati irodalom számos jelensége, s nem keltene érdemtelenül akkora figyelmet. Például világossá válna, hogy a jog eszméjét nem lehet ésszerűen összekötni a szerződés korlátozta személyes haszon elvére épülő társadalom eszméjével. A személyes haszon, bármennyire korlátozza is önmagát, csak haszonszerzés végett kifejtett erőt jelent. A jog valódi fogalmáig soha sem emelkedhet föl, s ezért aki a személyes haszon elvére épülő társadalomban a jog fogalmát használja, súlyos visszaélést követ el: kereskedelmi társaságokra alkalmaz egy olyan fogalmat, mely kizárólag csak az erkölcsi elvre épülő társadalomra vonatkozhat.

A nők úgynevezett felszabadításáról folyó értelmetlen viták ugyanígy vagy ki sem alakultak volna, vagy ésszerűbb jelleget öltöttek volna, ami mind ez idáig hiányzik belőlük, ha egyáltalán mondhatjuk azt, hogy még tartanak ezek a viták. Egyesek támadták a nők vélt jogait, mások kiálltak mellettük, ám ezekben az annyi naiv lelket és gyöngye elmét felkavaró, dagályos szövegekben egyetlen szó sem esett az egyetemes igazság és erkölcsi kötelesség ama alapelveiről, amelyekre egyáltalán a jog eszméje épülhetne, s amelyekre támaszkodva egyáltalán értelmes vitát lehetne folytatni. Nyilvánvaló, hogy az összes ilyen vita az élet valóságos tényein fölháborodó elemi igazságérzetből fakadt; e kérdés felvetői viszont mintha nélkülözték volna a józan ész megvilágító erejét. Az ellenfelek igazságtalanul becsmérték azt a nemes (s igaz, a túlfűtött szenvedélytől sem mentes) érzést, amely a nők felszabadítóinak első követeléseiben fogalmazódott meg. A támogatók viszont nem fogták fel, hogy ha követeléseiket elszakítják az igazság és a kötelezettségek általános rendszerétől, akkor azok eleve értelmetlenekké válnak. Fellengzős frázispufogatások közepette folyt az elvakult harc a nyugat-európai közönség tapsvihara kíséretében, ami talán nálunk sem történt másképp. A vita természetesen nem az írott és tudományos érvényű jog terepén lángolt fel, hanem a szokásjog keretei közt: a vitatkozó felek csak egy dologról feledkeztek meg - arról, hogy a szokásjog mibenlétét meghatározzák, illetve elkülönítsék benne az alapelveket és tételeket a joggal való visszaélés eseteitől. A vita valójában nem a nők és férfiak jogairól folyt - bár ez a tapsoló közönségben és a vitatkozóknak nem tudatosult -, hanem a kölcsönös jogait meghatározó erkölcsi kötelezettségekről, melyek mindkét nem, minden gondolkodó lény szá-

mára evidens módon azonosak A vitázó felek persze ezt nem vették észre, mivel megszokták, hogy a jogot önállónak tekintsek és vakon higgyenek egy nem létező tudományban.

De miért is mondtam el mindezt az absztraktjog önálló tudományáról és a nyugati népek szellemi életének áramlásában hozzátapadt hamis elképzelésekről? Azért, hogy e példán bemutassam, milyen vak bizalommal fogadjuk; a nyugati gondolkodás minden csábítását, s hogy egyben szellemi elnyomatásunk keserű tényét is bizonyítsam. Természetesen van néhány olyan gondolkodónk is, akik - miután eljutottak a tudomány lényegének a megértéséig - úgy vélik, elérkezett az ideje, hogy felszabadítsuk gondolkodásunkat; immár csak az igazság fennhatóságát fogadhatjuk el, nem pedig valamely nyugati személyiség tekintélyét; ismereteinket többé nem csak a múltbéli és jelenkori iskolákból kell merítenünk, hanem ki kell aknáznunk a szellem ama eleven kincsestárát is, melyet Isten helyezett érzelmeinkbe és értelmünkbe. E kivételek ellenére Oroszországban a művelt elmék többsége, s kiváltképp a tudomány szolgálói ma is úgy vélik, hogy az illem, a szerénység és talán a szellemi mérséklet azt parancsolja: csak a kész következtetéseket fogadjuk el, s ne kutassuk az elemzésre váró kérdések sötét és riasztó mélységeit. A vita még nem dőlt el e két vélemény között, s nem tudni, kit igazol majd a jövő - a tudóst vagy az iskolamestert?

Most, hogy kifejtettem kételyeimet a nyugati tudomány bizonyos következtetései, illetve meghatározott ágazatai iránt, illő szerénységgel és alázattal igyekszem előadni gondolataimat, hiszen érzem (s emiatt eltölt némi rettegés), hogy a szigorú megítéltetést, melyre Molcsalin úr szavai utalnak, nem kerülhetem el:

„Úgy érzem én,
Bűn az önálló vélemény!”¹¹

S az efféle Molcsalinoktól a tudomány sem mentes.

Magától értetődő, hogy hiszékeny áhítatunk, melytől áthatva követjük ma is a nyugati műveltség új vívmányait, jóval erősebb volt a Nyugattal való ismerkedésünk hajnalán, amikor először kápráztatta el szemünket a nyugati műveltség teljes pompája és csillogása, amikor kritikánk még nem fedezte fel gyengéit, töredékességét, belső rendjének hiányát, s amikor még maga a Nyugat sem kételkedett önmagában (ez nyilvánvalóan csak mostanság veszi kezdetét). Most is utánozzuk a Nyugatot, de utánzásunk már olykor eredetiségre tart igényt. A kezdetekkor; úgynevezett tanulóéveinkben, nem csupán hű utánpótlók, de egyenesen a nyugati világ hasonmásai akartunk lenni. Nincs értelme latolgatnunk, sikerült-e ez egyáltalán, s ha igen, mennyire. Bármely idegen példa buzgó szenvedéllyel töltött el minket, s egyetlen vágyunk az volt, hogy igazodjunk hozzá, ami már önmagában is elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy elsza-

kadjunk szellemi és lelki életünk gyökereitől. Miközben szívünk mélyén továbbra is szeretjük szülőföldünket értelmünk minden erejével elszakított bennünket honunk történelmétől és szellemi lényegétől.

Gyakran hangoztatják, hogy nincs olyan nép, amely idegen példákat ne követett volna: a germánok Rómától vették át a tudományt és a művészetet, mi pedig a germán világtól. Ezt az ellenvetést egyetlen szóval szét lehet zúzni. Igaz, hogy a germánoknak Róma adta át a kultúrát; de nem ugyanolyan módon, ahogyan a germánok adták Oroszországnak. A galloknak sem a frank hódító hozta el a kultúrát, épp fordítva: a frankok kapták a legyőzött galloktól. A szászok kultúrája sem a normannoktól származik (ha nem tekintjük a köznapi élet bizonyos apró külsőségeit), hanem éppenséggel a legyőzött szászok adták át saját kultúrájukat a győztes normannoknak. Mindezt nemcsak a történelem, de a nyelvészet is igazolja. A kultúra mindenütt az alsóbb rétegektől vagy legalábbis a társadalom középrétegeiből terjedt fölfelé, a felsőbb rétegekig, s a szellemi fejlődés és a közös élet együttes lüktetése révén áthatotta a társadalom egész szervezetét. Nálunk viszont másképp történt. Egyedül a legfelső réteg rendelkezhetett és rendelkezett a tudomány új vívmányaival. Ez az - eredete szerint ősi, a szolgáló nemességből származó, ám jellege szerint új - legfelső réteg átvette az új kultúra teljes gazdagságát, önmagának kisajátítva bekebelezte, önön falai mögé zárta, miközben ő maga is bezárult eme új, csaknem teljesen külső erő által. A társadalom többi rétege kívül rekedt ezen az új áramon. E rétegek nem használhatták a tudomány kincsestárát, amely külföldi áru gyanánt került az országba, és emiatt csak kevesek, a szabad idővel rendelkezők, a gazdagok férhettek hozzá. A többiek nem tudtak élni vele, bár sokan közülük eleve nem is tartottak igényt rá. Volt ugyanis az új kultúrában egy láthatatlan, kezdetben tudatosan meg sem fogalmazott veszélyes mozzanat, melynek homályos előérzete még azokat az embereket és rétegeket is távol tartotta, akiknek egyébként lett volna módjuk az új kultúra elsajátítására. Ha ugyanis még az egyedi újítások, ha még az alkalmazott tudományok terén elért új felfedezések is magukon viselik annak az országnak az ismertetőjegyeit, ahol megszülettek, és magukkal hozzák, úgymond, az illető ország szellemének egy részét, nos akkor a kultúra egésze vagy az ismeretek átfogó rendszere még inkább magán viseli származási helyének bélyegét, s ezt a szellemet, ezt a sajátosságot aztán továbbadja minden olyan országnak, amelyik ezt a kultúrát átveszi és polgárjoggal ruházza fel. Különös szerencsének lehet és kell tartanunk, hogy e szellemtől távol tarthattuk magunkat, s így elkerülhettük a hagyományainktól való teljes elszakadást. Ez vitathatatlanul abból a nemes alapelvből, az emberi értelem ama határozatlan látnoki képességéből fakadt, amellyel sok mindent előre láthatunk és megérezhetünk mindabból, amit még sem megnevezni, sem körvonalazni nem tudunk. Szerencsére, amikor az idegen eredetű műveltség eljutott hozzánk,

e ködös, ám mégis megmentő érzés támpontot keresve, szorosan hozzákapcsolódott (mert nyilván máshoz nem kötődhetett) azokhoz a látható és anyagi formákhoz, melyekben e műveltség a nyugati népeknél megjelent. Nem orosz és nem egyetemes alapelvei eleve nyilvánvalóvá váltak azáltal, hogy nem tudták és nem akarták levetni nyugati öltözetüket. Eközben pedig azok az emberek vagy rétegek, akikben a tudásszomj erősebbnek bizonyult, vagy lazábban kötődtek a múlthoz, mindinkább eltávolodtak azoktól, akik nem kívánták követni őket az újonnan felfedezett utakon. Amikor még szenvedélyesen és mohó buzgalommal folyt a Nyugat utánzása, e meghasonlásnak elvileg erőteljesebbnek kellett volna lennie, mint később: a valóságban azonban másképp történt. Némelyek eleinte akarataik ellenére váltak utánzókká, s háborogtak is a tudomány keserű kényszere miatt.¹² Sőt, életükkel, szokásaikkal és érzéseikkel a hazai múlthoz kötődtek még azok is, akik tudatosan és vak szenvedéllyel szegődtek az idegen kultúra követőjévé s csak gondolkodásuk révén kapcsolódtak a nyugati világhoz. Az előző század emberei még nem szálltak sírba, a gyermekkor emlékei még a dolgok és gondolatok más rendjéhez kötődtek. Még éltek a dajkák, a nevelők, még álltak az orosz kúriák, még nem idomultak a külföldi mintákhoz. Az egyszer fölvetett irányt - a Nyugat követését - azonban egyre jobban fejleszteni kellett, s most már nem csupán szenvedélyből, hanem logikai szükségszerűségből is. Az öregek meghaltak, a házakat átépítették, egyre mélyebb gyökeret eresztett az európaiság, s a művelt civilizált nemzedék gyermekei és unokái még műveltebbek és még civilizáltabbak voltak, mint elődeik. A kívülről átvett kultúra rendszere a szellem terén a hazai ügyek iránti gögös megvetésben teljesedett ki, az élet terén pedig a legtermészetesebb érzések elsőkélyesedéséhez vezetett. A meghasonlottság jó időre állandó állapotá vált.

Nyilvánvaló, hogy e dölyfös önelégültséget tanúsító kiművelt emberek szükségképpen rendkívül szűk határok közt mozgó ismeretekkel rendelkeztek Oroszországról - s ez még formális, tudományos jellegű ismereteikre is igaz -, mivel maga a vágy halt ki belőlük, hogy Oroszországot megismerjék, a társadalom és az egyén számára egyaránt oly nélkülözhetetlen eleven ismeretet pedig még mostohábban kezelték. Sem a társadalom, sem az ember nem logikai úton ismeri meg önmagát. A társadalom tudata és élete egybeesik, tudata nem más, mint a szokások egysége az erkölcsi vagy szellemi törekvések azonosságára, a gondolkodás eleven és folytonos áramlása, az a szüntelen vibrálás, amelyből a nép és belső történelme létét meríti. A társadalom tudata a nép egyedi természetéhez tartozik, ugyanúgy, ahogyan az egyén belső élettudata (zsisznyennoje szoznanyije) személyiségének kizárólagos része. Ez az élettudat nem táruul föl sem a külföldiek előtt, sem a társadalom azon tagjai előtt, akik akarva-akaratlanul eltávolodtak tőle. Megléte s hiánya egyaránt mindenre rányomja a bélyegét. (...)

A tudomány feladata az, hogy bővítse, adatokkal, következtetésekkel gazdagítsa az emberi ismereteket; eközben azonban nem feledkezhet meg arról, hogy bőven van mit tanulnia az élettől. A tudomány az élet nélkül éppoly szegényes, mint az nélküle, sőt. Ezt az igazságot homályosan érzi még az olyan ember is, kinek elméjét nem csiszolták ismeretek. Pont emiatt nem engedheti meg magának a tudós, hogy a nem tudóssal lekezelően bánjék, mint az előljáró az alattvalóval, avagy a felnőtt a kiseddél; egyszerűen és tisztességesen kell vele beszélnie, miként az egyik gondolkodó ember beszél a másikkal. A tudósnak saját nyelvén kell embertársához szólni, felesleges az úgynevezett népnyelvet utánoznia - ebből úgyszólván csupán fintor kerekedne. Az effajta népiesség különben sem jut el a faluhoz, a nemesi birtok határát sem hagyja el. Mindenekelőtt meg kell ismerni, vagyis meg kell szeretni azt az életet, melyet tudománnyal kívánunk gazdagítani. Ez a hagyomány és a hit erejétől duzzadó élet teremtette a hatalmas Oroszországot, még azelőtt, mielőtt az idegen tudomány bearanyozhatta volna csúcsait. Ez az élet nemcsak nekünk, hanem sok más - sőt lehet, hogy az összes - népek tartogat kincseket.

Minél inkább átadták magukat a történelmi fejlődés feltételeitől elszakadó legfelső társadalmi rétegek a külföldi elvekből eredő műveltségnek; s minél kielezettebb formában történt ez a szakítás, annál többet veszített erejéből az alsóbb rétegek szellemi élete is. Számukra ugyanis nem létezik sem elvont ismeret, sem elvont tudomány, csak az élet teremtette közös kultúra, amely viszont csak a gondolat állandó, eleven (az emberi testben zajló vérkeringéshez hasonló) körforgása révén alakulhat ki, ami azonban eleve lehetetlen, ha a társadalom szellemi felépítése kettészakadt. Bár a felsőbb rétegekben megjelent a tudás, de olyan tudás, mely teljesen elszakadt az élettől; az alsóbb rétegekben viszont maga az élet sohasem emelkedett föl a tudat szintjére. Nálunk nem volt tere az eleven, nem az utánzás, hanem az alkotás szabadságán alapuló művészetnek sem, melyben az élet és a tudás szerves egységet alkot, és az élet benne ismeri meg önmagát. Megbékélésük lehetetlen volt: a tudomány - legyen bármennyire is egyoldalú - nem tudott szabadulni a gőgjétől, mivel a dicső Nyugat legkiválóbb termékének tartotta önmagát; eközben azonban az élet sem adta fel makacs ellenállását, hisz sejtette, hogy neki köszönhető a nagy Oroszország. Így aztán a beteges egyoldalúság miatt mindkét elv terméketlen maradt.

Első pillantásra talán érthetőbb, miért erőtlenebb a tudástól és művészettől elszakadt élet, mint az élettől elszakadt tudás: az élet egyedi jellegű, míg a tudás egyetemes, univerzális. E kérdés lelkiismeretes részrehajlástól mentes tisztázása eloszlathatja a felmerülő kétségeket. A tudomány kétfajta lehet: az egyik a pozitív, azaz a látható természet törvényeit kutató tudomány, a másik a spekulatív, tehát az emberi szellemnek és megjelenési formáinak törvényét kutató tudomány. Az ember saját szellemének törvényszerűségeit csak szellemi,

azaz személyes és társadalmi életének teljességében képes kutatni, hiszen csak ebben fedezheti fel a szellemi törvény megnyilvánulásait. Következésképpen, a tudomány második, és alighanem legfontosabb ága lehetetlenné válik, ha a társadalom kultúrája belsőleg meghasonlik. Ráadásul a tudomány a maga tapasztalatnak vagy megfigyelésnek alárendelt formájában megint csak a tudást szomjazó emberi szellem, az érlelődő élet gyümölcse; nincs tehát olyan területe a tudománynak, amely nélkülözhetné az életet. A tudomány Oroszországban nem egyedi történelmi életünk termékeként jelent meg. Azzal, hogy külföldről került át hozzánk, s új talajon kellett kisarjadnia, elvesztette nyugati gyökereit és megszakadt a kapcsolata azzal az élettel, amelyik teremtette.

Valahogy így alakult nálunk a kultúra és az őt befogadó társadalom helyzete: mindkettő gyarmati jelleget öltött s tetszhalott árvaságra lett kárhóztatva, melyben a lélek legnemesebb törekvései akaratlanul átadják helyüket az önző önelégültségnek és az önös számításnak.

Magas kultúránk e legsötétebb és leginkább lehangoló oldala láttán sem szabad elfelejtenünk, hogy szinte nincs olyan jelenség a világon, melyre csak egy törvény vonatkozna, s ne lenne egyidejűleg alárendelve más, gyakran merőben ellentétes törvényeknek is. A Nyugattól átvett tudomány és az orosz társadalom - amennyiben ezt a tudományt befogadta - legfőbb és uralkodó vonása kétségkívül az általam gyarmatinak nevezett jelleg; ugyanakkor sem történelmünk, sem a szokások, sem az emlékek, sem a szülőföld iránti szeretet, sem a hazai élettel való folytonos kapcsolat nem vesztette el egészen létjogosultságát. Műveltségünk, művészetünk, köznapi életünk legnemesebb értékei tulajdon népünk életének ezen, bennünk lévő maradványaiból erednek, ebből származik mindaz, ami élettel, erővel, termékenységgel teli. Sajnos, belső meghasonlásunk miatt a jó e bennünk meglévő magvai nem fejlődhetek ki ezért nem sajátíthatjuk el Oroszország élettudatát sem, amely pedig a népi műveltség nélkülözhetetlen, ha nem a legfőbb támpontja. Emiatt nem vagyunk képesek még önmagunk helyes megítélésére, emiatt nem tudunk világos és józan fogalmat alkotni történelmünknek talán legfontosabb jelenségeiről sem.

Minderre könnyen találhatunk példát. Legfáradhatatlanabb történetíróink¹³ nemrégiben egy kiemelkedő hadvezérről írott munkájában összehasonlította egymással I. Pétert és II. Katalint¹⁴, s míg Pétert zseninek nevezte, addig Katalint csupán nem mindennapi elmének tartotta. Egyik folyóiratunk kritikusa rendkívül józan hangvételű cikkben válaszolt, melyben elsorolta a - jelek szerint a tudományhoz mit sem konyító - történész melléfogásait. A cikk írója ezután maga is összevetette Péter és Katalin alakját, s a történésszel merőben ellentétes következtetésre jutott. Katalint ismerte el zseninek, s Péterről az volt a véleménye, hogy inkább csupán különleges akaratereővel rendelkezett. Úgy tűnik, a tudomány a történész és a kritikus álláspontját egyaránt oszthatja anélkül, hogy

bármi sérelem érné illetve bármi haszna származna belőle: alapelveinktől függ, észrevesszük-e az árnyalatnyi különbséget a különleges akarakterő és a zsenialitás, a zseni és a nem mindennapi ész között, a pozitív ismeretek tára ettől nem gazdagodik E vitában egyébként nagyon figyelemreméltó tények is felszínre kerültek A kritikus, miközben Péter uralkodását elemzi, a következő, hiteles számadatokkal alátámasztott végeredményre jut: „Az állam készletei kimerültek, a népet kiirtották, az őslakosok elhagyták otthonaikat és hazájuktól minél messzebbre menekültek A falvakban csak az öregek és gyermekek maradtak, a nyomor a végsőkig fokozódott.”

A folyóirat szerkesztősege a következő megjegyzést fűzte mindehhez: „Péter és Katalin uralkodását fél évszázad választja el egymástól; s ha összevetjük azt az Oroszországot, amit Péter örökül hagyott és azt, amit uralkodása kezdetén Katalin átvett, az az érzésünk támad, mintha e két korszak között évszázadok teltek volna el.”

Mindezzel különösebb gond nélkül egyet lehet érteni; ámbár felvetődik a kérdés: ha ilyen hatalmas változáson ment keresztül Oroszország Péter uralkodásának vége és II. Katalin trónra lépése között, akkor ugyan kinek a számlájára lehet írni ezeket a változásokat? Természetesen, sem I. Katalinéra¹⁵, sem II. Péterére¹⁶ (kinek csillaga Oroszország egén sajnálatosan rövid ideig ragyogott), sem Anna Ivanovnáéra¹⁷, kinek neve szégyenteljes módon összekapcsolódott Biron¹⁸ szörnyű tetteivel. Minden bizonnyal a teljes dicsőség I. Erzsébetet¹⁹ illeti, azt az Erzsébetet, kinek uralkodása alatt Oroszország meghódította Berlinnel egyetemben az egész Kelet-Poroszországot, kinek uralma alatt a legszebb épületek épültek Oroszországban, s ekkor alapították a Moszkvai Egyetemet is; ő volt az, aki Monomah ősi - számunkra örök emlékü, a Nyugat számára irigylésre méltó - intelmét újra érvényesíteni kezdte. Ám Erzsébetet egy fél szó erejéig sem említik Az orosz történelemben különféle korszakok váltakoztak: harci dicsőség, hatalmas feszültség, messzehangzó tettek, csillogás és békés nyüzsgés időszakai. Ki ne ismerné ezeket? De vannak más, nemesebb korszakai is, olyan korszakok, amikor az állam és a nép együttes épülését szolgáló munka egyenletesen, szabadon és könnyedén folyt, friss vérrel telítődött a társadalom teste, új erővel a lelke. Ilyen korszak volt I. Erzsébet uralkodása, ilyen Alekszej Mihajlovicsé²⁰ (habár ő túl sokat múlatta az idejét vadászsólymaival és a szolgálatból elkéső asztalnokok fürdetésével szórakozott), és ilyen a Rurik nemzetség utolsó felkent uralkodójának a korszaka (ő pedig talán túlságosan is kedvelte a harangzót)²¹. Róluk a történészek keveset beszélnek, ám őket nem lehet kitörölni a nép emlékezetéből; a róluk szóló évkönyveken elalszanak a gyermekek, de a férfiak elgondolkodnak Uralkodásuk alatt jótékonyan fejlődik az ország belső, önelvű creje; dicsőség övezi azon uralkodók nevét, akikkel összekapcsoló-

dik ezen nagyszerű korok emléke. Ha emléküket elfeledjük, igazi kultúránk, igazi tudásunk sem lehet.

A kultúra nem kizárólagosan a pozitív ismeretek kódexe és gyűjteménye: mélyebb és átfogóbb, mint e leszűkítő meghatározás. Az igazi kultúrában az egyes ember és a nép szellemi tartalma nyer világos kifejezést. A kultúra összekapcsolódhat a tudománnyal, hiszen a tudomány a kultúra egyik megjelenési formája, de megállja a helyét a tudományos jellegű ismeretek nélkül is: a tudománynak viszont (a maga egyoldalú fejlődésében) nincs ereje s támasza nélküle. Nálunk is volt valaha igazi kultúra, ma is megvannak erőteljes, ám nem kellő figyelemre méltított nyomai, tudományos fejlődésünk szegényes volta ellenére is. Idegen tájakról most már nem kívánok szólni. A velük való összehasonlítás eleve nehézkes és túlzottan is vitatható, amúgy is minden orosz azt gondolja, hogy aki franciául vagy németül beszél, biztos műveltebb annál, mint aki csak oroszul; gondolatomat úgy hiszem, jobban megvilágítom, ha Közép- vagy Észak-Oroszországot összehasonlítom Nyugat-Oroszországgal²². A nyugati orosz emberkultúrája kétségkívül minden szempontból elmarad keleti testvérétől; bár a nyugat-oroszországi művelt társadalom tudása nem csekélyebb mint a miénk sőt hajdanán jelentősen felülmúlta azt. Miből adódik ez a különbség? Talán abból hogy Oroszország nyugati részén már korán elszakadtak egymástól a nép és a legfelső réteg ismeretei, míg nálunk, tudományos jellegű ismereteink nyomorúságos mivolta ellenére, a kultúra valódi, eleven alapelve hosszú időre biztosította a társadalmi szervezet egészének osztatlan egységét. Hiszen az emberi szellem eszből fakadó megvilágosodása olyan eleven forrás, melyből a tudományos jellegű ismeretek és az úgynevezett civilizáció vagy kultúra egyaránt erednek; s ez nem más, mint magának a szellemnek az élete, legmagasabb és legnemesebb törekvése. A tudomány önmagában véve még nem tartalmazza a kultúra eleven alapelveit. Gyakran találkozunk olyan sokoldalú tudósokkal akiket kénytelenek vagyunk barbároknak nevezni, s ugyanakkor találkozunk olyan, tudományban járatlan emberekkel is, akik viszont műveltnek mondhatók. A tudomány a legkülönbözőbb szinteken jelenik meg társadalmi helyzet, vagyis szabadidő s az élet egyéb, véletlenszerű vonásai terén; a kultúra viszont az egész nép s a társadalom egységes közös tulajdona és ereje. Sok bajtól óvta meg az orosz embert ez az erő a múltban is, s a jövőben is ez lesz a támasza. Oroszország különféle törzseket fogadott magába: balti finneket, volgai tatárokat, szibériai tunguzokat, burjátokat és másokat; ám nevet, létet és jelentőséget Oroszországnak csak az oroszok (Nagy-Oroszország, Kis-Oroszország és Fehér-Oroszország népei) adtak. A többi népnek össze kell olvadnia az oroszokkal: bölcsen teszik, ha belátják ennek szükségszerűségét, hisz hatalmasokká válnak ők is, ha egyesülnek e hatalmas néppel; és jelentéktelenek maradnak, ha ragaszkodnak saját, kisszerű önállóságukhoz. Az orosz kultúra: Oroszország élete.

A hazai tudomány igen sokat fejlődött. Lassan leválnak róla azok a véletlenszerű, idegen elemek, melyekkel fejlődésének első szakaszában keveredett. Megférriasodva és megerősödve arra kell törekednie, hogy egyesüljön az orosz kultúrával; ez a folyamat már el is kezdődött; a tudomány már hazai, éltető forrásból oltja szomját, melynek áttetsző mélységei (a tiszta, korai kereszténység öröksége) önmagukban is képesek arra, hogy begyógyítsák a belső meghasonlás okozta mély sebeket. Most már reménykedhetünk abban is, hogy lesz saját, eleven tudományunk, önálló, szabad művészetünk, az életet és ismeretet egymásba ötvöző, szilárd hazai kultúránk, az idegen gondolat is saját, idegen formájában jött el hozzánk, s ennek mintájára a hazai kultúra is csak az orosz élet képeiben és annak ünnepi öltözékében jelenhet meg. Ami látható, az mindig csak a belső gondolat külső burka. A szertartás fensége azonban más: a belső egység művészi szimbóluma, a Visztula partjaitól és a Kárpátok hegycsúcsaitól egészen a Csendes-óceánig terjedő vidék népei közti egység jelképe. A tudomány mindenképpen bevégzi ésszerűen megkezdett munkáját, egyesülni fog Oroszország igazi kultúrájával, még pedig oly módon, hogy a történelmi utat szigorú elemzés alá veti, saját korunkat bensőséges rokonszenvvel vizsgálja, az igazságot, bárhonnan származzék is, részrehajlás nélkül értékeli, és szeretettel közelíti a jóhoz, bármiben nyilvánul is meg.

És akkor majd lesz saját élettudatunk is, melyre minden népnek szüksége van, s amely kiterjedtebb és erősebb, mint a formális és logikai értelemben vett tudat. És akkor nem kell többé porig alázkodnunk idegen dolgok előtt, nem kell folyton kérkednünk, amiből inkább az önmegalázás érződik ki, mintsem az őszinte alázat, mert e ténykedések helyét eredendő elveink nyugodt és ésszerű tisztelete veszi át. És akkor hamis önértékelésünkkel sem vezetjük félre többé a Nyugatot, s Nyugat-Európa is elfelejti vagy megvetéssel sújtja azokat a szánamegvalómra méltó írókat, akiknek csupán említése is bosszúságot, mély, emberi szomorúságot vált ki önérzetében sértett szívünkéből.

Eredetileg: Moszkvityanyin 1945. 4. szám 21-48. o. A fordítás alapjául szolgáló kiadás: O sztorom i o novom. Sztatyi i ocserki. Moszkva, 1988. 82-103. o. In: A megváltó Oroszország, válogatás szlavofil gondolkodók írásaiból. Századvég, Bp., 1992, 75-97. o. Fordította: Szőke Katalin.

JEGYZETEK

1. Az orosz eredetiben szintén a franciából átvett *nilain* szó szerepel, amely egyszerre jelent jobbágyot és gazembert. A szlavofilek gyakran használják ezt a kifejezést vagy szinonimáját, a *podlij* 'aljas, az alja néphez tartozó' értelemben a nyugat-európai jobbágy megnevezésére. Ez a szóhasználat is összefügg azzal, hogy álláspontjuk szerint a nyugat-európai társadalmak hódítás útján jöttek létre: a hódítókból alakult ki

- a feudális-kori arisztokrácia, míg a meghódítottakból a viláink osztálya. Ezzel szemben az orosz államiség és társadalom a varégek békés behívásával vette kezdetét, így nincs arisztokrácia sem, az orosz társadalom ezért egész történelme folyamán mentes tudott maradni az erőszakról és az alapvető társadalmi ellentétektől.
2. Homjakov Ausztriára, Poroszországra és Franciaországra utal, abból a tényből kiindulva, hogy Oroszország volt az egyetlen kontinentális hatalom, amely képes volt ellenállni Napóleonnak, illetve a napóleoni háborúkat lezáró Bécsi Kongresszuson (1814-15) épp a katonai győzelemben legnagyobb szerepet vállaló Oroszország tanúsított nagylelkű magatartást a legyőzött Franciaország iránt.
 3. Ezen utazók közül az egyik leghíresebb *Adolphe de Custine márké*. (1790-1857). Számos más útirajza mellett Párizsban 1843-ban közreadta oroszországi útirajzát *La Russie en 1839 (Oroszország 1839-ben)* címen, amely Oroszországban óriási visszhangot váltott ki.
 4. Homjakov a demokratikus választások többségi elvében ugyanakkor az erőszaknak a kifejeződését látta, amely hódítással történt kialakulásuk következtében kezdettől fogva végigkíséri a nyugati társadalmakat.
 5. *Pitt, William* (1759-1806) - angol, whig politikus és államférfi. 1783-1801-ben és 1804-06-ban miniszterelnök.
 6. *Wilberforce, William* (1759-1833) - whig politikus, neve a rabszolgaság eltörléséért folytatott harcra fonódott össze. A Brit Birodalomban a rabszolgaságot csak nemsokára Wilberforce halála után, 1833-ban szüntették meg.
 7. *Hume, David* (1711-1776) - skót filozófus és történétfíró.
Hallam, Henry (1777-1859) - angol történész, alkotmánytörténész.
Guizot, Francois Pierre Guillaume (1787-1874) - francia történész, politikus és államférfi.
Dahlmann, Friedrich Christoph (1785-1860) - német történész és politikus.
Lappenberg, Johann Martin (1794-1865) - német történész.
 8. I. (Nagy) Péter.
 9. *Lomonoszov, Mihail Szergejevics* (1711-1765), korának legkiemelkedőbb orosz természet- és társadalomtudósa, igen jelentős történettudományi és filológiai munkássága is. Költő, az orosz irodalmi nyelv és verselés megújítója, foglalkozott képzőművészettel is. 1755-ben az ő elképzelései alapján alapították meg a Moszkvai Egyetemet.
 10. *Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph* (1775-1854) - német filozófus, oroszországi hatása rendkívül jelentős.
 11. Gribojedov, Alekszander Szergejevics: *Az ész bajjal jár*. Színmű (1825). III. felvonás, IV. jelenet. Kardos László fordítása alapján. Homjakov szövegében az idézet pontatlan.
 12. Utalás Nagy Péter korára.
 13. Polevoj, Ny. A.: *Isztorija knyaza italijiszkoró, grafa Szuworova Rimnyikszkoró, genyerallisszimusza rosszizszkih rojzsk (Itália hercegének, rimnyiki Szuworov grófnak, az oroszországi hadsereg generalisszimuszának élettörténete*. Szentpétervár, 1843). *Poleroj, Nyikolaj Alekszejevics* (1796-1846) - rendkívül sokoldalú kiadó

és szerkesztő. Számptalan regénye és drámája mellett megírta *Az orosz nép történetét* hat kötetben.

14. *II. Katalin* (1729-1796) - orosz uralkodó 1762-96 között, eredetileg Sophia Augusta Anhalt-Zerbst hercegnő: államcsínnel került hatalomra. Jelentős közigazgatási, államszervezeti reformokat hajtott végre, 1785-ben megerősítette a nemesség kiváltságait és szabadságjogait. Aktív külpolitikai tevékenységet folytatott: részt vett Lengyelország felosztásában, kijáratot szerzett a Fekete-tengerhez. Uralkodását szokás az orosz nemesség aranykoraként jellemezni.
15. *I. Katalin* (1683-1727) - orosz uralkodó 1725-27-ben, eredetileg Marfa Szkavronszkaja, egy litvániai paraszt lánya. Hadifogolyként került Nagy Péter bizalmasa, Mensikov házába, Nagy Péter 1711-ben vette feleségül. Uralkodása alatt a hatalom Péter korábbi tanácsadóinak kezében maradt.
16. *II. Péter* (1715-1730) - Nagy Péter unokája (uralk.: 1727-30). Nagy Péter bizalmi embere, Mensikov eltávolítása után megtagadta Péter reformjait és az udvar székhelyét Moszkvába helyezte át.
17. *Anna Ivanovna* (1693-1740) - orosz uralkodó, Nagy Péter unkahúga. Államcsínnel került hatalomra. 1730 és 1740 között tartó uralkodása alatt előérbe került az ún. német párt, azaz az állami bürokrácia és a hadsereg magasabb posztjait elsősorban németek töltötték be, nagyrészt a balti kormányzóságokból.
18. *Biron, Ernest Johann* (1690-1772) - kurlandiai német nemes, Anna Ivanovna cárnő kegyence. Anna Ivanovna uralkodásának tíz éve alatt szinte korlátlan befolyással rendelkezett.
19. *I. Erzsébet* (1709-1761) - Nagy Péter és I. Katalin lánya, orosz cárnő 1741-61-ben. Államcsínnel került hatalomra. Akkor fogadalmat tett, hogy senkin sem fognak halálós ítéletet végrehajtani. Ezt megerősítendő, 1744. május 17-i rendeletével gyakorlatilag eltörölte a halálbüntetést. Uralkodása alatt a hétéves (1756-63) háború során az orosz csapatok vereséget mértek Nagy Frigyes seregeire, s elfoglalták Poroszország jelentős részét. Uralkodását pozitív példaként szokták szembeállítani Anna Ivanovnáéval.
20. *Romanov, Alekszej Mihajlovics* (uralk.: 1645-1676) - orosz cár. A Homjakov által említett eseményről így ír unokatestvérének szánt levelében: „Tudatom veled, mivel múltatom időmet: az asztalnokokat minden reggel a tóban megfürdetem. Igen nagy léket vágattam, 4-5, de még 12 ember is belefér. Aki nem ér időben a szemlére, annak meg kell merítkéznie, a fürdés után viszont megjutalmazom őket: nap mint nap a feredők asztalomnál töltekezhetnek kívánságuk szerint”
21. *Romanov, Fjodor Ivanovics* cár (uralk.: 1584-1598) - Rettegett Iván fia. Erősen vonzódott a vallási szertartások iránt, naponta hosszasan imádkozott és nemegyszer személyesen harangozott. A beteges, együgyű Fjodor cár helyett a tényleges hatalom sógora, Borisz Godunov kezében összpontosult.
22. Homjakov Nyugat-Oroszországon a mai Ukrajna és Belorusszia területét érti.

BAKUNYIN: GYÓNÁS (1851)

Azt is megkérdeztem magamtól: „Mi haszna van Oroszországnak a meghódított földekből? És ha a fél világ behódol neki, vajon boldogabb, szabadabb, gazdagabb lesz-e? Vagy akár csak erősebb? Nem hull-e szét a hatalmas orosz birodalom, amely már most is olyan óriási hogy szinte beláthatatlan; nem fog-e végül szétesni, ha még tovább terjeszkedik? Hol van terjeszkedésének végső célja? Mit ad cserébe a meghódított népeknek elorzott függetlenségükért? - szabadságról, felvilágosodásról, népjólétről nem beszélhetünk. Legföljebb saját nemzetiségét, megtoldva rabsággal. Hát legyen orosz, jobban mondva nagy-orosz az egész világ? Az lehet-e egyáltalán? Orosszá válhat-e valaha is Nyugat-Európa a nyelvében, szívében, lelkében? Orosszá válhat-e még csak a többi szláv nemzet is? Elfelejteti-e saját nyelvét - amikor még Kis-Oroszország (értsd: Ukrajna - szerk. megj.) sem tudta elfelejteni -, irodalmát, nemzeti műveltségét, meleg otthonát, hogy teljesen eltűnjön - Puskin kifejezésével élve: az orosz tengerbe ömöljön? Mit nyerne nekik, s mit nyer maga Oroszország az ilyen erőszakos elkeveredés révén? Ők azt kapják, amit Fehér-Oroszország kapott a hosszú lengyel rabigában: a nép teljesen legyengül és elbutul. Hát Oroszország? Oroszországnak kell majd viselnie a mérhetetlenül nagy és végtelenül bonyolult, erőszakos centralizációnak minden terhét. Oroszországot éppúgy gyűlölni fogja a többi szláv nemzet, mint ahogy most a lengyelek gyűlölik; nem a fölszabadított, hanem a szlávok nagy családjának elnyomóját fogja látni benne, aki - bár akarata ellenére, saját jóléte és szabadsága rovására - az ellensége lett, s a végén maga is meggyűlöli mindenki által gyűlölt önmagát, kényszerű győzelmeiben nem talál mást, mint kint és rabságot. Megöli a szlávokat, megöli önmagát is! Hát ez legyen a vége az éppen csak elkezdődött szláv életnek és szláv történelemnek?

Felség! Nem igyekeztem enyhíteni a kifejezéseken! A maguk nyers pőreségében idéztem Ön elé azokat a kérdéseket, amelyek lelkemben akkor fölindulást keltettek, azt remélve, hogy Ön kegyes és elnéző lesz, s tettem ezt azzal a szándékkal, hogy legalább valamelyest megmagyarázzam Cári Felségednek, hogyan jutottam, jobban mondva hogyan tántorogtam egyik kérdéstől a másikig, egyik következtetéstől a másikig, míg végül részben sikerült meggyőzőnöm magam az orosz forradalom szükségességéről és erkölcsösségéről.

In: Mihail Bakunyn: Gyónás, Európa, 1983. 93-95. old. Fordította: Szabó Mária

NAGY KONTRASZTOK II.

AZ OROSZ KULTÚRA ÉS CIVILIZÁCIÓ KÉT ELLENTÉTES KARAKTERŰ KÖZPONTJA: PÉTERVÁR ÉS MOSZKVA

HERZEN: AZ OROSZ TÁRSADALOM ÖSSZETÉTELE

Pétervár - Oroszország kalapja, s természetesen háromszögletű kalapja. Moszkva - a szíve, melyet megrontottak az örökös sóhajtozástól kitágult erek; s a vidék - a törzse, mely vad részegség után azzal a vággyal ébred, hogy megvakarja fejét, s félálomban a kalapot teszi fejére.

Rossznyelvek úgy beszélnek, hogy ennek a félig állat - félig növénynek feje Nyercsinszkben van.¹

I

Pétervár ábrándozik a tudományról, de nem tanul, olyan, akár a csinovnyik. Pétervár lelke Nyugaton van, képzelete az első újdonságnál a fellegek közt jár, feje pedig, a párizsi fodrász rendelkezésére áll. Péterváron a felvilágosítást gázvilágítással helyettesítik, s ugyanakkor vallása sincs, ha csak egy nem - a vallási türelem. Pétervárott a templomok a pópák bérleményei s próbakövek, hol az építészek tehetsége tétetik próbára. Hétköznap: a misére kongató harang - pergető felhívás munkára, ünnepen: meghívó látogatásokra és semmittevésre. Péterváron az erkölcsi követelményeket a katonai őrségek határozzák meg. A petropavlovszki erőd nyolcszögletű világi székesegyház, ahol változnák a gondolkodás módjai, s a gondolkodók típusai is. Nappal Pétervár nem mutatja meg magát: ilyenkor egyenruhába öltöztetett hullá, mely a finn gránitok fölött trónol, vagy vaksin rohangászik a finn gránitok mentén. Estére Pétervár, mint a mormota tavasszal, visszanyeri összes elvesztett képességét, leül a kártya mellé, hogy nyerjen, s nem veszít, mint a csinovnyik, soha. Éjszaka Pétervár bortól, s vásárolt gyönyöröktől elbágyasztva tömegestül alszik, reggel kilencig. A főúri lumpok félnek, hogy az orgiák veszélyeztetik állásaikat, s titokban züllenek, nyomaikat aranyhalmokkal szórják tele. Kilencről egy óráig, fél napon át, eszüket praktikus filozófiával foglalkoztatják, s ebben az aranyat érő időben, kifinomult technikai eszközökkel ásnak sírokat barátjaik számára, s miután, természetesen eleget téve a diplomáciai gyógykezelés szabályainak, leteperték őket,

¹ Nyercsinszkben, vagyis Oroszország másik végén, a Bajkálon túl.

úgy zokognak a váratlanul elhunyt után, mintha fogadott siratóasszonyok volnának. S végül, Pétervárnak öt saját szerzeményű erénye van: feljebbvaló előtt - kutyus; alárendelt előtt - farkas; asszonyok között - eunuch; a művészetek előtt - szolga; s csak a szolga előtt - úr.

II

Moszkva, örökké nyugtalankodva törvénytelen fiának - Szent-Pétervár márkinak - hibái miatt, csak a vasútra vár, hogy személyesen győződjön meg az ostoba híresztelések igazságáról, s hogy szörnyethaljon az ijedségtől a Néva partján. Ugyanezen idő szerint Moszkva, az ősi főváros pletykákkal mulattatja magát, Moszkvában ezeket megtisztító kritikának tisztelik. Továbbá, ha a harangok zúgnak, Moszkva imádkozik, hogy az orosz világ megszabaduljon bűneitől, saját vétkeiért pedig bűntökkel terheli magát, s azoknak egész ideje alatt pezsgőben főtt kecsege hallevestől csigázódik, s vagdalt tokhússal töltött, pravoszláv húsoskalács mellett sorvad. Aztán mielőtt megemésztené az ételt, Gogol elbeszélőcsin nevet, melyek helyett egyébként bolondokkal, arabokkal s törpéssel mulattatja magát; majd az étel emésztése közben nyugalmazott professzorok disputáján szundikált; s csak kártyán ébred fel, hogy aztán sohase nyerjen, csak veszítsen, mint egy független földbirtokosnő.

III

A vidék ugyancsak pletykál és szentjeihez imádkozik; a vidék nem szakad el a gondolkodás tudománya kedvéért az élet tudományától; a vidék elutazik Moszkvába, eladni az érett lányokat, Pétervárra meg, hogy elverje a fölösleges pénzt, vagy azért, hogy különleges dolgokat műveljen, melyekből ellenzőtt rak a szeme fölé, s ez alól nem lát mást, csak a színészeket a színpadon, a bronztárgyakat az áruházak üvege mögött, s a lökdösődést a Nyevszkij proszpekten. Ennek az életszemléletnek következtében a vidék a vendégeskedést kizárólag pétervári módra műveli, moszkvai módon étkezik, ázsiai módon fontoskodik, s az orosz nemesség fesztelenségével iszik, alszik és dohányzik. A vidék gondolkodni csak a kártya mellett gondolkodik, s pöröl a partnereivel, mert azok gondolkodásra készítenek.

IV

Oroszországban a szabad tudomány még nem különböztetett meg az cretnckségtől.

V

Az irodalmárokat idegen planéta szülötteinek nézik.

VI

A festőre úgy néznek, mint a pompeji korsóra; nem tudják mire használható.

VII

Az orosz kereskedőréteg alázatosan kúszik a grivenytől az egy rubelig, az egy rubeltől a százasig, a százastól az ezerig, s csupán a milliónál áll meg. A kupec élete be van zárva - mint kanóc az olajmécsesbe - a kereskedelembé; esze beledugva a nyereségbe, mint dióbél a bőrzacszóba. Nemes elfoglaltságai - bőséges asztal, mély álmok s a gőzfürdő; lelki szükségletei - a kártya, az álmofejtés s a jóslás, kávézaccból; legyőzhetetlen szenvedélyei - a kövér lovak, ugyanolyan asszonyok s az arany medáliák, melyeket jótékonyági intézmények számára tett számtalan felajánlással vásárolt; rettegés a világoasságtól - az az öröklött baj, melyből nem lehet kigyógyítani.

VII

A kispolgárság kicsinyes alkudozásokat folytat nagy csalásokra, s bár még semmit sem olvas, kivéve a hitellevelek feliratait, már a kártyát kóstolgtatja, s habzsolja édes keverékét minden bűnnek, melyet a felvilágosodás árnyoldala teremtett.

IX

A parasztok mérhetetlen erejüket rézpénzre váltják, melyet még ugyanabban az órában elköltének kétes szesszel ízesített vízre.

X

A szerzetesek, kik természetükkel a kolostorok tövéhez nőtt kövér osztrigákra emlékeztetnek, vízözön előtti szentbeszédekkel igyekeznek igaz útra terelni a világiakat. A nép pedig, mely kilenc százada hallja ezt a prédikációt, úgy gondolkodik az igaz útról, mint a szekér ötödik kerekéről, s fuvarozza négy keréken a muníciót a szerzetesi asztalra.

XI

A szerzetesnők ugyanolyan helyet foglalnak el Oroszországban, mint a hermafroditák a testi világban.

XII

A csinovnyikok - megtestesült Pandora szelencéi, melyekből a XIV osztálynak megfelelő nyílásokon át, minden aljasság kimászik az északi földre, s megbénít népi tevékenységet, megvakít feltámadó elméket.

XIII

Oroszországban egyedül a pópák, szolgák, koldusok, akik semmit nem tevékenykedve, felfalják a dolgozók munkájának termékét, s fizetség fejében a kamatokat ganéj formájában teremtik elő, aminek szétterítésével épp háromnegyed évszázada küszködik Péterváron a Szabad Gazdasági Egyesület, s még nem döntöttek, mi hasznosabb Oroszország számára, a pópák, szolgák és koldusok, vagy a ganéj, melyet a pópák, szolgák és koldusok szolgáltatnak.

XIV

A katonai rend. Az orosz katonának egy akarata van - a kényszer; egy sétája - a futás; egy felelete - a háta, s egy meggyőződése - hogy élete a kincstárhoz tartozik, akár egy rézgomb, mely addig szolgál, míg leszakad. A tisztek olyanok, mint az olümposzi istenek a kereszténység felvétele utáni első századokban, mikor a Jupiteretek, Marsok, belvederei Apollók szobrai bálványoknak neveztettek.

XV

Íme, a számon tartott lelkek Oroszországban; de vannak nálunk nők is, s nem minden karakter nélkül.

Az első négy réteg, úgy mint a parasztasszony, filiszternők, kereskedőnek, pópánék, - ezek nőstények, kik húsevő gyermekeket hordoznak, s húsevő rabokat táplálnak.

Ezen a harmincmillió fészken kevélykednek az arisztokrata nők, nem hiába nevezték el őket oly találóan hamokrata nőknek. Ők - lelkiekben szánandó süldőlányok, testiekben pedig hasonlítanak az angolokhoz. A mi hölgyeink Oroszországban külföldiek, Nyugat-Európában idegenek, csupán Párizs, ahol saját nevükön, orángutánoknak nevezik őket.

Párizs, nem is hederítve az orosz fagy gyötrelmeire, egy sebész érzéketlenségével öltözteti immár teljes száz éve, fátyolba és csipkébe hölgyeinket, mint márványszobrokat, s ettől a mi delnőink ezrével pusztulnak el, akár ősszel a legyek; az éles szemű Párizs pedig az idő előtt elhunytak síremlékeinek száma szerint állapítja meg, hány felső tízezerbeli él Oroszországban.

A többi közt, hölgyeink sokszínűek, mit a szuzdali rézkarcok. Irodalmi társalgásokban - műveletlenek; hétköznapi beszélgetésekben - okoskodók; a családban - despoták; a cselédszobában - tirannusok; a hálószobában - képmutatók; a szalonban - kokottok; s a budoárban - az első adandó alkalommal szeretők; divatos áruházakban pedig - szolgáló lányok. Hölgyeinknek a művészet terén csupán a batiszt színeiről van fogalmuk; háztartásban - a vesszőnyalábokról, melyektől megtisztulnak a megejtett cselédlányok; a mesterségekben -

mesternői a szarvasagancsok készítésében, melyek csonkaszarvú férjeik fejét díszítik.

Gyermekeik, ezeknek az automatáknak - boldogtalan fogasok, melyekre ráaggatnak minden divatos ruhakreációt, s önmagukban - csillagképei egy kiáltalan helyzetnek, mely test- és lélekápoló gouvernante-okkal veszi körül őket. Ez a háttér. Az előtérben a tanárok phalanxa Európa minden arculatát, s a sarlatánság minden színét felvonultatva. Ezek a gyerekek ugyan - s ez a lényeg - érintetlen albumok, fehér oldalakkal, melyekre mindezek a fentebb említett iskolamester urak ráírják a legvisszataszítóbb fantazmagóriákat, ostobán megalkuvó ideákat, s a legaljasabb paszkvillusokat mindenre, ami magán viseli Oroszország képét. Figyeljék csak, hogyha ezek a kis kutyusok felnőnek, bulldogká válnak, hogy mindenbe belemarjanak, ami orosz elnevezést visel magán.

XVI

A nemesség középső rétege az a fő ütőér, melyben még nem alvadt meg Oroszország forró vére, bennük együttvan a lélek minden nemes érzése, s kizárólag tőlük erednek az értelmes illendőség törvényei. Egyetlen szenvedély a „hamokrácia” utánzása az, mely gyilkolja ezt a gondolkodó réteget, amelytől, gyermekeikben és fivéreikben, hazánknak minden gyönyörű kezdeményezést várnia kell.

XVII

S végül, a hivatalnoknék - önmaguk által kreált rugókon rágó bábuk, kik leülnek mikor állni kell; kérdeznek mikor felelni kell; s nevetnek mikor sírni illik. A csinovnyiknék a legfelső rétegtől hosszú uszályokat loptak a járdák söprésére, a közép rétegtől - finnyáskodást, ami az észet hivatott náluk helyettesíteni.

A hivatalnoknék hatalmas serege az egész orosz birodalom szenvedélyeit kielégíti. S törvényes férjük tudtával vagy tudta nélkül, kezdve a miniszterektől, főpapoktól, végezve a kocsmárosokon, s a csuhásokon, minden rendű és rangú ember gyerekeit beviszik családjukba, aztán ez az egész tömeg saját koszton vagy törvényellenes nyugdíjakon férfivá növe, elfoglalja a főpapok, a kocsmárosok, a szerzetesek és a miniszterek megüresedett helyét.

In: Szobranýje szocsinyenyij... II. k. 417-421. o. Magyarul: Orosz forradalmárok a XIX. sz.-ban Gondolat, Bp., 1970. 39-45. o. Fordította Szanyiné Klauzy Kinga

BELINSZKIJ: PÉTERVÁR ÉS MOSZKVA

...Pétervárra rendszerint úgy gondolnak, mint olyan városra, amely nem is annyira mocsárra épült, mint inkább légből kapott. Sokan komolyan állítják, hogy e városnak nincsenek történelmi szentjei, hogy nincsenek hagyományai, hogy nincsenek kapcsolatai a szülőhazával, hogy cölöpökön és pontos tervek alapján épült. Ezek a nézetek már ugyancsak elavultak, s ideje lenne felhagyni velük. Bár elismerem, hogy van bennük némi igazság, de azért sok a hazugság is. Pétervárt Nagy Péter az új orosz birodalom fővárosának építtette, s ennek a Pétervárnak ne lenne történelme, ne lenne hagyománya!... Nyilvánvaló ostobaság, mely nem szorul cáfolatra!¹ Abból ered minden baj, hogy Pétervár még önmaga számára is túl fiatal, s a néni keze Moszkvához képest kész gyerek. De hát az a fiatalember, aki nagyszerű hőstettel teszi emlékeztetését bemutatkozását az életben - azért nem történelmi személy, mert keveset élt; de bármiféle idős ember - történelmi személy lehet csak azért mert régóta élt? Az ősi Moszkva a moszkvai fejedelemség fővárosa nemcsak hogy sokat élt, de át is élt sok mindent; megvan a maga történelme - ezt senki nem vitatja; de mi ez az egész történelem Nagy Péter hatalmas életéhez képest? S nem fonódott-e össze szoroson Pétervár ezzel az élettörténettel? Pétervár történelmi fontosságát tagadni nem annyit jelent-e, mint nem értékelni Péter szerepét az orosz történelemben? A történelem szentségéről beszélve sokan azt kérdik: hol vannak Péterváron az emlékek, melyek fölött, őket romba nem döntvén, évszázadok repültek el? Valóban, tisztelt uraim, Péterváron ily emlékművek nincsenek, s nem is lehetnek, hisz ez a város mindössze száznegyvenegy évet élt, alapítása napjától számítva, de hatalmas történelmi emlékmű ő, maga. Lépten-nyomon építőjének nyomait láthatják benne, és sokak számára (köztük számomra is) az olyan kis épületek, mint például a házikó a pétervári oldalon, a Nyári Kert palotája s a peterhofi kastély, nem egy, de sok Kremllel felérnek... De mit tegyünk - mindenkinek más az ízlése! Pétervár tervek szerint épült - ez igaz; de mennyivel van alatta a terv a vak véletlennek? Bölcs korok úgy tanítják, hogy a vaszög, melyet a falusi kovács durva keze készített, fölötte áll bármely virágnak, melyet mégoly szépséggel is ruházott fel a természet - fölötte áll olyan értelemben, hogy, a szög a tudatos szellem alkotása, a virág pedig természetes erő műve. A terv a tudat területeinek egyike. Azt is mondják, hogy Péterváron nincs semmi eredeti, semmi sajátos, hogy Pétervár mintegy általános megtestesülése a főváros fogalmának, s úgy hasonlít a világ valamennyi fővárosára, mint egyik vízcsepp a másikra. Mégis, pontosabban melyikre? A régiekre, mint pél-

¹ Itt és a cikk több más helyén Belinszkij rejtett vitát folytat, nemcsak a szalvófilekkel, de Herzennel is.

dául Róma, Párizs, London semmiképpen nem hasonlíthat; - a tétel tehát nem lehet igaz. Ha bizonyos városokhoz akarnánk hasonlítani, úgy csak az észak-amerikai nagyvárosokhoz lehetne, melyek, akárcsak ő, terv szerint épültek. S vajon nincs-e eredeti jellege ezeknek a városoknak? Vajon a jövőt látni a város falaiban, és minden kövében nem azt jelenti-e, hogy valami eredetit, egyedülállóan eredetit látunk? S Pétervár eredetibb Amerika minden városánál, mert régi országban új város, s így új remény is ennek az országnak gyönyörű jövőjére.

Egy biztos: vagy Nagy Péter reformja volt óriási történelmi tévedés, vagy Pétervár jelentősége felmérhetetlenül nagy Oroszország számára. Egy biztos: Oroszország új alakja mint hamis és valószerűtlen képződmény vagy teljesen eltűnik, nyomot se hagyva maga után, vagy pedig Oroszország örökre És visszavonhatatlanul elszakad saját múltjától. Az első esetben, magától értetődik, Pétervár nem más, mint véletlen és mulandó szülötte a kornak, mely hibás irányt vett, olyan gomba, mely kinőtt egy éjjel, s elszáradt egyetlen nap alatt; - s a második esetben, Pétervár szükségszerű, örökké tartó jelenség, fenséges és erős tölgly, mely magában egyesíti Oroszország éltető nedveit. Néhány botcsinálta politikus, aki magát csodálatosan éles elméjűnek tartja, úgy véli, Pétervárt, minthogy nem természetesen, spontán jött létre, nem évszázadok során nőtt fel, terebélyesedett ki, hanem létét egy ember akaratának köszönheti, azért egy másik ember, kinek hatalma nagyobb lesz, ugyanígy félreállíthatja, és kiépíthet magának egy másik várost valahol Oroszország másik végén: ez bizony rendkívül gyerekes nézet. Nem oly könnyű kieszelni s véghezvinni ily dolgokat. Egyetlen ember élt, kinek nemcsak hatalma, de ereje is volt a csodatevésre, s egyetlen pillanat volt, melyben ez az erő ily csodában testesülhetett meg, s ez az a két feltétel, mely mindén új, hasonló csodához nélkülözhetetlen: nemcsak az ember, a pillanat is. Az önkény nem alkot semmi hatalmasat, - a hatalmas az tudatos szükségszerűségéből, tehát istentől származik. Az önkény nem emel rövid idő alatt hatalmas várost, legfeljebb Bábe1 tornyát, melyet nem az ország újjászületése, nagyszerű jövője hanem a nyelvek elkülönülése követ. Sokkal könnyebb mondani - mellőzzük Pétervárt, mint azt megtenni; locsi-fecsi beszéd, tartja az orosz mondás, és beszélhetnek, amit akarnak, de ez nem más, mint üres fecsegés. Az ilyen Manyilov¹ féle uraknak, mi sem könnyebb, mint hogy dologtalan fantáziájukban hidakat építsenek a tavakon át; mindkét oldalukon bazárokkal.

Az idegen Algarotti azt mondta: „Pétervár ablak, melyen keresztül Oroszország Európára tekint” - találó kifejezés, mely néhány szóban ügyesen ragadta meg a nagy gondolatot! Íme itt van Pétervár szilárd alapja, nem a cölöpökön, melyekre épült, s melyekről nem olyan könnyű elmozdítani! Íme ebben

¹ Manyilov - Gogol *Holt Lelkek* című regényének egyik földbirtokos alakja, akit a regény főhőse (Csicsikov) felkeres, hogy „holt lelkeket” vegyen tőle.

rejlík szelleme, s következésképpen hatalmas jelentősége, szentjoga az örök létezésre! Azt mondják, az európaiságnak Pétervár csupán külsőleges kifejezője. Tételezzük fel, hogy ez így van; ám Oroszországnak az európaival tökéletesen ellenkező fejlődésében - ti. felülről lefelé és nem alulról fölfelé fejlődött - a külső sokkal nagyobb jelentőségű, sokkal fontosabb, mint gondolnánk. Mit látnak önök Lomonoszov költészetében? Csupa külsőséget, orosz szavakat latin-német szerkezetekbe gyömöszölve; idegenből hozott gondolatokat, melyeknek nyomuk sem volt a társadalomban, amelyben és amelynek Lomonoszov a maga retorikus verseit írta. S mégis, nem alaptalanul tartják Lomonoszovot azon orosz költészet atyjának, mely nem alaptalanul büszkélkedik oly költővel, mint Puskin. Kell-e bizonyítani, hogyha ez a holt, utánzó, tisztán külsőleges költészet nem honosodott volna meg nálunk, nem születhetett volna meg Puskin életteli, eredeti, egyéni hangú költészete sem? Nem, bizonyítás nélkül is oly világos, mint isten napja. Tehát, érhet néha igenis valamit a külsőleges is. Helyesebben szólva: a külsőleges néha maga után vonja a bensőt. Tegyük fel, az még nem európaiság, ha a báránybunda, kék ködmön és sötétbarna kaftán helyett frakkot és hosszú köpenyt öltünk; de miért, hogy Oroszországban csak azok tanulnak valamit, csak azok olvasnak, árulnak el szeretetet, ízlést a szépművészetek iránt, akik európai módon öltözködnek? Bármit mondjanak, még azok a dolgok is - mint a frakk a hosszú köpennyel -, melyek, úgy tűnik, merő külsőségek - nem kevésbé formálják az ember belső ábrázatát. Nagy Péter megértette ezt, s üldözte a szakállakat, a felhajtott ujjú bojárköntöst, murmanszki sapkákat, s minden egyebet, ami a moszkoviták öltözködésének elmaradhatatlan tartozéka volt.

Vannak oly bölcs emberek, kik megvetnek mindent, ami külsőleges; nekik eszmét adj, szerelmet, lelket, mert a tényekre, a gyakorlati világra, az élet hétköznapi oldalára pillantást sem akarnak vetni. Ám vannak másfajta bölcsesek is, kik csupán a tényeket, a dolgokat hajlandók tudomásul venni, eszmét, lelket csak afféle álomnak vélnék. Az előbbieket, ha társaságukban a vasútról folyik a szó, becsületbeli kötelességüknek érzik, hogy megvető képpel hallgassanak. Az ő szemükben ezek az eszközök, melyek az ország erkölcsi tekintélyét fokozzák, hamisak és jelentéktelenek; mindent csodától várnak, s úgy gondolják, egy szép reggelen, egyenesen az égből, ölükbe hull a művelődés, a munkát meg nyakába veszi a nép, amelyet csupán felemelni kell, s lenyelni egészben. Az ilyesfajta bölcsesek régesrég rászolgáltak a romantikus elnevezésre.¹

A bölcsesek másik fajtája alszik, s álmában országutakat lát, vasutakat, manufaktúrákat, kereskedelmet, bankokat s különböző spekulációkkal foglalkozó társaságokat: szerintük itt keresendő a nép és az állam boldogulásának eszménye a lélek, az eszmék szemükben káros, hasztalan álmok. Ők korunk

¹ Belinszkij a 40-es évek moszkvai szlavofiljeit nevezi így.

klasszikusai. Egyik csoporthoz sem tartozván ez utóbbiakban mégis látunk valamit, míg az előbbieken - ó mi bűnösök - szinte semmit sem. Az élet új forrását két módon vihetjük be a társadalom testének poshadt szervezetébe: az első a tudomány vagy a tanulás, a könyvnyomtatás, mégpedig a szó legtágabb értelmében, mint eszmék terjesztésének eszköze; a második - az élet, a megszokott, mindennapi élet formáira gondolok, az erkölcsökre; szokásokra. Mindegyik mód egyaránt fontos, mégis, alighanem az utóbbi a hatékonyabb, hisz maga az olvasás, az eszme, csupán akkor jelentős és hathatós, mikor gyökeret ereszt az életben, s úgymond szokássá, megszokottsággá válik. Nincs, ami a szokásnál erősebb, szilárdabb lenne: bármely igazság legyen is az, sokkalta könnyebb róla az embereket logikával meggyőzni, mint rábírní őket eme igazság gyakorlati alkalmazására, ha a megszokás ellene szól. Úgy véljük, Pétervárra elsősorban ez, az európaiság Oroszország társadalmában való megerősítésének és terjesztésének második útja járul. Pétervár egész Oroszország számára példakép mindenben, ami életforma, kezdve a divattól a társalgás hangneméig, a téglarakás módjától az építőművészet legmagasabb titkaiig, a tipográfiai ízléstől a közönség figyelmét kiváltképp magukra vonó újságokig. Mérijék csak össze Pétervár életét Moszkváéval - különbségükben, helyesebben szólva, ellentétükben nyomban meglátják mindkét város jelentőségét.

In. Polnoje szobranyije szocsinyenyij. VIII. k. 393-397.1 Magyarul: Orosz forradalmárok a XIX.sz.-ban Gondolat, Bp. 1970. 46-51.1 Fordította: Szanyiné Klaudy Kinga

HERZEN: MOSZKVA ÉS PÉTERVÁR

Azzal, hogy első ízben nyomtatásban megjelentetem Moszkváról és Pétervárról szóló kis cikkemet, melyet még második száműzetésem idején, azaz tizenöt évvel ezelőtt írtam, barátaim kívánságát teljesítem, köztük az övét is, aki Oroszországból a cikket elküldte nekem. Az írás sokaknak tetszett, s bejárta, kézzel írt másolatokban, egész Oroszországot. Majd ezt követően (1846-ban) részleteket közöltem belőle *Jedrovo állomás* című kis elbeszélésemben, persze magától értetődik, arra még csak nem is gondolhattam, hogy a cenzúra az élesebb megfogalmazásokat átengedje, pedig épp azokban rejlik e tréfának minden értéke. Ma már több dologban nem értek egyet a cikkemben foglaltakkal, hagytam mégis úgy, ahogy volt, valamiféle, a múltammal szemben táplált lelkiismeret szerint.

Önök, szeretett barátaim, nyilván haragszanak rám, hogy itt a Volhov partján elhelyezkedvén¹, egyedül a múltról beszélek, mintha nem is volna jelenünk, mintha titkos rubikont raktak volna elénk a történelemben - Oroszország keletkezésénél ne kutassuk tovább, mintha történelmünk legfontosabb dolga és eseménye az anyakönyvi kivonat volna a születésről, amely után olyan szerényen éltünk, hogy nincs is mit mondani róla... Itt félbeszakítom önöket. Én épp azért kezdtem a múltról beszélni, mert úgy tűnik, abban sem éltünk, csupán léteztünk valahogy.

Szólni a mai Oroszországról - annyit jelent, mint Pétervárról beszélni, erről a minden vonatkozásban történelem nélküli városról, a jelen városáról, a városról, amely a földgolyó egy hatalmas kiterjedésű, Oroszországnak nevezett részén egyedül él s tevékenykedik oly színvonalon, melyet a modern kor és saját földje megkövetel. Moszkva, ellenkezőleg, az ősi életformára tart igényt, a vele való látszólagos kapcsolatra, valamilyen elmúlt dicsőség emlékeit őrzi, mindig visszafelé tekint, a pétervári mozgástól elragadva farral megy előre s az európai követelményeket nem látja, mert tarkóval fordul feléjük. Pétervár csupán a jelenben él, nincs mire emlékeznie, kivéve I. Pétert, múltja egy évszázadra terjed, történelme sincs, s nincs jövője sem, minden ősszel várhatja a vihart, mely tengervízzel árasztja el. Pétervár - forgalomban levő aprópénz, melyet nélkülözni nem lehet, Moszkva - ritka s feltételezhetőleg nagyszerű érme a numizmatika kedvelője számára, de nincs forgalomban. Tehát, a jelen városáról, Pétervárról.

Pétervár - csodálatos dolog. Alaposan szemügyre vettem, megbámultam akadémiákon, kancelláriákban, kaszárnyákban s vásárcaarnokokban is, - de alig értettem. Nem volt semmi dolgom, kívül álltam a polgári ügyek zajlásán, s békebeli katonai foglalatosságok frontjain és parádéin is, szabad időm volt elég, hogy, amint mondani szokták, kívülállóként szemlélhessem a várost. Többféle embercsoportot láttam: láttam embereket, kiknek hatalmukban áll tolluk olümposzi mozdulatával Szaniszló (Sztanyiszlav)-rendet adni vagy hivatalt elvenni; embereket, kik szakadatlanul körmölnek, azaz csinovnyikokat; s embereket, kik majdhogy sosem írnak, azaz orosz literátorokat. Aztán láttam olyan embereket is, kik nemhogy nem írnak, de mégcsak nem is olvasnak soha, azaz az udvari gárda vezérkari és főtisztjeit; ezeken kívül láttam oroszlánokat, nőstényoroszlánokat; tigriseket, nősténytigriseket ; s embereket, kik nem hasonlítanak semmilyen vadállatra, még az emberre sem, pétervárott mégis otthon vannak, mint hal a vízben. Végül pedig láttam költőket a személyi ügyek kancelláriájának III. ügyosztályán - s láttam a személyi ügyek kancelláriájának III. ügyosztályát is, mely költőkkel foglalkozik, de Pétervár továbbra is rejtély maradt számomra. S most mikor már kezd előttem ködbe veszni, mellyel az isten

¹ Herzen novgorodi száműzetéséről van szó (1841-1842).

függönyzi el egész éven át, hogy ne láthassák a messzeségből, ami benne történik - nem lelek eszközöket, hogy megfejthessem a város sokféle fizikai és erkölcsi ellentmondáson, ellentétben alapuló létének talányát... Egyébként ez is modernségének egy új bizonyítéka: történelmünk egész Péterrel kezdődő periódusa - rejtély, rejtély mai életformánk is... egymásra törő erőknek, ellentétes áramlatoknak ez a sokgyökerű káosza, ahol olykor felszínre vetődik valami európai is, felszakad valami nagyszabású és emberi, majd újra elmerül vagy a tunyán szenvedő korbácsot és könyvet, jogokat és jogfosztottságot, tatárokat és Pétert mindent apátiával viselő, s lényegében semmit el nem fogadó szláv jellemnek a mocsarában, vagy a népiség kizárólagosságáról alkotott vad fogalmak verte hullámokban - fogalmakéiban, melyek nemrég másztak elő a sírokból, és nyilván semmivel sem lettek bölcsebbek a nyirkos föld alatt.

Attól a naptól fogva, hogy Péter meglátta: Oroszországnak egy lehetősége van a megmenekülésre, hogy ne legyen többé orosz, attól a naptól fogva, hogy elhatározta, bevon minket a világtörténelembe, tisztázódott, hogy szükség van egy Pétervárra, s hogy Moszkva felesleges. Péternek először óhatatlanul a fővárost kellett elhelyeznie Moszkvából. Pétervár alapításától Moszkva másodrendűvé vált, elvesztette korábbi jelentőségét Oroszország számára, s jelentéktelenségben, sivárságban tengődött, egészen 1812-ig. Tán egy eljövendő korszakban... Bármi legyen is, és az eljövendő korszakban nyilván sok minden jó fog bekövetkezni, - mi mégis a múltból s a jelenről beszélünk. Moszkva az emberiség számára semmit nem jelentett, Oroszország számára pedig az örvényt jelentette, mely magába szívta teljesen felhasználatlanul hagyta legjobb erőit. Péter után Moszkvát elfelejtették, és olyan tisztelettel és a jóindulatnak olyan megnyilvánulásaival vették körül, mint az öreg nagyanyót, akit megfosztottak jogaitól, hogy beleszólhasson birtokainak irányításába. Moszkva egy állomás lett a kiszolgált nemesség számára Pétervár és a másvilág között, mint a síri csönd előszele. Moszkva nem táplált haragot Pétervár iránt, ellenkezőleg mindenkor követte, átvette divatjait, szokásait, és el is csúfította azokat. Akkoriban az egész ifjú nemzedék a gárdában szolgált; minden Moszkvában feltűnt tehetség Pétervárra távozott, hogy írjon, hogy szolgáljon, s hogy cselekedjen. S egyszer csak az a Moszkva melyről már azt is elfelejtették, hogy létezik, Kremjével belekeveredett Európa történelmébe, ezért le kellett égnie, s egyúttal kiépülnie; neve bekerült a nagy armada jelentéseibe, utcáin Napóleon lovagolt. S Európa nem felejtette el. Újjáépítéséről fantasztikus mesék járták be a világot. Kinek nem kürtölték tele a fülét, hogy mily nagy gyönyörűség, ahogy ez a Főnix hamvaiból újjáéledt. Pedig be kell vallani Moszkvát rosszul építették föl; roppant igényekkel emelt házainak architektúrája rút; épületei, vagy inkább tanyái aprók, körülragasztva oszlopokkal, agyonnyomva orozatokkal, s kerítésekkel körülvéve... Ugyan milyen lehetett régebben, ha akkor még sokkalta rosszabb volt.

Akadnak jó emberek, kik úgy vélték, ily erős lökés életre kelti Moszkva életét ; úgy gondolták, sajátzerű s kultúrált népiség fog kialakulni benne, ő azonban galambocskám, szétterült Trojicától Golenyiscseven keresztül egész Butirkiüg, s bizony alszik újfent. Napóleon pedig már eltűnt a láthatárról!

Péterváron rendkívül utálatos minden ember, együttesen és külön-külön. Pétervárt szeretni nem lehet, s én mégis úgy érzem, képtelen lettem volna élni Oroszország bármely más városában. Moszkvában ellenkezőleg minden ember jóra való, ám halálosan unalmas; Moszkva lakosságának van egy félvad, félművelt, félnemesi életformája, mely a pétervári tolongásban elmosódik; ezt is érdemes megtekinteni mint minden sajátosságot, de ugyanabban a pillanatban már untat is. Az orosz nemes a komfortot nem ismeri gazdag, de piszkos; Moszkvában provinciális és dagályos, s ezért soha nem fér a bőrébe, Pétervár szokásai után szalad, pedig Pétervárnak nincsenek saját szokásai. Pétervárrott semmi nincs, ami eredeti, ami sajátzerű lenne, nem úgy, mint Moszkvában, ahol a Vaszilij Blazsennij székesegyház képtelen architektúrájától a kalács ízeig minden az. Pétervár, a főváros általános, elvont fogalmának megtestesülése; abban is különbözik valamennyi európai várostól, hogy mindegyikre hasonlít; míg Moszkva - abban, hogy a legkevésbé sem hasonlít az európai városok közül egyikre sem, olyan, mint egy hatalmasra nőtt, gazdag orosz falu. Pétervár - parvenü; nincsenek századoktól megszentelt emlékei, nincsenek elmélyült kapcsolatai az országgal, melyet - ezért hívták elő a mocsárból - képviselnie kell; van rendőrsége, vannak hivatali helyiségei, van kereskedőrétege, folyója, udvara, hatemeletes házai, gárdája, s járdái, melyeken lehet járni, gázlámpái, amelyek tényleg megvilágítják az utcákat. Pétervár elégedett kényelmes életformájával, melynek nincsenek gyökerei, s akárcsak ő maga, cölöpökön áll, melyeket munkások százezreinek élete árán vertek földbe.

Moszkvában halotti csend honos; az emberek módszeresen nem csinálnak semmit, csupán élnek, s már a munka kezdete előtt pihennek; Moszkvában 10 óra után nem talál sz csészát, s egyik-másik utcában nem találkozol emberrel; az elszigetelt szláv-keleti életforma bukkan elő minden lépésnél. Péterváron állandó a lőtás-futás lármája, s mindenki olyannyira elfoglalt, hogy alig élnek. Pétervár tevékenysége értelmetlen, de hozzászókkott a cselekvéshez, s ez nagy dolog. Moszkva letargikus álma a moszkvaiak maradiságának valamilyen pekingi-huhunori jelleget ad, mely még Jácint atyát is csüggedésre indította volna.¹ A pétervári ember céljai korlátoltak vagy aljasak; de megvalósítja őket, nem elégszik meg a jelennel és dolgozik. A moszkvai rendkívül jóságos lelkű, nincs

¹ Ny. J. Bicsurin (a szerzetesrendben Jácint atya) - a Kína, lakói, erkölcei, szokásai, műveltsége (Szent-Pétervár, 1840), A kínai birodalom statisztikai leírása (Szent-Pétervár, 1842) és egyéb munkák szerzője.

semmiféle célja, nagy részben elégedett önmagával, ha pedig nem, akkor meg úgysem képes arra, hogy pontosan meg nem határozható és nem elég világos, általános gondolatai közül eljusson odáig, hogy megmutassa, mi, hol fáj. Péterváron minden literátor - üzletember, s nincs egyetlen irodalmi kör, mely nem az egyénnel, a haszonnal, hanem az eszmével, az összetartozással törődne. A pétervári literátorok feleannyira műveltek csak, mint a moszkvaiak; Moszkvába utazva elámulnak az ottani okos összejöveteleken és beszélgetéseken. Ugyanakkor, bármily kiadói tevékenységről is essék szó, az csupán Péterváron létezik. Ott adják ki a folyóiratokat, ott értelmesebb a cenzúra; ott írt és élt Puskin, Karamzin; s még Gogol is inkább tartozott Pétervárhoz, mint Moszkvához. Moszkvában vannak ugyan mély meggyőződésű emberek, de ülnek ölbe tett kézzel; vannak irodalmi körök is, melyek önzetlenül töltik az időt azzal, hogy nap mint nap bebizonyítsák egymásnak valamely hasznos gondolat igazságát, például, hogy a Nyugat rothad, s hogy Oroszország virágzik. Moszkvában egyetlen újság jelenik meg, az is a *Moszkvityanyin*.

A moszkvai a keresztet és a ceremóniákat szereti; a pétervári a hivatalokat és a pénzt; a moszkvai arisztokrata kapcsolatokat kedvel, a pétervári pedig közhivatali emberekkel keres összeköttetést. A moszkvainak nyakába akasztják a Szaniszló-rendet, s ő a pocakján viseli; a pétervárin, mint nyakörv a kutyán, vagy mint akasztott ember nyakán a kötél, úgy feszül a Vlagyimir-rend. Péterváron két évig is élélhet az ember anélkül, hogy gyanítaná, milyen vallást gyakorol; sőt, ott még az orosz templomok is felöltöttek valami katolikust. Moszkvában a megérkezés másnapján felismerik és meghallják önök az igazhitet s annak érchangját. Moszkvában rengeteg ember jár minden vasárnap és minden ünnepnap a déli istentiszteletre; sőt vannak, kik a reggelire is elmennek. Péterváron a férfiak közül senki nem jár el a reggeli istentiszteletre, a délire pedig egyedül a németek, az evangélikusok templomába, s a felutazó parasztok. Péterváron csupán egyetlen ereklye van: ez Péter házacskája; a legtöbb orosz szent teteme Moszkvában nyugszik, kivéve azokét, kiket Kijevben temettek el, meg olyanokét is, kiknek haláláról máig vitatkoznak, például Dmitrij cárevicsé. Mindezeket a szenteket a Kreml falai őrzik; a Péter-Pál erőd falai kazamatákat és pénzverőt rejtenek.

A politikai élettől távol, idejétmúlt hírekkel táplálkozva, a kormányintézkedések nyitját nem ismerve, azok indítékait nem sejtve moralizál Moszkva, sok mindennel elégedetlenkedik, sok mindentről önkényesen nyilatkozik... És egyszerre csak megjelenik egy nagyszabású Ivan Alekszandrovics Hlesztakov¹, s földig hajol az egész város, örvend a látogatásnak, bálokat és ebédeket ad, szel-

¹ Hlesztakov - Gogol *Revizor* című vígjátékának címszereplője. Alakja a nagystílű szel-
hámos jelképévé vált.

lemesen fecseg. Pétervár, melynek központjában minden előfordul, semminek és senkinek nem örül, semmin nem csodálkozik: ha az egész Vasziljevskij-szigetet felrobbantanák lőporral, kevesebb izgalmat váltana ki, mint Moszkvában Hozrevmirza látogatása. Péterváron egy Ivan Alekszandrovcics mit sem számít, ott senkit nem lehet rászedni, sem erővel, sem hatalommal, ott tudják, hol az erő, s kiben. Moszkvában máig is nagy embernek tartanak minden külföldit, ellenben Péterváron - minden nagy embert külföldinek. Pétervár egész életében egyetlen alkalommal örvendezett: nagyon félt a franciától s mikor Wittgenstein megszabadította tőle, sietett őt fogadni. A derék Moszkvában újságban lehet közzétenni, hogy ezen és ezen a napon hatódjon meg, s azon meg azon a napon örvendezzen: van miért hát a főkormányzónak rendeleteket hoznia, van miért katonazenét adni vagy körmenetet rendezni. Viszont a moszkvaiak sírnak, ha éhség van Rjazanyban, és nem sírnak ezen a péterváriak, hisz ők nem is sejtik, hogy létezik-e egyáltalán az a Rjazany, de ha vannak is homályos fogalmaik a belső kormányzóságokról, azt aligha tudják, hogy ott kenyeret esznek.

A fiatal moszkvai nem veti magát alá a formáknak, szabadelvűsödik, s épp ezekben a liberális kirohanásokban lepleződik le a konok szkíta. Ez a liberalizmus a moszkvaiakból azonnal eltűnik, mihelyt megjárják a titkosrendőrséget. A fiatal pétervári külsőséges mint a hivatalos papír, tizenhat éves korában diplomátát, sőt egy kicsit besúgót játszik, s aztán ehhez a szerephez egész életében hű marad. Péterváron minden határtalanul gyorsan történik. Polevoj, öt nappal Pétervárra érkezése után hűségese alattvalóvá vált.¹ Moszkvában ezt szégyellte volna, s legalább még öt évig megmaradt volna szabadgondolkodónak. Általában a moszkvai liberálisok Péterváron kezdenek helyet keresni kezdik átkozni a felvilágosodást, s áldásukat adni a katonai parádéokra. Pétervár, mint egyiptomi kemence, a lehető leghamarább szét pattantja a héjat, de hogy milyen a csibe, mely előbújik - az már nem az ő dolga. Belinszkij, ki Moszkvában népiességet és önkényuralmat prédikált², Pétervárra érkezése után egy hónappal magát Anarcharsis Clootsot is zsebre vágta. Pétervár, mint minden derék, rendes ember, nem hallgat a fecsegésekre, hanem tetteket követel, viszont a nemes lelkű moszkvai szónokok gyakran válnak aljassá cselekedeteikben. Péterváron általában nincsenek liberálisok, s ha mégis felbukanna valaki, úgy az nem kerül el Moszkvába, innét egyenesen kényszermunkára vagy a Kaukázusba indul.

¹ Ny. A. Polevoj - miután a kormány 1834-ben betiltotta az általa kiadott haladó szellemű *Moszkonszkij Tyelegrafot* - Pétervárra utazott és a reakció táborához csatlakozott.

² Belinszkij a negyvenes évek elején gyöttrő válságon esett át Herzen kifejezését használva: „átmeneti betegségen” - az ún. „valósággal való kibékülésen”.

Pétervár sorsában van valami tragikus, komor és fenséges. Kedvenc gyermeke az északi óriásnak, a gigásznak, mely a 93. évi konvent energiáját, keménységét és forradalmi erejét egyesítette magában, kedvenc gyermeke a cárnak, ki az ő javára lemondott hazájáról, s elnyomta azt az európaiság és a civilizáció nevében. Pétervár ege örökké szürke; a nap, mely egyaránt süt jóra és rosszra, egyedül Pétervárra nem tűz, s a mocsaras talaj nedvességet párologtat; utcáin nyirkos, tengerparti szél süvít. S várhatja, ismétlem, minden évben a vihart, mely elárasztja. Moszkva sorsában van valami kispolgári, van valami kisszerű: éghajlata nem kellemetlen, de nem is jó; a házak nem alacsonyak, de nem is magasak. Nézzék csak a moszkvaiakat május 1-én Novinszk környékén vagy Szokolnyilciben: melegük nincs, de nem is fáznak, nagyon jó nekik, megelégedettek a mutatványosbóddékkal, a fogatokkal, magukkal. S ez után vessenek egy pillantást Pétervárra is szép időben. A boldogtalan lakosok sietősen szaladnak ki odúikból, fogatokba vetik magukat, s vágatnak a dácsákba, a szigetekre; megittasodnak, mint a foglyok a *Fidélióban*, a zöldtől, naptól. De a beléjük ivódott megszokott aggodalomtól nem szabadulnak: tudják, hogy egy óra múlva esni fog az eső, tudják, hogy holnap újra fáradhatatlan munkásai a hivatalnak, napszámosai a bürokráciának, s reggel, helyükön kell hogy legyenek. Az ember, ki téli fagytól, nyirkos éghajlattól reszket, az ember, ki örökké ködben, zúzmarában él, más szemmel néz a világra; ezt bizonyítja a kormányzat is, mely ebben a zúzmarában összpontosult, magára öltötte ennek rosszindulatú, mogorva karakterét. A festő, kit Pétervár formált, ecsetje számára a vad és esztelen erő képét választotta, mely embereket pusztított Pompejiben - ez Pétervár ihletése.¹ Moszkvában mindenütt gyönyörű látvány tárul elénk; a sík Pétervárt az ember keresztül-kasul bejárhatja anélkül, hogy akár csak egy közepes panorámát is találna; de, összejáráskálva a várost, vissza kell térni a Néva partjára, s itt csak egyet lehet mondani, hogy ehhez képest Moszkva minden panorámája - semmiség. Péterváron szeretik a pompát, de nem szeretnek semmi fölöslegeset; Moszkvában épp a felesleges az, mi pompának számít; ezért vannak oszlopok minden moszkvai házon, s hiányoznak a péterváriakról; ezért van minden moszkvai lakosnak néhány visszataszítóan öltöztetett, semmittevő lakója, míg a pétervárinak csupán egyetlenegy van, de az tiszta és ügyes.

El kell ismernünk, városok ellentétebben nevelve, mint Moszkva és Pétervár, aligha lehetnek. Pétervár fennállásának folyamán mást sem látott, mint palotaforradalmakat trónfosztásokat és ünnepléseket, s a mi ősi létformánkat egyáltalában nem ismeri. Moszkva pedig, mely tatár iga alatt nőtt fel, és nem saját érdem szerint birtokolta egész Oroszországot, csupán más vidékek alkalmatlansága miatt, megállt a kosihini idők utolsó pontján, csak hallomásból

¹ K. Brjullov Pompeji végnapja (1833) című képéről van szó.

szerzett tudomást a későbbi fordulatokról. Egy bizonyos időpontban jön a futár, hozza magával a hivatalos iratot - és Moszkva hisz e nyomtatott betűnek, hogy ki a cár és ki nem az, elhiszi, hogy Biron jó ember, később pedig hogy gonosz ember, elhiszi, hogy isten azért szállt le személyesen a földre, hogy trónra ültesse Anna Joannovát, majd utána Anna Leopoldovná, aztán Joann Antonovicsot, később Jelizaveta Pavlovnát, Pjotr Fjodorovicsot, majd Pjotr Fjodorovics helyére Jekatyerina Alekszejevát. Pétervár nagyon jól tudja, nem száll le azért az isten, hogy beavatkozzék ezekbe a sötét ügyekbe; Pétervár látta a Nyári Palota orgiáit, s hóban henteregve Biron hercegnőt, a később száműzött Anna Leopoldovná, szeretőjével aludni a Téli Palota balkonján; látta III. Péter temetését, I. Pál temetését. Pétervár sokat látott és sokat tud.¹

Sehol nem adtam át magam oly gyakran, s oly sok gyászos gondolatnak, mint Péterváron. Gyakorta bolyongtam nehéz kétségektől nyomasztva gránitkövei között, közel a kétségbeeséshez. Ezekkel a percekkel Pétervárhoz kötöttem, értük szerettem meg olyannyira e várost, miképpen Moszkvától elhidedültem, mert Moszkva még kínozni, még gyötörni is képtelen. Pétervár minden tisztességes embert ezerszer is arra kényszerít, hogy megátkozza ezt a Babilont; Moszkvában az ember évekig élhet, de az Uszpenszkij székesegyházon kívül nem hallani átkokat sehol. Íme hát, miért rosszabb Pétervárnál. Pétervár fizikailag s morálisan is állandóan lázas állapotban tart. Moszkvában oly mértékben megerősödik az egészség, hogy a szervek plaszticitása helyettesíti az élettevékenységet. Péterváron Zaharzevszkij parancsnokon kívül nincs egyetlen kövér ember sem s ő is sérüléstől kövér. Mindezekből világos, hogy aki testben s lélekben egyaránt élni akar, az nem választja sem Moszkvát, sem Pétervárt. Péterváron félúton elpusztul, Moszkvában szenilis lesz.

„Igen ám, vigye el az ördög - mondják önök - beszélt, beszélt, de ebből még azt sem értettem meg, melyik várost részesíti előnyben?” Legyenek nyugodtak, én sem értettem. Először is, e pillanatban nem választhatok lakhelyet², sem Pétervárt sem Moszkvát; minthogy azonban van végzet, amely helyettünk választja meg lakhelyünket, ezzel ez az ügy lezárult; másodsorban, minden ami él, oly sokoldalú, olyan csodálatos módon egyetlen szövetté fonódik, hogy bár milyen merev következtetés - csak egyoldalú ostobaság. Vannak a moszkvai életnek is szeretetre méltó összetevői, s megvannak ezek Péterváron is; de sokkal több, ami nem engedi szeretni Moszkvát, s Pétervárt gyűlölni kényszerít. Jó oldalai egyébként is minden városnak vannak, még Pekingnek és Bécsnek is: az a három jó ember, kikért az isten megbocsátotta Szodoma és Comorra bűneit,

¹ Utalás a palotaforradalmakra, melyek idején több cárt megfosztottak trónjától, némelyeket pedig kivégeztek.

² Utalás Herzen novgorodi száműzetésére.

de csupán megbocsátotta, és nem többet. Ezért tehát nem kell fellelkesülni: mindenütt, ahol sok ember él, s ahol emberek régóta élnek, akad valami emberi, valami ünnepélyes, valami poétikus. Ünnepélyes a moszkvai harangok zúgása, a processziók a Kremlben; ünnepélyesek Péterváron a nagy katonai parádék; ünnepélyesek a buddhisták összejövetelei is Keleten, mikor száztizenkét fáklya fényénél olvassák szent könyveiket. Nekünk kevés ilyen költői dolgunk van, pedig kellene... S kevés-e ami kellene?

Pétervár és Moszkva közé vasutat jövendölnek. Adja isten! Ezen az úton Pétervár és Moszkva felemelkedne egymás színvonalára, s bizonyára olcsóbb lesz majd Péterváron a kaviár, Moszkvában pedig két nappal korábban tudják meg, mely számait tiltották be a külföldi újságoknak. Hát így áll a dolog!

Novgorod, 1842.

In: Szobranyje szocsinyenyij...II. k. 33-42. o. Magyarul: Orosz forradalmárok a XIX. sz.-ban. Gondolat, Bp., 1970 27-38. o. Fordította: Szanyiiné Klaudy Kinga

CSERNISEVSZKIJ: A MOSZKVAI ÉS A PÉTERVÁRI EMBEREKRŐL

Nyikolaj Gavrilovics *Csernysevszkij*, (1828-1889) irodalmár, közíró, utópista szocialista. Papi családból származik, tanulmányait a pétervári egyetem történelem-filozófia szakán végezte. A *Szovremennyik* című folyóirat munkatársaként majd szerkesztőjeként vált a kor szellemi életének meghatározó alakjává. 1862-ben cikkeiért letartóztatták és Szibériába száműzték, ahonnan csak hat évvel halála előtt érhetett vissza.

A szemelvény a kitűnő szerző tollából a régi és új orosz főváros mentalitásbeli különbségeit elemzi, igen érdekes nézőpontból, látszólag moszkvaiakat dicsérő szavai mögött nem nehéz észrevenni a finom iróniát.

A moszkvai ember arca nyílt, jólelkű, gondtalan, vidám és szívélyes. Mindig örömmel szóba elegyedik bárkivel, bármiről hajlandó vitába szállni, és a beszélgetés során őszinte. A pétervári mindig gondterhelt és komor. Mindig udvarias, sőt gyakran még szívélyes is, de valahogy hidegen és óvatosan, és ha megszólal, akkor is csak a leghétköznapibb dolgokról beszél. Komolyan csak a munkájáról nyilatkozik, vitatkozni, kritikát mondani semmiről sem szeret. A moszkvai arcáról leolvasható, hogy elégedett az emberekkel és a világgal, a pétervári arcáról pedig lerí, hogy elégedett önmagával. persze, csak ha a dolgok jól mennek. Ebből fakad éles megfigyelőképessége, és ide vezethető vissza felfelillantó éles iróniája; azonnal felfedezi, ha a csizmái valakinek nincsenek töké-

letesen kitisztítva, vagy a nadrágtalpalója elszakadt, netán egy gombja meglapult. Észreveszi, és ravaszul, önelégülten elmosolyodik... Egyébként abból a mosolyból áll egész ironiája. A moszkvai ember elnéző mindenféle viselet iránt, nemigen foglalkoztatja a külsín. Mindenekelőtt azt várja, hogy a másik legyen kedves, jó ember, telve szívvel és lélekkel... Az első találkozás alkalmával vitába száll, és csak akkor kezd el ironikusan mosolyogni, amikor a vitapartner véleménye nem egyezik meg annak a társaságnak a nézeteivel, amelyet ő feltétlenül irodalmi vagy filozófiai pártnak tart, s amelyben ő nagyhangon szónokol, vagy meghallgatja amit a többiek szónokolnak. Elmondhatjuk, hogy minden moszkvai, bármilyen rendű és rangú legyen is, tökéletesen elégedett az élettel, mert elégedett Moszkvával, és a maga módján tudja élvezni az életet, mert szabadon, gondtalanul és őszintén él... A pétervári ember ritkán pirospozsgás. Arca gyakran sápadt, és inkább a pétervári éghez hasonlatos. Mindig gondok árnyékolják, nyugtalanság, izgalom ül ki az ábrázatára, és mindezzel együtt valamiféle önelégültség is tükröződik rajta, valami ahhoz fogható érzés, hogy tökéletesen meg van győződve saját emberi méltóságáról. A pétervári ember sohasem fekszik le éjjel két óra előtt, olykor pedig álomra sem hajtja a fejét. De az egyáltalán nem zavarja abban, hogy kilenc órakor már a munkája mellett üljön, vagy az ügyosztályán legyen. Estebéd után aztán ha török, ha szakad ott van a színházban, estélyeken, bálokon, koncerteken, álarcosbálokon, kártyapartikon, mulatságokon, attól függően, hogy éppen milyen évszak van. Mindenre van érkezése; ugyanolyan sietősen kapkodva szórakozik, mint ahogyan dolgozik, és gyakran az órájára pillant, mintha csak attól tartana, hogy nem lesz valamire ideje. A moszkvai ember a legjobb ember. Hiszékeny, beszédes és barátságos. A pétervári épp ellenkezőleg: szófukar, bizalmatlanul, önnön méltóságának tudatában néz az emberre, mintha ügyirataival lenne elfoglalva, vagy „preferanszt” játszana. Márpedig köztudott, hogy e fontos teendők hallgatag összpontosítást követelnek. A pétervári még a földi örömei tekintetében is különbözik a moszkvaitól: az evésben és az ivásban kifinomult gasztronómiai ínycségeket keres, nem pedig a féktelen dorbézolást, habzsolást. Inkább unatkozik a társaságban, minthogy átadná magát a beszélgetés varázsának, vagy fittyet hányjon az illemre és a szertartásoskodásra, ahová a jómodort és a barátságos hangnemet is sorolja. Kivétel a legényemberek mulatsága: az orosz ember egyformán mulat Oroszország minden pontján, s a dőzsölésben mindig előretör valamiféle sztyepei szabadosság, zabolátlanság, amely az ősi novgorodi erkölcsökre emlékeztet...

Eltételezve attól, hogy Moszkva is az új vélemények, s talán az új eszmék után is sóvárog, az én moszkva-anyaéskám úgy él mint régen és nem szomorkodik. Ezekkel az eszmékkel német módra bánik: számára az eszmék egy dolog; az élet egy más dolog. Világos, hogy ebben benne van saját konzervatívizmusa, amely legfeljebb csak meghátrál, - bár azt is alig-alig és igen lassan

teszi - de be nem hódol az újnak. Az új, a modern képviselője Pétervár. Éppen ebben van hatalmas jelentősége Oroszország szempontjából. Nem kérkedik eszméivel: tevékeny és megfontolt...

Moszkvában több dolgát értő ember akad mint Pétervárott, de csinálni valamit kizárólag Pétervárott képesek; Moszkvában pedig csak beszélni tudnak arról, hogy mit és hogyan csinálnának, ha éppen csinálni akarnának.

Csenisevszkij, N. G.: Polnoje szobranijje szocsinyenyij v pjatnadcatyi tomah. Moszkva, 1950. Ford. Magyar István Lénárdné. In. Szvák Gyula: i.m. 239-241. o.

SZOLOVJOV: PÉTERVÁRRÓL ÉS MOSZKVÁRÓL

Szolovjov, V. Sz. (1853-1890) orosz vallásfilozófus, költő. Mind ez idáig talán ő volt a legnagyobb formátumú filozófus, akinek hatása a korabeli nyugati - főként német - filozófiára is igen jelentős. A nemzeti szempontok által nem korlátozott egyetemes keresztény eszme, az ún. „istenember” hirdetője volt. A századforduló orosz „istenkeresői”, misztikusai, valamennyien Szolovjov gondolatvilágából merítették szellemi muníciójukat.

Minél hangosabb az új főváros előnytelen fekvését illető panasz, minél több szemrehányás éri Pétert - egyébként teljesen megalapozatlanul - e főváros helyének kijelöléséért, annál világosabb a történész számára e döntés szükség-szerűsége; mert mi is készíthetett ilyen kellemetlenségek elviselésére? Erre egyetlen válasz adható: a szükség! Ami az első nyugati tenger partján épült orosz város, Pétervár helyének kijelölését illeti, amiért Pétert kritizálják, elég csak az egykori Kelet-Európa térképére pillantanunk, hogy megértsük a választást. Az új várost ott alapították, ahol a Balti-tenger a legmélyebben hatol be a nagy kelet-európai alföldre, és ahol leginkább megközelíti az orosz törzsterületeket, az akkori orosz birtokokat. Ami pedig a klíma és a talaj alkalmatlanságát illeti: nem várhatjuk el erős fizikumú emberektől, hogy a náluk sokkal hitványabb utódaik beteges gyengeségére is figyelemmel legyenek. Pétert nem szabad véleményének és vonalvezetésének egyoldalúságáért hibáztatni. Ugyanis a legcsekélyebb tanújelét sem adta annak, hogy Pétervár kedvéért háttérbe szorítsa Moszkvát. És ezt nem az uralkodó székváros iránti tiszteletből nem tette. Az átalakítás hevében, amelyben oly nagy szerep jutott a gazdaságnak, Moszkva helyzeténél és az átalakító cár különleges oltalmánál fogva, aktív szerepet vállalt. Miközben a gyorsan épülő tengerparti városnak kereskedelmi vezető szerepet szántak, az ősi Moszkva az újonnan létesülő manufaktúraipar központjává vált. Pétervár megjelenésével Moszkva nem veszítette el jelentősé-

gét, így amikor Nagy Péter leányának uralkodása alatt egyetem alapításának gondolata vetődött fel, székhelyét Moszkvában jelölték ki. Moszkva nem vesztett jelentőségéből sem honfitársaink, sem az idegenek, sem a barátok, sem az ellenség számára. Az ellenség gyűlöletével tüntette ki és látogatásával tisztelte meg, s ezzel új és dicső fejezetet nyitott a város történetében. Moszkva, miként régebben is, túrta a bajt, mint korábban is, többször leégett és mint azelőtt is, az orosz földet életet erők nem lankadó áramlásának hatására nőttön-nőtt. Moszkvának, az egyetemi városnak, tudományos életének a történelmi események alapos tisztázásával és a népelet törvényszerűségeinek tüzetes bemutatásával kell megnyilatkoznia. Az ilyen, a gondolkodás határait kitágító magatartás nemesbíti a lelket és összeegyeztethetetlen bármilyen egyoldalúsággal, bármely kishitű nézettel, kicsinyes versengéssel és irigységgel. Moszkva tudja, hogy az új főváros létrejöttével munkamegosztás kezdődött közöttük, ami egyben az erők integrálódása is. Moszkva tudja, hogy Péter semmit sem ragadott el tőle, hogy ugyanazt adta neki is, amit egész Oroszországnak nyújtott, sőt, hogy a többiek-nél korábban élvezhette az azokénál jóval több ajándékot. Moszkva tiszteli Pétert azért a státusért, amelyet Oroszországnak vívott ki, hiszen ismerve saját, Oroszországon belül elfoglalt helyét, jól érzékeli, miként emelkedett ő is a Péter által felemelt országgal együtt. A nagy emberre való tiszteletteljes megemlékezés eme napján Moszkvának méltó módon kell cselekednie; nyugodtan, szenvedélyesen hallatnia a szavát és szorgosan tenni a dolgát.

In: Publicsnije cstenyija o Petre Velikom Moszkva, 1984. 89-90. o. Fordította: Siklós Péter

HERZEN: PÉTERVÁRRÓL ÉS MOSZKVÁRÓL

Attól a naptól fogva, hogy Péter rádöbrent, hogy Oroszország számára csak egy módja van a menekülésnek, ha megszűnik orosznak lenni, s attól a perctől kezdve, hogy Péter eldöntötte: Oroszországot bekapcsolja a világtörténelem vérkeringésébe, megpecsételődtött Pétervár alapításának terve, Moszkva pedig feleslegessé vált. Péter első, kikerülhetetlen lépése az volt, hogy a fővárost áthelyezte Moszkvából Pétervárra. Moszkva Pétervár alapításával másodrangúvá süllyedt. Elvesztette azt a korábbi jelentőségét, amellyel egész Oroszország reá tekintett, és egészen 1812-ig jelentéktelen maradt...

Pétervár valamennyi lakója együttvéve, de külön-külön is nagyon visszataszító. Pétervárt nem lehet szeretni, de én mégis úgy érzem, hogy Oroszország egyetlen más városában sem telepednék le. Főként nem Moszkvában, ahol minden ember mérhetetlenül jóságos, de halálosan unalmas velük együtt lenni. Moszkvára egy félbarbár, félművelt, sajátos földesúri erkölcs jellemző, amely a pétervári tolongásban nem érzékelhető. Mint minden különlegességre, érdemes Moszkvára is egy pillantást vetni, de az embernek rögtön elege lesz belőle.

Az orosz uraságok nem ismerik a komfortot: gazdagok, ám piszkosak. Sárosak, provinciálisak és dagályosan fellengzősek Moszkvában. Szakadatlanul tüsténkednek, hogy Pétervár erkölceit utánozzák, holott Pétervárnak nincsenek is saját erkölcsi szabályai. Semmi új, semmi eredeti nincs Pétervárott, nem úgy, mint Moszkvában, ahol minden originális a Vaszilij Blazsennij székesegyház képtelen architektúrájától kezdve a kalács ízéig. Pétervár a székesfőváros közös, elvont fogalmát testesíti meg, és abban különbözik minden európai várostól, hogy mindegyikre hasonlít. Moszkva viszont abban tér el tőlük, hogy egyetlen európai városra sem hasonlít, mert ő a gazdag orosz falu gigantikus elburjánzása. Pétervár parvenü. Nem őrzi évszázadok megszentelt emlékeit a múltból, nincs érzelmi kapcsolata azzal az országgal, amelynek képviselte érdekében életre keltették a mocsárból. Van rendőrsége, vannak hivatalai, kereskedői, hatalmas házai, járdái, amelyeken közlekedni lehet, vannak gázlámpái, amelyek valóban megvilágítják az utcákat. És Pétervár elégedett saját kényelmes, ám gyökértelen életvitelével, amely mint maga a város is, olyan cölöpökön nyugszik, amelyek leverésébe százczrek pusztultak bele.

Moszkvában halotti csönd uralkodik. Az emberek nem csinálnak semmit. Csak éldegélnek és pihengetnek a munkájuk előtt. Moszkvában tíz óra után nem találni egy kocsi, és egy teremtett lelket sem látni az utcán. Léptenyomon a bomlásnak indult keleti-szláv életmód jut eszünkbe. Pétervárott örökös a sürgés-forgás, és mindenki rendkívül elfoglalt. Pétervár tüsténkedése értelmetlen, de a munkálkodás szokása már önmagában is nagy dolog.

A pétervári ember megvalósítja ugyan céljait is, ám azok vagy korlátozottak, vagy alávalók, elégedetlen a jelennel, ám tevékenykedik. És a moszkvaiak? Még a legnemesebb lelkületűek is céltalanok. Legnagyobb részük meg van elégedve önmagával, vagy ha mégis elégedetlen, képtelen a ködös gondolatok, tétova, bizonytalan érzések között rátapintani a fájó pontra. Pétervárott minden irodalmár - kalmár. Ott nincs egyetlen olyan irodalmi kör sem, amelyben nem az érdek, nem a személy, hanem az eszme lenne az összekötetés. A pétervári irodalmárok fele olyan művelt, mint a moszkvaiak, s ha a péterváriak Moszkvába utaznak, csodálkozva hallgatják az irodalmi esteken elhangzott okos gondolatokat. Ennek ellenére minden kiadói tevékenység Pétervárott zajlik. Ott jelen-

nek meg a folyóiratok, ott okosabb a cenzúra, ott élt és alkotott Puskin, Karamzin, sőt még Gogol is inkább pétervári volt, mint moszkvai. Moszkvában mélyen gondolkodó, de karba tett kézzel üldögélő emberek élnek. Moszkvában irodalmi társaságok is vannak, de ezek tagjai azzal töltik idejüket, hogy nap mint nap önzetlenül győzködik egymást valamiféle hasznos ideáról, példának okáért arról, hogy a Nyugat hanyatlik, Oroszország pedig felvirágzik...

In: Szobranijje Szocsinyenyij v tridcatyi tomah I-II. kötet, Moszkva, 1954. 35, 36-37. o. Fordította: Magyar István Lénárdné

IV. TÉMA

AZ OROSZ KAPITALIZMUS NÉHÁNY JELLEGZETESSÉGE I.

A DEKABRISTÁK ALKOTMÁNYTERVEZETÉBŐL

A Napóleon felett aratott katonai győzelem hozzájárult az orosz nemzeti öntudat erősödéséhez, másrészt azonban a háború során Európát járó nemesi és értelmiségi származású fiatal katonatiszteket rádöbentette Európa gazdasági, társadalmi és intézményi fölényére. Éles kontrasztot jelentett számukra az európai parlamentáris és polgári rendszer, segített felismerni számukra az orosz viszonyok elavultságát, fejletlenségét. A háborúk végleges lezárulása után a húszas évek elején közülük kerültek ki azok a kis létszámú csoportok, amelyek - politikai párt szervezési lehetőségének híján - illegális szabadkőműves páholyokba tömörülve próbálták kidolgozni az orosz önkényuralom megreformálásának koncepcióját, és megvalósításának módját. Törekvéseik központjában az abszolutizmus és a jobbágyrendszer megszüntetése állott. Társaságaik - így a „Közjő Szövetsége”, a „Honmentő Szövetség”, az „Északi Társaság”, a „Déli Társaság” egymástól is eltérő programokat dolgoztak ki a fenti problémák megoldására. Az egyik legjelentősebb, az „Északi Társaság” alkotmánytervezetét 1821-ben Muravjov készítette, több változatban maradt ránk, a második fogalmazványt tekintik mértékadónak. Az alábbi szövegben - kihagyásokkal - ebből idézünk.

Az orosz népről és kormányzatról

1. Az orosz nép amely szabad és független, nem tartozik és nem tartozhat semmilyen személyhez vagy családhoz.
2. A legfőbb hatalom forrása kizárólag a nép, kizárólag őt illeti meg az a jog, hogy önmaga számára *alaptörvényeket* hozzon.
3. Oroszország *kormányzata alkotmányos és szövetségi kormányzat.*

Az állampolgárokról

3. Az *állampolgárság* az a jog, hogy ebben az alkotmányban meghatározott módon mindenki részt vehet a közügyek irányításában: közvetve, azaz a hivatalnokok vagy azok választóinak a megválasztása révén, vagy közvetlenül, annak következtében, hogy maga is megválasztható legyen bármilyen közszolgálatra a *törvényhozó, a végre- hajtó vagy bírói hatalom* területén.
5. Annak, hogy valaki állampolgár legyen, a következő feltételei vannak: legalább 21 éves életkor, meghatározott és állandó lakóhely, épelméjűség, sze-

mélyes függetlenség, a közszolgáltatások hátralék nélküli kiegyenlítése, törvényi feddhetetlenség.

Az orosz állampolgárok állapotáról, személyi jogairól és kötelezettségeiről

10. A törvény előtt minden orosz egyenlő.
11. Orosznak kell tekinteni Oroszország valamennyi őslakosát, továbbá a külföldiek Oroszországban született gyermekeit, ha elérték a nagykorúságot - mindaddig, amíg ki nem jelentik, hogy nem kívánnak élni ezzel a kiváltsággal.
12. A közterhek viselésére mindenki egyformán köteles. Mindenki köteles a törvényeknek és a Haza hatóságainak engedelmeskedni, és a haza védelmére jelentkezni, amikor a Törvény kívánja.
13. A jobbágyi állapot és a rabszolgaság megszűnik; az a rabszolga, aki lábát Oroszország földjére tette, szabaddá válik. A nemesi születésű, és az egyszerű népből származó emberek között különbséget tenni nem szabad, mert ez ellenkezik a hittel, amely szerint minden ember testvér, isten akaratából valamennyien jónak és jóra születtek, valamennyien egyszerűen csak emberek; hiszen esendők és tökéletlenek.
14. Véleményét és érzelmeit mindenki szabadon kinyilváníthatja, s azokat a sajtó útján honfitársaival közölheti. a könyvek ellen, hasonlóan az összes többi cselekedethez, a polgárok vádat elmehetnek a bíróság előtt, és ezekben az ügyekben az esküdtek ítélkeznek.
15. A kereskedelemben és az iparban az ez idő szerint fennálló gildék és céhek megszűnnek.
18. Minden bűnügyben esküdtek bevonásával kell eljárni.
19. A gonosz szándékkal gyanúsítottat az alkotmány által felállított hatóságok a megállapított módon őrizetbe vehetik, de 24 óra alatt (azok felelősségére akik letartóztatták) írásban közölni kell vele letartóztatásának okát, ellenkező esetben haladéktalanul szabadlábra kell helyezni.
20. A letartóztatott, amennyiben bűnvádat nem emelnek ellene, haladéktalanul szabadlábra kerül, ha van aki kezességet vállal érte.
21. Senkit sem lehet másként, mint olyan törvény alapján elítélni, amelyet a büntett elkövetése előtt kihirdettek, s szabályszerűen és törvényes módon életbe léptettek.
22. Ez az Alkotmány meghatározza, hogy milyen hivatalnokoknak és milyen körülmények között van joguk írásbeli parancsot kiadni valamely állampolgár letartóztatására, iratai lefoglalására, és levelei felbontására vagy házkutatás tartására. Ugyancsak az Alkotmány határozza meg a felelősséget ezekért az intézkedésekért.

23. A tulajdonjog, amely csupán dolgokra vonatkozhat, szent és sérthetetlen.
24. A földbirtokosoknak földjeik megmaradnak. A telepesek házai veteményes kertjeikkel együtt a telepesek tulajdonát képezik minden, a földműveléshez szükséges szerszámmal, és az azokhoz tartozó jószággal együtt.
25. Az állami és koronaparasztoikat közbirtokosoknak fogják nevezni, valamint azokat is, akiket ez idő szerint szabad földműveseknek neveznek, amennyiben azt a földet, amelyiken élnek, közbirtokukba bocsátják és tulajdonukul ismerik el. A koronabirtokok igazgatósága megszűnik.
26. Későbbi törvények fogják meghatározni, hogy ezek a földek milyen módon jutnak köztulajdonból minden egyes telepes magántulajdonába, és milyen szabályokon fog alapulni a közös földeknek ez a felosztása közöttük.
27. A bérelt birtokon élő telepesek szintén szabaddá válnak, de a föld azoké marad akiknek adták, mégpedig annyi ideig, amennyi időre adták.
28. A katonai telepek haladéktalanul megszűnnek. A telepes zászlóaljak a közkatonák és századok a közkatonák rokonaival együtt a közbirtokosok rendjébe lépnek.
29. Az emberek 14 osztályra történő felosztása hatályát veszti. A polgári szolgálat rendfokozatai, amelyeket a németektől vettünk kölcsön s az övéiktől semmiben sem különböznek, megszűnnek, az Orosz Nép ősrégi intézményeinek megfelelően. Az egytelkes, kispolgár, nemes, tekintélyes polgár elnevezéseket és rendeket, valamennyit a Polgár vagy az Orosz elnevezés váltja fel.
30. A papok járandóságukat megkapják ezentúl is. Hasonlóképpen mentesülnek a beszállásolás alól és a fogatállítás kötelezettsége alól.
31. A nomád törzseknek polgári jogaik nincsenek. Az a jog azonban, hogy a körzeti előljáró választásában részt vegyenek, őket is megilleti.
37. A földalatti börtönök és várak kazamatái, s általában az összes ügynevezett állami börtönök megszűnnek; s senkit sem lehet másként, mint az erre a célra szolgáló állami fogházakba becsukni.
38. A vádlottakat nem szabad egy helyre becsukni az elítéltekkel, az adósságért vagy könnyebb vétkekért clítélteket - a súlyosabb büntetteket elkövetőkkel és a gonosztevőkkel.
39. A polgárok kötelesek fogházigazgatókká olyan lelkiismeretes embereket választani, akik vállalni tudják a felelősséget minden, a becsukottakkal szemben elkövetett törvényellenes és emberellenes cselekedet miatt.
40. Az ez idő szerint szolgáló rendőrtisztviselőket fel kell menteni, és helyükre a lakosság által választott tisztviselőket kell állítani.
41. Azt a polgárt, aki akár erőszakkal, akár vesztegetéssel megzavarja a népképviselőik szabad választását, bíróság elé kell állítani.

41. Senkit sem szabad háborgatni abban, hogy vallását lelkiismerete és érzelmei szerint gyakorolja, amennyiben azzal a természet és az erkölcs törvényeit nem sérti meg.

In: A dekabristák válogatott írásai. Összeállította: Niederhauser Emil. Budapest, 1954. 163-177.l. Fordította Trócsányi György.

TROCKIJ (1905): OROSZORSZÁG TÁRSADALMI FEJLŐDÉSE ÉS A CÁRIZMUS

Trockij, Lev Davidovics, (1879-1940) orosz forradalmár, közíró, szovjet államférfi. 1896-tól vesz részt az orosz munkásmozgalomban, az Iszkra egyik alapítója. Az 1905-ös forradalomban a pétervári szovjet elnökhelyettese volt. 1917-ig emigrációban élt, majd visszatérése után a bolsevik párt Lenin mellett legismertebb vezére lett. A 17-es forradalom alatt a petrográdi katonai tanács elnöke, a polgárháborúban előbb külügyi, majd hadügyi népbiztos. A húszas években az ún. munkásellenzék vezére, a világforradalom teóriájának hirdetője. Mivel szembekerül Sztálinnal előbb a pártból zárják ki 1927-ben, majd kitoloncolják 1929-ben. A 30-as években emigrációban a Negyedik Internacionálé megszervezésével kísérletezik, miközben távollétében szovjetellenes dolgozataiért halálra ítélik, és ezt egy Ramon Mercader nevű mexikói fanatikus végre is hajtja. Több jelentős művet alkotott, kiemelkedik ezek közül az emigrációban írt „Az elárult forradalom” című.

Forradalmunk megszüntette országunk „eredetiségét”. Bebizonyította, hogy a történelem nem alkotott számunkra külön törvényt. Ugyanakkor éppen az orosz forradalom rendelkezik azzal a sajátos jelleggel, amely egész történelmi-társadalmi fejlődésünk sajátosságának eredménye, és mint ilyen, egészen új történelmi távlatokat nyit meg. Szükségtelen elidőzni ama metafizikai jellegű kérdésnél, hogy - a „mennyiségi és minőségi” eltérések alapján - összehasonlítható-e Oroszország és Nyugat-Európa. Mégsem kételkedhetünk abban, hogy az orosz társadalmi fejlődés fő jellemzője annak lassúságában és primitívségében áll. Lényegében az orosz állam nem sokkal fiatalabb az európai államoknál: az orosz állami lét kezdete az évkönyvek szerint 862-re esik. Ugyanakkor a gazdasági fejlődés lassú üteme, amelyet a kedvezőtlen természeti adottságok és a ritka népesség okozott, hátráltatta a társadalmi kikristályosodást; egész történelmi fejlődésünkön nyomot hagyott ez a rendkívüli elmaradottság.

Nehéz lenne megmondani, hogyan fejlődött volna tovább az orosz állam, ha elszigetelten, pusztán a belső tendenciák hatása alatt változik. Elég annyi, hogy nem így történt. Az orosz társadalmi élet egyre inkább a fejlettebb

nyugat-európai társadalmi és állami viszonyok szüntelen nyomása alatt állt. A nemzetközi kereskedelem viszonylagos gyengén fejlettsége következtében meghatározó szerepet játszottak az államközi és katonai kapcsolatok: Európa társadalmi hatása elsősorban a haditechnika átadásában nyilvánult meg.

A primitív gazdasági alapokon létrejött orosz állam összeütközésbe került a magasabb fejlettségű gazdasági alapon kifejlesztett államszervezetekkel. Ekkor két lehetőség nyílt meg: az orosz állam vagy elbukik ebben a harcban, ahogyan az Arany Horda elbukott a moszkvai fejedelemséggel szemben; vagy utoléri azok gazdasági viszonyainak fejlettségi szintjét, a kívülről jövő nyomás alatt felemészte a nemzet életerejének igen jelentős részét. Az első megoldáshoz az orosz gazdaság már nem volt kellően primitív. Az állam nem omlott össze, hanem - miközben rendkívüli mértékben igénybevette a nép gazdasági erejét - növekedésnek indult.

Bizonyos mértékben az elmondottak érvényesek minden más európai államra is. De azzal a különbséggel, hogy ezek az államok, egymás közötti harcaikban, megközelítőleg azonos gazdasági alapzatra támaszkodtak, s ezért államiségük fejlődésében nem tapasztalhatók ilyen hatalmas, gazdaságilag erőn felüli belső kihívások.

A krími és nogaj tatárokkal vívott harc nagy erőfeszítéseket követelt. Ám bizonyára nem nagyobbat, mint az angol-francia százéves háború. Nem a tatárok kényszerítették Oroszországot a tűzfegyverek bevezetésére és az állandó sztrelecezredek felállítására; nem a tatárok készítették a zsoldos lovasság és reguláris gyalogság létrehozására. Itt Litvánia, Lengyelország és Svédország kényszerítő hatásáról van szó. Az orosz állam, hogy kitarthasson a jobban felfegyverzett ellenséggel szemben, rákényszerült az ipar és a technika meghonosítására, katonai szakértők, állami pénzhamisítók és lőporkészítők alkalmazására, erődépítési tankönyvek beszerzésére, navigációs iskolák és gyárak felállítására, titkos és valóságos titkos tanácsosok kinevezésére. S bár a katonai tanácsadókat és a titkos tanácsosokat külföldről lehetett behívni, az anyagi eszközöket, korábban ismeretlen mértékben, magából az országból kellett előteremteni.

Az orosz államgazdaság története a hadi szervezet szükségességekkel történő ellátását szolgáló, a maguk nemében hősiességek láncolata. Az egész kormányzó apparátus a kincstár érdekeinek megfelelően épült fel és alakult át. Feladata abban állott, hogy a felhalmozott népi munka minden egyes darabkáját összpontosítsa és saját céljaira hasznosítsa.

Az eszközök felkutatása során a kormányzat semmitől sem riadt vissza: a parasztságot önkényes és mindig mérhetetlenül súlyos adókkal sújtotta, s ehhez a lakosság sehogyan sem volt képes alkalmazkodni. Létrehozta az *obscsina* kölcsönös felelősségét. Kéréssel és fenyegetéssel, rábeszéléssel és erő-

szakkal elvette a kereskedők és a kolostorok pénzét. A parasztok elmenekültek, a kereskedők emigráltak. A XVII. századi összeírások a népesség fokozatos csökkenéséről tanúskodnak. Ebben az időszakban a másfél milliós költségvetésnek kb. 85%-át a hadseregre fordították. A XVIII. század elején Péter; miután súlyos vereségeket szenvedett, kénytelen volt új minta szerint megszervezni a gyalogságot és létre kellett hoznia a flottát. E század második felében a költségvetés már 16-20 millióra rúgott, s a hadseregre és a flottára fordították 60-70%-át. Ez a szám I. Miklós idején sem süllyedt 50% alá. A XIX. század közepén a krími háború a cári önkényuralmat az akkori Európa gazdaságilag legfejlettebb államaival - Angliával és Franciaországgal - állította szembe; a háború eredményeként szükségesnek mutatkozott a hadseregnek az általános hadkötelezettség alapján történő újjászervezése. A jobbagység 1861-es fél-felszabadításában az állam pénzügyi és katonai szükségletei meghatározó szerepet játszottak.

Am a belső erőforrások nem voltak elegendők. A kormány már II. Katalin idejében lehetőséget kapott külföldi kölcsönök felvételére. Ettől fogva egyre inkább az európai tőzsde lett a cárizmus finanszírozásának forrása. A hatalmas pénztökek nyugat-európai pénzpiacokon történő felhalmozódása ettől az időtől végzetes hatást gyakorolt Oroszország politikai fejlődésére. Az államszervezet erőltetett növekedése immár nem pusztán a közvetett adók mértéktelen emelkedésében nyilvánult meg, hanem az államadóság lázas ütemű növekedésében is; ez az 1898 és 1908 közötti tíz évben 19%-ra emelkedett, és az időszak végére elérte a 9 milliárd rubelt. Annak legjobb bizonyítéka, hogy milyen mértékben függött az önkényuralom államapparátusa Rotschildtól és Mendelsohntól, az a tény, hogy csupán a kamatok elvitték az államkincstár tiszta jövedelmének közel egyharmadát. Az 1908-ra elfogadott költségvetésben a hadsereg és a flotta kiadásai, az államadóságok kamataival és a háború befejezésével összefüggő kiadásokkal együtt, 1 milliárd rubelt tesznek ki, tehát a teljes állami költségvetés 40,5%-ára rúgnak.

Nyugat-Európa e kényszerítő hatásának eredményeként az önkényuralmi állam a többlettermék aránytalanul nagy részét szívtá el - tehát a kialakuló privilegizált osztályok rovására élt, s ezzel visszatartotta azok enélkül is lassú fejlődését. Mi több. Az állam igényt tartott a földművelő szükséges termékére, megfosztván ezáltal őt létezésének feltételeitől, előzve földjéről, amelyet képtelen volt megművelni; így visszafogta a népesség növekedését és fékezte a termelőerők fejlődését. Ilyen módon, amennyiben az állam elszívta a többlettermék aránytalanul nagy részét, hátráltatta még a lassú rendi differenciálódást is; amennyiben pedig elsajátította a szükséges termék jelentős részét, szétzúzta azokat a primitív termelési alapokat, amelyekre támaszkodott.

Am fennmaradása és uralma érdekében, maga az állam is igényelte a rendi-hierarchikus szervezetet. Éppen ezért, bár aláásta e szervezet növekedé-

sének gazdasági alapjait, az állam ezzel egyidőben annak az államrend eszközeivel történő fejlesztésére törekedett - s mint minden más állam, a rendi formálódás folyamatát a maga javára akarta fordítani.

A társadalmi erők játékának eredője jóval hosszabb ideig hajolt az államhatalom oldalára, mint azt a nyugat-európai történelemben látjuk. Az állam és a felső társadalmi csoportok közötti szerepeknek a dolgozó nép kárára történő ama felcserélődése, amely a jogok és kötelességek, a terhek és privilégiumok megoszlásában fejeződik ki, nálunk a nemesség és a papság szempontjából kedvezőtlenebbül alakult, mint Nyugat-Európa középkori rendi államaiban. Sőt, jelentős túlzással, egyesek azt állíthatják - ahogyan ezt Miljukov teszi az orosz kultúrtörténet tárgyalásakor -, hogy abban az időben nálunk az államhatalom, saját érdekeinek megfelelően, maga hozta létre a rendeket.

A rendeket nem lehet létrehozni törvényhozói vagy adminisztratív úton. Mielőtt valamelyik társadalmi csoport az államhatalom segítségével képes privilegizált renddé önállósulni, gazdaságilag kell kialakítania a maga társadalmi fölényét. A rendeket nem lehet előzetesen összeállított rangtáblázat vagy a Becsületrend szabályzata szerint gyártani.

Kétségtelen, hogy a cárizmus, a privilegizált rétegekhez való viszonyában, összehasonlíthatatlanul nagyobb önállósággal rendelkezett, mint a rendi monarchiából született európai abszolútizmus.

Legnagyobb hatalmát az abszolútizmus akkor érte el, amikor a burzsoázia, a harmadik rend vállain felemelkedve, annyira megerősödött, hogy megfelelő ellensúlyként szolgálhatott a feudális társadalom erőivel szemben. Az a helyzet, amelyben a privilegizált és a vagyonos osztályok, egymással vetélkedve, ki-egyenlítették egymást, az államszervezet számára biztosította a legnagyobb függetlenséget. XIV. Lajos azt mondhatta: „L'État, c'est moi” (Az állam én vagyok). A porosz abszolút monarchia Hegel számára öncélnak, az állam általában vett eszméje megvalósulásának tűnt.

A cárizmusnak, a centralizált államapparátus létrehozására irányuló törekvésében, nem annyira a privilegizált rétegek igényeivel kellett megküzdenie, inkább egy olyan ország vadságával, szegénységével és szétforgácsoltságával, amelynek egyes részei teljesen önálló gazdasági életet éltek. Nem a gazdaságilag uralkodó osztályok egyensúlyi helyzete - mint Nyugaton, -, hanem társadalmi gyengesége és politikai jelentéktelensége teremtett a bürokratikus önkényuralomból önálló szervezetet. Ebből a szempontból a cárizmus átmeneti forma az európai abszolútizmus és az ázsiai despotizmus között - jóllehet, valószínűleg közelebb áll az utóbbihoz.

De ugyanakkor, amikor a félszásiai társadalmi viszonyok a cárizmust önkényuralmi szervezetté tették, az európai technika és az európai tőke egy európai nagyhatalom minden eszközével ellátta. Ez lehetőséget adott a cáriz-

musnak, hogy beavatkozzék Európa politikai viszonyaiba, amelyekben azután súlyos ökle meghatározó tényező lett. 1815-ben I. Sándor megjelenik Párizsban, visszahelyezi trónjukra a Bourbonokat és ő maga lesz a Szent Szövetség eszméjének képviselője. 1848-ban I. Miklós óriási kölcsönöket vesz fel az európai forradalmak leverésére, és csapatait a felkelt magyarok ellen küldi. Az európai burzsoázia azt remélte, hogy a cári csapatok valamikor még hasznára lesznek a szocialista proletariátus ellen, ahogyan korábban segítették az európai despotizmust éppen a burzsoázia ellenében.

De a történelmi fejlődés más úton haladt. Az abszolutizmust szétzúzta a kapitalizmus, amelyet pedig oly buzgón támogatott.

A kapitalizmus előtti korban az európai gazdaság hatása az oroszra lényegében korlátozott volt. Az orosz gazdaságot naturális, következőképpen önmagával beérő jellege elszigetelte a termelés fejlettebb formáinak hatásától. Rendi szerkezetünk, mint már mondtuk, a végsőkig kifejtetlen volt. Amikor azonban magában Európában végérvényesen győzedelmeskedtek a kapitalista viszonyok, a pénztőke az új gazdasági hordozójává vált, s az abszolutizmus, fennmaradásáért harcolva, az európai kapitalizmus szekértolója lett - akkor a helyzet alapvetően megváltozott.

Azok a „kritikai” szocialisták, akik képtelenek megérteni az államhatalom jelentőségét a szocialista fordulat számára, az önkényuralom rendszertelen és barbár tevékenységének példáján is láthatják: milyen óriási szerepet játszhat az államhatalom tisztán gazdasági téren, amikor általában a történelmi fejlődés irányában tevékenykedik.

A cárizmus, miközben az oroszországi gazdasági viszonyok kapitalizálásának történelmi eszköze volt, mindenekelőtt önmagát erősítette.

Arra az időre, amikor a fejlődő burzsoá társadalom szükségletet támasztott a Nyugat politikai intézményeire, az önkényuralom, az európai technika és az európai tőke segítségével, immár hatalmas tőkés vállalkozóvá, bankár-rá, a vasutak és az italmérések monopolista tulajdonosává vált. Centralizált-bürokratikus apparátusra támaszkodott, amely alkalmatlan volt az új viszonyok szabályozására, azonban teljes mértékben képes volt nagy energiákat fordítani a rendszeres repressziókra. Az állam hatalmas méreteit legyőzte a távíró, amely az adminisztráció döntéseinek magabiztosságát, viszonylagos egységességet és gyorsaságot adott, a vasút pedig lehetővé tette a katonai erő átdobását rövid idő alatt az ország egyik végéből a másikba. Európa forradalom előtti kormányai szinte alig ismerték a vasutat és a távíró. Az abszolutizmus rendelkezésére álló hadsereg igazi kolosszus - s bár az orosz-japán háború komoly ütközeteiben nem tudott helytállni, a belső uralom fenntartására bizonyára megfelelő volt. A mai orosz hadsereghez foghatóval nemcsak a régi Franciaország, de az 1848-as Európa kormányai sem rendelkeztek.

Az abszolútizmus pénzügyi és katonai hatalma nemcsak az európai burzsoáziát, de az orosz liberálisokat is lenyűgözte és elvakította, s azok minden hitüket elvesztették, hogy nyílt összecsapásban lehetőség van az abszolútizmus-sal való sikeres megmérkőzésre. E pénzügyi-katonai hatalom, úgy tűnt, bármi-féle orosz forradalom lehetőségét kizárja.

Valójában azonban minden éppen fordítva történt. Minél centralizáltabb az állam s minél függetlenebb az uralkodó osztályoktól, annál gyorsabban válik a társadalom fölött álló, önállósult szervezetté. Minél nagyobbak e szervezet katonai-pénzügyi erői, annál hosszabb és sikeresebb lesz harca a fennmaradásért. A centralizált állam, a maga hétmilliárdos költségvetésével, nyolcmilliárdos adósságával és milliós harcrakész hadseregével, még jóval azután is kitart-hat, hogy már képtelen kielégíteni a társadalmi fejlődés elemi szükségleteit - egyebek között a katonai biztosságát amelynek megőrzésére eredetileg létrejött.

Ilyen módon az abszolútizmus adminisztratív, katonai és pénzügyi hatalma, amely lehetővé tette számára, hogy a társadalmi fejlődéssel szemben létezzen, nem zárta ki a forradalom lehetőségét - ahogyan azt a liberálisok gondolták -, hanem, éppen ellenkezőleg, a forradalmat tette az egyetlen megoldás-sá; s e forradalomnak az abszolútizmus hatalma már előzetesen annál radikáli-sabb jelleget adott, minél inkább elmélyítette a szakadékot a liberalizmus és az új gazdasági fejlődés által mozgásba hozott néptömegek között.

Az orosz marxizmus igazán büszke lehet arra, hogy egyedül volt képes felismerni a fejlődés irányát és meghatározni általános formáit. (Még az olyan reakciós bürokrata, mint Mengyelejev professzor is kénytelen elismerni ezt. Az ipar fejlődéséről szólva megjegyzi: „A szocialisták itt láttak, s talán részben mégis értettek valamit, de eltévelyedtek, hiszen katolikusok(!), az erőszakhoz fordul-tak, szemet hunytak a csőcselék állati ösztönei fölött, s a hatalomra törnek.”) Ráadásul abban az időben, amikor a liberalizmust a lehető legutópisztikusabb „realizmus” hipnózisa táplálta, a forradalmi narodnyikok pedig fantazmagóri-ákban és csodavárásban éltek.

Az orosz kapitalizmus

A termelőerők fejlettségének alacsony színvona1a, - párosulva az állami rablógazdálkodással, nem tette lehetővé sem a többlet felhalmozását, sem a társadalmi munkamegosztás széleskörű fejlődését, sem a városok növekedését A kézművesség nem különült el a földműveléstől, nem összpontosult a városok-ban, hanem, a falusi népességgel együtt az egész országban szétszórva megre-kedt a kusztárkodás színvonalán. Éppen a kézműiparok szétforgácsolt jellege miatt, a kusztárok nem megrendelésre termeltek, mint az európai városok kéz-művesei, hanem eladásra. A szétszórtan települt termelő és a hasonló fogyasztó

közötti közvetítő a kupec vagy vándor kereskedő volt. Ilyen módon, a ritka és szegény lakosság, s a városok ezzel összefüggő jelentéktelensége a kereskedőtöke számára hatalmas szerepet biztosított a régi Moszkvai-Oroszország gazdaságának szervezetében. Ám maga a kereskedőtöke is szétforgácsolt maradt, s nem hozott létre nagy kereskedelmi központokat.

Nem a falusi kusztár, s még csak nem is a nagykereskedő került szembe a nagyipar megteremtésének szükségességével, hanem az állam. A svédek rákényszerítették Pétert a flotta és az újípusú hadsereg megteremtésére. Ám a péteri állam, bonyolultabbá alakítva saját katonai szervezetét, közvetlen függésbe került a Hansa-városok, Hollandia és Anglia iparától. A hadsereget és flottát kiszolgáló hazai manufaktúrák megteremtése az állam védelmének lényegi feladatává vált. Gyáripari termelésről Péter előtt nem beszélhetünk. Uralkodása után már 233 kincstári és egyéni nagyvállalkozást számlálhatunk: bányákat és fegyvergyárakat, posztó-, vászon- és vitorlavászon-gyártó üzemeket. Ezen új ipari vállalkozások gazdasági alapját egyrészt az állami eszközök, másrészt éppen a kereskedőtöke teremtette meg. Végül, s nem ritkán, az új iparágat az európai tőkével együtt importálták, amelyet hosszú évekre megfelelő előjoggal láttak el.

A kereskedőtöke a nagyipar megteremtése során Nyugat-Európában is nagy szerepet játszott. Ám ott a manufaktúra a felbomló kézművesség alapzatán növekedett, miközben a korábbi önálló kézművest saját bérmunkásává tette. Itt, Moszkviában, a Nyugatról behozott manufaktúra korántsem talált szabad kézműveseket, s kénytelen volt a jobbágy-parasztok munkáját igénybe venni.

Ilyen módon a mi XVIII. századi gyárunk a kezdet kezdetétől nem talált konkurensre a városi kézműves személyében. De a kusztár sem volt versenytársa: az tömegfogyasztásra termelt, míg a szabályozókkal tetőtől talpig gúzsbakötött gyár főként az állam, s részben a felső osztályok szolgálatára állt.

A XIX. század első felében a textilipar széttöri a jobbágymunka és az állami szabályozás abroncsát. Az önkéntes bérmunkán alapuló gyár, természetesen gyökerében idegen volt a mi klósi Oroszország társadalmi viszonyaitól. A jobbágytartó nemesség éppen ezért a végsőkig a szabadkereskedelem híve volt. Miklós, személyes rokonszenve alapján, szívvel-lélekkel a nemesség oldalán állt. Mégis, az állam szükségletei, közöttük a kincstár érdekei, rákényszerítették a vámkorlátozások politikájára és a gyárosok pénzbeli támogatására. Miután Angliában eltörölték a gép kiviteli tilalmát, az orosz textilipar teljes egészében angol mintára alakult. A német Knopp a 40-50-es években 122 fonógyárat telepített, mégpedig az utolsó szegig, Angliából Oroszországba. A textiliparban ez a szólás járta: „Ahol a templom, ott a pópa, ahol a gyár, ott van Knopp”. Ennek eredményeként, hogy a textilipar piacra termelt - annak ellenére, hogy állandó hiány mutatkozott képzett és szabad munkáskezekben -, Oroszország már a

jobbágyság eltörlése előtt az ötödik helyen állt a szövöszékek száma tekintetében. Ám a többi iparág, s különösen a vasipar, szinte nem is fejlődött Péter után. E megrekedés alapvető oka a rabmunka volt, amely az új technika bevezetését tökéletesen lehetetlenné tette. A szövetet a jobbágy-parasztok szükségletére termelték; a vas azonban már előfeltételezi a fejlett városi ipart, a vasutat, a gőzhajózást. Ám mindez lehetetlen volt a jobbágyrendszer alapzatán. Ugyanakkor e rendszer magának a mezőgazdaságnak a fejlődését is visszafogta, amely egy idő óta mind többet termelt külföldi piacra. A jobbágyság eltörlése éppen ezért a gazdasági fejlődés sürgető követelménye volt. Ám ki vihette ezt végbe? A nemesség hallani sem akart erről. A tőkés osztály még túlságosan jelentéktelen volt, semhogy önerőből kivívhatott volna egy ilyen nagy horderejű reformot. A parasztság időnkénti megmozdulásai, amelyeket semmiképpen sem hasonlíthatunk a német parasztháborúhoz vagy a Jacquerie-hoz, elszigetelt kitérések maradtak, hiszen nem találtak vezetőkre a városokban, önmagukban pedig túlságosan gyengék voltak, hogy megsemmisítsék a földesúri hatalmat. A döntő szót így az állam mondhatta ki. A cárizmusnak a krími háborúban véres katonai vereséget kellett szenvednie, hogy tulajdon érdekeinek megfelelően, az 1861-es fél-felszabadító reformmal megtisztítsa az utat a kapitalista fejlődés előtt.

Ez időtől új korszak kezdődik az ország gazdasági fejlődésében, amelyet a „szabad” munka tartalékseregének gyors növekedése, a vasúthálózat lázas ütemű fejlődése, kikötők alapítása, az európai tőke szakadatlan beáramlása, az ipari technika európaizálása, a hitel olcsóbbodása és a hitelfelvétel megkönnyítése, a részvénytársaságok számának, emelkedése, az aranyvaluta bevezetése, a tomboló protekcionizmus és az államadósság lavinaszerű növekedése kíséri. III. Sándor uralkodása (1881-1894), amikor a nemzeti öntörvényűség ideológiája meghódította az egész társadalom tudatát - kezdve a forradalmár konspiratív lakásától (narodnyikság), egészen őfelsége kancelláriájáig (udvari „népiesség”) - , egyúttal a termelési viszonyok kegyetlen forradalmának időszaka volt; az európai tőke, meghonosítva a nagybani termelést és proletarizálva a muzsikot, automatikusan aláásta az ázsiai-moszkvai „őseredetiség” legmélyebb alapzatait.

Az ország iparosításának leghatalmasabb emelője a vasút volt. Megépítésüket, természetesen, az állam kezdeményezte. Az első vonalat - Moszkva és Pétervár között - 1851-ben nyitották meg. A krími kudarc után a kormány a vasútépítésben elfoglalja a magántársaságok helyét. Emellett fáradhatatlan védőangyalként gyámolítja a vasúti vállalkozókat. Közreműködik a részvény- és korlátolt felelősségű tőkék létrehozásában, garantálja a tőke profitját, s a részvényesek útját kiváltságokkal és jutalmakkal szórja be. A jobbágyreform utáni első évtizedben 7 000 versztányi vasút épül, a másodikban 12 000, a harmadikban 6 000, végül a negyedikben Európai-Oroszországban több mint 20 000, az egész birodalomban pedig 30 000 verszt.

A nyolcvanas, s különösen a kilencvenes években, amelyekre Vittének, az önkényuralmi-rendőri kapitalizmus eszméje e bajnokának fellépése esik, újra megindul a vasutak kincstári kézben történő összpontosítása. Vitte a hitelben a pénzügyminiszter azon eszközét látta, amelynek segítségével „a nemzeti ipart egy adott, vagy éppen egy másik irányba terelheti”; a vasút úgy tükröződött kancellári tudatában, mint „az ország gazdaságfejlesztése igazgatásának hatalmas eszköze”. Mint tőzsdés és politikai tökfilkó, nem értette, hogy a forradalom számára gyűjti az erőket és köszörüli a fegyvert. 1894-ben a vasútvonalak hossza 31 800 verszt, s ebből 17 000 a kincstár tulajdonában van, 1905-ben, a forradalom évében, a vasút, amely oly kiemelkedő politikai szerepet játszott, 667 000 embert foglalkoztatott.

Az orosz kormány vámpolitikája, amelyben egyesült a kincstár mohósága és a vak protekcionizmus, csaknem teljesen elzárta az európai áruk útját. A nyugati tőke, amelyet megfosztottak attól a lehetőségtől, hogy leginkább keresett termékeit nálunk értékesítse, a keleti határt a maga támadhatatlan és elbűvölő megjelenésében, pénzformában lépte át. Az orosz pénzpiac megélnkülését mindig a külföldi hitelek alapozták meg. Ezzel párhuzamosan, az európai vállalkozók közvetlenül rendelkeztek az orosz ipar legfontosabb ágazataival. Európa pénztőkéje, miközben magához ragadta az orosz állami költségvetés orosz-lánrészét, bizonyos hányadot ipari tőke formájában visszajuttatott Oroszország területére. Ez nemcsak azt tette számára lehetővé, hogy a cári kincstár segítségével kimerítse az orosz muzik termelőerejét, de azt is, hogy közvetlenül kiszákmányolja az orosz proletár termelő energiáit. Egyedül a múlt század utolsó évtizedében, különösen az aranyvaluta bevezetése (1897) után, Oroszországba nem kevesebb, mint másfél milliárd rubel ipari tőke áramlott. Míg az 1892-ig eltelt 40 év folyamán a részvénytársaságok alaptőkéje összesen 919 millióra nőtt, a rákövetkező évtizedben 2,1 milliárdra ugrott.

Az, hogy milyen jelentőséggel bírt a Nyugatról áramló aranyfolyam az orosz ipar számára, látható abból, hogy míg 1890-ben gyáraink és üzemünk összerterméke másfél milliárd értékű volt, 1900-ra 2,5-3 milliárdra növekedett. Ezzel párhuzamosan, a gyáriparban foglalkoztatott munkások száma 1,4-ről 2,4-millióra bővült.

S ha az orosz gazdaság, hasonlóan a politikához, mindig az európai hatása, pontosabban nyomása alatt fejlődött, e hatás formája és mélysége, ahogyan láttuk, állandóan változott. A nyugati kézműves-manufakturális termelés időszakában Oroszország onnan hozta be a technikusokat, építészeket, mestereket; általában a képzett munkáskezeket. Amikor a manufaktúrát felváltotta a gyár, az átvétel fő tárgya a gép lett. S végül, amikor közvetlenül az állami szükségletek hatására megszűnt a jobbágyság, átadva helyét a „szabad” mun-

kának, Oroszország megnyílt az ipari tőke közvetlen részvétele számára, amely előtt az utat a külföldi állami kölcsönök tették szabaddá.

Az évkönyvek elbeszélik, hogy a IX. században a tenger felől behívtuk a varégoikat, hogy segítségükkel létrehozzuk államiségunkat. Azután megérkeztek a svédek, hogy megtanítsanak bennünket az európai hadművészetre. Thomas és Knopp a textilkészítésre tanítottak. Az angol Hughes déli területeinken megtremtette a fémfeldolgozó ipart. Nobel és Rotschild a Kaukázust olajszőkőkúttá változtatta. S ugyanebben az időben a legvikingebb viking - a hatalmas, nemzetközi Mendelsohn - Oroszországot tőzsdévé tette.

Amíg az Európával fenntartott gazdasági kapcsolat mesterek és gépek behozatalára, esetleg termelési célú kölcsönök felvételére korlátozódott, a dolog, végső soron, abban állt, hogy Oroszország nemzetgazdasági szervezete számára elsajátítsák az európai termelés egyes eredményeit. Amikor azonban a szabad külföldi tőkék, a magasabb profitot hajszolva, a vámkorlátozások kínai falával határolt orosz területre vetették magukat, történelmileg Oroszország egész gazdaságának Európa tőkés-ipari szervezetébe való beolvasztása került napirendre. Ez a program tölti ki gazdaságtörténetünk utolsó évtizedét.

1861-ig jött létre az összes orosz ipari vállalkozás 15%-a; 1861 és 1880 között 23,5%-a, míg 1881 és 1900 között több mint 61%-a, miközben a múlt század utolsó évtizedében jelent meg az összes vállalkozás 40%-a.

1767-ben Oroszország 10 millió pud nyersvasat termelt. 1866-ban (száz év múlva!) még mindig csak 19 milliót. 1896-ban azonban már 98 milliót, 1904-ben pedig 180 milliót; eközben 1890-ben a Dél az összes termelés 1/5-ét adja, míg 10 év múlva már a felét. Hasonló ütemben fejlődik a kőolajipar a Kaukázusban. A hatvanas években még kevesebb, mint 1 millió pud olajat termelnek; 1870-ben 21,5 milliót. A nyolcvanas évek közepén bekapcsolódik a külföldi tőke, Bakutól Batumiig az egész Kaukázust megszerzi, s megkezdí a világpiacra termelést. 1890-ben már 242,9 millió pud olajat hoznak felszínre, 1896-ban pedig 429,9 milliót.

Ilyen módon a Dél vasútépítései, kőszéntermelése és kőolajipara révén 20-30 év alatt határozottan ide helyeződik át az ország gazdasági súlypontja. Itt a fejlődés kezdettől fogva tisztán amerikai jegeket mutatott; a francia-belga tőke néhány év alatt radikálisan megváltoztatta a sztyeppei kormányzóságok arculatát, olyan csodálatraméltó vállalkozások létrehozásával, amilyenek Európában csaknem ismeretlenek. Ehhez két feltétel volt szükséges: az európai-amerikai technika és az orosz állami költségvetés. Az összes déli fémkohászati üzemet - többségüket az utolsó csavarig Amerikából, az óceánon túlról szállították! - már alapítása pillanatában több évre előre ellátták állami megrendeléssel. Az Ural, a maga patriarchális-félfőbbágyi rendjével és „nemzeti” tőkével

messze lemaradt, s csak az utóbbi években kezdett hozzá az angol tőke onnan is kiűzni a barbár eredetiséget.

Az orosz ipar fejlődésének történelmi feltételei kellően magyarázzák, hogy - eltekintve viszonylagos fiatalásától - miért nem játszik jelentős szerepet sem a kis-, sem a közepes méretű termelés. A nagy gyáripari termelés nálunk nem „természetesen”, szervesen nőtt ki a kézműiparból és a manufaktúrából, hiszen már maga a kézművesség sem tudott kiszabadulni a kusztárkodás állapotából, s az idegen tőke és technika már megszületése előtt bukásra ítélte. A pamutgyárnak nem kellett harcolnia a kézművessel; éppen fordítva: ő maga hívta életre a falusi kusztár-textilipart. A déli vasiparnak vagy a kaukázusi olajiparnak sem kellett szétzúznia a kisüzemeket; ellenkezőleg, ő maga teremtette meg ezeket a másodlagos és kiegészítő gazdasági ágazatok egész sorában.

Az oroszországi nagyipar és a kisüzemek viszonyát pontos számokkal kifejezni nem tudjuk, tekintettel iparstatisztikánk sajnálatos helyzetére. Az alább következő táblázat csak közelítő képet adhat a valóságos helyzetről, minthogy a vállalatok első két csoportját (50 munkásig) jellemző adatok közel sem tökéletes, pontosabban véletlenszerű anyagon alapulnak.

A bányászati és gyáripari vállalkozások csoportjai	Vállalatok száma	Munkások száma	
		ezrekben	százalékban
10-nél kevesebb munkással	17 436	65,0	2,5
10-49	10 586	236,5	9,2
50-99	2 551	175,2	6,8
100-499	2 779	608,0	23,8
500-999	556	381,0	14,9
1000 és több	453	1 097,0	42,8
összesen	34 361	2 562,8	100,0

A kérdésre éles fényt vet az oroszországi kereskedő és ipari vállalkozások különböző kategóriáira eső profit összehasonlítása.

	Vállalkozások száma	Profit összege, milliókban
1000-2 000 rubel profit	37 000 = 44,5%	56 = 8,6%
50 000-nél több profit	1 400 = 1,7%	291 = 45,0%

Más szavakkal, a vállalatok csaknem felére (44,5%) a profitnak kevesebb mint egytizede (8,6%) esik, míg a vállalatok egytizenhatoda (1,7%) kapja a többletjövedelem majdnem felét (45%). Kétségtelen ugyanakkor, hogy a nagyvállalatok jövedelmét itt szélsőségesen kisebbitették. Az orosz ipar rendkí-

vüli koncentrátságának érzékeltetésére alább közöljük Németország és Belgium hasonló adatait (a bányaiipari vállalatok nélkül).

I. A vállalatok csoportjai	Németország (1895) vállalatok munkások száma				Oroszország (1902) vállalatok munkások száma			
	vállalatok száma	ezerben	%	1 vállalatra eső	vállalatok száma	ezerben	%	1 vállalatra eső
6 - 50 munkás	191101	2454,3	44	13	14189	234,5	12,5	16,5
51-1000 munkás	18698	2595,5	46	139	4722	918,5	49,0	195,0
1000 és több munkás	296	562,6	10	1900	302	710,2	338,5	2351,0
összesen	210095	5612,4	100	-	19213	1863,2	100,0	-

II. A vállalatok csoportjai	Belgium (1895) vállalatok munkások száma				Oroszország (1902) vállalatok munkások száma			
	vállalatok száma	ezerben	%	1 vállalatra eső	vállalatok száma	ezerben	%	1 vállalatra eső
5 - 49 munkás	13000	162	23,3	12,5	14189	234,5	12,6	16,5
50 - 499 munkás	1446	250	43,7	170,0	4298	628,9	33,8	146,3
500 fölött	184	160	28,0	869,0	726	999,8	53,6	1377,0
összesen	14650	572	100,0	-	19213	1863,2	100,0	-

Az első táblázat, eltekintve a már említett hiányosságtól, lehetővé teszi, hogy kétségtelenül megállapítsuk: 1. az egynemű csoportokon belül egy orosz vállalatra átlagosan jóval több munkás jut, mint egy németre; 2. a nagy (51-1.000) és legnagyobb (1.000 fölött) vállalatok csoportja Oroszországban több munkást összpontosít, mint Németországban. Az utolsó csoportban ez a túlsúly már nem pusztán viszonylagos, hanem abszolút jelleget ölt. A második táblázat megmutatja, hogy ugyanezek a következtetések adódnak Belgium vonatkozásában is, csak még élesebb formában.

Később látni fogjuk, hogy az orosz forradalom menete, s az ország egész politikai fejlődése számára milyen hatalmas jelentősége van az orosz ipar e koncentrált jellegének!

Ezzel együtt, rá kell mutatnunk egy nem kevésbé fontos körülményre is: e legújabb ipar fejlett kapitalista típusa közvetlenül csak a népesség *kisebbségét* érinti, s a lakosság paraszti többsége a rendi alávetettség és a nyomor hálójában vergődik. Ez a kapitalista ipar fejlődését szűk korlátok közé szorítja.

Alább a foglalkoztatott lakosság mezőgazdasági és nem-mezőgazdasági ágazatok közötti megoszlását adjuk, Oroszországra és az Amerikai Egyesült Államokra.

	Oroszország (1897)		USA (1900)	
	ezer	%	ezer	%
mezőgazdasági, erdőgazdasági és egyéb vállalatok	18 653	60,8	10 450	35,9
bányászat, feldolgozó ipar, kereskedelem, szállítás, „szabadfoglalkozások”	12 040	39,2	18 623	64,1
összesen	30 693		29 073	

Oroszország 128 millió lakosára nem jut több ipari foglalkoztatott (30,6 millió), mint Észak Amerikában (29 millió) a 79 milliós népességre. Ez az ország általános gazdasági elmaradottságának és a *földművelő lakosság. nem-földművelőkkel szembeni óriási túlsúlyának eredménye* (60,8% szemben 39,2%-kal); olyan körülmény ez, amely a nemzetgazdaság minden területére rányomja a bélyegét.

1900-ban az USA gyárai, üzemei és nagy műhelyei 25 milliárd rubel értékű árut termeltek, míg az oroszországiak mindössze 2,5 milliárd értékűt, azaz tízszer kevesebbet, ami ismét a munka átlagos termelékenységének szélsőségesen alacsony voltára figyelmeztet. Ugyanebben az évben a kőszéntermelés a következőképpen alakult: Oroszország 1 milliárd pud, Franciaország: 1 md, Németország: 5 md, Anglia: 13 md. A vasérctermelés 1 főre eső mennyisége: Oroszország 1,4 pud, Franciaország: 4,3, Németország: 9, Anglia: 13,5 pud. „Ugyanakkor - írja Mengyelejev - az egész világot elláthatnánk a legolcsóbb nyersvassal, öntöttvassal és acéllal. Olajforrásaink, kőszénlelőhelyeink s általában földünk gazdasága szinte érintetlen.” Ám az ipar e gazdaságnak megfelelő fejlettsége elképzelhetetlen a belső piac kiszélesítése, a lakosság vásárlóerejének emelése - egy szóval, a paraszti tömegek gazdasági felemelkedése nélkül.

Ebben áll az agrárkérdés meghatározó jelentősége Oroszország kapitalista jövője számára.

A parasztság és az agrárkérdés

A közelítő adatok szerint Oroszország gazdasági bevételei a kitermelő és a feldolgozó iparban elérik az évi 6-7 milliárd rubelt, amelyből kb. másfél milliárdot, azaz több mint 20%-ot elnyel az állam. Eszerint Oroszország körülbelül 3-4-szer szegényebb az európai államoknál. A gazdasági tevékenységet folytatók száma, az összlakossághoz viszonyítva, amint láttuk, csekély, s termelőerejük alacsony színvonalú. Ez az iparra vonatkozik, amelynek évi terméke távolról sem felel meg a foglalkoztatottak számának. Összehasonlíthatatlanul alacsonyabb színvonalon állnak a földművelés termelőerei, amely ágazat a lakosság 61%-át foglalkoztatja, de amelynek bevételei mindössze 2,8 milliárd rubelt tesznek ki; azaz az össznemzeti jövedelemnek kevesebb mint a felét állítja elő.

Az orosz mezőgazdaság körülményeit a paraszti tömegek számára az 1861-es „felszabadító reform” jellege határozta meg. Az állam érdekében bevezetett reform teljes mértékben a nemesség kapzsi érdekeihez igazodott - a parasztokat nemcsak kihagyták a földosztásból, de még súlyosabb rabságba vették.

Az alábbi táblázat a fölösztött föld azon mennyiségét mutatja, amelyet a jobbágyság megszüntetése után a három fő paraszti kategória kapott.

Paraszti kategóriák	Férfiak lélekszáma, 1860	Kiosztott föld gyeszjatyinában	Egy főre jutó föld
Földesúri jobbágyságok	11 907 000	37 758 000	3,17
Állami jobbágyságok	10 347 000	69 712 000	6,74
Koronajobbágyságok	870 000	4 260 000	4,90
Összesen	23 124 000	111 730 000	4,83

Ha figyelembe vesszük, hogy az állami parasztoknak juttatott rész (6,7 gyeszjatyina 1 férfira) az adott gazdasági viszonyok között elegendő volt arra, hogy teljes mértékben igénybe vegye a parasztcsalád munkaerejét - s ez közelítőleg megfelel a valóságnak -, akkor kitűnik hogy a földesúri és a koronajobbágyságok nem kapták meg a „teljes normát” a kb. 44 millió gyeszjatyinával. Azok a földterületek, amelyeket a jobbágyság idején a parasztok műveltek saját szükségletükre; munkaerejüknek csak kb. felét vette igénybe, mert heti 3 alkalommal kellett a földesúrnak dolgozniuk. Annál is inkább, mert e nem megfelelő nagyságú részből is, általában és egészében véve - a különböző kerületekben nagy eltérésekkel - a földesurak javára még elvettek kb. 2%-nyit a legjobban termőföldek közül. Ilyen módon a robotgazdaság körülményeiben rejlő paraszti túlnépesedést tovább súlyosbította a paraszti földek földesúri kiszípolozása.

A reform óta eltelt fél évszázad jelentős keveredést eredményezett a földtulajdonlásban azáltal, hogy a földbirtokosok kezéből a kereskedők és paraszti burzsoázia tulajdonába jutottak a birtokok, mintegy 3/4 milliárd rubel értékben; ám a parasztság tömegei a folyamatból semmit sem érzektek.

Európai-Oroszország 50 kormányzóságában a földterület megosztása 1905-ben a következő volt (millió gyesztjatinában).

1. <i>Juttatott földek</i>	112,0
ebből:	
– volt állami parasztnak	66,3
– volt földesúri parasztnak	38,4
2. <i>Magántulajdonban levő földek</i>	101,7
ebből:	
– társaságoknak és egyesületeknek (11,4 paraszti egyesüléseknek)	15,7
– egyéni tulajdonosoknak 20 gyesztjatináig (2,3 m paraszti tulajdonosoknak)	3,2
20-50 gyesztjatináig	3,3
50 gyesztjatina fölött	79,4
3. <i>Kincstári és koronabirtokok</i>	145,0
ebből erdő nélküli, szántónak alkalmas kb.	4-6
4. <i>Egyházi, kolostori, városi és egyéb földek</i>	8,8

A reform eredményeként, mint láttuk, minden egyes férfitra 4,83 gyesztjatina föld jutott; 45 év múlva, 1905-ben egy lélekre, az újonnan művelés alá vont földekkel együtt, már csak 3,1 gyesztjatina. Másszóval, a paraszti művelés alatt álló terület 36%-kal csökkent.

A kereskedelmi és ipari tevékenység fejlődése, amely a paraszti lakosság évi növekményének egyharmadát elszívta; a határvidékek felé irányuló népmozgalom, amelynek következményeként a paraszti lakosság a központokban bizonyos mértékben megritkult; és végül a parasztnak tevékenysége, amely a közepes és magas jövedelmű parasztnak számára 1882 és 1905 között lehetővé tette 7,3 millió gyesztjatina föld megszerzését - mindezek a tényezők sem tudták kiegyenlíteni a lakosság természetes szaporodását és megelőzni a földínség növekedését.

Megközelítő számítások szerint ötmillió felnőtt férfi nem talált megfelelő munkát az országban; csak kisebb részüket vonták az ipari tartalékseregbe; esetleg koldulnak és csavarognak. Ennek az ötmillió „felesleges embernek” a

döntő többsége a feketeföld-övezet parasztságára esik. E csoport nem proletariátus, hanem földhözkött parasztság. Tagjai a föld megművelésére fordítják munkaerejüket, noha azt nélkülük is művelnék, s így a paraszti munka termelékenységét 30%-kal csökkentik; összekeveredve a paraszti tömegekkel, a nép szélesebb rétegeinek pauperizációja révén megmenekülnek a proletarizációtól.

Az elméleti kiindulópont a földműves gazdaság intenzívebbé tétele. De ehhez a parasztoknak nagyobb tudással, több kezdeményezőképeséssel kellene rendelkezniük, fel kellene szabadulniuk a jogrend állandó gyámkodása alól - ezek olyan feltételek, amelyek nem voltak és nem is lehettek meg az önkényuralmi Oroszországban. De a gazdaság tökéletesítésének legfőbb akadálya az anyagi eszközök hiánya volt, és ma is az. A paraszti gazdaság válságának ez az oldala, csakúgy, mint a kevés föld, az 1861-es reform kérdéséhez vezet.

A parasztok a kevés földet sem ingyen kapták: azért a földért, amely eltartotta őket a jobbágyság időszakában, azaz a saját földjükért, amelyet a reform ráadásul megnyirbált, az állam közvetítésével megváltási összeget kellett fizetniük a földesúrnak. A földbirtok felbecsülését az állami hivatalnokok a földbirtokosokkal karöltve végezték: a föld tőkésíthető jövedelme alapján számított 648 millió rubel helyett a parasztokat 867 millió kötelezettséggel terhelték meg. A saját földjükért fizetett összegén túl, a parasztok tehát ténylegesen még 219 millió rubelt hoztak a földesúrnak azzal, hogy felszabadultak a jobbágyság alól. Ehhez járultak még az uzorás jellegű bérleti díjak, a földínség következményei, és a cári kincstár hajmeresztő tevékenysége. Így egy felosztott paraszti gyeszjatyina egyenes földadója 1 rubel 56 kopejka; magánkézben levő gyeszjatyina esetében ez az összeg 23 kopejka. Ennek megfelelően, az állami költségvetés terhei majdnem teljes egészükben a parasztságra nehezednek. Az állam, miközben elszívta a földművelésből származó paraszti jövedelem orosz-lánrészét, szinte semmit sem adott cserébe a falunak kulturális szintjének emelésére és termelőerőinek fejlesztésére. A kormány által 1902-ben szervezett helyi mezőgazdasági bizottságok megállapították, hogy az egyenes és a közvetett adók a parasztcsalád tiszta földművelő jövedelmének 50-100%-át is elvonták. Ez azután egyrészt a reménytelen adósságok felhalmozásához, másrészt a földművelés stagnálásához, sőt visszaeséséhez vezet. Központi-Oroszország hatalmas területén a technika és a hozamok ugyanazon a szinten állnak, mint ezer évvel korábban. A búza átlagos hozama Angliában 26,9, Németországban 17, Oroszországban pedig 6,7 hl hektáronként. Ehhez még hozzá kell tenni, hogy a terméshozam a paraszti földeken 46%-al alacsonyabb, mint a földesúrin, s ez a különbség annál nagyobb, minél rosszabb a termés. A szűkös évekre félretett tartalékokról a parasztok már régen nem is álmodnak. Az új áru- és pénzvviszonyok az egyik oldalról, az államkincstár a másiktól, rákényszeríti őket, hogy összes természetbeni készleteiket és gazdasági megtakarításaitak készpénzre

váltják át, amelyet azután azonnal elnyelnek a bérleti díjak és az államkincstár. A rubel görcsös hajszolása a földművelőt a talaj kíméletlen kiuzsorázására kényszeríti; a földet nem trágyázzák és ésszerűtlenül művelik. A mind gyorsabban közelgő terméketlenség - ami a föld bosszúja kimerüléséért - a tartalékaitól megfosztott falura pusztító szegénységet zúdít.

Azonban még a „normális” években sem képesek kitörni a paraszti tömegek a fél-éhínség állapotából. Íme, a muzsik „kötségvetése” amelyet fel kellene vésnünk az európai bankárok, a cárizmus hitelezői arany homlokára: élelemre a parasztszalád egy-egy tagja évente 19,5 rubelt költ, lakásra 3,8-et, öltözködésre 5,5-et, egyéb anyagi szükségletre 1,4-et, szellemi javakra 2,5-et! Egyetlen képzett amerikai munkás közvetlenül és közvetve annyit fogyaszt, amennyit Oroszországban két hattagú parasztszalád. Ám e kiadások fedezetére, amelyeket egyetlen állami moralista sem nevezhet mértéktelennek, a parasztság a földművelésből évente nem jut egymilliárd rubelnél több bevételhez. A kusztár-iparosok a falunak kb. 200 milliós jövedelmet hoznak. Mindezt összevetve, a paraszti gazdaság évente 850 millió deficitet mutat - ez bizonyára az az összeg, amelyet a kincstár kierőszakol a parasztságtól. A paraszti gazdaság jellemzése közben eddig nem vettük figyelembe az egyes körzetek gazdasági eltéréseit, aminek pedig igen nagy jelentősége van s igen kifejezően nyilvánul meg az agrármozgalmak formáiban. Ha Európai-Oroszország 50 kormányzóságát tekintjük és elkülönítjük az északi erdős övezetet, akkor a területet, a parasztság és az általában vett gazdasági fejlődés jellege szerint, három nagy medencére oszthatjuk.

1. Az ipari körzet, amelybe Északról a Pétervári, Délről pedig a Moszkvai kormányzóság tartozik. Ezt az északi kapitalista medencét, amelyet Pétervár és Moszkva ural, gyárak - különösen textilüzemek -, háziiparok, lenfeldolgozás, piaci földművelés - többek között konyhakertészet - jellemzi. Mint minden ipari ország, ez a körzet sem rendelkezik saját termelésű gabonával, s Délről szerzi azt be.

2. A délkeleti körzet, amely a Fekete-tengerig s a Volga alsó folyásáig terjed; az orosz „Amerika”. Ez a terület, amely szinte egyáltalán nem ismerte a jobbgyságot, a gyarmat szerepet játszotta Központi-Oroszországgal való viszonyában. Az áttelepülők tömegeit befogadó sztyeppéket gyorsan elfoglalták a „gabonagyárak”, amelyek tökéletesített mezőgazdasági gépeket alkalmaztak, a gabonát pedig Északra, az ipari körzetbe, illetve Nyugatra, külföldre továbbították. Ezzel párhuzamosan folyt a munkáskezek átirányítása a feldolgozó iparba, a „nehéz” ipar felvirágzása és a városok lázas ütemű növekedése. A paraszti obscsinán belüli differenciálódás itt igen mélyreható. A farmer-parasztal szemben áll a földművelő proletár, aki gyakran a feketeföldű kormányzóságokból jött.

3. A régen iparosodott Észak és az újonnan iparosodó Dél között terül el a hatalmas feketeföld-övezet, az orosz „India”. Lakossága, amely a jobbágy-ság idején még viszonylag sűrű és teljesen a földműveléshez kötött volt, az 1861-es reform következtében elveszítette földterülete 24%-át, miközben a paraszti juttatások legjobb és elidegeníthetetlen részei a földesurakhoz kerültek. A föld ára gyorsan növekedett, a földesurak tisztán parazita-gazdálkodást folytattak, földjüket részben a paraszti eszközökkel műveltetve, részben pedig átadva a parasztoknak, akik nem léptek ki az uzsorás földbérlet feltételei közül. Munkások százazrei vándorolnak innen Északra, az ipari körzetbe, és a déli sztyeppékre, tovább rontva az ottani munkafeltételeket. A feketeföld-övezetben sem ipar, sem kapitalista földművelés nincs, A farmer-kapitalista erőtlen az árendás-pauperral konkurálni; a gőzeke sietteti a vereséget a muzsik fiziológiai rugalmasságával való harcban, aki - miközben a bérleti díj formájában nem csupán saját „tőkéje” teljes profitját fizeti meg, de saját munkabérének nagyobb részét is - olyan lisztből készült kenyérrel táplálkozik, amelyet fűrészpórral vagy őrölt fakéreggel kever össze. A parasztok nyomora helyenként olyan méreteket ölt, hogy a kunyhóban még a poloskák és a svábbogarak jelenléte is a jómód meggyőző bizonyítékának számít. És valóban, Singarev zemsztvo-orvos, korábban a III. Állami Duma liberális képviselője, megállapította, hogy a Voronyezsi kormányzóságban általa vizsgált földtelen parasztok lakóépületeiben poloskákat egyáltalán nem találni; a falusi lakosság egyéb kategóriáinál pedig a poloskák mennyisége általában és összességében a család jólétével arányos. A svábbogár, úgy tűnik, kevésbé arisztokratikus, de még így is nagyobb komfortra van szüksége, mint a voronyezsi paupernek: a parasztok 9,3%-ának viskójában nincsenek svábbogarak, éppen az éhség és a hideg miatt.

A technika fejlődéséről ilyen körülmények között nincs mit mondani. A gazdaság termelőeszközeit, közöttük az igavonó állatokat, a bérleti díj és az adó megfizetése céljából kiárusítják vagy eladják. Ám ahol a termelőerő nem fejlődnek, ott társadalmi differenciálódásról sem lehet szó. A feketeföld-övezetben a nyomor egyenlősége uralkodik. A parasztok rétegződése, az északi és déli viszonyokkal összehasonlítva, igen felszínes. Az embrionális osztályellentétek mögött a pauperizálódó parasztság és a parazita nemesség éles rendi antagonizmusa áll.

Az általunk jellemzett három gazdasági típus, természetesen, nem esik pontosan egybe a földrajzi körzetek határaival. Az állami egység és a belső vámilletékek hiánya kizárja elkülönült gazdasági szervezetek létrejöttének a lehetőségét. A nyolcvanas években a földművelés féljobbágyi viszonyai, amelyek a feketeföld-övezet 12 kormányzóságában uralkodtak, ezen kívül még 5 kormányzóságra is jellemzőek voltak. Más oldalról, a tőkés mezőgazdasági viszonyok 9 feketeföldű és 10 más kormányzóságot is uraltak. Végül 7 kormányzóságban a két rendszer kiegyenlítette egymást.

Az élelemtermelő földbérlés és a kapitalista gazdaság vértelen, de nem áldozatok nélküli harca szünet nélkül folyt és ma is tart, s az utóbbi még korántsem győzedelmeskedett. A juttatott telkének egérfogójába zárt és a közvetett jövedelmektől megfosztott paraszt - ahogyan láttuk - rákényszerül bérlésbe venni a földesúri földet, mégpedig bármilyen áron. Nemcsak a profittól esik el, nemcsak a végsőkig visszafogja saját fogyasztását, de még saját gazdasági eszközeit is kiárúsítja, tovább csökkentve gazdaságának anélkül is igen alacsony technikai színvonalát. A kistermelés e végzetes „előnyeivel” szemben a nagytőke erőtlenségnek mutatkozik: a földesúr megszünteti a racionális gazdaságot, a földet darabonként bérlésbe adja a parasztnak. Felveve a bérlési díjakat és a föld árát, a központ fölös népessége ugyanakkor az egész országban lenyomja a munkabéreket. Ezzel továbbra is előnytelenné teszi a gépek bevezetését és a technika tökéletesítését - s immár nemcsak a mezőgazdaságban, hanem az ipar más ágazataiban is. A XIX. század utolsó évtizedében a mély gazdasági visszaesés a déli körzet jelentős részét is érintette, ahol a bérlési díjak növekedésével párhuzamosan, a paraszti állatállomány fokozatos csökkenése figyelhető meg. A földművelő gazdaság válsága és a parasztság elnyomódása a továbbiakban bázisa lesz az orosz ipari tőkének, amelynek elsősorban a *belső* piacra kell támaszkodnia. Amennyiben a nehézipar állami megrendelésekből él, a muzsik fokozatos tönkremenetele nem jelent kisebb veszélyt a számára, hiszen az éppen az állami költségvetés alapjait ássa alá.

Ezek a körülmények kellően magyarázzák, miért vált az agrárválság Oroszország politikai életének tengelyévé. A földprobléma éles sarkaiba ütközve, az ország összes forradalmi és ellenzéki pártja már eddig kegyetlen sebeket kapott: 1905 decemberében, az I. és a II. Dumában. Az agrárkérdés körül forog most, mint mókus a ketrecben, a III. Duma. És ez az a kérdés, amelybe beleütközve, darabokra törheti bűnös fejét a cárizmus.

A nemesi-bürokratikus kormányzat - még a legjobb esetben is - erőtlenséghez, hogy gyökeres reformokat kezdeményezzen ezen a területen, ahol a nyugtatószerek használata régen értelmét veszítette. Az a 6-7 millió gyeszjatyina használható föld, amely az állam rendelkezésére áll, egyáltalán nem elegendő, hiszen falun ötmilliónyi fölösleges munkaerő található. De a kormány még ezt a földet is csak *eladhatja* a parasztnak, olyan áron, amelyet ő maga megfizet a földesúrnak: tehát még ha gyorsan és teljességgel a parasztnak kezébe mennek át a gyeszjatyinák milliói, most is, mint 1861-ben, minden egyes muzsik-rubel, ahelyett, hogy a gazdaságban termelő befektetéssé válna, a nemesség és kormány feneketlen zsebébe kerül.

A parasztság képtelen kitérni a nyomorból és az éhezéssel: hogy egy ilyen átmenet egyáltalán lehetséges legyen, a parasztságnak azonnal, gazdaságának adott feltételei mellett, elegendő föld-alapot kell kapnia saját munkája

folytatásához. Az összes nagy- és közepes birtoknak a parasztok kezébe adása a mélyreható agrárreform első és elengedhetetlen feltétele. Eközben - a több milliányi geszjatyina ama néhány tizedéhez viszonyítva, amely a földbirtokosok kezén puszta az uzsorás jellegű járadék megszerzésére szolgál -, háttérbe szorul az a 7 millió gyeszjatyinát kitevő 1.840 birtok, amelyen viszonylag kulturált nagyüzemek működnek. Ugyanakkor e magántulajdonban lévő föld parasztoknak történő átadása kevésbé változtatná meg a képet: annak az összegnek, amelyet a muzsik jelenleg bérleti díj fejében fizet, a fenti esetben a vételárát kellene fedeznie. Tehát az elkobzás marad az egyetlen megoldás.

Azonban könnyen bizonyítható, hogy a nagybirtokok elkobzása önmagában nem menti meg a parasztokat. A mezőgazdaság összjövedelme 2,8 milliárd rubel, s ebből 2,5 milliárd jut a parasztok és a mezőgazdasági munkások jövedelmére, és kb. 450 millió a földesurakéra. Korábban már rámutattunk, hogy a parasztság évi deficitje eléri a 850 milliót. Következésképpen, a földesúri földek elkobzásából származó jövedelem még ezt a deficitet sem fedezné.

A nemesi földek kisajátításának ellenfelei gyakran éltek ilyen típusú számításokkal. Eközben azonban figyelmen kívül hagyták a kérdés fő oldalai a kisajátításnak csak annyiban van értelme, amennyiben a dologtalan kezekből kiszakított földalapon magas fejlettségű, szabad farmergazdaság fejlődhet, amely megsokszorozza a föld összjövedelmét. Az ilyen típusú amerikai farmergazdaság orosz talajon csak akkor elképzelhető, ha teljesen megszűnik a cári abszolutizmus a maga államkincstárával, bürokratikus gyámkodásával, mindent magába szívó militarizmusával, az európai tőzsdével szembeni kötelezettségeivel. Az agrárkérdés teljes értékű formulája így hangzik: a nemesség kisajátítása, a cárizmus eltörlése, demokrácia.

Csak ezen az úton mozdulhat ki a mezőgazdaság a holtpontról. Növekednének termelőerői s ezzel együtt az iparcikkek iránti kereslete is. Az ipar hatalmas lökést kapna további fejlődéséhez és felszívna a fölös agrárnépesség jelentős részét. Ez persze még közel sem az agrárkérdés „megoldása”: a tőkés társadalomban az általában is megoldhatatlan. Mindenesetre, az önkényuralom és a feudális rend megszüntetése meg kell hogy előzze ezt a megoldást.

Az agrárkérdés Oroszországban óriási nehezék a kapitalizmus lábain; a forradalmi párt támasztéka s ugyanakkor fő nehézségének forrása; a liberalizmus számára botránykő, az ellenforradalom számára pedig *memento mori*.

In: Kresztyansztvo i agrarnij voprosz Moszkva 1923. 15-43. o. magyarul: Az orosz történelem egyetemessége és különössége Bp., 1982. 251-269. o. Fordította: Béládi László

BAKUNYIN: ÁLLAMISÁG ÉS ANARCHIA

Ezért, mivel magunk is mélyen meggyőződéses ateisták és materialisták vagyunk, mindenféle vallásos hit ellen minden egyes alkalommal, valahányszor a néppel a hitről kell beszélünk, kötelességünk a legőszintébben hangot adni előtte hitetlenségünknek, sőt továbbmegyek, a vallással szembeni ellenséges viszonyunknak. A nép minden kérdésére, amelyet e tárgyban feltesz, becsületesen válaszolnunk kell, sőt ha szükségessé válik, tehát amikor sikerre van kilátásunk, igyekeznünk kell megmagyarázni és bebizonyítani nézeteink igazságát. De magunktól ne keressük az alkalmat az ilyen beszélgetésekre. A vallási kérdést nem szabad a nép körében végzett propagandánk előterébe állítani. Aki megteszi, az mélységes meggyőződésünk szerint elárulja a nép ügyét.

A nép nem doktrinér és nem filozófus. Nem szokta meg, hogy egyidejűleg több kérdéssel foglalkozzék, és nincs is rá ideje. Ha az egyik magával ragadja, az összes többiről megfeledkezik. Ezért közvetlen kötelességünk, hogy a fő kérdést állítsuk elé, amelynek megoldásától - jobban, mint a többiétől - a felszabadulása függ. Ezt a kérdést pedig helyzete, egész élete felmutatja: a gazdasági-politikai kérdés ez. Gazdasági a szociális forradalom értelmében, politikai az állam lerombolása értelmében. Ha a vallási kérdéssel kötjük le, elvonjuk igazi feladatától, tehát eláruljuk az ügyét.

A népi ügy egyedül a népi eszmény megvalósításában rejlik, amelynek lehetséges módosítása magában a népben gyökerezik, s legjobb, legegyszerűbb, legcélravezetőbb útját a nép jelöli ki. Rámutattunk három szerencsétlen vonásra, amely mindennél jobban elhomályosítja az orosz nép eszményét. Most megjegyezzük, hogy a két utóbbi, nevezetesen az egyén elmerülése a faluközösségben és a cár istenítése voltaképpen természetes eredményként következik az elsőből, azaz a patriarkális szellemből. Ez a patriarkális szellem a legfőbb történelmi baj - sajnos, teljesen népi jellegű -, amely ellen nekünk minden erőnkkel harcolnunk kell.

Ez torzította el az egész orosz életet, rányomva a bárgyú mozdulatlan-ság, az áthatolhatatlan hazai szenny, a mélyen gyökerező hazugság, a sóvár álszentség s végül a szolgáló rabság bélyegét, amely elviselhetetlenné teszi ezt az életet. A férj, az apa, azután pedig a legidősebb fivér zsarnoksága a gazdasági-jogi alapelveinél fogva eleve erkölcstelen családot a diadalmaskodó erőszak és önkényeskedés, a mindennapos otthoni aljasság és züllés iskolájává változtatta. Fehérre meszelt koporsó - kitűnő kifejezés ez az orosz család meghatározására. A derék családos orosz, ha valóban derék, de gyenge jellemű, akkor egyszerűen egy jólelkű, ártatlan és felelőtlen disznó, olyan lény, aki világosan semmit meg nem ért, elszántan semmit nem akar, s közömbösen, tehát mintegy akaratlanul,

szinte ugyanabban az időben cselekszik jót is, rosszat is. Tetteit jóval kevésbé határozza meg a cél, mint a körülmények, a pillanatnyi helyzet és főleg a közeg. Mivel megszokta az engedelmességet a családban, engedelmesen viselkedik, és a széljárásnak megfelelően hajlik a társadalomban is, hiszen arra teremtették, hogy rab legyen és az is maradjon. De zsarnok nem lesz, arra nem futja az erejéből. Botozni, vesszőzni ezért ő maga nem fog, ám feltétlenül támogatni fogja azt a bűnös vagy ártatlan szerencsétlent, akit a felsőbbség meg akar botoztatni; a felsőbbség pedig három fő és szent formában jelenik meg előtte: az apa, a mir és a cár alakjában.

Ha viszont csökönyös és tüzes ember, akkor egyidejűleg lesz rab és zsarnok; kényre-kezdre uraskodó despota mindenki felett, aki tőle lejjebb áll és az ő önkényétől függ. Urai pedig: mir és a cár. Ha ő a család feje, akkor korlátlan despota lesz a maga otthonában, de szolgálja a mirnek és rabja a cárnak.

A faluközösség a világa, az pedig nem más, mint családjának, nemzetiségének természetes meghosszabbítása. Ezért ugyanaz a patriarkális alapelv uralkodik benne, ugyanaz az undorító despotizmus és hitvány engedelmisség, ugyanaz az alapvető igazságtalanság és mindenféle személyes jogok ugyanaz a radikális tagadása, mint a családban. A faluközösség döntése, bármilyen legyen is - törvény. „Ki merészelné a faluközösséggel ujjat húzni?” - kiáltja csodálkozva az orosz muzsik. Látni fogjuk, hogy a cárt, hivatalnokait és nemeseit leszámítva, akik tulajdonképpen a faluközösségen kívül, pontosabban fölötté állnak, van magában az orosz népben olyan személy, aki mer ujjat húzni a faluközösséggel: a haramia. Ez az oka annak, hogy az útonállás fontos történelmi jelenség Oroszországban - az első oroszországi lázadók, az első forradalmárok, Pugacsov és Sztjenka Razin, haramiák voltak.

A mirben csak az öregeknek és a családfőeknek van szavazati joguk. A nőtlen, sőt még a nős, de szüleikkel együtt élő fiataloknak is az a dolguk, hogy végrehajtsák az utasításokat, és engedelmeskedjenek. De az obscsina felett, minden obscsina felett ott áll a cár, mindenki patriarkája, az ősapa, egész Oroszország atyja, akinek hatalma ezért korlátlan. Minden egyes obscsina zárt, egységes egészt alkot, aminek következtében - ez Oroszország egyik legnagyobb szerencsétlensége - egyetlen obscsinának sincsen a többivel semmiféle önálló, organikus kapcsolata. Nem is érzi szükségét, hogy legyen. Csupán a cár-atyuska útján, csak az ő legfelső, atyai hatalma által egyesülnek. Azt mondjuk, hogy ez nagy szerencsétlenség. Érthető, hogy az ilyen széttagoltság gyengíti a népet, s valamennyi - csaknem mindig helyi és másokkal össze nem függő - lázadását elkerülhetetlen vereségre kárhoztatja, tartóssá téve ezzel a despotikus hatalom diadalát. A forradalmi ifjúságnak tehát az az egyik legfőbb kötelessége, hogy minden lehetséges eszközzel, bármilyen áron, élő, lázadó kapcsolatot hozzon létre a széttagolt obscsinák között. Nehéz, de nem teljesíthetetlen feladat, mivel

a történelem megmutatja, hogy a zavaros időkben, például az ál-Dmitrij beháború, Sztyenyka Razin és Pugacsov forradalmi alatt, sőt a novgorodi lázadás idején is, Miklós cár uralkodása kezdetén, az obscsinák maguk tettek erőfeszítéseket ennek az üdvözítő kapcsolatnak a létrehozására. Az obscsinák száma felmérhetetlen a közös cár-atyuska pedig túl magasan áll fölöttük, éppen csak egy parányival lejjebb az úristennél és személyesen nem tud foglalkozni valamennyivel. Hiszen magának az úristennek is számtalan tisztségviselőre és hatalmasságra, szeráfokra, kerubokra, arkangyalokra, hatszárnyú és közönséges szárnyú angyalokra van szüksége ahhoz, hogy elkormányozza a világot - a cár még kevésbé boldogulhat hivatalnokok nélkül, katonai, polgári bírósági és rendőri adminisztráció nélkül. Ily módon a cár és a nép a cár és az obscsina között ott áll a katonai, rendőri, bürokratikus és elkerülhetetlenül szigorúan központosított állam. A képzelt cár-anya, a nép jótevője s pártfogója tehát magasan, nagyon magasan helyezkedik el, szinte az égi messzeségekben; helyét pedig elfoglalja az igazi cár, a kancsuka-cár, a tolvaj-cár, a fojtogató-cár: az állam. Ebből természetes módon következik az a különös tény, hogy népünk istenként megteremt magának egy képzeletbeli, sohasem volt cárt, és ezzel egyidejűleg gyűlöli az államban megvalósuló valóságos cárt.

Népünk mélyen és szenvedélyesen gyűlöli az államot, gyűlöli valamennyi képviselőjét, bármilyen alakban jelenjen is meg előtte. Nemrég még a nemesek és a hivatalnokok között oszlott meg ez a gyűlölet, s néha egyenesen úgy látszott, hogy az előbbieket a nép még kevésbé szenvedheti, mint az utóbbiakat, noha lényegében egyformán gyűlöli őket. De mióta a jobbjárendszer megszűnése nyomán a nemesség láthatóan szegényedik, pusztul, és eredeti alakjához visszatérve, ismét kizárólagosan hivatalnoki renddé válik, a nép belefoglalja az egész hivatalnoki réteggel szemben érzett általános gyűlöletébe. Kell-e bizonyítani, mennyire jogos ez a gyűlölet?

Az állam véglegesen szétzúzta, elrothasztotta a patriarkális alapelveitől már amúgy is megmetyélezett orosz obscsinát. Nyomása alatt az obscsinai tisztújításból is csalás lett, a nép által időlegesen megválasztott személyek, az előjárók, sztároszták, kishírók, sztarsinák egyfelől a hatalom eszközeivé, másfelől a gazdag kulák-muzsikovok megvásárolt szolgálóivá váltak. Ilyen körülmények között az igazságosság, az igazság, egyszerűen az emberszeretet utolsó maradványainak is el kellett tűnniük az obscsinákból, amelyeket ráadásul tönkretettek az állami adók és kötelezettségek és a végsőkig elnyomott a felsőbbbség önkénye. Ma igazabb, mint hármikor, hogy az egyetlen kiút az egyén számára az útonállás, az egész nép számára pedig az általános felkelés, a forradalom.

In: Bakunjin, M: Államiság és anarchia, Gondolat, Bp. 1984. 270-274.o. fordította: Gereben Ágnes

OROSZORSZÁG GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE A SZÁZADFORDULÓ ÉVEIBEN

1. Statisztikai táblázatok az orosz gazdaság egyes ágazatainak fejlődéséről

A XIX. század végétől a kapitalizmus Oroszországban is átnőtt az imperializmusba. A XIX. század 90-es éveiben nagyarányú ipari fellendülés következett be. Egy évtized alatt (1890-1900) a vasúthálózat majdnem megkétszereződött, a kőszén és kőolaj termelése pedig háromszorosára nőtt. A századforduló elején hatalmas monopolszervezetek keletkeztek az egyes iparágakban. Fokozódott a külföldi tőke beáramlása Oroszországba, amely igyekezett kezébe ragadni az orosz ipar döntő ágait.

Alább néhány statisztikai táblázatot közlünk Oroszország századeleji gazdasági fejlődéséről.

A nehézipar egyes ágainak fejlődése

Év	Széntermelés		Nyersvastermelés		Vas- és acéltermelés	
	millió pud	1860-hoz viszonyítva %-ban	millió pud	1860-hoz viszonyítva %-ban	millió pud	1860-hoz viszonyítva %-ban
1860	18,3	100,0	20,5	100,0	12,9	100,0
1890	367,2	2007	56,6	276,1	49,5	384,5
1891	280,5	2079	61,3	299,1	53,8	417,0
1892	424,1	2318	65,4	319,1	61,9	480,0
1893	464,8	2540	70,1	342,1	73,2	567,4
1894	534,9	2923	81,3	396,9	78,3	608,0
1895	555,5	3036	88,7	432,7	81,6	632,5
1896	572,5	3129	99,0	483,0	92,8	719,3
1897	683,9	3737	114,8	560,0	106,1	822,5
1898	751,4	4106	136,8	667,4	127,5	988,3
1899	853,1	4660	165,4	806,9	136,0	1054,4
1900	986,3	5390	179,1	873,9	165,2	1280,6
1901	1019,0	5568	175,0	854,0	159,3	1234,8
1902	1009,3	5515	158,6	773,9	152,3	1180,6
1903	1093,6	5978	151,9	740,9	165,6	1283,7
1904	1196,0	6535	181,4	885,0	184,9	1433,3
1905	1140,9	6234	166,8	814,0	162,1	1256,5
1906	1331,6	7277	166,0	810,0	158,8	1231,0
1907	1507,6	8238	172,0	839,0	172,9	1340,3
1908	1609,1	8793	171,1	834,6	173,4	1390,7
1909	1590,7	8693	175,5	856,1	186,7	1447,3
1910	1522,0	8317	185,6	905,4	205,7	1594,6

In: A. F. Jakovlev: *Ekonomicseszkije kriziszi v Rosszii*. Moszkva, 1905. 400-401.o.

A könnyűipar alapágainak fejlődése

Év	Pamutzövés		Gyapot felhasználás		Posztó- és fésűsgyapjú-termelés	
	millió pud	1860-hoz viszonyítva %-ban	millió pud	1860-hoz viszonyítva %-ban	millió pud	1860-hoz viszonyítva %-ban
1860	48,0	100,0	2,0	100,0	35,4	100,0
1890	208,6	434,6	8,3	296,4	54,6	154,0
1891	202,0	421,0	9,3	332,6	55,5	157,0
1892	215,5	449,0	9,9	353,5	57,9	163,6
1893	251,3	523,3	11,4	407,1	62,8	177,5
1894	329,3	686,0	11,6	414,2	-	-
1895	350,7	730,6	12,3	439,2	-	-
1896	345,9	720,6	13,7	789,3	-	-
1897	357,5	744,8	13,7	489,3	81,7	230,8
1898	428,5	892,7	14,2	507,2	91,6	258,8
1899	489,5	1020,0	16,1	575,0	94,8	267,3
1900	493,5	1028,0	16,0	571,4	92,3	260,8
1901	498,9	1040,0	16,1	575,0	105,7	298,6
1902	535,4	1115,0	17,4	621,4	108,9	307,6
1903	613,2	1277,5	18,0	642,9	112,5	317,9
1904	688,8	1435,0	18,2	650,0	133,9	378,3
1905	560,8	1168,3	16,7	596,4	113,3	320,1
1906	713,8	1487,0	18,0	643,0	117,4	331,7
1907	857,1	1785,6	19,5	697,0	131,8	372,3
1908	826,6	1722,0	21,2	757,0	125,2	353,7
1909	799,6	1665,8	21,3	761,0	125,2	353,7
1910	959,5	1999,0	22,1	789,3	123,7	349,7

In: Jakovlev: i.m. 397-308.o.

A vasútvonal-hálózat fejlődése Oroszországban 1890-1917-ig
(km-ben)

Év	A megépített vasútvonal hossza év végére	Az 1 év alatt megújított vasútvonal hossza	Év	A megépített vasútvonal hossza év végére	Az 1 év alatt megújított vasútvonal hossza
1891	30723	127	1905	61085	1469
1892	31202	479	1906	63623	2539
1893	32870	1668	1907	65500	1877
1894	35206	2336	1908	65919	419
1895	37058	1852	1909	66345	426

Év	A megépített vasútvonal hossza év végére	Az 1 év alatt megújított vasútvonal hossza	Év	A megépített vasútvonal hossza év végére	Az 1 év alatt megújított vasútvonal hossza
1896	39546	2488	1910	66581	236
1897	41585	2039	1911	68027	1446
1898	44622	3037	1912	68954	927
1899	49870	5248	1913	70156	1202
1900	53234	3364	1914	73022	2866
1901	56452	3218	1915	75946	2924
1902	57599	1147	1916	80139	4193
1903	58362	763	1917	81116	977
1904	59616	1254			

In: Hromov, P.A: *Ekonomicszeszkoje razvityije Rosszii v. XIX-XX.vv.* Moszkva, 1955. 397-308. o.

A külföldi tőke beáramlása

Év	Az összes részvénytőke (alap)	Ebből külföldi tőke	Az idegen részvénytőke %-a az egész tőkéhez viszonyítva	Növekedés 1 év alatt	
				az egész tőke	a külföldi tőke
	millió rubelben		millió rubelben		
1888	662	178	27	-	-
1889	704	179	25	42	1
1890	734	186	25	30	7
1891	794	198	25	60	12
1892	831	202	24	37	4
1893	850	203	24	19	1
1894	900	210	23	50	7
1895	954	244	25	54	34
1896	1200	321	27	246	27
1897	1381	379	27,5	181	58
1898	1538	476	31	187	97
1899	1879	644	34,5	341	168
1900	2030	762	37,5	151	118
1901	2192	814	37,1	162	52
1902	2281	815	36	89	1
1903	2304	829	36	23	14
1904	2432	851	35	128	22
1905	2391	850	36	-41	-1

Év	Az összes részvénytőke	Ebből külföldi tőke	Az idegen részvénytőke %-a az egész tőkéhez viszonyítva	Növekedés 1 év alatt	
	(alap)			az egész tőke	a külföldi tőke
	millió rubelben			millió rubelben	
1906	2517	905	36	126	55
1907	2632	945	36	115	40
1908	2772	989	36	140	44
1909	2809	1027	23,5	37	38
1910	2983	1126	38	174	99
1911	3346	1288	38	363	162
1912	3601	1482	41	255	194
1913	4091	1701	42	490	219
1914	4311	1856	43	220	155
1915	5085	1939	38	774	83
1916	5536	1989	36	451	50

In: Jakovlev, i.m. Moszkva, 1955, 391.o.

ZUBATOV JAVASLATTERVEZETE A RENDŐRILEG ELLENŐRZÖTT SZOCIALIZMUS LÉTREHOZÁSÁRA

Sz. Zubatov Moszkva főkapitányhelyettese 1898 áprilisában beadványt készített az uralkodónak, amelyben a munkásszervezetek rendőri ellenőrzés alatti legális működését javasolta engedélyezni. A birodalom legjobban informált szervezetének a rendőrségnek jól képzett vezetőiben fogant meg először a felismerés, hogy amennyiben a munkáskérdéssel nem kezdenek valamit, az illegálisan működő szervezetek valamely „nyugati ideológia” - pl. a marxizmus - befolyása alá kerülnek, és radikalizálódni fognak. Ennek megelőzésére dolgozta ki később elhíresült tervezetét a rendőrtábornok.

„Császári fenség!

A forradalmi mozgalom története megmutatta, hogy az intelligencia ereje a kormány elleni harcra még a robbanószerek segítségével is gyöngé egy-magában. Ez okból valamennyi forradalmi csoport azon reményben üdvözli a szociáldemokrata mozgalmat, hogy azáltal, hogy a munkások a kormányellenes vállalkozásokban részt vesznek, a forradalmárok oly tömegeroeket nyernek, amelyekkel a kormány számolni lesz kénytelen. Ezenkívül a szocializmus elmé-

leti és gyakorlati emberei megtalálták a módszert, amellyel a tényleges életviszonyokat követeléseik szellemében átalakíthatják.

Ezen taktika föltalálója a német szociáldemokrácia, amely tudta a módját, miképpen kell idealista törekvéseit a munkások mindennapi szükségleteivel összekapcsolni. Ezáltal a szocializmus nemcsak minden munkás számára érthető lett, hanem minden munkás azt is látta, hogy ez az ő egyszerű érdekeinek igaz védelmezője. Ily módon sikerült megnyerni a munkástömegek teljes bizalmát. Taktikájának látható sikerei nem maradtak hatástalanok más államokra sem. Az orosz forradalmárok (itt: a narodnyik értelmiségiek) sietve hagyták el régi zászlóikat, hogy az új mozgalomhoz csatlakozzanak. Szakadatlan agitációt kezdtek kifejteni a munkások közt, ezek mindennapi szükségleteinek és igényeinek alapján. Az említett rendszer mellett szükségtelen a forradalmároknak sokat beszélniük, magyarázniuk, hogy a munkásokat nézetükre térítsék és fölizgassák mert hisz minden magukból a tényekből folyik. Az izgatónak egyetlen föladata, hogy az elégedetlent szükségleteiről és kívánságairól fölvilágosítsa, és a megfelelő követelésekben kifejezésre juttassa...

Ez a taktika kítűnő eredménnyel jár. Tömeges sztrájkok keletkeztek (1895 - 1896, 1897 - 1898), a melyek eredménye általában kedvező volt a résztvevőkre. Figyelemre méltó, hogy a munkásmozgalom, amelyet eredetileg a forradalmárok indítottak meg, saját belső erejéből, utánzás által fejlődött. Munkások, akik sohasem hallottak propagandáról, és csak fülhegyről értesültek valamelyik sztrájk kedvező eredményéről sztrájkolni kezdenek, és reményeik nemritkán teljesülnek.

Mivel magyarázható. a sztrájkok sikere? Természetesen nem azzal, hogy a kormányt terrorizálják, és ez engedményeket tesz, amint a forradalmárok állítják. A siker oka az illetékes tisztviselők és hatóságok előrelátásának és belátásának hiánya. Ha a mozgalom nyíltan mutatkozik, a kormány nem tehet egyebet, mint hogy szentesíti a munkások törekvéseit, tekintet nélkül az eljárás politikai veszélyeire. Csakhogy ezen sikereknek, amelyeket sztrájk útján érnek el, igen veszélyes és káros hatásuk van az államra, mert a munkások politikai nevelésének kezdő iskolái. Sikerük erősíti saját erejükbe vetett bizalmukat, megtanít a harc gyakorlatibb megvívására, nevel és kiválaszt a tömegből kezdeményezőkésségű, tehetségesebb elemeket. Meggyőzi a munkást az egyesülés, valamint általában az egységes fellépés lehetőségéről és hasznosságáról. A harc fogékonyabbá teszi a szocializmus eszméi iránt, amelyeket azelőtt haszontalan ábrándnak tartott. Helyi harcok talaján kifejlődik érdekszolidaritásuk tudata, az osztályharc szükségessége. Ennek sikere érdekében mind fokozottabb mértékben igényli a politikai agitációt, amely céljául tűzi ki az állami és társadalmi rend átalakítását, ahogyan azt a szociáldemokraták értelmezik.

Mármost, ha a forradalmárok a munkások mindennapi szükségleteit aknázzák ki kormányellenes céljaikra, nem tenné-e helyesen a kormány, ha ezen hálás fegyvert kiragadná a forradalmárok kezéből, és az egész feladat teljesítését magára vállalná? Annál is inkább, mert evégett nincs szükség mélyreható reformokra, csupán az illetékes hatóságok működésének tökéletesebbé tétele az, ami kívánatos. Amíg a forradalmár csak a tiszta szocializmust hirdeti, megbirkózunk vele tisztán elnyomó intézkedésekkel, mihelyt azonban a fennálló törvényes rend visszaéléseit használja ki céljaira, az elnyomó intézkedések elégtelenek. Hamar ki kell rántania lába alól a talajt.

Az agitátort a munkás nyomora önmagában nem érdekli, többet törődik a módszerrel, amellyel a munkás a nyomorából fölszabadítható. A forradalmár nem törekszik arra, hogy a kormány a munkásság szükségletei iránt érdeklődjék, hogy azokat kielégítse. A következő elvet állítja fel: »a munkásság felszabadítása a munkások saját ügye«. Öntevékenységre irányuló nevelésüket tartja elsőrendű feladatnak. Az izgató, aki folytonosan egyesült erejük nagy jelentőségére figyelmezteti a munkásokat, és egységes működésük előnyeit magyarázza nekik, ilyképp a törvényesség elvi ellensége.

Igazán természetes, hogy ha ártalmatlanná akarjuk tenni az agitátort, meg kell mutatni a munkásnak a törvényes utat, amely súlyos helyzetéből kivezeti. Nem szabad elfelejteni, hogy az agitátort a munkásságnak csak fiatalabb és erélyesebb elemei követik. Az átlagmunkás inkább választja a kevésbé fényes, de nyugodtabb törvényes utat. Az így szétforgácsolt tömeg ezáltal elveszti azt az erőt, amelyre az agitátor számít. A törvényesség ugyanazon elve, amelynek értelmében a munkás erőszakos eljárását üldözzük, megköveteli, hogy e vállalkozók részéről is megakadályozzunk mindennemű önkényt.

A tapasztalat arra tanít, hogy a törvényesség elvét nemcsak a munkás, hanem a munkaadó is megsérti. aki nem szokott hozzá a szerződést kötő két fél egyenjogúságához. Gyakran megesik, hogy a vállalkozó; ha a munkásokkal való összeütközés ezek javára dőlt el, elbocsátja azon munkásokat, akiket közvetítő-kül választottak. Amidőn a vállalkozó arra hivatkozik, hogy jogilag igaza van, nem képes belátni, hogy az ilyen eljárás viszont politikai tekintetben igen veszedelmes, mert ténylegesen megfosztja a munkást panaszemelési, jogától. Az is előfordul, hogy ha egy munkás valamilyen hiányról panaszodik a vállalkozónál azt a választ kapja, hogy hiszen elmehet, ha a meglévő rend nem tetszik neki. A gyáros tehát elbocsátja a panaszt emelő munkást. Politikai szempontból az ilyen elbocsátás önkényes tett, amelynek igen rossz következményei lehetnek, mert a munkást minden fegyverétől megfosztja, elkiseríti, és így a forradalmárok karjába taszítja...

Most, hogy egész Nyugat-Európa a munkáskérdéssel foglalkozik, a forradalmárok is minden figyelmüket az ipari munkásság felé fordítják. *Ahol a*

forradalmár föllépett, ott kell lennie a politikai rendőrségnek is... A rendőrségnek érdeklődni kell az iránt, amivel a forradalmár foglalkozik.

Az összes kormányzervek együttműködésére és egyetértésére van szükség hogy a szociáldemokráciát, amelynek jelszava »egyetértés és érdeklőzőség«, »Világ proletárjai, egyesüljetek«, gyorsan és feltétlenül legyőzzük.

Szükséges ezért a rendőrsé és a gyárfelügyelőség együttműködése. Nem a gyárfelügyelőség szorul a rendőrség segítségére, hanem megfordítva, a rendőrség a gyárfelügyelőségére. A munkások és munkaadók közti összes viszonyokra kiterjed ennek a hatásköre, és mint speciális szerv, mindazon eszköz birtokában van, amely révén általában gondoskodhatik arról, hogy a törvényt betartsák, különösen pedig a gyári élet olyan jelenségeinek idején való megvizsgálásáról, amelyekről a nyilvános rend érdekében a hatóságot idején értesíteni kell.”

In: Menyhárt Lajos: Az orosz vihar Kossuth, Bp., 1984, 23-25.o.

A JANUÁR 9-I KIÁLTVÁNY

Az előző dokumentumban közölt szöveg a „rendőrszocializmust” alapozta meg, ez a kiáltvány pedig a végjátéka volt. A petíció szövege jól tükrözte az Oroszországot feszítő problémákat, érzékeltette a főváros január eleji hangulatát. Az elszántságot, a reményt, az aggodalmat. Benne sűrűsödött Gapon személyiségének és szervezetének minden összetettsége. Istenfélelem, bizalom a cárban, együttérzés a nyomorgó néppel, s itt-ott politikai céltudatosság. A Gyülekezet természetéből fakadt a vallásos érzelem, a cári gondviselésbe vetett remény, a nép sanyarú sorsa feletti kesergés. A tudatos politikai programra valló elemek viszont az általánossá vált sztrájk által teremtett helyzetre, illetve a Gapon környezetében is felbukkanó, a különféle szocialista irányzatokhoz tartozó értelmiségiek, forradalmárok hatására utalnak. Az eszerekkel kapcsolatban álló Sztrojev és az eszerek terrorista Harci Szervezetének tagja Rutenberg, a pápa közvetlen környezetéhez tartozott. Sztrojev a Gyülekezet újságját is szerkesztette, Rutenberg pedig szervezési, konspirációs tanácsokkal látta el. Selgunov, a már akkor is veterán munkás-forradalmár bolsevik is személyes kapcsolatban állt Gaponnal.

„Felség!

Mi, Szentpétervár városának munkásai és minden társadalmi rendhez tartozó lakosai, feleségünkkel, gyermekeinkkel és gyámoltalan öreg szülőinkkel együtt eljöttünk Hozzád, Felséges Urunk, igazságot és oltalmat keresve. Elszegényedtünk, elnyomnak minket, erőnket meghaladó munkával terhelnek meg. Mindenki szidalmaz bennünket, nem vesznek emberszámba, úgy bánnak velünk mint rabszolgákkal, akiknek keserű sorsukat tűrniük kell s hallgatniuk.

Mi túrtünk is, de egyre mélyebbre taszítanak bennünket a szegénység, a jogtalanság és a tudatlanság szakadékába, fojtogat bennünket a zsarnokság és az önkény, fuldokolva kapkodunk levegő után. Nincs már több erőnk, Felség. Türelmünk végéhez értünk. Elkövetkezett számunkra az a borzasztó pillanat, amikor jobb meghalni, semmint tovább szenvedni az elviselhetetlen kínokat.

Ezért hát abbahagytuk a munkát, és kijelentettük munkáltatóinknak, hogy addig nem állunk munkába, amíg követeléseinket nem teljesítik. Nem kértünk sokat, csak annyit, ami nélkül nem élet az élet. Első kérésünk az volt, hogy munkaadóink velünk együtt mérlegeljék a bajainkat. Megtagadták tőlünk, sőt megtagadták azt a jogot is, hogy beszéljünk a bajainkról, mert úgy találták, hogy erre nem ad jogot nekünk a törvény. Törvénytelennek minősültek kérelmeink: hogy a munkaórák számát napi nyolcra csökkentsék; hogy munkabérünket velünk együtt és a mi becegyezésünkkel állapítsák meg, és vizsgálják felül, honnan származnak a félreértések köztünk és a közvetlen gyárigazgatás között; hogy a szakképzetlen munkásoknak és az asszonyoknak a munkabérét emeljék fel napi egy rubelre, és szüntessék meg a túlórázást; hogy gyógykezeljenek bennünket gondosan és sértegetés nélkül; építsék úgy a műhelyeket, hogy lehessen bennük dolgozni, és ne szerezzen bennük az ember halálos betegséget a szörnyű léghuzat, az eső és a hó miatt.

Kiderült, hogy munkáltatóink és a gyárigazgatóság véleménye szerint mindez törvénytelen, valamennyi kérésünk bűn, sőt az az óhajunk, hogy javítsunk helyzetünkön arcátlanság, amely rájuk nézve sértő.

Felség! Mi itt sok ezren vagyunk, és valamennyien csak látszatra, csak külszínre vagyunk emberek - ténylegesen egyetlen emberi jog sincs biztosítva számunkra. Miképp az egész orosz nép számára sincsen, még az a jog sem, hogy beszéljünk, gondolkozzunk, összegyűljünk, megtárgyaljuk bajainkat, intézkedjünk helyzetünk javítása érdekében. Minket leigáztak a Te hivatalnokaid támogatásával, az ő segítségükkel. Ha közülünk bárki fel merészeli emelni szavát a munkásosztály és a nép érdekeinek védelmében, börtönbe vetik, száműzik. Mint valami gonosztettet, úgy büntetik a jó szívet, az érző lelket. Szánni az elnyomott jogtalan, agyongyötört embert, súlyos büntett számba megy.

Az egész munkásság és a parasztság ki van szolgáltatva a kincstári sikasztókból és fosztogatókból álló, a nép érdekeivel egyáltalában nem törődő, sőt azokat semmibe vevő hivatalnokkormány önkényének. A hivatalnokkormány az országot a tönk szélére vitte, szégyenletes háborúba sodorta, és előbb-utóbb Oroszország végromlását okozza. Nekünk, munkásoknak és a népnek semmi szavunk sincs a tőlünk behajtott óriási adók szétosztásában. Még csak nem is tudjuk, hogy mire fordítják a koldusbotra jutott néptől behajtott pénzeket. A népet megfosztották attól a lehetőségtől, hogy kifejezésre juttassa vágyait kívánságait, részt vegyen az adók kivetésében és azoknak ilyen vagy olyan célra

való fordításában. A munkások meg vannak fosztva annak a lehetőségétől, hogy érdekeik védelme céljából szervezetekbe tömörüljenek.

Felség! Vajon összefér-e mindez Isten törvényeivel, akinek kegyelméből uralkodsz? És vajon lehet-e élni ilyen törvények mellett? Nem jobb-e meghalni - meghalni valamennyiünknek, egész Oroszország dolgozóinak! Éljenek és élvezzék az életet a kapitalisták - a munkásosztály kizsákmányolói és a hivatalnokok -, a kincstári sikkasztók és az orosz nép kirablói. Íme, ez vár ránk, Felség, és ez hozott bennünket palotád falaihoz. Végső menekvésünket itt keressük. Ne tagadd meg segítségedet a Te népedtől, emeld ki a jogtalanság, a nyomor és a tudatlanság sírgödréből, tedd számára lehetővé, hogy maga döntsön sorsa felett, véd le róla azt az elviselhetetlen jármot, a melyet a hivatalnokok raktak rá. Rombold le a falat, amely Közötted és néped között áll, és kormányozza e nép Veled együtt az országot. Hiszen Te a nép hasznára állítottátál magas posztodra, de ezt a hasznot a hivatalnokok kiragadják a kezünkből, nem élvezzük, nekünk csak keserűségben és megaláztatásban van részünk.

Hallgass meg harag nélkül, figyelmesen kéréseinket. Nem rosszat, hanem jót akarunk velük, és nemcsak magunknak, hanem Neked is, Felséges Urunk. Nem az orcátlanság beszél belőlünk, hanem az a meggyőződésünk, hogy ki kell vergődni a mindenki számára elviselhetetlen helyzetből. Oroszország túlságosan nagy, szükségletei túlságosan sokfélék és számosak, hogy egyedül a hivatalnokok el tudják kormányozni. Népképviselőre van szükség. Arra van szükség, hogy maga a nép segítsen magán, és maga kormányozza magát. Hiszen csak ő ismeri valójában a maga igazi bajait. Ne utasítsd el segítségét, fogadd el és parancsold meg haladéktalanul, hogy azonnal hívják össze az orosz föld képviselőit minden osztályból, minden társadalmi rendből; a munkások képviselőit is. Legyen ott kapitalista is, munkás is, hivatalnok is a is, orvos is, tanító is - és kivétel nélkül mindenki maga válassza meg képviselőjét. Legyen minden ember egyenlő és szabad választójoga gyakorlása közben - ebből a célból parancsold meg, hogy az Alkotmányozó Gyűlésbe a választásokat az általános és egyenlő szavazati rendszer alapján tartsák meg.

Ez a mi legfőbb kérésünk, ezen fordul meg, erre épül minden, ez a legfőbb és egyetlen gyógyír sajtó sebcinkre, nélküle ezek a sebek még erősebben fognak vérezni, és hamarosan sírba visznek minket.

De egyetlenegy rendszabály mégsem orvosolhatja valamennyi bajunkat. Szükség van még másokra is, és mi mint atyánknak Neked, Urunknak, őszintén és nyíltan beszélünk róluk Oroszország egész dolgozó osztálya nevében.

A következő rendszabályokra van szükség:

I. Rendszabályok az orosz nép tudatlansága és jogfosztottsága ellen:

1. Haladéktalan szabadon bocsátása és hazaengedése mindazoknak, akik politikai és vallásos meggyőződésükért, sztrájkokért és parasztlázongásokért büntetést szenvednek.
2. Haladéktalan kinyilvánítása a személyes szabadságnak és sérthetetlenségnek, a szólás- és sajtószabadságnak, a gyülekezés szabadságának, a lelkiismereti szabadságnak vallás dolgában.
3. Általános és kötelező népoktatás államköltségen.
4. A miniszterek felelőssége a néppel szemben és a kormányzat törvényességének biztosítása.
5. Kivétel nélkül mindenkinek törvény előtti egyenlősége.
6. Az egyháznak az államtól való elválasztása.

II. Rendszabályok a nép szegénysége ellen:

1. A közvetett adók megszüntetése és azoknak közvetlen progresszív jövedelmi adóval való helyettesítése.
2. A megváltási díjak fizetésének megszüntetése, olcsó hitel és a föld fokozatos átadása a nép tulajdonába.
3. A Haditengerészeti Hivatal megrendeléseit Oroszországban teljesítsék, ne külföldön.
4. A háború megszüntetése a nép akaratából.

III. Rendszabályok a munkának a tőke általi elnyomása ellen:

1. A gyárfelügyelők intézményének megszüntetése.
2. A gyárakban és üzemekben alakítsanak munkások közül választott képviselők közül állandó bizottságokat, és azok az igazgatósággal együtt vizsgálják ki az egyes munkások minden panaszát. Munkást elbocsátani csak ezen bizottság határozata alapján lehessen.
3. A fogyasztási és a termelőszövetkezetek és a munkásszakszervezetek szabadsága - haladéktalanul.
4. Nyolcórás munkanap és a túlórázás szabályozása.
5. A munka tőkeellenes harcának szabadsága - haladéktalanul.
6. Kielégítő munkabér - haladéktalanul.
7. A munkásosztályok képviselőinek feltétlen részvétele a munkások állami biztosításáról szóló törvényjavaslat kidolgozásában - haladéktalanul.

Íme, Felső, ezek a mi fő bajaink, amelyekkel eljöttünk Hozzád. Csak akkor szabadulhat ki hazánk a szolgaságból és nyomorból, és indulhat virágzásnak, ha ezek orvoslásra találnak. Csak akkor szervezkehetnek a munkások, hogy megvédjék érdekeiket a kapitalisták pimasz kizsákmányolásától és a népet

kirabló és elnyomó hivatalnokkormánytól. Parancsold meg hogy teljesítsék őket, esküdj meg erre, és boldoggá, dicsővé teszed Oroszországot. Örök időkre bevésed nevedet szívünkbe és utódaink szívébe. Ha nem parancsolod meg, és nem hallgatod meg könyörgésünket, meghalunk itt, ezen a téren, palotád előtt. Innen már nincs hová mennünk, és nincs is miért. Számunkra csak két út van : az egyik a szabadsághoz és boldogsághoz vezet a másik a sírba...

Szolgáljon életünk kiengesztelő áldozatul a sokat szenvedett Oroszországot. Nem fáj nekünk ez az áldozat, szívesen meghozzuk.

„Georgij Gapon lelkész
Ivan Vaszimov munkás”

In: Menyhárt Lajos: Az orosz vihar. Kossuth, Bp., 1984. 40-44.o.

II. RÉSZ (FENÁLLÁSÁNAK UTOLSÓ ÉVTIZEDÉBEN, A KÉT FORRADALOM KÖZÖTT, 1907-1917)

A SZTOLIPINI ÉRA

1. Az 1907. évi választási törvény

Az 1907. június 3-án megjelent cári kiáltvány beszüntette a II. Birodalmi Duma működését, és egyben módosította a választási törvényt. A cárizmus ezzel a lépésével az 1905. október 17-i kiáltványban adott szavát szegte meg, hiszen a kiáltványban elismerte, hogy a дума jóváhagyása nélkül a törvények érvénytelenek. A június 3-i átlamcsny jelentette a forradalom utáni reakció kezdetét.

Az alábbiakban a megváltozott választási törvényből adunk szemelvényeket.

...6. cikkely. A birodalmi дума tagjainak választása a kormányzóságokban és a területeken kormányzósági választási gyűléseken történik. A választási gyűlésen a kormányzóság nemességének vezetője vagy annak helyettese elnököl. A gyűlésen minden járásból részt vesznek azok, akiket 1. a földbirtokosok kúriája, 2. az elsőosztályú városi kúria, 3. a másodosztályú városi kúria, 4. a körzetek meghatalmazottainak kúriája és 5. - ahol van - a kozákfalvak meghatalmazottainak kúriája elektoroknak választott meg. Ezenkívül egyes kormányzóságokban, ott ahol ezt a 8. cikkelyhez mellékelt lista feltünteti, a birodalmi дума tagjainak megválasztásában a kormányzósági választási gyűlésen a gyár- és bányai munkások megbízottainak kormányzósági kúriája útján megválasztott elektorok is részt vesznek...

8. cikkely. Minden kormányzóság vagy terület elektorainak összlétszámát, ezenbelül pedig a járások és kúriák közötti megoszlását az ide mellékelt lista állapítja meg.¹

9. cikkely. A választásokban nem vesznek részt: 1. a nők, 2. huszonöt évnél fiatalabb személyek, 3. tanintézetek hallgatói, 4. a szárazföldi hadsereg és a flotta tényleges szolgálatban levő tagjai, 5. nomadizáló nemzetiségiek és 6. külföldi alattvalók.

13. cikkely. Azok a személyek, akik ingatlantulajdonnal rendelkeznek, és azok is, akikre a törvény 9. cikkelyének 4. pontja vonatkozik; az ingatlantulajdon után járó cenzusukat a választáson való részvétel céljából átadhatják fiaiknak.

14. cikkely. A nők ingatlantulajdonuk után járó cenzusukat a választáson való részvétel céljából átadhatják férjeiknek vagy fiaiknak.

28. cikkely. A földbirtokosok kúriájában azok vesznek részt, akik a járásban legalább egy év óta a tulajdon vagy pedig a haszonélvezet jogán adóköteles földdel rendelkeznek olyan mennyiségben, ahogy azt minden járás számára az ide mellékelt lista előírja.²

42. cikkely. A ... kormányzósági városokban a birodalmi дума tagjainak „választása két külön kategóriában történik. A választásokon az első kategóriában részt vesznek: 1. Azok a személyek, akik a város határán belül a tulajdon vagy haszonélvezet jogán legalább egy év óta olyan ingatlannal rendelkeznek, amely a városi adó megállapításakor végzett vagyonebecslés alapján: a kormányzósági székhelyeken legalább 3000 rubelt, más városokban legalább 1500 rubelt ér; 2. Azok a személyek, akik a városban legalább már egy éve iparendélyhez kötött kereskedéssel vagy ipari üzemmel rendelkeznek, mégpedig a) a kormányzósági székhelyeken - ha a kereskedő az első kategóriába³ tartozik, ha az iparos az első három kategória egyikének tagja, ha gőzhajótulajdonos, abban az esetben, ha egy évben legalább 500 rubel iparadót

¹ Az új választási törvény alapján az elektorok összlétszáma, valamint a járások és kúriák közötti megoszlása Belorussziában pl. a következőképpen alakult:

a) Minszki kormányzóság - 137, ebből a körzetek megbízottainak kúriájától - 41; a földbirtokosok kúriájától - 71; az első osztályú városi kúriától - 12; a másodosztályú városi kúriától - 11; a munkásmegebizottak kormányzósági kúriájától - 2.

b) Vityebszki kormányzóság - 106, ebből a körzetek megbízottainak kúriájától - 31; a földbirtokosok kúriájától - 48; az első osztályú városi kúriától - 14; a másodosztályú városi kúriától - 13; a munkásoktól - 0.

² A földcenzus pl. a minszki kormányzóságban 300-600 gyesz.; a vityebszki kormányzóságban 150-300 gyesz.; a moguljovi kormányzóságban 250 gyesz.

³ Az iparosokat és a kereskedőket vagyoni állapotuk szerint különböző kategóriákba sorolták.

fizet; b) a többi városban - ha a kereskedő az első két kategóriába tartozik, ha az iparos az első öt kategóriához tartozik, ha gőzhajtótulajdonos, abban az esetben, ha évi 50 rubel iparadót fizet.

A második kategóriában választanak: 1. azok a személyek, akik a városban legalább egy éve a tulajdon vagy a haszonélvezet jogán olyan ingatlannal rendelkeznek, amelyet a városi adó kivételekor végrehajtott vagyonebecslés alkalmával a kormányzósági székhelyeken 3000 rubelnél, más városokban pedig 1500 rubelnél nem értékelték lejjebb; 2. Azok a személyek, akiknek a városban legalább egy év óta iparendélyhez kötött üzletük vagy üzemük van, azok kivételével, akik megkapták a jogot, hogy az első kategóriában választhassanak. 3. Azok a személyek, akik a városban legalább egy év óta iparadót fizetnek azért, hogy kézműves mesterséget folytathassanak. 4. Azok a személyek, akik a városban legalább egy év óta állami lakásadót fizetnek; 5. Azok a személyek, akik a városban már legalább egy éve külön lakással rendelkeznek...

In: Dokumenti i materiali belorusszii. (Okiratok és anyagok Belorusszia történetéhez) 1900-1917. III. k. Minszk, 1953. 627-628. o. Magyarul: Vál. Dok. 572-573. o. Fordította: Máté Judit

A SZTOLIPINI AGRÁRREFORM

Az első orosz forradalom leverése után 1906. november 9-én jelent meg az a földbirtokrendezési rendelet, amelyet a III. дума 1910-ben erősített meg, és változtatott törvénnyé. A törvény értelmében minden paraszt kiválhatott a földközösségből (obscsina), és földjének tulajdonosa lehetett. Ha az obscsinából kilépett paraszt továbbra is a faluban szándékozott maradni, földjét egy tagban, a közös paraszti földön adták ki. Ez volt az úgynevezett otrub (külön telek). Ha viszont a tulajdonába jutott földre költözött ki, akkor a birtokát hutornak (hutor = tanya) nevezték. A reformmal a cárizmus tulajdonképpen a kulákságot akarta erősíteni, amelyet a faluban támaszának tartott. A földfelosztás során a kulákság jutott a legjobb földekhez. 1906-15 között két milliónál több parasztgazdaság különült el az obscsináktól. A paraszti tömegek harcba szálltak a közösségi földet rabló kulákokkal, de mozgalmukat a cárizmus kegyetlenül vérbe fojtotta.

a) Az 1906. november 9-i rendelet

A parasztnak azt a kötelezettségét, hogy az osztásföldért földmegváltást essenek, 1905. november 3-án kelt manifesztumunkkal 1907. január 1-

től megszüntetjük. Ettől az időponttól kezdődően a jelzett földek minden, a földmegváltási adóteher következtében fennálló korlátozástól mentesülnek, és a parasztok megkapják a jogot, hogy az obscsinát szabadon elhagyhassák, parcelláikat a közösségi földből egyéni birtokukba vegyék.

Azonban a törvény által elismert jogok tényleges gyakorlása a falusi közösségek többségében gyakorlati akadályokba ütközik annak következtében, hogy a parcellák nagyságának megállapítása és a birtoktestek elkülönítése azok számára, akik a közösségből ki akarnak válni, lehetetlen.

Azonkívül a törvény nem szabta meg a beltelkek tulajdonbavételekor kötött egyezség módozatait sem, és így ezekre a földterületekre vonatkozóan a tulajdonosok kezében semmiféle adásvételi szerződés nincs.

Abból a célból, hogy a parasztok a nekik járó föld tulajdonjogával ténylegesen is élhessenek, szükségesnek láttuk, hogy ennek a hatályos törvényekben meglévő akadályai elháríttassanak, és a Minisztertanácsnak e tárggyal kapcsolatos felterjesztését jóváhagyván, a birodalmi alaptörvénykönyv 87. cikkelye alapján megparancsoljuk:

I. A parasztokról szóló általános rendelkezések 12. cikkelyéhez az alábbi utasításokat kell csatolni:

1. Mindaz a családfő, aki osztásföldjét közösségi joron bírja, bármikor követelheti, hogy a közösségi földből az őt megillető részt neki magántulajdonba adják át.

2. Azokban a közösségekben, amelyekben már a közösségi birtoklásról az egyéni birtoklásra áttérni szándékozó családfők kérelmét megelőző 24 év alatt nem volt újraosztás, a beltelken kívül minden ilyen családfő magántulajdonába mennek át a közösségi földnek azok a részei is, amelyeket az állandóan használt (de nem bérelt).

3. Azokban a közösségekben, amelyekben a közös birtoklásról az egyéni birtoklásra áttérni szándékozó családfők kérelmét megelőző 24 év alatt volt újraosztás, mindaz a családfő, aki ilyen irányú kérvényt nyújtott be, a beltelken kívül magántulajdonként kapja meg a közösségi földnek mindazon részeit is, amelyeket a közösségtől a következő újraosztásig állandó használatra megkapott. De ha a kérvény benyújtásakor az egyéni birtoklásra áttérni szándékozó családfő állandó használatában több föld van, mint amennyi az utolsó felosztás alapján és a családjában levő kiosztási egységek számának megfelelően neki járna, akkor a közösségi földből csak annyi jut tulajdonába, amennyi őt a fenti számítások szerint megilleti. Az így előállt felesleget akkor veheti tulajdonába, ha annak árát a közösségnek megfizeti...

4. Azok a családfők, akik a közösségi földnek eddig örökös használatban bírt részeit magántulajdonba kapták meg (1-3. cikk), változatlan módon megtartják a kaszálókra erdőkre és egyéb birtokrészekre vonatkozó jogaikat is.

Ezeket a birtokrészeket ugyanis más alapon szokásos felosztani... Úgyszintén a közösségben elfogadott módon joguk van használni a felosztásra nem kerülő területeket is, úgymint: a községi földet, réteket, legelőket stb. ...

12. Minden olyan családfő, aki a jelen utasítás 1-11. cikkelyei alapján kapta meg parcelláit, bármikor követelheti, hogy a közösség e parcellákért cserében lehetőleg egy tagban hasonló földet adjon...

18. Jelen utasítás hatálya (1-16. cikk) minden elnevezésű parasztra kiterjed. Azonban a földmegváltási adósság megszüntetéséig csak olyan módon kerülhet át egyes családfő tulajdonába a közösségi földnek őt megillető része ha a földmegváltási adósságnak azt a részét, amely a tulajdonába kerülő parcellákra esik, megfizeti...

III. Azokat a törvényerejű kormányrendeleteket amelyek a paraszti beltelkek birtoklási jogával foglalkoznak, a következőkkel kell kiegészíteni : I. A beltelkek, akár a földjuttatás alkalmával kapták meg a parasztok akár úgy, hogy később egyes családfők a közösségi földből magántulajdonuknak szereztek meg azokat, valamint a parasztbirtok közösségi földhasználatban levő részei is, azoknak a családfőknek a magántulajdonát képezik, akiknek a neve mellett a földrendezési jegyzékben, faluközösségi határozatokban a parasztügyi hivatalok rendeleteiben, kisajátítási végzéseiben és a bírósági szervek véghatározataiban a parcellák szerepelnek. Hasonló joguk van a fent említett parcellákra a családfők egyeneságú leszármazottainak is.

Ha az egész közösség át akar térni a közösségi és beltelkes földhasználatról a különleges birtoklásra, ezt a falugyűlésen szavazati joggal rendelkező parasztok kétharmad szótöbbséggel megszavazott határozata alapján lehet végrehajtani.

A Kormányzó Szenátus mindezek végrehajtásához nem szándékszik más intézkedést kiadni.

Az eredetin ő császári felsége sajátkezű aláírásával:

Miklós

Ellenjegyezte: Sztolipin¹, a Minisztertanács elnöke

¹ Sztolipin P. A (1862-1911) gazdag földbirtokos, magasrangú államtisztviselő. 1902-ben grodnói majd szaratovi kormányzó. Az 1905-ös forradalom leverésében tett „szolgálati” elismerésül 1906-ban belügyminiszterré nevezik ki. Az I. birodalmi дума szétkergetését követő időben (1906 július) ő lesz a Minisztertanács elnöke. Sztolipin nevéhez fűződik mindaz az orosz történelemben, ami az 1905-1907-es forradalom után gyászos és keserves volt az orosz nép számára; a forradalom leverése, a II. дума szétkergetése, a sajtószabadság megszüntetése, a szakszervezetek betiltása, a feketeszázások

In: Polnoje Szobranyje zakonov Rosszijszkoi imperii. (Az orosz birodalom törvényeinek teljes gyűjteménye) XXVI. k. SZPB., 1909. 970-974. Magyarul: Vál. Dok. 573-575. o. Fordította: Máté Judit

b) Az 1910. június 14-i agrártörvény

A törvénytervezetet a III. дума több ülésén tárgyalta. Először 1909 decemberében nyújtották át az államtanácsnak. Az államtanács azonban újbóli átdolgozását kérte a dumától. Ezzel a törvényelőkészítő bizottság 1910 elejére készült el, és a III. дума harmadik ülésszakának 51. ülésén, 1910. február 18-án Matyutyin a bizottság elnöke beterjesztette jelentését. A tervezetet a дума jóváhagyta. A cáρ 1910. június 14-én írta alá az új törvényt.

...1. Az ide vonatkozó törvényerejű kormányrendeletek megváltoztatása kiegészítése és hatályon kívül helyezése végett az alábbiak határozattak el:

I. fejezet

A parasztoknak azon jogairól, hogy a közösségi földből parcelláikat elkülöníthetik, és tulajdonukba vehetik

A) Azokban a közösségekben és falvakban ahol nem volt általános újraszítás:

1. Azokat a közösségeket és azokat a külön birtokkal rendelkező falvakat, melyekben a földjuttatás ideje óta¹ általános újraosztás nem történt olyan településeknek kell elismerni, mint amelyek az örökletes birtoklásra tértek át.

2. Az első cikkelyben említett közösségekben és falvakban, ott, ahol jelen. törvény kihirdetésekor az egyes családfeők földhasználata (és nem bérlete) vitathatatlan, a használatukban levő földet magántulajdonaiknak vagy egyes esetekben más családtagokkal közös tulajdonnak kell elismerni.

3. Azoknak a közbirtokoknak a használati joga, amelyeket sajátos meg. fontolás alapján szoktak felosztani, változatlanul megillet minden családfeőt olyan mértékben, ahogy ezzel a jogával a 2. cikkelyben foglalt időpont óta ténylegesen él. Azoknak a közbirtokoknak a használati joga, amelyeket nem

támogatása kormánysegéllyel, a nemzetiségi mozgalmak eltiprása. Sztolipin sugalmazta a cárizmus agrárpolitikáját is. Agrárrendszerének célja az volt, hogy ennek segítségével a feketeszázás monarchia számára erős kulákbázist létesítsenek falun. Sztolipin ellen 1911-ben Kijevben merényletet követtek el, melynek következtében meghalt. (4 szerk.)

¹ Az 1861. február 19-i reform óta (4 szerk.)

szokás felosztani, a nevezett személyeket a 19. cikkelyben foglaltak alapján illeti meg.

B) Azokban a közösségekben és falvakban, ahol volt általános földosztás:

9. Mindaz a családfő, aki osztásföldjét közösségi joron bírja, bármikor követelheti, hogy azt a földrészt, amely a közösségből kilépőknek jár, magántulajdonába vagy egyes esetben más családtagokkal közös tulajdonba adják át. Azokban a családokban, ahol az eredeti családfő már nincs meg, de a család egy - gazdaságot vezet, azt a vitát, ahogy a családtagok közül ki tekinthető családfőnek, a körzeti bíróság dönti el...

19. Azokat a közbirtokokat, amelyeket nem szokás felosztani, úgymint: a községi földet, átjárókat, közlegelőket, itatóhelyeket, réteket... stb., változatlanul használhatják, ha az erre való joguk a földrendezési jegyzékek, közösségi határozatok és más, hitelt érdemlő adatokból megállapítható. Ellenkező esetben a fenti haszonerületeket csak a közösségben elfogadott alapelvek szerint használhatják.

22. A közösségi föld egy részének magántulajdonba vételére vonatkozó kérelmet az öregbírón keresztül kell a közösség elé terjeszteni, s a faluközösség egyszerű szótöbbség útján kijelöli azokat a parcellákat, amelyek a 11-16. cikkelyek alapján az egyéni birtoklásra áttérő családfő tulajdonába mennek át, valamint meghatározza a 17-19. cikkelyekben feltüntetett haszonerületekben való állandó részesedését is.

25. A közösség döntése és a területi főnökök határozatai ellen az érdekelt személyek és közösségek a határozatok kihirdetését követő harminc napon belül fellebbezhetnek. A fellebbezéseket a területi főnöknel kell benyújtani, aki ezeket megjegyzéssel látja el, majd pedig az illetékes járási parasztügyi hivatalhoz továbbítja kivizsgálás végett...

32. Minden családfő, aki a 9-19. és a 22-30. törvénycikkely alapján osztásföldjét magántulajdonába kapta, jogosan kérheti, hogy parcelláit a közösség hasonló nagyságban, de lehetőleg egy tagban adja ki.

33. Ha viszont az a megállapítás történik, hogy a földelkülönítés alkalmatlan vagy lehetetlen, akkor a közösség köteles a kilépni szándékozó családfőt kölcsönös megegyezés alapján pénzzel kielégíteni: Abban az esetben, ha nem jön létre megegyezés, akkor a járási földrendező bizottság által meghatározott összeg alapján kell ennek történnie. Ha a kilépni szándékozó családfő a bizottság által megállapított összeget nem tartja kedvezőnek, megtagadhatja a pénzátvételt, és a régi keretek között tovább birtokolhatja a tulajdonába került parcellákat.

36. Kötelező egy tagban kiadni a családfőknek már egyéni birtokát képező parcellákat - még akkor is, ha azok nem egyeznének bele - olyan esetben, 1. mikor ezt a közösségi földhasználatban megmaradt családfőknek több mint a fele kéri és 2. mikor ... a családfő, aki tagosítatlan földjeiben akar maradni, nem egyezik bele, hogy egyes parcelláit olyan földdel cseréljék fel, amelyeknek a kilépőnek átadott parcellákhoz csatolása szükségesnek mutatkozik. Abban az esetben, amely ennek a törvénycikknek 1. pontjában van foglalva, a közösségnek jogában áll anélkül, hogy erre a kormányzósági hivatal engedélyét kellene kérni, határidő előtti általános felosztást eszközölni.

37. A tagosítást a járási földrendező bizottság útján kell végrehajtani. A járási földrendező bizottság a kerületi bíróság egy tagjának - aki a járást képviseli - jelenlétében dönt a tagosítás során a közösség és a kilépő közt felmerült vitákban, a tagosítás alkalmatlanságának vagy lehetetlenségének kimondásakor. A járási földrendező bizottságok határozatai ellen, kihirdetésüket követő harminc napon belül a kormányzósági földrendező bizottságnál vagy ennek hiányában a kormányzósági hivatalnál fellebbezéssel lehet élni.

II. fejezet

Ha egész közösségek térnek át a különtelkes birtoklásra

45. Azoknak a közösségeknek és falvaknak a különtelkes birtoklásra történő áttérése, ahol eddig örökletes ... földhasználat volt, a falugyűlésen szavazati joggal rendelkező családfők egyszerű szótöbbséggel hozott határozata alapján történik.

46. Községi vagy vegyes földbirtoklást folytató közösségek és falvak különtelkes birtoklásra történő áttérése a falugyűlésen szavazati joggal rendelkező családfők kétharmad szótöbbséggel megszavazott határozata után megy végbe. Ezen határozat meghozatalában részt vesznek a közösség tagjai, de azok is, akik földjüket az egyéni birtoklás jogán birtokolják.

In: Polnoje Szobranije zakonov rosszijszkoj imperii. XXX. k. 1910. SZPV. 1913. 746-753. o. Magyarul: Vál. Dok. 575-577. o. Fordította: Máté Judit

A FEKETESZÁZAK FIGYELMEZTETIK A CÁRT

1916 vége felé érzékelhető volt a cári rendszer bukása, és az orosz állam katonai veresége. Kétségbeesett megoldási javaslatok születtek, amelyek azonban már nem érték el céljukat. Alábbiakban a feketeszázak egyik vezéralakjának, a cári családhoz közelálló Ny. Mihajlovics nagyhercegnek a figyelmeztetését közöljük.

Nyikolaj Mihajlovics nagyherceg levele őfelségéhez, II. Miklóshoz

1916. december 23.

„Több ízben kifejezted már azt az óhajodat, hogy a háborút a végső győzelemig folytatni kívánod.

Valóban az a véleményed, hogy a hátország jelenlegi helyzetében ez véghezvihető?

Ismered-e a birodalom végvidékeinek valós állapotát? Föltárják-e előtted a teljes igazságot, avagy homályban hagyják azt? Tisztában vagy-e vele, hogy hol van a bajok gyökere?

Engedd meg nekem, hogy röviden fölvilágosítsalak a dolgok lényegéről. Mindaddig, amíg a minisztereid jelölésének módjáról csak keveseknek volt tudomása, a dolgok úgy-ahogy mentek. De amióta módszereidről a társadalom majdnem minden rétege értesült, Oroszország szinte kormányozhatatlanná vált. Többször beszéltél nekem arról, hogy már nem bízatsz meg senkiben, becsapnak. Ha ez így van, akkor a feleséged esetében sem lehet másként, aki nagyon szeret téged, de eltévelyedett azon körök gonosz ármányai következtében, amelyek körülveszik. Te valóban bízol Alexandra Fjodorovnában, s ezt megértem. De mindazok az érvek, amelyek elhagyják ajkait, ügyes, ám hamis fondorlat eredményei, nem pedig a valóság.

Ha nem tudod őt e hatástól megóvni, akkor legalább te magad határolódj el a téged befolyásolni kívánóktól. Próbálj olyan módszert választani, amely egyszer és mindenkorra megoldja a problémát. Jó párszor sikerült már meglelned a dolgok nyitját. Amint azonban új hatások érnek, ingadozni kezdesz, és határozatlanná válsz, minek következtében hibás döntéseket hozol. Ha sikerül véget vetni eme sötét erők állandó fondorlatainak, új idők köszöntenek Oroszországra, magad is visszanyerheted alattvalóid elvesztett bizalmát. S a többi már megy magától! Meg kell találnod azokat a személyeket, akik a megváltozott körülmények között is készek a Te irányításod alatt dolgozni. Amikor majd eljön az idő, - és ez már nincs olyan messze, -Te magad, Trónusod erejénél fogva ruházhatod fel jogokkal a neked, vagy a törvényhozásnak felelős minisztereket. Ez magától, mindenfajta nyomás nélkül bekövetkezik, és nem úgy,

mint - már megbocsáss- ahogy azon a bizonyos október 17-én történt. Sokat töprengtem azon, vajon feltárjam-e neked eme valóságot, majd miután édesanyád és két testvérhúgod is bízott, döntöttem. Nagy változások előestéjén élünk, többet nem mondok: új idők közelednek.

Hidd el nekem, amikor sürgetem, hogy szabadulj meg a Téged körülölelő bilincsektől, azt nem személyes érdekből teszem, jól tudhatod; erről Te magad is és a cárné öfelsége is meggyőződhetett már, nem egyszer. Amit teszek, annak reményében teszem, hogy talán sikerül megmentenem Téged, trónodat, és hazánkat a legszörnyűbb végzetes következményektől.

1916. november 1.

In.: V: M: Puriskevics: Dnyevnyik az 1924-es kiadás reprintje Moszkva, 1990. 92-94. o. Ford.: Bebesi György - B. Turi Katalin

EGY FEKETESZÁZAS POLITIKAI GYLKOSSÁG ANATÓMIÁJA: RASZPUTYIN MEGGYILKOLÁSA

Idézetek Puriskevicsnek az eseményekkel egyidejűleg
készült naplójából.

1916. december 16-án éjjel, egy négytagú összeesküvő csoport, a feketeszázas vezér, Puriskevics irányításával meggyilkolta Raszputyint, a „sztarecet”, akit a cárizmus rossz szellemének tartottak s halálától az ország sorsának javulását várták.

1916. november 21.

„Ma reggel 9 órakor megjelent nálam Juszupov herceg. A harmincas éveiben járó fiatalember kadétegyenruhát viselt, amelyen jól látható volt tisztirangjelzése. Már külső megjelenése is rendkívül jó benyomást tett rám, azonnal érezni lehetett a leírhatatlanul elegáns külsőn át sugárzó tiszta származást, mindenekelőtt a nem mindennapi lelki tartást. Minden bizonnyal erős jellemű és erős akaratú férfiú, mely tulajdonságok az arisztokrata orosz emberek sajátjai.

Több mint két órát töltött nálam.

- Az ön дума-beli felszólalásai nem hozzák meg a kívánt eredményt- kezdte rögtön a dolgok közepébe vágva. - Az uralkodó nem szereti, ha nyomást gyakorolnak rá, s úgy hírlik, hogy Raszputyin befolyása nemhogy csökkent volna, hanem ellenkezőleg: növekedett. A cárnéra gyakorolt egyre erősödő hatása miatt az állam irányítását ténylegesen Alexandra Fjodorovna végzi, hiszen a cárt lekötik a hadügyek.

- Mit tehetünk? vetettem közbe. Erre ő sejtelmesen elmosolyodott, és egyenesen a szemembe nézve- miközben egyetlen arcizma sem rándult-a fogai között szűrve a szavakat így szólt: - El kell tenni láb alól Raszputyint. Elnevettem magam. - Ez jó ötlet, de ugyan ki vállalkozna ilyesmire, egész Oroszországban nem találunk rá megfelelő embert. A kormányzat meg, aki ezt megtehetné, akinek ez feladata lenne, maga is Raszputyin markában van, és úgy vigyáznak rá, mint a szemük fényére.

- Valóban, felelte Juszupov. -A kormányzatra nem számíthatunk, de azért talán akad valaki Oroszországban aki ezt megteszi.

- Úgy gondolja?

- Igen, és az a meggyőződésem, hogy az egyikük itt áll ön előtt.”

December 18.

„Az idő őrjítően lassan telt. Nem volt kedvünk beszélgetni...

Háromnegyed egykor a nagyherceggel lementünk az ebédlőbe, kitöltöttük a ciánkálit két kupicába-miközben Dmitrij Pavlovics aggódva megjegyezte: - Mi van, ha Juszupov fog a mérgezett pohárból inni? - Ez nem valószínű - mondtam meggyőzően a nagyhercegnek. Juszupov ugyanis, ahogy megismertem hallatlan önfegyelemmel és hidegvérrel bír.

Miután mindent előkészítettünk, ismét felmentünk és figyeltük az utcáról beszűrődő zajokat.

- Jönnek-mondtam suttogva, és eljöttem az ablaktól...

Amit vártunk, nevezetesen, hogy Juszupov nagy durranással kinyitja az üveget, csak nem akart bekövetkezni. Ez lett volna a jel, hogy odalenn minden rendben van, és Raszputyin néhány perc múlva halott... Lent folyt a békés beszélgetés, láthatólag nem ettek és nem ittak semmit sem. Végül meghallottuk, hogy kinyílt az ajtó. Lábujjhegyen, hang nélkül visszaosontunk Juszupov szobájába, ahol ő néhány perc múlva meg is jelent.

- Képzeljék, - mondta - nem nyúl semmihez ez a barom, nem eszik, nem iszik, akárhogy kínálok.

- Mit tegyünk? - Dmitrij Pavlovics megvonta a vállát. - Várjon csak nyugodtan Félix, menjen vissza, próbálja meg még egyszer, ne hagyja őt magára...

Juszupov lement, mi pedig ismét elfoglaltuk búvóhelyünket a lépcsőfeljáróban. Kínzó fél óra telt el, amikor végre tisztán hallottuk a pukkanást, nyomában a pohárcsörgést, majd hirtelen az addigi beszélgetés elnémult. - Isznak-súgtam Dmitrij Pavlovics fülébe. - Most már nem kell soká várunk.

Már teljesen elszibbadtunk a várakozásban, lejjebb mentünk hát a lépcsőn. De újabb negyedóra elteltével sem szűnt meg a békés, itt-ott nevetéssel tarkított beszélgetés. - Nem értem. Meg van ez bővíve, vagy mi a csoda, hogy még a méreg sem fog rajta?!...

Fölmentünk a szobába, ahol Juszupov 2-3 perc múlva falfehéren felbukkant.

- Nem, ez lehetetlen! Képzeljék, kiitta mind a két pohár mérget, megette az összes süteményt, és semmi! Ott ül lenn a díványon, és ahogy látom, a méreg csak annyiban hat, hogy szüntelenül böfög és folyik a nyála...

- Nos, - mondta a nagyherceg, - akkor most már hagyjuk, lehet, hogy legközelebb sikerül elkapnunk.

- A világért se! - kiáltottam. Innen Raszputyin élve el nem mehet! Ennek nem szabad megtörténnie!

- Akkor hát mi legyen? - kérdezte Dmitrij Pavlovics.

Ha méreggel nem megy, - feleltem - akkor nyíltan, mindent egy lapra feltéve, együtt kell elbánnunk vele. De akár egyedül is leterítem a pisztollyal, vagy betöröm a képét. Na, mit szólnak ehhez?

Egy percnyi tanácskozás után úgy döntöttünk, hogy valamennyien visszamegyünk. Juszupov gyors és határozott mozdulattal kivette fiókjából kisméretű browningját sarkon fordult és kemény léptekkel lement a lépcsőn. Nem telt bele öt perc, amikor néhány mondat elhangzása után meghallottuk a pisztoly tompa durranását, nyomában egy kiáltást és az elvágódó test huppanását... A szobába lépve a következő kép tárult elénk: a dívány előtt a fehér medvedbőrön a haldokló Raszputyin, fölötte, jobb kezében pisztolyt tartva, a tökéletesen nyugodt Juszupov.

- Nos uraim, menjünk fel, be kell fejeznünk, amit elkezdtünk... De hirtelen vad, embertelen üvöltést hallottunk, Juszupov rám kiáltott: - Puriskevics, löjjön, löjjön gyorsan, még él, elmenekül!

Én rárontottam (é.:Raszputyinra-a ford.) és lőttem. Az éjszaka csendjébe rendkívül élesen hasított bele a revolver zaja - de célt tévesztettem. Raszputyin menekülni próbált, mire én másodszor is lőttem, ismét célt tévesztve. Képtelenség visszaadni azt az iszonyú dühöt, amit önmagam iránt éreztem. Múltak a percek, Raszputyin már a kapunál járt, ekkor leadtam a harmadik, majd a negyedik lövést is, ez utóbbi - úgy tűnt - a fején találta. Mindenesetre megbotlott, hasraesett a hóban, a feje megrándult. Odafutottam hozzá, és teljes erőből halántékon rúgtam. Szélesre tárt kezekkel terült el a hóban, mintha hason csúszni készülne...

...Végre távolból feltűnt a híd, amelyről le kellett hajítanunk Raszputyin testét a csatornába. Hang nélkül, és meglehetősen sietve kinyitottuk az autó ajtaját, kiugrottam, egészen a korlátig futottam, mögöttem állt Juszupov és Lazavert doktor. Megfordítottuk Raszputyin hulláját, és teljes erőnkből bedobtuk a léken át a folyóba. Mivel elfelejtettük a láncot és a nehezéket a testhez erősíteni, azokat sebtében a hulla után dobtuk, egyiket a másik után...

Mindez nem tartott tovább két-három percnél, majd beültünk a kocsiba, begyújtottuk a motort és eltűntünk a hídon át..."

In.: V.M. Puriskevics: Dnyevnyik Moszkva, 1990. A 1924-es kiadás reprintje 57-86. o. Ford: Bebesi György - B. Turi Katalin

V. TÉMA

HÁBORÚ A LÁTSZÓLAG BÉKÉS TÁRSADALMI FELSZÍN ALATT

KROPOTKIN: SZENTPÉTERVÁR A JOBBÁGYREFORM KIHIRDETÉSE NAPJÁN

Pjotr Alekszejevics *Kropotkin* (1842-1921) arisztokrata származása ellenére az orosz anarchizmus egyik fő teoretikusa, földrajztudós, Kelet-Ázsia neves kutatója. 1872-ben külföldi tartózkodása idején lépett be Bakunyin szervezetébe, és részt vett a forradalmi narodnyikok tevékenységben. 1874-ben bebörtönözték, de két év múlva megszökött. Kropotkin elméleti munkáiban az államot elvetette, és a kistermelők földközösségei társulásával helyettesítette. Emlékiratai, és francia forradalomról frott munkája magyarul is olvasható.

Kropotkin emlékirataiban megemlékezik 1861. március 5-e eseményeiről is, arról a napról, amikor a jobbágyok felszabadításáról szóló kiáltványt a cári kormány közhírré tette. A szerző akkor mint hadapródiskolai növendék Péterváron tartózkodott.

1861 januárjában ... általános volt a remény, hogy a cár trónralépésének napjára február 19-ére megjelenik valami hivatalos jelentés, amely a felszabadításra vonatkozik.

Tizenkilencedike is megjött, de semmi sem történt. E napon éppen a palotában voltam. Délelőtt csak kiskörű reggeli fogadás volt, és az ilyen fogadáshoz második osztályú apródokat is kiküldtek, hogy az udvari szertartást megtanulják: Akkor éppen rajtam volt a sor... Néhány beavatotton kívül egy ember sem sejtette a palotában, hogy 19-én aláírták a manifesztumot, és csak azért tartották vissza két hétig, mert a legközelebbi vasárnap, 26-án kezdődött a farsang, és attól féltek, hogy a farsang alkalmából a falukban szokásos mértéktelen ivás következtében parasztlázadások keletkezhetnek. Sőt, a farsangi vásárt is, amelyet Pétervárot rendezsen szabad helyen, a Téli Palota közelében szokták volt megtartani, ez évben a nép felkelésétől való félelemben a főváros más helyére tették át. A hadsereg pedig szigorú utasítást kapott az esetleges parasztlázadás elnyomására.

Két héttel később, a farsang utolsó hetében, március 5-e vagy az új számítás szerint 17-e volt, az intézetben maradtam, mert részt kellett vennem a lovardában rendezett katonai parádén. Még ágyban voltam, amikor inasom, Ivanov, kezében a tálcával berontott és kiáltotta:

- Herceg, itt a szabadság! A manifesztumot ott átellenben, a Gosztinszkij dvorra (az intézettel szemben levő áruházra) kiszögezték.

- Te magad láttad?

- Igen. Az emberek körülállják; egyikük hangosan olvassa, a többi meg hallgatja. Itt a szabadság!

Néhány perc múlva felöltöztem, és ki akartam menni. Ekkor lépett be egyik tisztársam.

- Kropotkin! - kiáltotta - itt a szabadság!

Itt a manifesztum. Nagybátyám tegnap este tudta meg, hogy a reggeli misénél az Izsák-templomban fogják felolvasni, tehát odamentünk... Amint kimentem, két paraszt, aki a kijáratnál állt, oly komikusan mondta nekem:

- Nos, uram, hát minden elveszett, mi? - És egy kézmozdulatot tesz, mintha kiutasított volna...

A díszszemlére vonultunk ki, és amikor az véget ért, II. Sándor nyeregben maradva hangosan kiáltotta:

- Tisztek, hozzám!

Köréje gyülekeztünk, és ő erős hangon beszédet intézett hozzájuk a nap nagy eseményéről.

- A tisztek...a nemesség képviselői a hadseregben. - Ezek a szaggatott szavak jutottak fülembe - évszázados igazságtalanság ért véget... Áldozatokat várok a nemességtől...a lojális nemesség a trón köré sereglik majd...Lelkes hurrá kiáltás tört fel a tisztek torkából, amint beszédét befejezte...

Hasonló lelkesedés uralta az utcát. Parasztok és művelt emberek nagy tömegben álltak a palota előtt, és amikor a cár mutatkozott, a tömeg hódolva követte kocsiját. Joggal írta Herzen két évvel később, amikor Sándor vérbe fullasztotta a lengyel felkelést és az „akasztó-Muravjov” pedig a vérpadon fojtotta meg azt:

„Alexander Nyikolajevics, miért nem haltál meg azon a napon! Neved, mint hősnek a neve maradt volna fenn a történelem számára.”

In: Kropotkin: Egy orosz forradalmár emlékiratai, Bp., 1912. I. k. 177-181. o.

A „FÖLD ÉS SZABADSÁG” CÍMŰ LAP PROGRAMJA

A „Föld és Szabadság” című újság programadó cikke az 1878-79-es években megjelenő lap első számában jelent meg. Közvetlen szerkesztésében a következők vettek részt: L. A. Tyihomirov, N. A. Morozov, G. V. Plehanov, Sz. M. Kravcsinszkij és D. A. Klemenc. Első száma 1878. október 25-én jelent meg. Alább részleteket közlünk e cikkből amely magán viseli a bakunyinizmus lázadó-anarchikus világnézetének bélyegét.

Föld és szabadság! Két varázsszó, amely sokszor indított meg hatalmas ösztönös mozgalmakat Oroszország mélyéből. Két alkalommal majd, hogy meg nem döntötte az orosz államot s mind mai napig mélységesen felkavarja az egyszerű paraszti lelkeket Oroszország minden zugában.

Föld és Szabadság! - Ezt a jelszót írták lobogójukra népük történelméhez és szelleméhez hű elődeink, a 60-as évek szocialista narodnyikjai.

Ugyanezeket a szavakat tűzzük mi is zászlónkra...

A forradalom - a néptömegek ügye. A történelem készíti elő azokat. A forradalmárok semmit sem képesek megváltoztatni. Csupán a történelem e s z k ö z e i, a népi törekvések kifejezői lehetnek. Szerepük csupán abban áll, hogy megszervezik a népet törekvései és követelései nevében, harcra buzdítják azzal a céllal, hogy e törekvések megvalósuljanak, s ily módon hozzájárulnak a történelem vastörvényei alapján az adott szakaszban végbemenő forradalmi folyamat meggyorsításához. E szerepen kívül a forradalmároknak semmi jelentőségük sincs; e szerep keretein belül azonban a történelem leghatalmasabb tényezői közé tartoznak.

Ezért minden valódi forradalmi program alapját a népi eszményeknek kell képezniük úgy; ahogy az adott időpontban és helyen létrehozza őket a történelem.

Bármikor, bárhol és bármilyen méreteket öltött is az orosz nép felkelése, mindig földet és szabadságot követelt.

Földet - ez közös jussa mindazoknak, akik megművelik, s szabadságot amely minden ember joga, s mindenkit megillet, hogy saját ügyeiben maga rendelkezék.

A földek elvétele a földesuraktól és bojáróktól, az egész vezetőség, az állam valamennyi képviselőjének elkergetése, sőt néha általános kiirtása, „kozák közösségek” létesítése, azaz szabad, autonóm faluközösségek létrehozása, amelyek élén a népakarat választott felelős és mindig visszahívható képviselői állnak - ez volt mindig a népi forradalmár-szocialisták változatlan „programja”: Pugacsové, Raziné és harcostársaiké.

Nem vitás, hogy ez a program marad érvényben továbbra is a nép nagy többsége számára.

Ezért fogadjuk el mi, forradalmár-narodnyikok is.

Ebben a programban elsősorban az agrárkérdést helyezük előtérbe. A gyárkérdést a háttérben hagyjuk, nem mint, hogyha nem tartanánk szükség-szerűnek a gyárak kisajátítását, de a történelem, amely Nyugat-Európában ezt a kérdést előtérbe helyezte, nálunk egyáltalán nem vetette fel, s az agrárkérdéssel helyettesítette, holott a földkérdés nevében meginduló forradalmi mozgalom győzelme másnapján végzettszerűen saját magának is rá kell ébrednie arra, hogy a gyárak kisajátítása és mindenfajta kapitalista termelés teljes megszüntetése szükségszerű, mert ellenkező esetben saját sírját ásná meg. Hasonlóképpen a városi szocialista mozgalom is elkerülhetetlenül beleütközne már első lépéseinél az agrárszocializmus kérdésébe, ha a falvaktól függetlenül indulna meg.

Hasonló okoknál fogva nem döntünk előre programunkban olyan kérdésekről, amelyek az eljövendő szocialista rend egyes részletkérdéseire vonatkoznak. Mindezek a jövő kérdései. Bízunk a jövőt a jövőre. A jelennek megvan maga nagy feladata: a népi forradalom megvalósítása, amely egyedül képes a nép gondolatában már létrehozott szocialista alapelemekből az eljövendő szocialista rendet kialakítani.

In: „A 70-es évek forradalmi zszurnaliztájája” V. J. Bogucarszkij szerkesztésében, h.n. é. n. 68-78. o. Magyarul: Vál. Dok. 207-208. o. Ford. Máté Judit

KROPOTKIN: HOGYAN FOLYTASSUNK FORRADALMI PROPAGANDÁT?

Az alábbi forradalmi propaganda programot P. A. Kropotkin állította össze, aki akkor a csajkovszkijisták pétervári köréhez tartozott. A cikk kísérlet a nép közé induló értelmiségiek viselkedési szabályainak és feladatainak meghatározására. A szövegből ítélve, a program már számításba veszi a parasztság körében folytatott propaganda első tapasztalatait.

Annak ellenére, hogy a kormány fokozza a hajsztát, és hogy új letartóztatásokat foganatosítottak, új megtorló törvényeket hoztak, egyre nő azoknak a fiatal embereknek a száma, kik elindulnak a *nép közé*. Következésképp ifjúsá-

gunk, a szociális elemektől teljességgel idegen katonai összeesküvésektől (1825)¹ fokozatosan eljutott az egymás közti republikánus-szocialista beszélgetésekhez, majd a népnek a fordulatban érdekelt elemeivel való látható érintkezéséhez, legvégül pedig a néppel való közvetlen és állandó kapcsolathoz is. Most ki kell várnunk e kapcsolatok még szorosabbá válását, amit hamarosan követ magának a népnek köréből származó agitátorok fellépése, s végül a fegyveres felkelés. Tekintettel a *nép közé járás* elterjedésére a forradalmárnak nagyobb szüksége van, mint valaha a felkészülésre, körültekintésre, tapasztalatra. Ami az előbbit illeti, jobb iskolát, a *Forradalmárok a kiváltságosok közül*² című cikk szerzője által ajánlottánál nem tudunk. Jóakarát, energia, ész, állhatatosság stb. - önmagukban nem elegendők a forradalmár számára ; ezenkívül meg kell hogy ismerje a népet közelebbről is, magáévá kell hogy tegye a nép szükségleteit, nézeteit, gondolkodásmódját. Az, aki forradalmár akar lenni, még nem forradalmár, feltétlenül fel kell készülnie. A *felkészülés idején* könyveket kell *olvasnia*, oly könyveket, melyek hozzásegítik őt ahhoz, hogy többet megtudjon a nép szükségleteiről, a mai életmód hibáiról, a múlttól stb., valamint oly könyveket, melyek fegyelmezik a gondolkodást, ezenkívül *ki kell tanulnia* valamely mesterséget és kell, hogy a *nép életét* személyesen (az első időkben) *általában megismerje*. Ez idő alatt a forradalmárnak, mint a halnak, némának kell maradnia, nehogy hiába lebukjon, egyetlen feladata, hogy figyeljen és füleljen...

Csak, mikor magát eléggé felkészültnek érzi, szabad száját először agitációra nyitnia. Bármily nehéz is, érzéseit, gondolatait véka alá rejteni, az első szakaszban inkább hallgasson, minthogy helytelen időben beszéljen. Második stádiumba lépven, a forradalmárnak széjjel kell tépnie nemeslevelét, s visszavonhatatlanul, *örökösen* paraszttá, iparossá vagy gyári munkássá kell válnia és ekkor már hozzáláthat a propagandához. De a propaganda, mint azt a nyugat-európai gyakorlat bebizonyította, csak bizonyos körülmények közt lehet hatásos: A fejletlen paraszt vagy munkás nem érti meg a szocializmusról, egyenlőségről, szolidaritásról szóló társadalmi eszméket. Testvéreinek, a sajátját nem érintő szükségletei, szenvedései (különösen a kezdeti időkben) nem indítják meg. A kivételtől eltekintve, azzal a munkással, kinek a poltavai vagy tulai kormányzóságban élő parasztek apró parcelláiról beszélnek, egy jottányit sem jutnak előbbre. A forradalmár csak akkor számíthat sikerre, ha a *helyi* érdekeket helyezi *előtérbe*. Nyugaton az a legjobb *gyakorlati* agitátor, aki *meghatározott*

¹ A dekabrista felkelést P. Kropotkin csupán katonai összeesküvésként értékeli, melynek semmi kapcsolata nem volt a társadalommal, a néppel.

² A *Forradalmárok a kiváltságosok közül* című cikk szerzője. P. L. Lavrov. A cikk a *Vperjod* 1874. évi 2. számában (122-155.1.) jelent meg. Ez a célzás arra enged következtetni, hogy a program 1874-nél nem íródhatott korábban.

kőszénbányáknak, meghatározott kőműves társulatoknak, meghatározott könyvkötő társaságoknak áll élére, és elsősorban ezek részérdekeit tartja szem előtt (csak kevésbé hatva át agitációját általános gondolatokkal). Ebből az a tanulság, hogy legjobb, ha a forradalmár, aki elhatározta, hogy örökké a nép között marad, megtelepszik egy meghatározott helyen, és művelője lesz valamely iparágnak. Ennek következtében, más létfenntartási lehetőséggel nem rendelkezvén, emberbaráti törekvésein túl, az önérdék hatalmas impulzusával is erősebbé válik.

Ez a dolog általános része. Ezenkívül is szeretnék tenni azonban 2-3 kisebb megjegyzést. Gyakran elbeszélgetvén egyszerű emberekkel, arról győződtem meg, hogy nem célravezető nagymértékben a vallásos hitében megbántani. A paraszt elszörnyülködik rajta, s ahhoz, aki Istennek létét tagadja, s aki azt állítja, hogy a lélek nem halhatatlan, ahhoz kevésbé húz. Ha sikerül is közülük valakit meggyőzni, a többiek mindjárt azzal rémisztgetik, hogy bűnre csábítókkal barátkozik. A forradalmár egyszerű emberré kell hogy váljon, teljesen és örökre, s nemcsak anyagiakban, de minden más kultúrszükségletben is, öltözködésben (a vörös ing, például szemet szúr a parasztnak: ők csak ünnepen vesznek fel olyat) házi szokásaiban, s a vallási dolgokban: ott, ahol nemcsak az asszonyok, hanem az emberek is eljárnak, neki is el kell mennie a templomba szerdán, pénteken és böjtös napokon böjtölnie kell, - e szokást a parasztok mindenütt betartják. Ezenkívül nem célravezető a cárt említeni.¹ Mindenképpen meg kell kerülni ezt a kérdést, és teljes erővel a kormányra és az urakra támadni, e szavak, egész Oroszországban mindenki számára ismeretesek. Csak akkor szabad a cárról szólni, ha a beszélgetés menete váratlanul elkerülhetetlenné teszi, hogy vagy mentegetni kell (azaz közvetve dicsérni), vagy a nép ellenségei közé sorolni; de ez esetben is nagyon hasznos a tartózkodás.

„Abban, hogy a cárt nem említjük, semmi káros nincs. Repítsd csak el a kormányt, az urakat, s a cár maga is... Őt is magukkal...” Ezzel véget is ér az egész dokumentum.

Eredetileg: In: Narodnyicseszkaja ekonomicseszkaja lityeratura... 233-235. o. Magyarul: Orosz forradalmárok a XIX. sz.-ban. 200-203. o. Gondolat, Bp., 1970. Fordította: Szanyiné Klaudy Kinga

¹ Kropotkin szerint magának II. Sándor cárnak nyílt bírálattól is tartózkodni kell.

MERÉNYLETEK II. SÁNDOR CÁR ELLEN

II. Sándor cár, I. Miklós legidősebb fia 1818-ban született, és 1855-ben lépett trónra. Apjától, örökölte a krími hadjáratot. Ezenkívül több háborút folytatott a cserkeszek; saját alattvalói, a lengyelek, a szarmarkandi törzsek és utolsó időben a törökök és tekke-türkmének ellen. Az ő országlása alatt kezdődött meg a nihilizmus azon sok önkényeskedés, rossz igazgatás, sikkasztások és zsarnokoskodás miatt, amelyek II. Sándor cár uralkodását hírhedtté tették. Ő alatta igaztattak le végképp a lengyelek is, miután 1863-ban utoljára kísérelték meg függetlenségüket kivívni. A lengyelek szabad vallásgyakorlatuktól, nyelvük használhatóságától és jószágok bírhatási jogaiktól fosztattak meg. Milyen jó ember volt II. Sándor cár, és mennyire szerették őt alattvalói. Az első merénylet volt Párizsban 1868-ban, midőn III. Napóleont meglátogatta, és Berezovszki rálőtt, akit a francia kormány a cárnak kiszolgáltattott, a 2. volt Szolovjové Pétervárott 1879. április havában, Szolovjev halálra ítéltetett és felakasztatott, 3. merénylet volt december 1-én, 1879-ben közel Moszkvához, midőn a vasúti síneket dinamittal robbantották fel, 4. volt a téli palota felrobbantási merénylet 1880-ban február 17-én, 5. a mérgezési merénylet Livóniában, 6. pedig az, amelynek véget vetett. Sokan azt állítják, hogy egyénileg jószívű ember volt. Ezt bizonyítja házasságtörése, fiaival való bánásmódja és azon körülmény, hogy hidegvérrel nézte katonái felkoncolását Plevnánál, hol a mélysárlásnál jelen volt.

Ez a rövid cikk a Népszava 1885. május 17-i számában jelent meg. Fordítója nem ismert.

A „NÉPAKARAT” VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁGÁNAK LEVELE III. SÁNDORHOZ

A levél különkiadásban jelent meg 1881. március 10-én, közvetlenül miután a „Népakarat”-csoport néhány tagja meggyilkolta II. Sándort. A levél szerzője a narodnyik N. K. Z *Mihajlorszkij* (1842-1904) polgári demokratikus beállítottságú publicista és kritikus, a későbbiek során a „Russzkoje bogatszvo” (Orosz gazdagság) című liberális-narodnyik folyóirat tényleges szerkesztője. Alább a levél végét közöljük; elején az akkori Oroszország társadalmi-politikai helyzetét jellemezte. A levélben a „Népakarat” tagjai készeknek mutatkoznak lemondani a forradalmi harcról, feltéve, ha a kormány amnesz-

Ebből a helyzetből csak két kiút lehetséges: vagy a forradalom, amely teljesen elkerülhetetlen, amelyet semmiféle kivégzésekkel sem lehet meggátolni, vagy pedig a legfelsőbb hatalom önkéntes közeledése a néphez. Drága hazánk érdekében, a felesleges vérontás, annak a szörnyű nyomorúságnak elkerülése érdekében, amely mindig együtt jár a forradalmakkal, a Végrehajtó Bizottság felségedhez fordul azzal a tanáccsal, válassza a második utat. Higgye el, hogy abban a pillanatban, amint a legfelsőbb hatalom beszünteti az önkényeskedést, amint szilárdan elhatározza, hogy megvalósítja legalább a nép lelkiismereti szabadságát, bátran elűzheti a kormányra szégyent hozó kémekeket, az öröket a kaszárnyákba küldheti, és elégetheti a népben undort keltő akasztófákat. A Végrehajtó Bizottság maga szünteti be tevékenységét, és a körülötte megszervezett erők szétoszlanak azért, hogy hazánk népének jóléte érdekében kulturális munkát fejthessenek ki. A békés eszmei harc váltja majd fel az erőszakot, amely a mi számunkra még ellenszenvesebb, mint az ön szolgálói számára, s amelyet mi kizárólag sajnálatos kénytelenségből gyakorolunk.

Önhöz fordulunk, félredobva minden előítéletet, elfojtva azt a bizalmatlanságot, amelyet a kormány évszázados tevékenysége szült. Elfelejtjük, hogy ön annak a hatalomnak képviselője, amely oly gyakran becsapta a népet, annyi rosszat tett neki. Mint állampolgárhoz és becsületes emberhez fordulunk önhöz. Reméljük, hogy a személyes harag érzése nem fojtja el önben kötelességtudatát és igazságérzetét. A harag érzése mibennünk is élhet. Ön elvesztette atyját. Mi nemcsak atyáinkat veszítettük el, hanem fivéreinket, feleségeinket, gyerekeinket, legjobb barátainkat. De készek vagyunk személyes érzéseinket elfojtani, ha Oroszország jóléte ezt követeli. Ugyanezt várjuk öntől is.

Nem szabunk önnek feltételeket. Ne botránkoztassa meg javaslatunk. A feltételeket, amelyek a forradalmi mozgalmat békés munkával helyettesítik, nem mi hozzuk létre, hanem a történelem. Éppen ezért e feltételeket nem mi szabjuk meg, csak emlékeztetjük önt azokra.

Véleményünk szerint két ilyen feltétel van:

1. Általános amnesztia minden politikai fogolynak, tekintettel arra, hogy nem bűnt követtek el, hanem állampolgári kötelességüket teljesítették.

2. Az egész orosz nép képviselőinek egybehívása az állami és társadalmi élet fennálló formáinak felülvizsgálata és a nép kívánságainak megfelelő átalakításuk érdekében.

Szükségesnek tartjuk megemlíteni azonban, hogy a népképviselőt csakis akkor legalizálhatja a legfelsőbb hatalmat, ha a választások teljesen szabadok lesznek. Ezért a választásokat a következőképpen kell végrehajtani:

1. Osztályokra és rendekre való tekintet nélkül, a lakosság számarányának megfelelően választják a küldötteket;

2. Semmiféle korlátozást sem szabad foganatosítani sem. a választók, sem a képviselők számára;

3: A választási agitáció és maguk a választások teljesen szabadok legyenek, ezért a kormánynak, átmeneti intézkedésként - az Alkotmányozó Gyűlés határozatáig - engedélyeznie kell: a) a teljes sajtószabadságot, b) a teljes szólás- szabadságot, c) a teljes gyülekezési szabadságot, d) a választási programok teljes szabadságát.

Ez az egyetlen eszköz, amely Oroszországot visszavezetheti a helyes békés fejlődés útjára. Ünnepelesen kijelentjük drága hazánk és az egész világ színe előtt, hogy pártunk a maga részéről feltétel nélkül aláveti magát a fenti feltételek betartásával megválasztott Alkotmányozó Gyűlés határozatának, és azontúl semmiféle erőszakos cselekedetet nem követ el az Alkotmányozó Gyűlés által szentesített kormánnyal szemben.

Így tehát felséged döntsön. Két út áll ön előtt. Öntől függ, melyiket választja. Ezek után már csak a sorsot kérhetjük, hogy azt a döntést sugallja értelmének és lelkiismeretének, amely egyedül felel meg Oroszország jólétének, az ön személyes méltóságának, valamint hazája iránti kötelezettségének.

In: Lityeratura Partyii „Narodnaja Volja” Moszkva, 1930. 317-318. o. Fordította: Máté Judit

PLEHANOV NYÍLT LEVELE A „CSORNIJ PEREGYEL” SZERKESZTŐSÉGÉNEK

Plehanov, Georgij Valentyinovics (1856-1918), kisenemesi családból származott, tagja volt a forradalmi narodnyik mozgalomnak. 1880-ban Svájcba emigrált s itt 1883-ban megszervezte a *Munka Felszabadítása* nevet viselő marxista csoportot. Filozófiai és esztétikai értekezései marxista szemléletűek. Később a mensevikekhez csatlakozott és a bolsevikok ellen foglalt állást.

Plehanov nyílt levele, amelyet a *Csornij Peregyel* (Fekete Újrafelosztás) című lap 1881. évi 1. száma közölt, anélkül, hogy közvetlenül támadná a Narodnaja Volja túlzottan az egyéni merényletekre és a cárok személye elleni harcra összpontosított módszerét, közvetve vitát folytat annak politikai irányvonalával. Azzal, hogy a nép saját mozgalmának szükségességét tartja legfontosabbnak hogy teljesen mellőzi a merényletekre való felhívást, realisabb alapot ajánl a forradalmi mozgalom másik irányzata számára.

A szocializmus a jelen társadalom antagonizmusának és osztályharcának elméleti megfogalmazása a dolgozó tömegek érdekei szempontjából.

A forradalmi tevékenység ebből következő gyakorlati feladata a munkásréteg szervezése kell hogy legyen, meg kell mutatni számára felszabadulásának útjait, módjait.

Ezt a feladatot csak abban az esetben lehet végrehajtani, ha a forradalmi tevékenység nem csupán a népért, de a nép között is folyik.

Az erők megszervezése, a nép öntudatának, önállóságának felkeltése nélkül a leghősiesebb forradalmi harc is csupán a felsőbb osztályoknak kedvez, pontosan a mai társadalom azon rétegének, mely ellen nekünk a dolgozó, kiemmizett tömegeket fel kell fegyveroznünk.

A nép felszabadítása a nép saját ügye kell hogy legyen.

Megértjük, mily döntő fontosságú a politikai és gazdasági krízis, melyet hazánk átél, s nem mi leszünk azok, akik hadba szállunk az önmagát túlélt önkényuralom védelmére. De szemben a *Narodnaja Volja* véleményével úgy véljük, hogy a nép gazdasági és politikai felszabadításának legfőbb akadályja nem csupán a jelen államrendszer, és az abszolutizmus megdöntése még nem szünteti meg a nép rabságának legfőbb okait.

Hogy a nép ki tudja vívni felszabadulását, tudatosan szervezett erővé kell hogy váljon, mely képes arra, hogy szembeszálljon minden történelmi formációnak, s az ország minden fejlődési fázisának kizsákmányolóival. Ellenkező esetben az abszolút monarchia képviselőit egy alkotmányos rezsím képviselői váltják fel, akik a burzsoá gazdasági érdekeket fogják érvényre juttatni. A nép ellenük folyó harca éppoly elkerülhetetlen lesz, mint amilyen elkerülhetetlen volt az abszolutizmus igája elleni tiltakozás. És minél jobban szétforgácsolódik a nép ereje, minél kevésbé lesz felkészülve, hogy megértse a burzsoá társadalomban a társadalmi viszonyokat, annál nehezebb lesz a harc új urai ellen, győzelme annál későbbre tolódik.

Oroszország jelenlegi állapotában, legnagyobb példája a fent elmondottaknak.

Az abszolutizmus, mely súlyos csapásokat szenvedett, s mint koronás képviselője oly roskatag, tudatában van helyzete egész ingatagságának, és megzavarodva keresgél, támogatás után minden irányba.

Ahhoz nem kell prófétának lenni, hogy megjósoljuk ezt a támogatást milyen áron és hol találja meg. Burzsoáziánk, mely oltalma alatt nőtt fel, s gondoskodásával táplálkozott, kezdi már bontogatni szárnyait. Érzi önmaga erejét, megérti jelentőségét, s a tegnapi rab ma már „a békés fejlődés” híve, holnapra pedig kezébe készül venni az állam egészének irányítását.

Nem az úgynevezett „társaságban” folytatott politikai agitációval lehet - ha nem is elhárítani, legalább enyhíteni uralmát. A „társaság” nem a nép. Tagjai nagy többségükben - kizsákmányolói a népnek, ugyanannak a burzsoáziának egy felső Európához hasonlított rétege, mely ellen harcolnunk kell. Bukásának óráját csak szocialista forradalmi propagandával, agitációval, s a nép sikeres szervezésével tudjuk közelebb hozni.

Ezért a *Csornij Peregyel* feladatát csak akkor tekinthetjük bevezetettnek, amikor erőfeszítéseinek fő célját az orosz szocialista párt egésze abban jelöli meg, hogy a nép körében létrehozzon egy szociál-forradalmi szervezetet, s általa a politikai szabadság követelése szerves alkotóeleme lesz a legközvetlenebb követelések együttesének, melyeket ez a szervezet a kormányzattal és a felsőbb osztályokkal szemben támaszt. Ezeknek a követeléseknek másik részét fontos gazdasági reformok alkotják, olyanok, mint az adórendszer megváltoztatása a kormányfelügyelet bevezetése a gyárakban a munkaidő megrövidítése, a női és gyermekmunka korlátozása stb. stb.

Mindkét követelmény a népből fakad, egymástól elválaszthatatlan marad, s ez a kapcsolat lesz a biztosítéka annak, hogy a küszöbön álló politikai átalakulás nem csupán a felsőbb osztályoknak kedvez.

Ha általánosan elfogadják a kérdés ily módon való értelmezését, az a nézeteltérés, mely mostanában az orosz szocialisták között fennáll, elveszti alapját, s a *Csornij Peregyel*, lévén csupán az egyik frakció szócsöve, helyét átadja az eggyéforrott szocialista párt orgánumának.¹

In. Narodnyicseszkaja ekonomicseszkaja lityeratura ...412-413. o. Magyarul: Orosz forradalmárok a XIX. sz.-ban. 206-209. o. Gondolat, Bp., 1970. Fordította: Szanyiné Klaudy Kinga

¹ A Csornij Peregyel csakhamar megszűnt, Plehanov külföldre távozott, és ott meggyőződéses marxistává vált.

AZ „ÉSZAK-OROSZORSZÁGI MUNKÁSSZÖVETSÉG” PROGRAMJA

A programot V P *Obnorszkij* (1852- 1920) és Sz. N. *Halturin* állította össze 1879. január 12-én nyomtatták ki Péterváron a „Zemlja i Volja” nevű forradalmi narodnyik szervezet földalatti nyomdájában. A szövetség programján már észrevehető a szociáldemokrácia programjának hatása, de a szövetség még nem szabadult fel teljesen a narodnyik ideológiától (az államnak az „obscsinák szabad népi föderációjával” történő felváltása, közösségi földhasználat, „a munka társulati megszerzése” stb.) A programot az alábbiakban kihagyásokkal közöljük.

Felismervén, hogy a politikai és gazdasági elnyomás szerfölött káros és hogy annak könyörtelen szeszélyei bennünket sújtanak felismervén társadalmi helyzetünk egész kibírhatatlan súlyosságát, amely az elviselhető életmód lehetőségétől és reményétől is megfoszt bennünket végül annak a felismerésében, hogy tovább már nem lehet elviselni a dolgoknak ezt a rendjét amely bennünket teljes anyagi nélkülözéssel és szellemi erőnk megbénításával fenyeget, mi, Pétervár munkásai 1878. december 23-án és 30-án tartott gyűlésünkön arra a gondolatra jutottunk, hogy megszervezzük a munkások oroszországi szövetségét, amely a városi és falusi munkásság különálló erőit tömöríti, és megmagyarazza neki saját érdekeit céljait és törekvéseit, elégséges támasztékul szolgálna a társadalmi jogtalansággal folytatott harcban, és megadná azt a szerves belső kapcsolatot, amely a harc sikeres folytatásához elengedhetlenül szükséges...

... A szövetség tagjának kizárólag csak munkásokat lehet bevenni, méghozzá legalább két, többé-kevésbé ismert személy ajánlása útján...

... Az „Észak-Oroszországi Munkásszövetség” feladatait tekintve csatlakozik Nyugat szociáldemokrata pártjaihoz, programjaul tűzve ki:

1. Az állam jelenlegi politikai és gazdasági rendjének mint tűrhetetlenül igazságtalan rendnek a megdöntését.
2. A teljes politikai egyenjogúságon és teljes belső önkormányzaton, valamint az orosz szokásjog tételein alapuló obscsinák szabad népi föderációjának létrehozását.
3. A földtulajdon megszüntetését és közösségi földhasználattal való helyettesítését.
4. A munka helyes társulati megszervezését, amely a termékeket és a termelési eszközöket a munkás termelők kezébe adja.

Mint hogy a politikai szabadság minden ember számára biztosítja a meggyőződések és cselekedetek önállóságát, és mint hogy ez biztosítja elsősorban

a szociális kérdés megoldását, ezért a Szövetség közvetlen követeléseinek a következőknek kell lenniük.

1. Szólás- és sajtószabadság; a gyűlésekre és összejövetelekre való jog.
2. A nyomozórendőrség és a politikai vétségek ügyosztályának megszüntetése.
3. A rendi jogok és kiváltságok megszüntetése.
4. Kötelező és ingyenes oktatás minden iskolában és tanügyi intézményben.
5. Az állandó hadsereg létszámának csökkentése, vagy annak a nép felfegyverzésével történő helyettesítése.
6. A faluközösségnek legyen joga az őt érintő ügyek úgymint: az adó mértéke, földtelek és a belső önkormányzat kérdéseinek eldöntésére.
7. Az útlelél-rendszer megszüntetése és a mozgásszabadság biztosítása.
8. A közvetlen adók megszüntetése és az egyenes adónak a jövedelem és örökség szerinti megállapítása.
9. A munkaidő korlátozása és a gyermekmunka megtiltása.
10. Létre kell hozni a termelői társulásokat, kölcsönpénztárakat, és kamatmentes hitelt kell nyújtani a munkástársulások és parasztközösségek számára.

...Munkások! Bátran álljatok a társadalmi forradalom zászlaja alá, egyesüljétek baráti, testvéri családba, és felövezvén magatokat az igazság szellemi kardjával, menjétek, hirdessétek tanításotokat a városokban és falvakban!

A jövőtök van ebben a megmentő propagandában, és sikeretek a ti erkölcsi erőtökötől függ; ebben vagytok ti hatalmasak, ezzel győzitek le a világot. Tudjátok meg, hogy bennetek rejlik az ország egész ereje és jelentősége, ti vagytok az állam teste és vére, és nélkületek nem léteznének azok a más osztályok sem, amelyek most véreteket szívják. Ti ezt homályosan sejtitek is, de nincs szervezetetek, nincs eszmétek, amelyhez igazodhatnátok, végezetül pedig nincs erkölcsi támaszotok, ami az ellenség közös erővel való visszaveréséhez olyan nagyon szükséges. De mi, az „Északi Szövetség” munkásszervezői, megadjuk nektek ezt az iránymutató eszmét, megadjuk nektek az érdekek összeforrásában rejlő erkölcsi támaszt, s végezetül megadjuk nektek azt a szervezetet, amelyre szükségétek van.

Tehát hozzátok, munkások, az az utolsó szavunk, hogy tőletek függ e nagy Szövetség sorsa és a szociális forradalom sikere Oroszországban!

Eredetileg: Rabocseje dvizsenyije v Rosszii v 19. v II. (1875-84) 239-242. o.
Magyarul: Vál. Dok. 197-198. o. fordította: Máté Judit

A „SZENT CSAPAT” MEGALAKULÁSA

RÉSZLETEK SZ. J. VITTE: EGY KEGYVESZTETT VISSZAEMLEKEZÉSEI CÍMŰ MEMORJÁBÓL

1881 március elsején Riszakov, a bányászati főiskola hallgatója, egy narodovolec-anarchista csoport tagja meggyilkolta II. Sándor cárt. Tette példátlan felháborodást váltott ki az orosz monarchisták körében, és reakcióként olyan szervezetet is létrehoztak, amely titkos társaságként az anarchisták likvidálását tűzte ki célul, mégpedig saját eszközeikkel, mindenfajta törvényesség mellőzésével. Az alábbi memoár és levélrészlet az alig egyéves fennállást megért, Szent Csapatnak nevezett szabadkőműves jellegű szervezet születési körülményeiről tudósít. A dokumentum Sz. J. Vitte (1849-1915) memoárjából származik, aki a Déli Vasutak igazgatójából a miniszterelnökségig küzdötte föl magát, s a történetírás mérsékelt konzervatív politikusként tartja számon. Nevéhez fűződik többek között a valutareform végrehajtása, az orosz-japán háborút lezáró porstmuthi béke aláírása, illetve az 1905-ös első orosz forradalom híres október 17-i kiáltványa.

„...Aznap este színházban voltam a feleségemmel. Egyszer csak a szomszédos páholyból egy ismerősünk átszólt hozzánk: távirat érkezett, hogy meggyilkolták a cárt. Azonnal elhagytam a színházat, hazamentem, és levelet írtam Fagyajev nagybátyámnak, aki ekkor Pétervárott élt. Tartalmát a következőképpen lehetne összegezni:...nálam Kijevben a mozdony és vagonjavító műhelyben hatalmas kalapács áll, ha vasdarabot fektetünk alá, a vas az ütéstől lemezzé válik;... és íme egy olyan kalapács mint az állam egész ereje nem képes megbirkózni az anarchistákkal; pedig az állam ereje nagyobb, hatalmasabb mint a gőzkalapácsé. Miért van ez így? Azért mert ha például a gőzkalapács alá mikroszkópikus nagyságú vasparányt helyezünk el, akárhányszor veretjük is a kalapáccsal, mindig sértetlenül kerül ki alóla, semmiféle kárt nem teszünk benne.

Ugyanez az eset, amikor az állam egész ereje nem tud megbirkózni az anarchistákkal...

Ilyen megfontolások után levelemben arra a következtetésre jutottam, hogy az anarchisták ellen saját fegyvereikkel kell felvenni a harcot. Következésképpen titkos társaságot kell szervezni feltétlenül megbízható férfiakból, akik minden alkalommal amikor az anarchisták merényletet hajtanak végre, vagy előkészületet tesznek a cár elleni merényletre, hasonlóan felelnek nekik. *Azaz ugyanolyan áruló és hitszegő módon le kell őket gyilkolni, ...ez az egyetlen mód velük szemben.* (Kiemelés tőlem B. Gy.)

Levellem elküldése után rövidesen táviratot kaptam gróf Voroncov-Draskovtól az új udvari minisztertől, amelyben kéretett, hogy menjek föl hozzá Pétervárra.... Amint megérkeztem és beléptem a dolgozósobába, Suvalov gróf felvette az asztalról a bibliát, és felszólított, hogy *esküdjem föl a levellem alapján már megszervezett titkos társaságba, amely a Szent Csapat nevet kapta.* (Kiemelés tőlem B. Gy.)

Velem nem is tudatták, miként szervezték meg, csupán azt közölték, kijevei kerületének én leszek a legfőbb megbízottja. Ötös csoportokat kell szervezni, de egyik ötös csoport sem tudhat a másíkról. Így nekem is ötös csoportot kellett szerveznem, amelynek minden tagja ugyanezt teszi. Ez a szervezet tehát olyan titkos társaság lett volna, mint amilyenek a középkori Velencében is léteztek, és tagjaiknak az ellenséggel nemcsak fegyverrel, de méreggel is harcolniuk kellett. Kritikusan mindezt át sem tekinthettem de letettem az esküt. Megismertettek néhány titkosírási móddal, néhány szabályzattal és titkos jelekkel, amelyekkel szükség esetén felismerhetik egymást a társaság tagjai. Visszatértem Kijevbe, és munkához láttam.

In. Szergej Julievics Vitte: Egy kegyvesztett visszaemlékezései Gondolat, Bp., 1964. 51-53. o. Fordította: Vas Zoltán

OHRANA DOKUMENTUMOK

Az Ohrana dokumentumaiból számos olyan levél, kérelem maradt fenn, amelyek megdöbbentő emberi nyomorúságról tanúskodnak, és amelyet a cári államgépezet ragyogóan ki tudott használni saját céljai, mindenekelőtt a társadalom szigorú kontrol alatt tartása érdekében. Lássunk néhány tipikusnak tekinthető „folyamodványt”.

„Kb. 20 éves értelmiségi, iskolázott, egy Állami Intézet igazgatójának javaslatával... Örülni fogok a csekély honoráriumnak is. Ellenőrizze őszinte érzéseimet és törekvéseimet. Nem kérek kezdetben felelősségteljes munkát, csak valamilyet ismerkedés céljából. Pontosabban, hogy orientálódni tudjak benne.”

Egy másik:

„A Moszkvai Védelmi Osztály Parancsnokának
Kérelem.

... lengyel kapcsolataim vannak, mely nemzetiséghez magam is tartozom... Munka nélkül maradtam, el vagyok keseredve... Buzgó kívánságom,

reményem, hogy képes leszek szolgálni titkos ügynökként a Főméltóságod által vezetett biztonsági osztályon, tisztelettel felajánlom szolgálataimat.

Hozzáfűzöm, hogy agglegény vagyok, 33 éves, mostanáig könyvelői munkakört töltöttem be jó nevű cégeknél, néhány idegen nyelvet beszélek és kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezem a helyi gyárosok, kereskedők és általában az értelmiség köreiben...”

Egy másik dokumentum egy újságíró vagy ilyen ambíciókkal rendelkező „megkeseredett idealistától” származik:

„Közreműködtem egy moszkvai újságban, ezen kívül hívtak engem máshová is részvénytulajdonnal, de a további menetet mindenféle módon akadályozták. »Hozzon, mondták, 1000 rubelt zálogként és akkor írjon, amit akar... Adjon 500 rubelt az ügy érdekében, s ön munkatárs és szerkesztőségi titkár lesz.« És ezt a haladó újságokat képviselő kiadók mondták! Akkor értettem meg, hogy minden a pénzen múlik. Pénzért lehetsz ismert író, »ismert tudósító« ...Emelkedett, idealista tisztaságú, szent útkereséseimben törekvéseim során éppen az ellenkezőjét találtam, a piszkosat... Nem kérek sokat. Engedje meg, hogy Önnél szolgáljak és kész vagyok szükség esetén az életemet feláldozni.”

Végül egy másik lecsúszott egzisztencia kissé szertelen, kapkodó leveléből idézünk, aki kevésbé „idealista”, de annál anyagiasabb:

„Tisztelettel kérem Főméltóságodat, hogy nyújtson nekem segítséget. Tudom, hogy Főméltóságod olyan jó ember, nagyszerű parancsnok, amilyen nálunk Oroszországban csak nagyon kevés maradt. Nekem már megadatott a szerencse, hogy Főméltóságod javára végezzek munkát, amikor Kazanyi Kormányzó volt, és így határoztam el, hogy Öntől kérek segítséget, mivel jelenleg végletesen kritikus anyagi helyzetben vagyok, szinte kizárólag csak vízzel táplálkozom. Munkatárs voltam a védelmi osztályon Kazanyban, az egyik legelső munkatársnak tartottak az eszerek pártjában, fontos pártügyeknek szenteltem magam, enyém az érdem, hogy felderítettem a bizottság fő tagjait és a harci szervezetét, nyomdákat, fegyverraktárakat, gyűlésekre jártam és más egyéb. 30 rubeltől 170 rubelig terjedő fizetést kaptam havonta... Jobban bízom Önben, mint szülőapámban! Vajon Főméltóságod visszautasítja-e a kérésemet? Akkor nekem nem marad más hátra, mint meghalni vagy öngyilkossággal végezni! A szobáért eladósodtam 3 hónapért 18 rubellel, a kenyérért 10 rubel, a fehérneműért 2,50 stb. stb.”

In: A dokumentumokat közölte és fordította: Krausz Tamás: A cártól a komiszszárokig, Kossuth, Bp., 1987. 34-35. o.

VI. TÉMA

AZ 1905-1907-ES ELSŐ OROSZ FORRADALOM

A JANUÁR 9-I MUNKÁSTÜNTETÉS VÉRBEFOJTÁSA

A cári kormány tudatosan szabad folyást engedett a forradalmi eseményeknek, hogy ezáltal a szármára legmegfelelőbb körülmények között számoljon le a munkásokkal. Felkészült a békés tüntetés vérbefojtására. A fővárosban állomásozó katonai erőket környékbeli katonai egységekkel erősítették meg. Pétervárt 8 katonai övezetre osztották fel. Az alábbi okmányok világos képet adnak a békés munkástüntetésnek a cári katonaság által történt vérbefojtásáról.

a) L. N. Kremenyeckijnek, a pétervári Ohrana-osztály főnökének 1905. január 9-én kelt írásbeli jelentése A. A. Lopuhinhoz, a rendőrségi ügyosztály főnökéhez a január 9-i munkástüntetés vérbefojtásáról

Szigorúan titkos

A mai napon, körülbelül délelőtt 10 óraker a narvai sorompó mögött, a viborgi és pétervári oldalon, valamint a Vaszilij-szigeten, a Gyári Munkások Gyülekezeténél kezdtek gyülekezni munkásemberek azzal a céllal, amint ezt Georgij Capon atya ki is jelentette, hogy a Palota-térre menjenek, és petíciót adjanak át őfelségének, a császárnak. Amikor a narvai városrészben összegyűlt néhány ezer ember, Capon lelkész misét mondott, és a tömeggel együtt, élén a narvai városrész közelében levő kápolnából erőszakkal elvitt templomi zászlókkal és ikonokkal, valamint őfelségeik arcképeivel, a Narvai-kapu felé vonult, ahol katonasággal találkozott. Meg kell jegyezni, hogy Capon atya, miután elrendezte a menetet, nyomban eltűnt. A tömeg Znacskovszkij rendőrfőnök rábeszéléseinek és a lovassági rohamoknak ellenére sem oszlott szét, hanem ment tovább előre. A Narvai-kapunál felállított két század csoportosan tüzet nyitott rájuk, miközben hiányos adatok szerint tíz halott és közel húsz sebesült maradt a helyszínen. Az áldozatok között vannak a templomi zászlót vivők és azok a munkások, akik őfelségeik arcképeit vitték. Ezenkívül ugyanezen lövések következtében megsebesült Zsoltkevics főhadnagy, helyettes rendőrfőnök és a tömeget kísérő egyik kerületi felügyelő. Ezután a tömeg széjjeloszlott.

Nemsokkal később a Trojickij-híd irányában nyomultak előre a pétervári és a viborgi oldalon összegyűlt munkások, körülbelül négyezren; velük volt Capon atya is. A Trojickij-hídnál a tömegre sortüzet adtak le, és ezt követően a Petropavlovszki kórházba öt halottat, tíz súlyos és negyven könnyű sebesültet szállítottak be. A tömeg széjjeloszlott.

Körülbelül délután 1 órakor, a Sándor-kerthez kezdett özönlenni a közönség, elárasztotta a kertet és a Palota-tér szomszédos részét. Itt a lovasság számos roharnot intézett ellenük, szétkergetve a sokaságot, mivel azonban a tömeg minden roham után visszatért, néhány sortüzet adtak le rá. Arra vonatkozólag nincsenek adatok, hogy hány áldozata volt ezeknek a sortüzeknek, mert a tömeg a tüzelés után összecsendült, és bérkocsikon magával vitte az áldozatokat.

Ezután a tömeg elárasztotta a Nyevszkij proszpektet a Lityejnij proszpekttől egészen a Policejszkij-hídig, semmiféle rábeszélésre nem hallgatott, és nem oszlott széjjel. A katonaság itt is leadott néhány sortüzet, s ezeknek a rendelkezésre álló adatok szerint 16 halálos áldozata volt, közöttük egy nő is. A Lityejnij- és a Nyevszkij-proszpekt sarkán a tömeget kozákok kergették széjjel.

Estefelé a Vaszilij-szigeten a Malij proszpekten, a 4. utcától a 8. utcáig óriási néptömeg gyűlt össze, s kezdett az utcákon barikádokat építeni, kidöntötte a telefonoszlopokat, és az úton keresztbe dróthuzalokat feszített ki. A tömeg megpróbált betörni a Vasziljevskaja városrész 2. rendőrkerületének hivatali helyiségébe, de mivel tüzelés fogadta, elvonult. A gyalogsági osztag parancsnoka a tömeget a Malij proszpektről kiverte és széjjelkergette.

A rendelkezésre álló adatok szerint a Vaszilij-szigeten két embert öltek meg.

Este a Vaszilij-szigeten és a pétervári oldalon munkásokból és csavargókból álló tömeg kioltotta a lámpákat, és törte-zúzta az üzleteket: kirabolták a kincstári szeszereskedést a Mitnyinszkij-közben. Szétrombolták továbbá a Schaff-testvérek fegyverboltját (a Szuvorovszkaja városrészben), ahol is a tömeg, miután tűzfegyvert nem talált, mert azokat idejekorán elrejtették, körülbelül ötven régi kardot rabolt el, és azokkal fegyverezte fel magát. Ezt a tömeget a kihívott katonai őrzőket széjjelkergette, és elvett tőle körülbelül húsz kardot. Ugyanekkor letartóztatták Leonyid Davidovics Davidovot, a szentpétervári egyetem hallgatóját, aki a tömeget vezette. Megmotozásakor töltött revolvert és egy kiáltványt vettek el tőle.

Vannak adatok, hogy a sortüzek után a felbőszült tömeg a Palota-téren megverte Elrih vezérőrnagyot, aki egy bérkocsin arra haladt. A Nyevszkij-proszpekten ugyanebben a sorsban osztozott Karl Veber, az Alekszandr-Nyevszkij ezred zászlósa, akit „testvérgyilkos” kiáltások közben vertek meg. Ezenkívül még több olyan eset fordult elő, amikor tisztekre rátámadtak, és bántalmazták őket. Ezután a Kírpicnij-közben néhány munkás megverte az Admi-raltjejszkaja városrész 1. rendőrkerületének egyik rendőret, és egy munkás, akit nem sikerült letartóztatni, revolverlövéllyel meg is sebesítette. Ugyanott egy egyetemi hallgató és a kerületi rendőrfelügyelő revolverrel tűzharcot vívtak egymással, de eredmény nélkül.

Az áldozatok közül a Lityejnij-proszpekten levő Mária-kórházba 12 halottat, 27 súlyos és 18 könnyű sebesültet, az Obuhov-kórházba 14 halottat és 55 sebesültet és az Udvari Lovászati Hivatal kórházába - 8 súlyos és könnyű sebesültet szállítottak be. Mindent egybevéve, közel 75 ember veszítette életét és 200-nál többen sebesültek meg. Rendelkezésre álló adatok szerint a halottak között vannak asszonyok és gyermekek is.

A felháborodás a társadalom minden rétegében borzasztó: ezt felhasználják a legkülönbözőbb árnyalatú forradalmárok, és igyekeznek rábeszélni a népet, hogy ragadjon fegyvert, és kezdjen aktív cselekvésbe.

Az agitáció központjául a Gyári Munkások Gyülekezetének helyiségei szolgálnak, ahol a tanulóifjúság közül kikerülő agitátorok a munkásokat arra buzdítják, hogy álljanak a forradalmi szervezetek zászlója alá.

A kapott értesülések szerint a rendezvények holnap megújulnak.

Kremenyeckij alezredes

In: Revolucija 1905-1907 godov v Rosszii. Dokumenti i matyeriali. „Nacsalo pervoj russzkoj revoljucii” Moszkva, 1955. I. rész 37. okmánya. Magyarul: Vál. Dok. 472-473. o. Fordította. Trócsányi György

b) *A Szabad Közgazdasági Társaság népes gyűlésén elfogadott levél, amely felhívja a tiszteket, hogy ne lőjenek a népre, és kezdjenek harcot a cárizmus ellen.¹ (1905. január 9.)*

Ezeket a sorokat egy olyan rettenetes napon írjuk, amelyet Oroszország sohasem fog elfelejteni, írjuk a főváros sok-sok utcáján nemrég kiontott vér friss benyomása alatt. Kénytelenek vagyunk tehetetlen nézők maradni, mégis valamennyien lelkünk mélyéig meg vagyunk rendülve az előttünk lejátszódó tragédia láttán. Szívünk nyugtalan...² De elménk világos, és jól és tisztán látjuk annak mélységes történelmi jelentőségét, ami előttünk végbemegy, s jelentőségét feltárni önök előtt a mi kötelességünk, a mi feladatunk... Tiszt urak! A gazdaságilag kimerült országban az éhínségek már régtől fogva krónikussá váltak. A tömegek erejüket meghaladó munka végzésére vannak kárhóztatva, és reménytelen nélkülözésre, elkerülhetetlen kipusztulásra. Erőszakkal tudatlanságban tartva, a lakosság meg van fosztva attól a lehetőségtől, hogy erőit kifejthes-

¹ A Szabad Közgazdasági Társaság (VEO) 1765-ben alapított kiváltságos tudományos társaság volt. Tagjai főképp a liberális nemesség és burzsoázia köreiből tartozó tudósok voltak. (Bővebben l. Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban, 1949, 678. lap. (A ford.)

² Itt és a továbbiakban előforduló pontozás (...) az eredetiben is megvan.

se. A személyes energiát és a népi alkotó erőt a bürokratikus gyámkodás bilincsbe veri, és elernyeszti őket a mindenüvé behatoló önkény. Tovább így élni nem lehet. Az orosz népnek kenyér kell, világosság kell, szabadság kell. Enélkül nem lehet nagy nemzet, enélkül nem védelmezheti meg még a pusztá létezésére való jogát sem. A nehéz körülmények közül, amelyekben ez idő szerint országunk van, csak egy kiút lehet. Csak maga a nép orvosolhatja bajait, és csak ő maga gyógyíthatja be mély sebeit. Ehhez az orosz államnak új alaptörvényre van szüksége. Oroszországnak alkotmányra van szüksége. A zemsztvo képviselői és a városi dumák, az orosz értelmiség és az orosz kereskedőréteg, a tanulóifjúság és a munkástömegek nemcsak, hogy megértették, de már szavakba is foglalták ezt az alapvető követelményt. A mindenkit magával ragadó érzés olyan erős, hogy nem lehet semmi módon gátak közé szorítani. Utat tört magának, és utat is fog törni magának minden büntetés ellenére. Nem fog elaludni, bár megkísérelték vérbefojtani. Az új, szabad formák iránti törekvés legyőzhetetlen, mert nélkülük nem lehet tovább élni. Már ehhez a megoldáshoz folyamodott minden kultúrország. Ezen az úton talált rá erejének forrására az az ország is, amellyel mi most eredménytelenül harcolunk - Japán. Csak az orosz kormány nem tudja, vagy nem akarja megérteni, hogy mit követel a történelem. Ez a rövidlátó kormány már régen le volna seperve a történelem útjáról, ha az orosz néppel, amelyet a nyomornak, a tudatlanságnak és a szolgaságnak a hálója fon körül, nem állnának szemben saját fegyveres erői. Igen, a saját fegyveres erői... Önök a nép pénzén tanultak, a nép kincstárából kapják fizetésüket. A szuronyokat és a puskákat, amelyeket önök irányítanak, a nép pénzén vásárolták. És önök maguk - ennek a népnek a gyermekei. És íme, önöket küldik, hogy gyilkolják le nővéreiket és testvéreiket. Tisztjei az orosz hadseregnek, gondolják meg jól, mi történt 1905. január 9-én Pétervár utcáin. Kétségbeesésbe kergetett emberek, száz- és százczrek, át akartak adni a cárnak egy petíciót, ami békés cselekedet volt, s a munkások megesküdtek, hogy rendet tartanak, és fegyverhez csak önvédelem céljából nyúlnak. A kormány tudta, hogy a társadalom biztonságát semmi sem fenyegeti. Az általunk kiküldött deputáció tagjai - tízen az e levelet aláírt személyek közül -, január 8-án este a belügyminiszternél voltak, helyettesénél, a miniszterek bizottságának elnökénél. A küldöttek tájékoztatni akarták a kormányt a dolgok állásáról, kérték és követelték, hogy a vérontás kerültesse el. De minden igyekezetük hiábavalónak bizonyult. Ridzevszkij tábornok kijelentette, hogy a kormánynak nincs szüksége a mi híreinkre kérelmeinkre és rábeszéléseinkre. Vitte azt mondta, hogy ez az ügy nem tartozik „az ő hatáskörébe”, és nem óhajtja magát kellemetlen helyzetbe hozni semmilyen beavatkozással. Szyjatonolk-Mirszkij minden kérés, sőt még Vitte közvetítése ellenére is, megtagadta a küldöttség fogadását, ő, mondta, a küldöttség nélkül is mindent tud, és megtörtént már minden intézkedés. Igen, az intézkedések megtörténtek,

és a vér előírás szerint ömlött, lehet, hogy egyenesen azokon a pontokon, amelyek az előző este tanácskozássra összegyűlt főrangúak erre kijelöltek... Igen, minek is kellene az orosz kormánynak holmi polgáremberek tanácsa és véleménye, mit neki becsület, lelkiismeret és józan ész? Hiszen szolgatára áll a számtalan szemfüles rendőrök, rendelkezésére állanak az összes fegyveres erők.

Tisztjei az orosz hadseregeknek! Önök kötelességtudó emberek. Önök azt a nagy kötelezettséget vállalták magukra, hogy, ha kell, életüket is feláldozzák a hazáért. Kérdezzék meg lelkiismeretüket: hol az önök helye? A vérontásra mindig kész esztelenek oldalán-e, vagy pedig a sokat szenvedett nép oldalán? Önökben elevenen él a becsületérzet. Annak szavára hallgassanak, hol van az önök helye? Azok mellett-e, akik félnek még csak elfogadni is a petíciót, vagy pedig az egész becsületes és önfeláldozó Oroszország mellett? Ha önök a becsület emberei, akkor ne emeljenek kezét a fegyvertelenekre, ne vegyenek el pénzt a néptől véréért, amelyet önök ontanak ki. Fordítsák fegyvereiket a nép ellenségei ellen.

A levelet január 9-én este a Szabad Közgazdasági Társaság épületében összegyűlt 459 személy írta alá.

In: In: Revoljucija 1905-1907 godov v Rosszii. Dokumenti i matyeriali. „Nacsalo pervoj russzkoj revoljucii” Moszkva, 1955. I. rész 42. okmánya. Magyarul: Vál. Dok. 473-475. o. Fordította. Trócsányi György

c) *Az OSZDMP Pétervári Bizottságának röpirata „Minden munkáshoz”, amely sztrájkra és fegyveres felkelésre szólít. (1905., nem korábban, mint január 9-én)*

Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt

Világ proletárijai, egyesüljetek!

Minden munkáshoz!

Elmentetek a cárhoz, hogy elérjétek jogaitokat - és ő puska- és ágyúsor-tűzzel fogadott, és adáz opricsnyikjai¹ hegyes lándzsáival és kiélesített kardjaival...

Kenyeret és munkát kértetek tőle, és ő tüzes ólommal iartott jól titeket...² Vajon nem mi, szociáldemokraták mondtuk-e nektek, hogy a vérszopó cárnál semmit el nem értek, hogy a népnek nem barátja, hanem ellensége, és

¹ Opricsnyik - a cár szolgálatában álló katonanemes (IV. Iván idejében); újabkori értelemben: a nép ellenségeinek kiszolgálója.

² Itt és a továbbiakban a szövegben előforduló pontozás (...) az eredetiben is szerepel.

hogy szeretőinek és cinkostársainak haszna lebeg a szeme előtt, nem pedig a népé...

Halottak... Sebesültek... Százával, ezrével vannak... Bosszúra tüzelnek ezek a holttetemek, amelyeket utcák során hurcoltak végig. Gyűljetek tehát most a mi vörös zászlóink alá... Keljetek fel! Járjátok az utcákat, és éréjtek el, hogy mindenütt és mindenfelé hagyják abba a munkát, hogy valamennyi polgár egy emberként szálljon síkra fegyverrel a kezében a cár ellen, a kormány ellen. Adjátok tovább a katonáknak a röpiratokat, és követeljétek: tagadják meg, hogy a népre lőjenek.

Le a cárral!

Le az önkényuralommal!

Éljen az alkotmányozó gyűlés!

Éljen a szociáldemokrácia!

Az OSZDMP Pétervári Bizottsága

1905 január

In: In: In: Revolucija 1905-1907 godov v Rosszii. Dokumenti i matyeriali. „Nacsalo pervoj russzkoj revoljucii” Moszkva, 1955. I. rész 43. okmánya. Magyarul: Vál. Dok. 475. o.-Fordította. Trócsányi György

TREPOV PÉTERVÁRI FŐKORMÁNYZÓ PARANCSA A FORRADALMI MOZGALOM KÖNYÖRTELEN ELNYOMÁSÁRA (1905. OKTÓBER 14.)

A főváros lakossága izgalomban él az állítólagos küszöbönálló tömegzavargások hírére.

A személyi és vagyónbiztonság megóvására a fővárosban kellő rendszabályok foganatosítottak: kérem tehát a lakosságot, hogy ezeknek a híreknek ne higgyen.

Ha valahol mégis megkísérelnék a zavargást úgy ezeket a kísérleteket mindjárt kezdetben elfojtjuk, következésképpen komollyá nem válhatnak. A katonaságnak és a rendőrségnek parancsot adtam hogy minden ilyen természetű kísérletnek haladéktalanul a leghatározottabb módon vessenek véget, ha pedig ennek a tömeg ellenszegülne - vaktölténnyel ne lőjenek, és az éles töltényt ne sajnálják.

Kötelességemnek tartom felhívni erre a főváros közönségének a figyelmét, hogy a főváros minden lakosa, aki a zavargó tömeghez csatlakozik, eleve

tudja mit kockáztat; a főváros higgadt lakosságát pedig felszólítom, hogy a rendezavarásra készülő csoportosulásokhoz ne csatlakozzék, mert az súlyos következményekkel járhat.

Trepov vezérőrnagy, őfelsége kíséretének tagja
1905. október 14.

In: Revolucija 1905-1907 goda v Rosszii. Dokumenti i matyerili. „Vszeroszjszkaja politicseszkaja sztatyja v oktyabrje 1905 goda”. 284. sz. dokumentum. Magyarul: Vál. Dok. 516. o. Fordította: Trócsányi György

JELADÁS A FEKETESZÁZAS SZERVEZETEK LÉTREHOZÁSÁRA

A MOSZKOVSZKJE VEDOMOSZTYI 1905 FEBRUÁR 24-I FELHÍVÁSA

A tömör, ám erőteljes felhívás hatására az elkövetkezendő napokban Moszkvában, Kijevben, Odesszában, Kisinyovban, Harkovban, Tbilisziben, Kurszkban stb. körök, ligák, szövetségek és egyéb feketeszázas szervezetek tucatjai alakultak a felhívásban megfogalmazott „szent hármas” cél jegyében.

„Oroszországért!

Eljött az idő! Ébredjete! A cár szólít benneteket! ...a zendülők, az árulók és a tébolyodottak ellen...

Jöjjetek és ismerjétek meg egymást! Tömörüljete a pravoszláv egyház, az egyeduralkodó cár és az orosz nép nevében!...”

In.: Davidovics A.M. Szamogyersavije v epohu imperializma Nauka Moszkva 1975. 68. o. Ford.: Bebesi György

A FEKETESZÁZAS HARCISZERVEZETEK ELŐKÉPEI A HATALOMBAN

K. N. *Ridzejerszkij* belügyminiszterhelyettesnek, a rendőrség főnökének 1905.február 28-i levele V.V. Szaharov hadügyminiszterhez, az Oroszország belső kormányzóságaiban várható parasztzavargások elfojtása céljából „repülő katonai osztagok” felállításának szükségességéről.

Kegyelmes uram, Viktor Viktorovics!

A belügyminisztériumba érkezett jelentések szerint, a legközelebbi jövőben erős parasztzavargások kitörésével kell számolnunk a jekatyerinoszlávi, herszoni, podoliai, kijevi, volhínei, csernyigovi, szmolenszki, vityebszki, orjoli, kurszki, rjazanyi, voronyezsi, tambovi, penzai, szaratovi, és szamarai kormányzóságokban. Katonaság közreműködése nélkül e zavargások elfojtása, illetve azok megelőzése is meghaladja a rendőrség erejét. Tekintettel erre, valamint annak sürgető szükségességére, hogy a mozgalmakat minden egyes vidéken mindjárt a forrongás kitörésekor elnyomjuk és ezzel megelőzzük a fenyegető vérszt és vérontást, célszerűnek látszik az egyes központokban a katonai hatóságok mérlegelése alapján, hogy úgy mondjam *katonai csapatrészekből álló repülő osztagokat szervezni* amelyek a Közlekedési Utak Minisztériumának előre biztosított együttműködése mellett az első jelre *gyorsan a helyszínen teremhetnek*. (Kiemelés tőlem. B. Gy.)

Van szerencsém Nagyméltóságoddal közölni a fent előadottakat mérlegelés végett, és alázatosan kérem, hogy értesítsen a továbbiakról. Kérem Nagyméltóságodat, hogy fogadjja mély tiszteletem és hódolatom kifejezését.

Maradtam alázatos szolgája. Ridzejevskij.

1905. február 28.

In. Dokumenti i matyeriáli. Moszkva, 1955. 199. sz. dok. Magyarul: Vál. Dok. 488. o. Ford: Trócsányi György

II. MIKLÓS OKTÓBER 17-I KIÁLTVÁNYA

A kiáltványt az uralkodótól az 1905-ös év eseményei, egyre erőszakosabbá váló tömegmozgalmai kényszerítették ki, fogalmazója Sz. J. Vitte gróf volt. Hatására felbolydult az addig sem nyugodt orosz társadalom: az alkotmányosság és a parlament ígéretére lázas választási előkészületek kezdődtek, ezzel egyidejűleg a szélsőjobb is minden korábbinál radikálisabb szervezkedésbe kezdett a monarchia változatlan formában történő fenntartása érdekében. (Ld. a következő dokumentumokat.)

„Mi, II. Miklós cár, Isten kegyelméből minden oroszok cárja, tudatjuk minden alattvalónkkal a következőket: a fővárosunkban és számos más helyen kiütött zavargások és mozgalmak mély fájdalommal töltik el szívünket. Az uralkodó elválaszthatatlanul egybeforrt népével, és a nép fájdalma egyszersmind az uralkodó fájdalma. A jelenlegi mozgalom nemzeti bomlással, integritásának és egységének megsértésével fenyegeti birodalmunkat. Uralkodói küldetésünk azt a

fennkölt kötelezettséget rója ránk hogy egész hatalmunkkal és erőnkkel azon legyünk, hogy az államra nézve eme veszélyes mozgalom megszüntetését minden erővel sietessük. Amidőn utasítottuk az illetékes hatóságokat, hogy a rendzavarás, kihágás és erőszakosság jelenségeinek megszüntetésére és a békés lakosság megvédelmezésére tegyék meg a kellő intézkedéseket, szükségesnek tartottuk, hogy a közélet megnyugtatóra irányzott intézkedések sikere érdekében egységes irányt adjunk a legfőbb kormányhatóságok működésének.

Mindezeknél fogva kötelességévé tesszük kormányunknak, hogy megmáshíthatatlan akaratunkat a következő módon teljesítse:

1. A lakoságnak megadandók a polgári jogok megdönthetetlen alapjai, amelyek a vallás- és szólásszabadság igazi sérthetlenségén, az egyesülési és gyülekezési szabadságon a alapulnak.
2. Az elrendelt birodalmi дума-választások megszakítása nélkül, amennyire a дума egybehívásáig rendelkezésre álló idő megengedi, mindama néposztályok amelyek a választási jogból ez idő szerint teljesen ki vannak zárva, a дума törvényhozásában való részvételre feljogosítandók. Az általános választójog életbe lépésének feltételeit az új törvényhozó testület fogja meghatározni.
3. Megdönthetetlen alapelv legyen hogy a birodalmi дума hozzájárulása nélkül semmilyen törvény életbe nem léphet hogy a nép választottjainak megadásék a lehetőség, hogy általuk kinevezett hatóságok eljárásának törvényességét akadálytalanul ellenőrizhessék.

Oroszország minden hű fiához fordulunk most, és azt kívánjuk tőlük, hogy emlékezzenek meg a haza iránti kötelességeikről működjenek közre az ez idő szerinti hallatlan rendzavarások megszüntetésében és összes erőiket velünk egyetemben szenteljék a rend és a béke újbóli helyreállításának.

Kelt Peterhofban, 1905. év október 17-én, uralkodásunk 11. évében.

„Miklós”

In: Menyhárt Lajos: Az orosz vihar. Kossuth, Bp., 1984 233-234. o. Fordította: Menyhárt Lajos

POGROMOK

1900. október tizenhetedike, a korlátozott hatáskörű parlament bevezetéséről szóló uralkodói manifesztum után elszabadultak az indulatok Oroszországban: a monarchista feketeszázás rohambrigádok véres pogromsorozatot hajtottak végre országszerte, kiváltva ezzel az orosz társadalom jobb érzésű részének és a külföldi közvéleménynek a felháborodását.

AZ 1905-ÖS TOMSZKI ESEMÉNYEKRŐL

(AZ OROSZ TÁVIRATI IRODA JELENTÉSE)

Tomszk, 1905, okt. 21.

Október 20-án reggel 8 órától a tereken gyülekezni kezdtek a vásárlók és a munkások, miközben fölöttébb háborogtak amiatt, hogy a boltok és árusítóhelyek zárva vannak, mert a sztrájkolók nem hajlandók felvenni a munkát. A tömegben egyre többen hangoztatták: „Nem kell nekünk más rendszer! Őscinket is a cár kormányozta, mi sem akarunk a cár nélkül élni.”

Bár a tömeg eléggé zajos volt, pánikról nem lehet beszélni. Hamarosan megjelentek a nemzeti lobogók, az összegyűlt tömeg pedig igyekezett a cár portréjából megszerezni egy darabot, ami némi vesződség után némelyiküknek sikerült is.

Amikor két újabb cár képet hoztak, ki, fölhangzott a szűnni nem akaró éljenzés, a tüntetők benyomultak a Templom térre. Út közben egyre többen és többen csatlakoztak hozzájuk. Ha valaki nem vette le a sapkáját az uralkodó képe előtt, vagy illetlenül viselkedett, ott helyben megverték. A metropolita háza előtt a tüntetők megálltak, és megkérték, hogy tartson hálaadó istentiszteletet a cárért.

Ezalatt a színházban nagygyűlés kezdődött, amin úgy háromezren gyűltek össze. Amikor megtudták, hogy a Templom tér felől tüntetők közelednek, kirohantak a színházból és amint a tüntetők elérték a székesegyházat ezen forradalmárok egy csoportja revolverlövessel fogadta őket. A hazafias tüntetők tömege először megtorpant, aztán rávetette magát a lövöldözőkre. Őrükt kavarodás támadt. Megkezdődött mindazok kegyetlen ütlegelése, akik a lövéseket leadták. Azok pedig menekültek, amerre láttak. Így történt, hogy vagy hatszáz ember, köztük sok nő és gyerek bemenekült a Szibériai Vasutak Központi Igazgatóságának épületébe és a színházba. A tüntetők körbevették az épületeket, és követelték, hogy az ott menedéket keresők azonnal jöjjenek ki. Amazok erre lövésekkel válaszoltak. A katonaság és a rendőrség ekkor még nem volt ott a

téren, amikor azonban megkezdődött a komoly összecsapás a kaszárnyákban sietve készültségbe helyezték a katonákat. Egy század kozákokat és egy század katonát vezényeltek a térre, akik körbefogták a színház és vasúti igazgatóság épületét.

A tüntetők haragja nem hagyott alább: betörték az ablakokat, és behatoltak az épületekbe. Mindent leöntöztek petróleummal és meggyújtották. A színház és a másik épület lángtengerré változott. Az odamenekült tömeg a katonaság és a vagy 40 ezres tüntető tömeg szeme láttára benne égett. Amint egyre újabb és újabb emeletek váltak a lángok martalékává, a bennrekedtek egyre feljebb menekültek, majd végül ki a tetőre. Onnan tovább lőttek a tüntetőkre. Sokan kiugrottak az ablakon, vagy az ereszcatornán át menekültek, hogy megmenték az életüket. A tüntetők nem ismertek kegyelmet; a helyszínre érkező tűzoltó alakulatokat nem engedték a tűzhöz. Eszeveszetten égettek mindent: a menekülőket csakúgy, mint az épületeket. A vasútigazgatóság egyébként is a forradalmárok fészékét jelentette számukra, hiszen a vasút alkalmazottai elsőként léptek a forradalmi szervezetekbe. Este 11 órára beomlott az épületek mennyezete és teteje. A tüntetők csak ekkor engedték munkához látni a tűzoltókat.

Ők maguk pedig hazaindultak...

A tomszki városi rendőrség egyik részlegének munkatársa így emlékezik:

„Nem mozdultunk a telefon mellől. Mindenkit, akit csak el tudtunk érni, kérdésekkel bombáztunk, de válaszképpen nem kaptunk mást, mint ígéreteket. Mindeközben sokakat, akik az ablakokon „a tetőkön és az ereszcatornákon próbáltak elmenekülni, a katonák, - akik a tüntetők oldalára álltak -, lelőtték.”

In: Sz.A. Sztjepanov: Csornaja szotnya v Rosszii (1905-14) Moszkva; VZPI 1992. 72. o. Fordította: Bebesi György- B. Turi Katalin

SULGIN: POGROM

A tegnapi nap, október 19-e rettenetes napja volt a dühödt rombolásnak. Hamar elterjedt a híre az előző napi vörös zászlók alatti felvonulásnak, és annak, hogy a forradalmárok eltávolították a cár képeit a Duma épületéből. Ez utóbbi hatalmas felháborodást váltott ki a város lakosságának elkeseredett tömegei körében.

Az emberek ezeket a méltatlan eseményeket a zsidóknak tulajdonították, mert a forradalmárok soraiban valóban nagyon sok zsidó volt. Így rájuk zúdult az érzelmeiben megalázott tömeg minden gyűlölete. Estére a Libedszki körzetben megjelentek az egyszerű emberek felbőszült csoportjai, akik rátá-

madtak a zsidókra, először sértegették, majd verni kezdték őket. Amikor besötétedett, megindult a pogrom a Troickij és a Zsitnyij bazárjainál. Az utcán a rossz megvilágítás miatt egyszerűen nem lehetett megakadályozni a zsidó boltok elleni támadást. A Troickij bazár mellett a kozákok és az őrség megjelenése után lövéseket adtak le rájuk a boltokból, mire a katonák szintén lövéssel válaszoltak. Csak a sötétségnek köszönhető, hogy a lövöldözésnek nem lettek tömeges áldozatai. Később a rendőrség talált három holttestet, köztük a kolbászgyáros Polákét. Hogy kik ölték meg őket, és milyen körülmények között, máig sem tudjuk.

Október 19-én reggel a város különböző pontjairól összegyűlt tömeg megkezdte a zsidó boltok szétverését. Tíz óra körül a Bolsaja Vaszilkovszkaja utca és a Karavajev tértől a Besszarabkáig húzódó tér a tökéletes ostrom állapotát mutatta. A városnak ezen a részén szinte kizárólag zsidó üzletek voltak. Mindegyiket feltörték, az árukat kiszórták az utcára és megsemmisítették, egy részüket kifosztották. Feljebb, az egyszerű emberekből álló hatalmas tömeg szinte megtöltötte a Kresatikut. Az emberek féktelen dühükben, kövekkel a kezükben támadtak a zsidó boltokra, az összetört berendezéseket az utcára hajigálták. Az árut itt is kihordták, egy részüket széttaposták, a többit széthordták. Sokan őrijtó dühvel törték-zúzták az üzletek kirakatait és berendezéseit. Miután egy üzlettel végeztek, rávetették magukat a következőre. A keresztények boltjaira a tulajdonosok kifüggesztették a cár arcképét és a nemzeti lobogót. Ezeket békén hagyta a tömeg. Úgy 12 óra tájban a Kresatik és a Duma tér, a Proveznoj, és más utcák telis tele voltak szétdobált, széttaposott ruhákkal, bútorokkal, órával, és egyébekkel. Hatalmas gépeket és autókat is törtek. A Cárszkaja tér mellett az emberek térdig gázoltak a tollban, a boltokra zúduló tömeg széttépte az üzleti könyveket, számlákat, levelezést. A katonaság és a rendőrség, akik a Kresatik tér mellett állomásoztak, egyszerűen képtelenek voltak elejét venni a rablásnak, fosztogatásnak, rombolásnak, hiszen az utcák tömve voltak azokkal, akik csupán csendes szemlélői, nem pedig cselekvő részesei voltak a pogromnak.

In: Kijevljanyin 1905. 290. sz. in.:V.V. Sulgin: Sto nam v nyih nye nrávijszja...Párizs 1930 289-291. Fordította: Bebesi György - B. Turi Katalin

A KORLÁTLAN HATALMÚ URALKODÓ VÉLEMÉNYE A POGROMOKRÓL

II. MIKLÓS LEVELE ANYJÁNAK, MÁRIA CÁRNÉNAK

II. Miklós úgy érezte, magyarázattal tartozik az elszabadult indulatok és a pusztítás miatt az anyacárnénak, érvelése, gondolkodásmódja több mint figyelemreméltó.

„A manifesztum (1905 okt. 17. a ford. megjegyzése) megjelenése utáni első napokban nemkívánatos jelenségek ütötték fel a fejüket, de aztán a dokumentum olyan erős hatással bírt, hogy a hűséges és ragaszkodó nép elfogadta azt. A végeredmény érthető és szokásos: az embereket mérhetetlenül felháborította a forradalmárok és szociáldemokraták arcátlansága és vakmerősége; akiknek egyébként kilentized része zsidó, így az emberek minden keserűséget rájuk zúdítottak: innen hát a zsidópogromok! Megdöbbenő, hogy mennyire egyidőben és teljes egyetértésben történtek ezek az események Oroszország és Szibéria szinte minden városában!

Angliában persze úgy vélik, hogy a rendőrség szervezte ezeket a megmozdulásokat - mint korábban is - de ez már régi mese! Nem csupán zsidók estek áldozatul az eseményeknek, hanem találunk közöttük orosz agitátorokat is: mérnököket, ügyvédek és más rossz embereket.

A Tomszokban, Szimferopolban, Tverben és Odesszában történtek egyértelműen bizonyítják: mire képes, mit tud tenni a feldühödött tömeg, amikor körbezárta és felgyújtotta a forradalmárok házait: megölték mindenkit aki csak kimerészkedett azokból...”

In: V.M. Sulgin: Sto nam v nyih nye nravitszja... Párizs, 1930. 283.o. Fordította: Bebesi György-B. Turi Katalin

TREPOV RENDŐRMINISZTER JELENTÉSE II. MIKLÓSNAK A VISZTULA MENTI ZAVARGÁSOKRÓL 1905. NOVEMBER 17-ÉN

„... A Visztula menti határterületeken, - mint azt bátorkodtam előző jelentésemben is megemlíteni, - a zavargások igen különös színezetet öltöttek a lengyel nemzeti törekvések következtében, amennyiben az október 17-i legmagasabb kiáltványra hivatkozva, a helyi lakosság autonóm terület felállítását kezdte nyíltan követelni. A Finnországnak adományozott cári kegyek hírére a lengyel társadalom értelmiségi rétegei szintén az autonómia eszméjének tett

engedményként értékelték, amiben igen buzgón támogatta őket az időszaki sajtó. Ennek folytán a forrongás elterjedt az egész határterületen, magával ragadta a paraszttömegeket is, amelyek a földbirtokosokkal karöltve mindenütt tüntető felvonulásokat rendeztek, a független Lengyelország jelvényei és lengyel nemzeti színű zászlók alatt, miközben ezt kiabálták.: „Éljen a lengyel király!” A felvonulásokon részt vett a lengyel papság is. Mindent, ami csak orosz, kezdtek teljesen bojkottálni, a legelső sorban azt követelték, hogy az iskolákban vezessék be a lengyel nyelvű tanítást, s ugyancsak lengyel nyelvű legyen a levelezés valamennyi hivatalban... Egyidejűleg, a fenyegető zsidópogromok hírére a zsidók kezdtek támadásokat intézni olyan személyek ellen, akiket azzal gyanúsítottak, hogy az un. „feketeszáadokhoz” tartoznak, s közülük néhányat megöltek és megsebesítettek. A társadalomnak ezt a felzaklatott hangulatát nem mulasztották el kihasználni a forradalmárok sem, s a nyomásuk alatt a parasztok kezdték megtagadni az adófizetést; mentek, hogy összerombolják a kincstári szeszerkeskedéseket, és a községi hivatalokat, és hogy fát vágjanak maguknak önkényesen a községi erdőben... A terület ilyen állapotára, valamint arra való tekintettel, hogy a csekély létszámú rendőrség még agyon is volt rémítve, mert a forradalmároknak a rendőrség ellen intézett, gyakran halálos kimenetelű támadásai állandósultak, október 28-án ki kellett hirdetni az ostromállapotot mind a tíz Visztula menti kormányzóságban. ...Varsó városában a terület ostromállapotba helyezésével egyidejűleg szintén sztrájk kezdődött, azonban hamarosan meg is szűnt. Az élet lassanként kezd visszatérni a rendes kerékvágásba, de a lakosság hangulata továbbra is feszült. A zsidók félnek a pogromtól, az oroszok a lengyelek esetleges hirtelen támadásaitól, a lengyel egyszerű nép pedig úgy képzei, hogy az un. „feketeszáad” tagjai Varsóba jönnek megbosszulni az orosz nemzet ellen irányuló zavargásokat, és össze fogják verni a lengyeleket. Szállonganak olyan hírek is, hogy a Visztula menti kormányzóságokat német csapatok készülnek elfoglalni a lázongás elfojtása céljából, emiatt a lakosság körében nő az elkeseredés a németek ellen, ami szükségessé tette, hogy a német konzulátus épületét katonai csapatok őrizték....

Másfelől a helyi forradalmi pártok célul tűzték ki, hogy bármi áron is, de megingatják a csapatokban az esküjük iránti hűséget, és ezzel megbénítják a kormányt a rend helyreállítására irányuló erőfeszítéseit...

In.: Revolucija v Rosszii Dokumenti i material Moskva, 1955. 16. dok. Magyarul: Vál. Dok. 528-543. o. (kihagyásokkal) Ford: Trócsány György

USZTAV: AZ OROSZ NÉP SZÖVETSÉGÉNEK ALAPSZABÁLYZATA

A Magyarországon első ízben publikált szöveg a történelem első feketeszázas - sokak szerint első fasisztoid - szervezetének szervezeti és működési alapelveit tartalmazza, s mint ilyen, különleges kuriózumnak számít.

I. A Szövetség célja

1.

Az Orosz nép Szövetségének határozott célja az orosz nemzeti öntudat erősítése, minden rendű és rangú orosz ember tartós szilárd egyesítése a közös munkában drága hazánk, az egy és oszthatatlan Oroszország javára.

II. Program

2.

A haza üdve - a pravoszlávia, az orosz korlátlan egyeduralom és a népesség rendületlen megőrzése.

3.

Az orosz nép - pravoszláv nép, ezért a pravoszláv keresztény egyháznak - amelynek a nyilvánosság az alapja, s amely pravoszlávokból, egyhitűekből, és velük jogokban azonos óhitűekből áll - vezető és uralkodó szerepet kell betöltenie.

4.

Az orosz egyeduralom a népi értelem szülötte, amelyet az egyház megáldott, és a történelem igazolt; egyeduralmunk: a cár és a nép egysége.

Megjegyzés: meggyőződéssel valljuk, hogy a haza jóléte a cár és a nép egyeduraltomban való tartós egyesülésében áll. A Szövetség felhívja a figyelmet arra, hogy a jelenlegi állami apparátus, amely elzárta a cárt a néptől, és azon jogok egy részét, amelyek korábban az egyeduralkodói hatalom szerves részét képezték, kisajátította magának, hazánkat súlyos állapotba taszította; ezért gyökeres változásra van szükség. Ennélfogva a Szövetség határozottan kijelenti, hogy ennek a változásnak nem valamiféle korlátozó elvnek az életbeléptetése, vagy akár bármifajta alkotmányozó gyűlés formájában kell megtörténnie, hanem kizárólag az Állami Duma létrehozás útján. Olyan szerv révén, amely a közvetlen kapcsolatot jelenti a cár uralkodói akarata és a nép jogtudata között.

5.

Az orosz népesség az orosz földnek egyesítője, amely által létrejött a hatalmas és fenséges orosz állam. Ezért az, az orosz állam életében elsődleges jelentőséggel bír.

Megjegyzés: 1. A Szövetség nem tesz különbséget nagyorosz, fehérorosz és kisorosz között.

Megjegyzés: 2. Az orosz állam minden intézménye azonosul abbéli törekvésében, hogy megőrizze Oroszország nagyságát és az orosz nép előjogait, de a törvényesség szigorú elvein nyugodva, éppen avégett, hogy a hazánkban élő más népek megtiszteltetésnek és üdvösnek tartsák az orosz birodalomhoz való tartozásukat, s ne legyen terhükre a függőség.

Megjegyzés: 3. Az orosz nyelv az orosz birodalom valamennyi lakójának uralkodó nyelve.

6.

Az Állami Dumának - amelytől idegen a cári hatalom korlátozása - nemzetinek és oroszoknak kell lennie. Feladata, hogy tájékoztasson a nép és az állam valós helyzetéről, segítsen a törvényhozónak a megérett átalakítások megvalósításában.

7.

A kormányzó hatalmak legsürgetőbb feladata a rend és a törvényesség szigorú betartása, a szólás, sajtó, gyülekezési szabadság, a személyes sérthetlenség elvei alapján olyan törvények meghozatalával, amelyek meghatározzák a szabadság határait is avégett, hogy az állami jogrend és a magánszemélyek jogai ne sérüljenek, ugyanakkor maga a hatalom is védve legyen az erőszaktól.

III. A Szövetség tevékenysége

8.

A Szövetség folyamatos feladatul jelöli ki önmaga számára, hogy jelöltjeit minél nagyobb számban bejutassa választások útján az Állami Dumába, így módon segítve elő a Szövetség által kitűzött célok megvalósítását.

Megjegyzés: Azokat a kérdéseket, amelyeket a Szövetség elengedhetetlenül fontosnak tart az Állami Duma elé terjeszteni, az Alapszabályzat utáni Megjegyzés tartalmazza.

9.

A Szövetség kötelezőnek tartja önmagára nézve, hogy felvilágosító munkát végezzen a lakosság körében a monarchikus szellemű, tudatos politizálás érdekében, segítse elő a keresztény alapelvek elterjedését - hiszen azok erősítik a hazafias érzést - a család, a közösség és a haza iránti kötelességtudatot.

A Szövetség a fent megjelölt felvilágosító tevékenységét elsősorban minél több iskola megnyitása, olvasóköri, gyűlések, előadások, könyv és brossúra, illetve saját újság, folyóirat kiadása révén kívánja megvalósítani.

A Szövetség iskolákkal kapcsolatos alapelveit külön melléklet tartalmazza.

Megjegyzés: A Szövetség e tevékenységét a meglévő törvényes keretek megtartásával végzi.

10.

A Szövetségnek joga van templomokat építeni, kórházakat menhelyeket, dologházakat, és más közhasznú intézményeket nyitni, a szövetségi tagok anyagi helyzetének javítása, valamint együttműködésük hatékonysága érdekében pedig segélypénztárakat, és egyéb önszervező társaságokat alapítania.

Ezen pénztárak és társaságok hivatalai lehetőség szerint a Szövetség tanácsának hivatalai, illetve helyi szerveinek hivatalai mellett működjenek.

Alapszabályukat a Szövetség Főtanácsa dolgozza ki Szent-Péterváron, és a vezetőség jóváhagyása után valamennyi helyi szerv megismerheti azt.

A Szövetség Főtanácsa rendkívüli felhatalmazással látja el minden helyi szervét arra vonatkozóan, hogy körzetükben pénztárakat, egyleteket alapítsanak ezen alapszabályban foglaltak alapján.

A Szövetség iparos, kereskedő tagjainak, a pétervári tanáccsal történő szorosabb együttműködése céljából, a törvényes keretek és lehetőségek figyelembevételével bankot alapítanak „Az ONSZ Összorosz bankja” néven, amelynek az orosz birodalom városaiban és minden községében lesznek fiókjai. A községekben működő fiókok az „ONSZ Parasztbankjai” nevet fogják viselni.

A bankok alapításának célja kizárólag az orosz ipar és kereskedelem felvirágoztatása, a parasztok olcsó hitelekkel történő ellátása, és annak lehetővé tétele, hogy a bank segítségével termékeiket önállóan, közvetítők nélkül, a lehető legmagasabb áron adhassák el. A bankok alapszabályát az ONSZ pétervári főtanácsa dolgozza ki.

11.

A Szövetség folyamatos feladatának tekinti tagjainak baráti segítségét, anyagi és erkölcsi támogatását.

12.

A Szövetségnek minden olyan ügyben, amely céljait érinti, jogában áll kapcsolatba lépnie állami és társadalmi szervezetekkel.

Megjegyzés: A Szövetség jogi természetű ügyeinek intézésére a főtanács ügyvédet nevez ki, aki kellő meghatalmazással bír, ezen meghatalmazást a Szövetség nevében a tanács elnöke és annak két tagja írja alá.

13.

A Szövetségnek jogában áll törvényes úton ingatlan vagyponra szert tenni, és teljes tulajdonnal bírni felettük.

Az ingatlanok adásvétele a tanács és az alapító tagok Egyesült Gyűlésének határozata alapján történhet, az ezzel kapcsolatos dokumentumok aláírására pedig a Szövetség tanácsának elnöke, két tagja, valamint két alapítótag jogosult.

IV.

A Szövetség szervezeti felépítése, a belépés és törlés rendje, a tagdíjfizetés.

14.

A Szövetség tagja kizárólag olyan született orosz - ezen belül bármilyen nemű, rendű, rangú, - ember lehet, aki elkötelezett a Szövetség iránt, kinyilvánítja, hogy ismeri annak céljait, belépésekor pedig nyilatkozatot tesz, amelyben megígéri, hogy nem fog belépni semmilyen titkos társaságba, amelyek céljai ellentétesek és nem azonosíthatók a Szövetség céljaival.

A Szövetségbe történő belépés a Szövetség tanácsánál történő szóbeli, vagy írásbeli bejelentkezés alapján lehetséges. A kilépés szabad elhatározás útján történik, erről a Szövetség tanácsát írásban kell tájékoztatni.

A nem tősgyökeres oroszok és a nem oroszok csak abban az esetben lehetnek a társaság tagjai, ha a tanács és az alapítótagok gyűlése egyhangúan úgy határoz. Ehhez szükséges az elnök, hat tanácsstag, és az alapítótagok felének a jelenléte.

Megjegyzés: 1. A Szövetségben tisztséget - akár választás, akár megbízás útján csak pravoszlávok (akár óhitűek akár egyhitűek) viselhetnek.

Megjegyzés: 2. Semmilyen körülmények között nem lehetnek tagjai a Szövetségnek zsidók még abban az esetben sem ha felvették a kereszténységet.

16.

A Szövetség tagjai tagdíjat fizetnek, amelynek összege 50 kopejka évente. Bármilyen befizetést, amely a fenti tagdíjon túl történik, adományként kezelünk. Annak a személynek, aki 50 rubelnél magasabb összeget adományoz, egy különleges iratot állítunk ki, az összeg megjelölésével, és nevét, az éves beszámolóval egyidejűleg közzétesszük a „Russzkoje Znamja” című újságban. A befizetett pénzről a tanács hivatalos elismervényt állít ki.

Megjegyzés: a vagyonnal nem rendelkezők mentesülnek a tagdíj fizetése alól.

17.

A Szövetség azon tagjai, akik a haza szolgálatában és a Szövetség feladatainak megvalósításában különösen hasznosnak mutatkoznak, valamint legalább 1000 rubel összegű adományt juttatnak a Szövetségnek, tiszteletbeli taggá válnak, a tanács határozata alapján bekerülhetnek az alapító tagok közé, éppen olyan jogokkal, mint a tényleges alapítók.

Megjegyzés: Nők nem lehetnek alapítók.

18.

A Szövetséget tanács irányítja, amelyet a Szövetség Főtanácsának neveznek és Pétervárott ülésezik.

A tanács 12 tagból áll, amelyet a tanács és a Szövetség alapítóinak Egyesült Gyűlése (a továbbiakban: Egyesült Gyűlés - a ford.) választ. Az Egyesült Gyűlés a tanács munkájának megsegítésére további 18 póttagot választ a Szövetség tagjai közül. A póttagok a rendes tagok jogán vesznek részt a tanács és az Egyesült gyűlés ülésein, ahol helyettesíthetik a hiányzó tanácstagokat.

A tanács elnökének feladatait a tanács és az Egyesült Gyűlés közösen határozza meg.

Az Egyesült Gyűlést a tanács elnöke vezeti, amennyiben ezt visszautasítja, akkor az alapítótagok közül választanak valakit erre a posztra.

A tanács tagjai maguk közül elnököt és két társelnököt választanak.

A tanács elnökének távolléte esetén az elnöki teendőket az elnök által kijelölt, vagy a társelnökök megállapodása alapján választott egyik társelnök látja el.

A tanács tagjait és póttagjait három évre választják.

19.

A tanácsot első ízben az alapítótagok választják maguk közül 3 évre, de a három év folyamán évente törölnek három tagot, a többiek maradnak. A törölt tagokat az Egyesült Gyűlés kiválasztása alapján a póttagok és a Szövetség tagjai közül újjal helyettesítik, de a törölt tanácstagok is újraválaszthatók.

A póttagok első ízben történő megválasztásának rendje és feltétele megegyezik a rendes tagokéval, azzal a különbséggel, hogy a távozó tagok száma évente nem három, hanem hat.

A Szövetség első elnökének, mint a Szövetség megalapítójának tiszte örökös, és csakis saját elhatározásából mondhat le tanácstagi és elnöki posztjáról, de az Egyesült Gyűlésnek (ez esetben is) az elnöke marad.

Megjegyzés: 1. A tanácsot meghatározott napokon, de hetente legalább egyszer az elnök hívja össze.

Megjegyzés: 2. Az Egyesült Gyűlést az elnök hívja össze szükség esetén, de legalább három havonta egyszer, egyébként a tanács által meghatározott számban ülésezik, illetve összehívható még tíznél több alapítótag kérésére.

Az Egyesült gyűlés határozatai véglegesek.

Megjegyzés: 3. Az elnök, a tanácstagok és a póttagok valamint az alapítótagok jogait és kötelességeit, a tisztségekre történő jelölés módját, a tiszteletdíjak mértékét és az ügykezelés-számadás rendjét a Szövetség tanácsa határozza meg részterületenként külön utasítás alapján.

Megjegyzés: 4. A tanács tagjai, a Szövetségnek (törvénytelen, vagy önkényes cselekedeteik következtében) okozott esetleges károkért teljes vagyoni felelősek.

Megjegyzés 5. Azok a tagok, akik cselekedeteikkel szégyent hoznak a Szövetségre, az Egyesült Gyűlés határozata alapján töröltetnek a tagok sorából.

20.

A tanács tagjainak egyike tagtársainak választása alapján ellátja a tanács titkári teendőit. A tanács titkárát - saját beleegyzése esetén - a póttagok közül is választhatják.

21.

A Szövetség ügyvivőjét és pénztárosát (előzetes) beleegyzésükkel a Szövetség tagjaiból a tanács választja.

22.

A szövetség tanácsának saját pecsétje van, amelyet az elnök, illetve távolléte esetén az őt helyettesítő társelnök őriz.

23.

A tanács és az Egyesült Gyűlés határozatait egyszerű többséggel hozza. Szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata dönt.

24.

A tanács határozatai abban az esetben kötelezőek, ha a tanács ülésein a tagok legalább fele valamint az elnök illetve az őt helyettesítő társelnök részt vesz, a hiányzó tagokat a póttagok teljes mértékben helyettesíthetik. A tanács azon határozatai, amelyeket legalább négy tanács tag plusz az elnök (illetve az őt helyettesítő társelnök) hozott, abban az esetben kötelező érvényűek, ha a hiányzó tanács tagokat teljes létszámban, a törvényes mértékig póttagokkal helyettesítették.

Az Egyesült Gyűlés akkor határozatképes, ha a tanács tagok több mint fele (a hiányzókat póttagok helyettesítheti) és az alapító tagok nem kevesebb mint fele jelen van.

Amennyiben az Egyesült Gyűlés a tagok távolléte miatt határozatképtelen, azt egy héten belül ismét össze kell hívni. Ekkor - változatlan napirend mellett - a tagok számától függetlenül a gyűlés határozatképes.

25.

Minden tag a Szövetségbe történő belépéskor megkapja a Szövetség jelvényét egy érme formájában, amely az egész Orosz Birodalom területén egyforma. A jelvényért külön díjat kell fizetni. Az érme rajza a fennálló hatalmat hivatott megerősíteni.

26.

A Szövetség közösséget vállal minden olyan társasággal és szervezettel, amelynek céljai nem ellentétesek az ONSZ céljaival.

27.

A Szövetség tagjai alkotják a közgyűlést, amelyet a Szövetség tanácsa hív össze minden év májusában, illetve szükség esetén gyakrabban.

A közgyűlés a tagok kezdeményezésére is összehívható abban az esetben, amennyiben azt legalább 60 tag támogatja, és befizeti a Szövetség pénztárába azt az összeget, amely a gyűlés költségeit fedezi. A közgyűlés összehívásáról a Szövetség újságja tájékoztat, ezen kívül még több helyi lapban is megjelenik az időpont.

A közgyűlés feladata, hogy fenntartsa a tagok közötti egységet, közvetítse a tagság felé a tanács és az Egyesült Gyűlés határozatait, ismertesse a Szövetség éves beszámolóját és feladatait, tájékoztasson az ellenőrző bizottság és az Egyesült Gyűlés által jóváhagyott költségvetésről, valamint határozatokat fogadtasson el.

Megjegyzés: A Szövetség helyi szervei, a Szövetség tanácsához hasonló alapelvek szerint működnek.

28.

A Szövetség tevékenysége az egész orosz birodalom területére kiterjed, ezért a Szövetségnek jogában áll kormányzóságokként, esetenként városokként, falvakként, egyházközségekként helyi szerveket létrehozni. Ezen túlmenően a Szövetség tanácsának beleegyezésével ez a tevékenység az egyes szövetségi tagokat is megilleti.

Megjegyzés: 1. A Szövetség tagjai a tanács engedélye nélkül semmilyen szervező tevékenységet nem folytathatnak, és nincs joguk a tanács nevében és tudta nélkül eljárni.

Megjegyzés: 2. Minden helyi szerv a Szövetség tanácsának van alárendelve, amelynek köteles minden év március 1-ig megküldeni a beszámolóját.

Megjegyzés: 3. A helyi szervek közvetlenül függnék a Pétervárott székelő tanácstól minden olyan esetben amelyek osztársadalmi méretűek és az Orosz Birodalom valamennyi települését érintik. Az összes többi esetben a helyi szervek önállóan működnek a Szövetség szabályzatának szigorú megtartásával.

Megjegyzés: 4. A helyi szervek működtetése, a tanácstagok, póttagok, alapítótagok, ellenőrző bizottsági tagok stb. megválasztása ugyanolyan módon történik, mint a pétervári szervezeté.

Megjegyzés: 5. A helyi szervek kötelesek évente bevételük meghatározott százalékát a Szövetség pétervári pénztárába befizetni. Ez fedezi a Szövetség kiadásait, a szervezet továbbépítésének költségeit, a helyi szervek kiadásait, a sajtó működtetését és a tagok kiküldetéseit.

Megjegyzés: 6. A Szövetség tanácsának joga, hogy ellenőrizze a helyi szervek pénzügyi helyzetét, dokumentumait, könyveit és minden egyéb iratát. Ennek elvégzésével egy illetve több tanácstagot bízhat meg és láthat el a szükséges felhatalmazással.

V. A Szövetség pénzeszközei

29.

A Szövetség bevételei a tagdíjakból, önkéntes adományokból, a Szövetség által rendezett estélyek, koncertek, előadások, felolvasóestek stb. bevételeiből, valamint a szervezeti szabályzat 28. pontja 5. megjegyzése szerinti helyi befizetésekéből állnak.

A Szövetség főpénztára Pétervárott a tanács mellett működik.

30.

A Szövetség a pénzt a tanács által kiválasztott központi, vagy helyi hitelintézetben tartja.

31.

A pénz egyszerű folyószámlára kerül, s ha tanács jónak látja, bármikor beváltható valamely, az állam által garantált értékpapírra.

32.

A Szövetség anyagi eszközeinek felhasználása a tanács rendelkezései alapján történik, a pénz kivételéhez pedig három aláírásra - köztük az elnökére és a társelnökére van szükség.

VI. Az ellenőrzés és számadás

33.

A bevételek, a könyvelés, a dokumentumok és ingatlanok ellenőrzését az ellenőrző bizottság végzi, amely három tagból áll, egy évre szóló megbízatással. Az ellenőrző bizottság tagjait az Egyesült Gyűlés választja az alapítók közül, vagy a szövetségi tagok közül.

Ellenőrző munkájának a befejezése után a bizottság beszámolót készít, amelyet megvitatásra és elfogadásra az Egyesült Gyűlés elé terjeszt.

34.

A Szövetség tanácsa minden évben, legkésőbb március 1-ig, az ellenőrző bizottság jóváhagyása után, az előző évekről (januártól-decemberig) készített beszámolóját az Egyesült Gyűlés elé terjeszti.

35.

Az elfogadott éves beszámolót az ONSZ újságja, a „Russzkoje Znamja” leközli.

36.

A Szövetség akkor kezdi meg tevékenységét, amikor az alapító tagok száma elérte a 30-at.

A Szövetség működésének megkezdése után a távozó tagok jelen szabályzat 17. pontja alapján újjakkal helyettesíthetők, így módon az alapító tagok létszám akár 50 főre növelhető!

A Szövetség Egyesült Gyűlése teljes létszámban és egyhangú határozat alapján jelen szabályzatot kiegészítheti és megváltoztathatja az alábbi cikkelyek kivételével: 1,2,3,4,5,6,7,9,14,15,17,18, Ezen cikkelyek soha nem változtathatók meg.

A legfőbb tanács elnöke:

A. Dubrovin

Társelnökök:

A. Trisatnij

V. Puriskevics

Titkár:

M. Zelenszkij

In: V. Osztrecov: Csornaja Szotnya i Krasznoj Szotnya. Moszkva, Voennoje izdatyelsztvo, objegyinyenyije „Otyécsesztvo”, bibliotéka Klio. Moszkva, 1991. 41-48.o.
Fordította: Bebesi György-B. Turi Katalin

A FEKETESZÁZAK LEFEGYVERZÉSE RÉSZLETEK A „SZTOLETYIJE” CÍMŰ LAPBÓL

Az 1905-1907-es első orosz forradalom idején kemény küzdelem dúlt a pétervári és a moszkvai gyárak munkásai között, az üzem fölötti ellenőrzési jog megszerzéséért. A munkások egyik csoportja a monarchistákat, és fegyveres rohambrigádjaikat a feketeszázakat támogatta, más csoportjaik a bolsevikok mellé álltak. Jelen szemelvény azt mutatja be, hogy azokban az üzemekben, ahol a bolsevikok kerekedtek fölül, milyen módon történt a feketeszázak lefegyverzése.

1906 tavaszán a pétervári bolsevikok ellentámadásba mentek át... A bolsevikokkal történő tűzharcban két feketeszázás vezér - V. Sznyeszarjev és I. Lavrov elesett.

„Május negyedikén üzemi gyűlés volt a feketeszázak lefegyverzésének kérdéséről, amelyen határozat született arról, hogy ajánlják fel a feketeszázaknak a fegyverletételt. A lefegyverzés a kazángyárból és a kerékgyárból indult ki, az ottaniaknak május negyedikén este ultimátumot küldtek az azonnali fegyverletételtől. Május ötödikén és hatodikán elvették a fegyvert a kovács és kerékgyártó műhelyekben, 7-én a hajóácsoktól. Minden üzemben összeállították

azoknak a listáját akik tagjai az Orosz Nép Szövetségének,¹ és felajánlották nekik a fegyverletételt. A „vörös terror” nyomása alatt a szövetség tagjai letették a fegyvert, a minden hájjal megkent feketeszázás Mátjusenko pedig akit megfenyegettek, hogy kivégzik a feketeszázás főkolomposokat, megadóan számolta a letett fegyvereket és pontos leltárt készített róluk. Négy feketeszázast, akik ellenállást fejtettek ki, rögtön kivégeztek.”

A Szemjanyikov üzenet követően másutt is megkezdődött a feketeszázások kiűzése. A munkások emlékeztek, hogy a szociáldemokraták a kapuknál várták a monarchistákat.

Odamentek és mindegyiknek azt kiáltották: „Ide a lovacskával!” Vagyis, elvették tőlük a lovas Szent György képpel díszített jelvényüket és a tagsági igazolványukat.

Ez utóbbiakat elégették, a jelvényeket pedig az üllő alá tették, és szétlapították őket kalapácsaikkal.

N.P. Pajalin: Zavod imenyi Lenyina c. kötetében - Moszkva-Leningrád 1933 207. o. idézi a „Sztoletyje” egyik írását. Ezt külön ld.: Sztoletyje 1857-1957 Leningrád 1957. 38. o. Fordította: Bebesi György-B. Turi Katalin

¹ Az Orosz Nép Szövetsége az első kifejezetten pogromista-harci feketeszázás szervezet, amely 1905 októberében alakult több korábban már működő, önmagát feketeszázásnak valló szervezet összeolvadásából Dubrovin pétervári történészprofesszor és Puriskevics belügyi hivatalnok vezetésével. Alapszabályukat az „USZTAV”-ot ld. a jegyzetben, az előző dokumentum.

